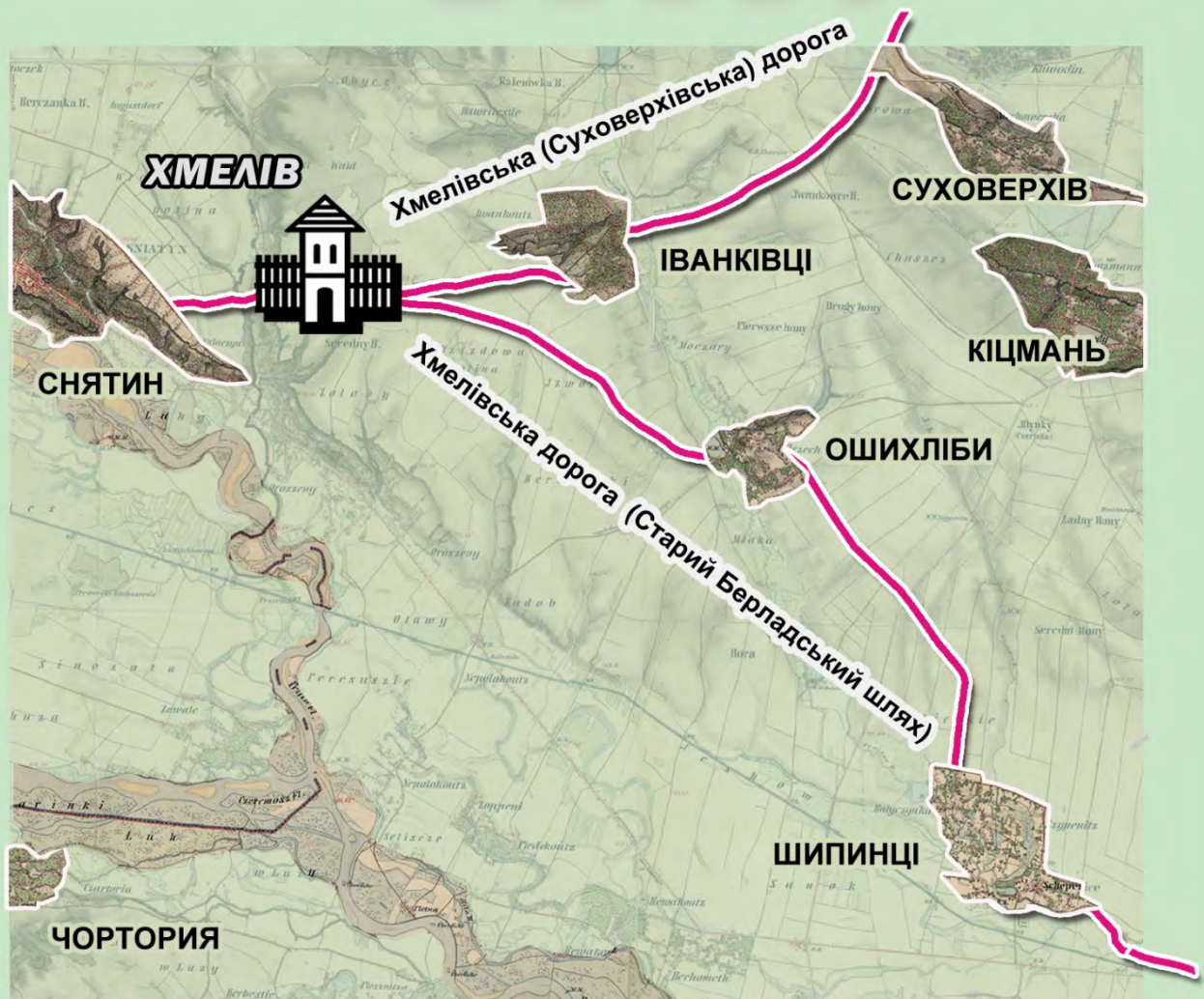

Андрій Квасецький

ТАЄЖНИЦІ СТАРОГО БЕРЛАДСЬКОГО ШЛЯХУ

Андрій Квасецький

ТАЄМНИЦІ
СТАРОГО БЕРЛАДСЬКОГО
ШЛЯХУ

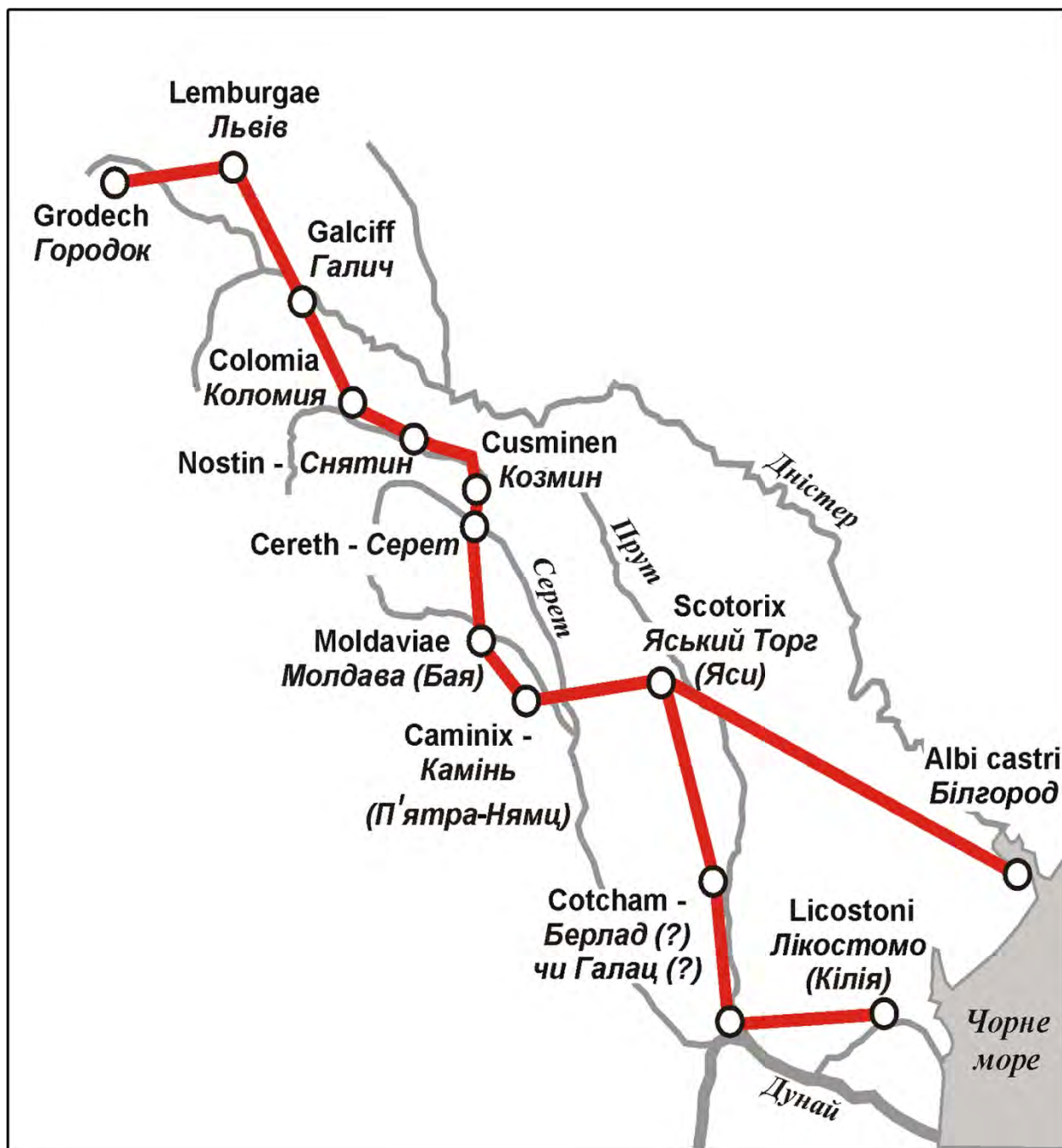

Рис. 1. Реконструкція Старого Берладського шляху
за локалізованими осередками Францисканських місій вікаріату Русі
(vicaria Russiae), 1334 р.
(Старий Берладський шлях. - С. 23).

Андрій Квасецький

ТАЄЖНИЦІ СТАРОГО БЕРЛАДСЬКОГО ШЛЯХУ

КРАЄЗНАВЧІ НАРИСИ
З ІСТОРІЇ
БУКОВИНИ

ЧЕРНІВЦІ ● «МІСТО»

2025

ББК 63.3(4УКР–4ЧЕН)

К 32

*Автор висловлює вдячність
за підтримку та цінні поради
канд. іст. наук Лесі Купин, канд. пед. наук Ярині Танявській,
канд. іст. наук Ростиславові Мельнику,
канд. іст. наук Андрієві Федоруку, канд. геогр. наук Віталієві Коржику,
краєзнавцям Лесі Щербанюк і Миколі Рубанцю*

Квасецький А. Т.

К 32 Таємниці Старого Берладського шляху: Краєзнавчі нариси з історії
Буковини. Чернівці : Видавничо-інформаційний центр «Місто», 2025.
256 с.

Нове видання чернівецького журналіста-дослідника – це тематичне продовження краєзнавчої розвідки «Старий Берладський шлях», що побачила світ 2023 року у видавництві «Місто». На основі залучених новітніх джерел, нового прочитання і трактування відомих історичних матеріалів автор переосмислює деякі сторінки давньої історії Буковини, пов'язаної з перебуванням краю у складі Галицької (Галицько-Волинської) держави, а відтак Молдавського князівства. Це стосується сусідства Русі та Угорського королівства в період Х-XIV століть, заснування Молдавського князівства, переходу до його складу Шипинської землі, локалізації старовинного міста-фортеці Хмелева, ролі руського боярства, зокрема його чільного представника логофета та дворника Івана Купчича, а також деяких інших питань.

Для істориків, краєзнавців, студентів, учнів і всіх, хто цікавиться історією рідного краю.

ББК 63.3(4УКР–4ЧЕН)

© А. Т. Квасецький, 2025

© ВІЦ «Місто», 2025

ЗМІСТ

ВСТУП,
або Манливі сліди Старого Берладського шляху ... 11

Розділ 1

НЕЙМОВІРНІ ПРИГОДИ УГОРСЬКОГО КОРОЛЯ ЛЮДОВИКА I НА ВОЛИНІ, ГАЛИЧИНІ І БУКОВИНІ

1.1. ДУБНИЦЬКА ХРОНІКА – АВТОРИТЕТНЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ... 11

Дубницька хроніка і твір Анонімного Францисканця ... 11

Угорсько-польський похід проти Русі 1351 року ... 13

Облога Белза у березні 1352 року ... 14

Загадки і суперечності зворотного маршруту короля Людовика I ... 19

Реконструкція хронології зворотного маршруту короля Людовика I
(1-13 квітня 1352 р.) ... 21

Повернення короля Людовика I галицько-волинським, галицько-
подільським і буковинським прикордонням ... 25

1.2. РЕКОНСТРУКЦІЯ МАРШРУТУ «БЕЛЗ – МУКАЧІВ» НА ПІДСТАВІ ІДЕНТИФІКОВАНИХ ТА ЛОКАЛІЗОВАНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ ... 27

Дорога з Белза до Лодомерії (Волині) ... 27

Місто Лондня (Londnia) і село Придіпроч (Pridiproch) – поселення
на галицько-волинському прикордонні ... 30

Переправа через татарську річку Олт (Olth) – Дністер ... 31

Переправа через річку Етель (Прут) ... 34

Гостинний двір Добрави – «Добравигоска» ... 38

Річка Серет (Zereth) і перехід через Руські Альпи (alpes ruthenorum) ... 42

Особливості 4-денного переходу через Руські гори короля Людовика
і маркери цього маршруту в описах Данієла Крмана ... 44

Боротьба з річкою Серет та його притоками Молдавою і Бистрицею ... 46

Втрати коней і переоцінка кількості супутників короля ... 48

Про Берег (Bereg) – Березький комітат – і день Параскеви ... 51

1.3. ТРАНСИЛЬВАНСЬКО-МОЛДАВСЬКИЙ ВЕКТОР ... 54

Роль представників Трансильванії у виборі зворотного маршруту
короля Людовика I ... 54

Розподіл галицько-волинської спадщини і створення Молдавського воєводства у складі Угорського королівства ... 57

ВИСНОВКИ ... 60

Розділ 2

КЛИМЕНТОВІ ГОРИ – ПРИРОДНИЙ КОРДОН МІЖ РУССЮ І ТРАНСИЛЬВАНІЄЮ У XIII ст.

2.1. ГРАМОТА УГОРСЬКОГО КОРОЛЯ АНДРАША II ВІД 1228 РОКУ ПРО ПОМІСТЯ СЕПЛАК І ЙОГО СУСІДСТВО З РУССЮ ... 65

Оцінки грамоти 1228 року українськими і зарубіжними дослідниками ... 66

Повний межовий опис помістя Сеплак латинською мовою і переклад українською ... 69

2.2. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ЛОКАЛІЗАЦІЯ МЕЖОВИХ ЗНАКІВ ПОМІСТЯ СЕПЛАК ... 72

Межові знаки помістя Сеплак над річками Марош, Осойосид і Шойон ... 72

Перший варіант локалізації Климентових гір і Русі на межі Трансильванії згідно з лінією кордону другої половини XVIII - початку XX століття ... 80

Старий кордон Трансильванії ... 84

Локалізації Климентових гір і території Русі відповідно до лінії старого кордону Трансильванії ... 88

Mogorrew, або Мадярський Брід ... 92

2.3. СЛОВ'ЯНСЬКІ СЛІДИ НА ТРАНСИЛЬВАНСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ ... 101

Межові знаки Сеплацького помістя з погляду етимології ... 101

Слов'янське розселення в Трансильванії ... 107

«Климентові гори» – віддзеркалення слов'янської історії Трансильванії ... 109

2.4. РУСЬ І РУСЬКІ СЛІДИ НА ТРАНСИЛЬВАНСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ ... 114

Історичні дослідження етнонаціональної ідентичності дакійських слов'ян ... 114

Новітня концепція «Угорської Русі» ... 117

Похід у Семиградську землю великого київського князя

Володимира ... 122

Руські сліди в районі Сеплацького помістя ... 128

Руська Буковина над Марошем ... 134

ВИСНОВКИ ... 136

Розділ 3

ШИПИНСЬКА ЗЕМЛЯ

3.1. ШИПИНСЬКА ЗЕМЛЯ У ХРОНІЦІ ЯНА ДЛУГОША ... 141

Поразка військ польського короля Казимира III у Шипинській землі (1359 р.) ... 141

Версії і гіпотези щодо місця битви ... 142

«Великі ліси» Шипинської землі – головний маркер місця битви 1359 року ... 143

«Плонини» – волоська назва підгірних лісів Шипинської землі ... 145

Чорна Поляна, або Чорний Холм – ймовірне місце битви 1359 року на північному краю Козминського лісу ... 146

Мета військового походу 1359 року і ставлення до його датування ... 146

3.2. ЯН ДЛУГОШ ПРО ОКУПАЦІЮ ВОЛОХАМИ МОЛДАВСЬКОЇ ЗЕМЛІ ... 151

Утвердження волохів в Молдавії – землі «*veteribus dominis et colonis Ruthenis*» ... 151

Різноманітність тлумачення істориками вигнання «старих руських панів та поселенців» з Молдавії ... 153

Давня Молдавія – провінція Русі ... 156

3.3. ПЕРЕХІД ШИПИНСЬКОЇ ЗЕМЛІ ДО СКЛАДУ МОЛДАВСЬКОГО КНЯЗІВСТВА ... 158

Шипинська земля 1388 року: два погляди на проблему статусу ... 158

Світло і тіні позики 1388 року, наданої воєводою Петром королеві Владиславу ... 159

Галицька княжа волость ... 161

Свідчення про статус Шипинської землі як складової частини королівської застави згідно з угодою 1388 року ... 163

Встановлення кордону між Шипинською і Покутською землями ... 168

Розділ 4

ХМЕЛІВ – ЗАГАДКОВА ФОРТЕЦЯ ШИПИНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

4.1. ПИСЬМОВІ ЗГАДКИ ПРО ХМЕЛІВ І СПРОБИ ЙОГО ЛОКАЛІЗАЦІЇ... 171

Фортеця Хмелів - предмет польсько-молдавської суперечки ... 172

Спроби локалізації літописного Хмелева ... 173

4.2. ХМЕЛІВСЬКА ДОРОГА НА МЕЖІ ІВАНКІВЦІВ – КЛЮЧ ДО ЛОКАЛІЗАЦІЇ ЛІТОПИСНОГО ХМЕЛЕВА ... 177

Давні згадки про село Іванківці ... 177

Межові описи села Іванківці в грамотах 1473 і 1665 років ... 178
Стара Кіцманська межа і Хмелівська дорога ... 180
«Вільховецька гора» - пагорб над Вільховцем (Совицею), природна межа між Іванківцями та Ошихлібами ... 183
Хмелівська дорога на межі Іванківців з Ошихлібами, Неполоківцями й Оршівцями ... 186
Суховерхівська дорога біля Іванківців і ... Хмелева ... 187

4.3. ОКРЕМІ ШТРИХИ ДО ІСТОРІЇ ХМЕЛЕВА ... 191

Хмелів – твердиня на території Шипинців ... 191
Шипинці – ймовірний адміністративний центр Хмелівської волості ... 192

Розділ 5

ІВАН КУПЧИЧ ЯК ДЗЕРКАЛО МОЛДАВСЬКОГО БОЯРСТВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XV ст.

5.1. БОЯРИН ІВАН КУПЧИЧ – «ИСТИННЫ СЛУГА» ВОЄВОДИ ОЛЕКСАНДРА ДОБРОГО ... 195

Штрихи до біографії Івана Купчича ... 196
Земельні надання Івану Купчичу у 1429 році ... 198
Маєтковий комплекс Івана Купчича у 1431 році ... 199

5.2. ЛОКАЛІЗАЦІЯ МАЄТКОВИХ КЛЮЧІВ ІВАНА КУПЧИЧА. ЕТИМОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТОПОНІМІВ ... 201

Серетський маєтковий ключ ... 201
Жижійсько-Бахлуйський маєтковий ключ ... 208
Запрутський маєтковий ключ ... 213

5.3. ПОХОДЖЕННЯ ПАНА ІВАНА КУПЧИЧА. ЙОГО СІМ'Я ТА СПАДКОЄМЦІ ... 219

Тризуб – герб Івана Купчича ... 219
Спадкоємці Івана Купчича на судовому процесі 1474 року ... 222
Маруша – дружина, а Марушка – дочка Івана Купчича ... 223
Дружина Івана Купчича Маруша – сестра княгині Марії Гольшанської, дружини воєводи Іліяша ... 225
Юрій Шербич-Купчич – онук Івана Купчича ... 227
Пан Грозя, витязь – старший брат Івана Купчича ... 228

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА ... 235

ВСТУП, або Манливі сліди Старого Берладського шляху

Два роки тому побачила світ моя історико-краєзнавча розвідка «Старий Берладський шлях», що була присвячена середньовічній історії Буковини, висвітлений в контексті давнього торгового тракту. Він пролягав від Львова до Галича, а відтак через Коломию, Снятин і Чернівці, сполучаючи Галицьке князівство з Берладською землею і містами Нижнього Подунав'я. Цей шлях називали Берладським.

У районі нинішніх Чернівців Берладський шлях роздвоювався на дві вітки – одна далі вела долиною Пруту через Бояни і Новоселицю до районів міста Берлад і Малого Галича (нинішнього Галаца) – її традиційно ототожнюють з власне Берладським шляхом. Натомість друга вітка повертала на південь, пролягаючи на Нижній Дунай карпатським підгір'ям – містами Серет, Сучава, Молдава (Бая) і знову ж таки до Малого Галича. Для цієї вітки, з метою розрізнення, була запропонована назва Старий Берладський шлях.

Цей шлях можна назвати Руським, тому що в першій половині XII століття він пролягав, за даними арабського географа аль-Ідрісі, «найбільш віддаленими руськими містами». У першій половині XIV століття його називали Львівським, оскільки саме Львів, згідно з портуланом 1339 року, був на той час головним транзитним центром чорноморсько-балтійської торгівлі.

Про давній Руський шлях нагадує перелік францисканських місій вікаріату Русі, що датований 1334 роком. Це *Lemburgae* (Львів), *Galciff* (Галич), *Colomia* (Коломия), *Nostin* (Снятин), *Cusminen* (Кузьмин, нині відомий як *Валя Кузьмин*), *Cereth* (Серет), *Moldaviae* (Молдава – Бая), *Camini* (Камінь, Корочунов Камень - П'ятра-Нямц), *Scotorix* (Яський Торг – Ясси), *Licostoni* (Лікостомо - Кілія) і *Albi castri* (Білгород-Дністровський). Це в основному давні руські міста, відомі зі Списку городів руських (кінець XIV ст.). Тож Старий Берладський шлях має відношення як до Руського шляху XII ст., так і Молдавського шляху XIV–XV ст., що постав на цьому історичному тракті. Його активно використовували львівські і подільські купці, на прохання яких було видано уставництво про мита господаря Олександра Доброго (1408).

«Таємниці Старого Берладського шляху» можна назвати тематичним продовженням видання 2023 року. Воно відкриває чимало нових сторінок, або пазлів-елементів, мозаїчної картини Східного Прикарпаття загалом і Буковини зокрема. Читачі мають змогу познайомитися з локалізованою

частиною Старого Берладського шляху, який на ділянці між Снятином і Шипинцями називався Хмелівською дорогою. Назва пов'язана з літописною Хмелівською фортецею, що, найймовірніше, розміщувалася на березі нинішнього Турецького Поток, лівого допливу Пруту, що вважається історичною межею між Галичиною і Буковиною. Хмелівська дорога пролягала між Іванківцями та сусідніми Оршівцями й Неполоківцями. Вона вела до села Ошихліби, а відтак до Шипинців.

Із Старим Берладським шляхом, а саме з річками Дністер, Прут і Серет, пов'язана зворотна дорога угорського короля Людовика I, який 1352 року повертався додому після невдалої облоги руської фортеці Белз. Після переправи через Прут король відпочивав у садибі *Добравигоска*, назва якої розглядається як поєднання жіночого імені «Добрава» і лексеми «гостка» – *гостинний двір*. Щоправда, цього разу Добравигоска, що локалізована неподалік Чернівців біля устя річки Дереглуй, виявилася не вельми гостинною до угорського короля, тому що якийсь місцевий мешканець (*русин*) підпалив вночі садибу і гості ледве врятувалися з небезпечного місця, оточеного з усіх боків водою.

Завдяки залученню нових джерел і комплексному аналізу порівняно відомих текстів почали складатися в чіткішу картину особливі пазли, що пов'язані з документальними свідченнями про Русь і руських поселенців Південно-Східного Прикарпаття. Повідомлення Анонімного Мінорита про руських жителів над Прутом і про Руські Альпи, через які переходив король Людовик на шляху від долини річки Серет до Мукачева, корелюються зі свідченнями польського хроніста Яна Длугоша про те, що Молдавська земля, до заснування окремого князівства, була провінцією Русі.

У цьому контексті важливе значення має грамота угорського короля Адраша II від 1228 року, згідно з якою угорсько-руський кордон межував з помістя Сеплак. Локалізовані межові знаки цього землеволодіння переконують, що давній кордон розміщувався на південь від історичної Буковини, а саме в районі перевалу Борго, через який пролягав відомий торговий тракт до трансильванського міста Бистриці. Від перевалу Борго (нині *Тихуца*) кордон проходив гірським вододілом через руську гору Русчі (*Rusci*) і до іншої руської гори Орошбук (*Orosbükk*), що розташована неподалік міста Топлиці, річки Муреш і Перицького перевалу. Отже, в першій половині XIII століття до історичної Русі належали території, що розташовані на захід від «руських» міст Немеч (*Turгу-Няму*) і Корочунов Камень (*П'ятра-Няму*), а також місцевості в районі поселень Білбор і Борсек, які традиційно вважаються трансильванськими.

Я не збираюся переповідати зміст своєї праці. Хочу лише повторити слова, що неодноразово спадали на думку під час дослідження загадкового, манливого і, подеколи, складного Старого Берладського шляху: «*Viam supervadet vadens*» – ***Шлях подолає той, хто йде!***

Чернівці, вересень 2025 р.

Розділ 1

НЕЙМОВІРНІ ПРИГОДИ УГОРСЬКОГО КОРОЛЯ ЛЮДОВИКА І НА ВОЛИНІ, ГАЛИЧИНІ І БУКОВИНІ

1.1

ДУБНИЦЬКА ХРОНІКА – АВТОРИТЕТНЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Дубницька хроніка і твір Анонімного Францисканця

В історії галицько-волинських і буковинських земель період першої половини XIV століття залишається одним з найменш досліджених. Це пов'язано з тим, що Галицько-волинський літопис – головне джерело з історії Галицько-Волинського князівства – завершує своє літописання 1292 роком, а інші руські літописи містять вкрай мало звісток про володіння Романовичів. Таким чином, за висловом Михайла Грушевського, на історію галицько-волинських земель спадає «кіммерійська пільма»¹. Ця темрява настільки густа, що дехто з дослідників, констатуєчи обмаль джерел інформації, відмовляється продовжувати наукові пошуки².

У такій ситуації важливе значення мають наративні латиномовні пам'ятки XIII–XV століть, які уможлиблюють відновити окремі відомості з минулого королівства Русі, уточнити деякі факти і

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. – С. 108.

² Паршин І. Голод та епідемії у Галицько-Волинській державі... – С. 61.

поповнити окремі знання про минуле Галицько-Волинської держави. З цієї групи описових творів виділяють, зокрема, угорську Дубницьку хроніку, яка сформована на надійних джерелах і містить важливі, а подекуди й виняткові відомості про західноукраїнські землі XIV століття, особливо в контексті боротьби Польщі, Угорщини і Литви за спадщину Галицько-Волинського князівства¹.

Назва цього історичного твору походить від словацького містечка Дубніци над Вахом, де був віднайдений єдиний його список. Він закінчений у 1470-х роках. Чималу його частину, де вміщено свідчення з ранньої історії угорців, а також фрагменти тексту за XIII–XIV століття, скомпільовано зі старших пам'яток. Особливу увагу дослідників привертають оригінальні вставки в тексті, які не мають аналогів серед інших записів і присвячені правлінню угорського монарха Людовика I. Ідеться про так званий твір «анонімного францисканця», присвяченого подіям 1346–1355 рр.² З приводу постаті та імені автора до цих пір тривають наукові дискусії.

Частина угорських і українських дослідників підтримують думку, що «анонімним францисканцем» був придворний клирик Янош Кетї – керівник школи при монастирі в Егері, королівський сповідник, який супроводжував Людовика Анжуйського в походах в італійські та руські землі. Коли при штурмі замку Аверса в Неаполітанському королівстві 1350 року Людовик Анжуйський був поранений у ліву ногу, саме Янош Кетї підтримував голову короля, поки з ноги витягали арбалетну стрілу³. Тому ж монаху Яношу король подарував надійного коня, коли, повертаючись з так званого литовського походу 1352 року, потрібно було переправлятися через велику татарську річку Олт⁴.

Натомість угорський історик і перекладач Імре Тренчені-Вальдапфель і деякі інші науковці вважають, що автора цього твору ніяк не можна ототожнювати з учасником угорських військових походів монахом Яношем. Цей твір начебто є найбільш неточним саме по відношенню до походу 1352, а саме в опису зворотного шляху від Белза до Мукачева⁵.

Такі суперечливі оцінки кидають тінь недовіри не тільки на Анонімного Францисканця як свідка і учасника тодішніх подій, але й на

¹ Chronicon Dubnicense / ed. M. Florianus. Historiae Hungaricae Fontes domestici. Scriptores. Budaë, 1881. Vol. 3, pars 1. P. 1–207; Войтович Л. Дубницька хроніка як джерело з історії боротьби за спадщину Романовичів у XIV столітті. – С. 61–62.

² Chronicon Dubnicense / ed. M. Florianus. – P. 143–167.

³ Войтович Л. Дубницька хроніка як джерело... – С. 61.

⁴ Chronicon Dubnicense / ed. M. Florianus. – P. 165.

⁵ Kükülleí János és a Névtelen Minorita Krónikája. URL: <https://mek.oszk.hu/05500/05564/05564.htm#75>.

його твір, понижуючи його значення як авторитетного джерела середньовічної історії, у тому числі польсько-угорського походу 1352 року. Він містить багато цікавих подробиць, які доволі скептично сприймаються саме невизначеністю місць пролягання зворотного маршруту короля Людовика I на шляху з Белза до Мукачева. Але якщо ближче познайомитися з описами походів на Русь 1351-го і 1352-го років та уважніше вчитатися в оригінальний текст Анонімного Францисканця, то ми з'ясуємо, що сумнівних місць значно менше, ніж про них згадують і дискутують дослідники. Але головне, що вина автора в цих суперечках дуже перебільшена.

Угорсько-польський похід проти Русі 1351 року

Твір Анонімного Францисканця є головним джерелом угорсько-польських походів проти Русі 1351 і 1352 років, які можна розглядати як єдину кампанію з опанування руськими землями, що належали до спадщини Галицько-Волинського князівства.

Улітку 1351 року польський і угорський королі з військами зішлися в Кракові й відти на початку липня рушили разом через Сандомир і Люблин на Волинь. Похід, очевидно, був звернений на Бересте, волость Кейстута, який на той час правив Великим князівством Литовським разом зі своїм братом Ольгердом. Саме Кейстут виступає головним героєм цієї війни в оповіданні Анонімного Францисканця, оскільки одразу, ще до розгортання бойових дій, він погодився на мирні переговори.

За підсумками перемовин між Людовиком I і Кейстутом була укладена угода, згідно з якою князі Кейстут і його молодший брат Любарт, князь волинський, залишали за собою волинські волості, але укладали тісніший союз з Угорщиною й Польщею.

За свідченнями Анонімного Францисканця, угода фіксувала 5 найважливіших позицій.

По-перше, король Угорщини зобов'язався отримати від Папи Римського королівську корону для Кейстута, натомість литовський князь, у свою чергу, повинен буде охреститися разом зі своїми братами та з усім народом,

По-друге, Кейстут виславляв готовність завжди долучатися до армії короля Угорщини за свій рахунок і власними силами, але тільки в тому випадку, коли королі Угорщини і Польщі повернуть йому литовські землі, зайняті хрестоносцями, і завжди захищатимуть його від тих же хрестоносців і татар.

По-третє, у землі литовській будуть організовані латинські архієпископії, єпископії та монастирі.

По-четверте, Кейстут прибуде з королем Угорщини до Буди і там охреститься.

І по-п'яте, Литва, Польща та Угорщина вічно живуть між собою у мирі, а угорці матимуть змогу вільно відвідувати Литовське королівство, без будь-яких мит і на будь-який час, а також повертатися до Угорщини без жодних перешкод.

Окрема домовленість була досягнути з приводу волинського князя Любарта, який дещо раніше потрапив був у полон до польського короля. Це мало місце в якомусь «дуже міцному замку» і після великого кровопролиття. В день укладення угоди Любарт був звільнений від кайданів і відпущений на волю. Натомість Кейстут вирушив з угорцями до Буди. Але не доїхав. Вже на третій день він зник з польсько-угорського табору.

Анонімний Францисканець записав:

«Король думав, що поляки пильно стежать за князем, але якось уночі Кейстут і його люди несподівано тихо втекли і повернулися на батьківщину... . Угорський король бачив, що його разом з польським королем хитро обманули. Їм було дуже прикро, але вони не могли нічого вдіяти».

Михайло Грушевський наголошував, що вчинок литовського князя «показував виразно, що уложена Кейстутом згода була тільки викрутом». Людовик і Казимир, як оповідає учасник цього походу, «бачучи, що їх здурено, дуже засмутилися, але поправити вже не могли». Інакше кажучи, Людовик не схотів повертатися й подався на Угорщину, а сам Казимир (мабуть таки ще хворий) не мав енергії чи спромоги сам розпочинати війну з литовськими князями¹.

З невдачею 1351 року пов'язують причини походу короля Людовика I і Казимира III проти Гедиміновичів і в наступному 1352 році, розглядаючи його як «новий етап» затяжного конфлікту². Однак і цей похід на руські землі закінчився для двох володарів невдачею. Але про все по-порядку.

Облога Белза у березні 1352 року

За оцінками Анонімного Францисканця, похід 1352 року має яскраво-виражені два етапи, що пов'язані, по-перше, з облогою Белза і намаганнями здобути цей неприступний замок спочатку

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 4. – С. 37.

² Паршин І. Похід угорського короля Людовика I Анжуйського... – С. 75.

дипломатичними, а відтак збройними засобами. А по-друге, з важкою і небезпечною дорогою угорського короля і його супутників від волинського Белза до закарпатського Мукачева. Тому й розглядати ці етапи ми будемо по чергово.

Отже, спочатку дорога з Буди, столиці угорського королівства, в сторону Русі (*de Buda versus Rutheniam*) і боротьба за Белзький замок за описом Анонімного Францисканця:

«Король Людовик року Господнього тисяча триста п'ятдесят другого на свято собору блаженного Петра вирушив із Буди в сторону Русі. Він прибув до Сянока на свято блаженного папи Григорія, і, подолавши багато небезпечних водних перешкод, на свято блаженного абата Бенедикта прибув до Белзького замку, що на кордоні з татарами, і там зустрів короля польського з величезним військом.

Чекали вони тут шість днів, а тим часом між угорським і польським королями та белзьким воєводою Дрозге часто бували послы-миротворці, які обговорювали передачу цього замку. Це все більше сприймалося за мирні наміри воєводи, а тим часом на очах у всіх він значно зміцнив замок. На восьмий день він нарешті почав війну.

Почувши це, згадані королі у суботу перед Вербною неділею, не зважаючи ні на бойові машини, ні оборонні споруди, що викликали жах, розпочали штурм замку, пробираючись до валів через воду, що сягала до горла озброєним воякам. І коли вони підійшли до валу, то їх жорстоко атакували зверху стрілами та пращами. На них летіло дуже багато великих балок та каміння. Навіть короля Людовика зачепив смертельний удар дерев'яного молота чи калумпіти, тобто «сульока», і збив з ніг. Міклош Переньї підняв короля з землі і на спині переніс через воду.

У цій битві племінник короля, принц Ласло, піднявся на замкову вежу попереду інших, але його шолом був збитий з голови, а сам він впав на землю, зазнавши смертельної рани. Лештані, сина Лоранда з родини Ратольдів, який тоді був придворним короля та ішпаном (жупаном) із Шомодя, отримав удар каменем у груди та був повалений на землю. Знак того каменування залишався на його грудях аж до смерті. Сина Моріча Саймона винесли із замку напівживим. Міклош Сечі, Балаж Бебек і прапороносець короля Іштван Бебек, які дуже хоробро билися, були тяжко поранені. Цей Іштван стояв під прапором і так витримував ворожі удари, що в його руках один за одним зламалися три королівські прапори. І коли четвертий був уже зовсім знищений, а королівські люди відступили всі від замку, то тільки тоді він відійшов. Не тому, що боявся ворога чи смерті, а через те, що не мав п'ятого прапора і нікому було йому допомогти.

Від угорських стріл у замку загинуло триста чоловік, але серед угорців та поляків було поранено стільки, що їх годі було

перелічити. Наступного дня, у Вербну неділю, побачивши, що не можна досягти успіху, король наказав їм повернутися до Угорщини»¹.

Щоб врятувати короля від сорому поразки, деякі дорадники намовили його уложити якусь угоду з белзьким воєводою, бодай про око. Воєвода Дрозге, прізвище якого розшифровують як Дрозд², не бачив серйозних перешкод і признав над собою якусь зверхність Людовика — він повісив на белзьких мурах угорську корогву. Побачивши це, угорці закричали: «Мир! Мир!»

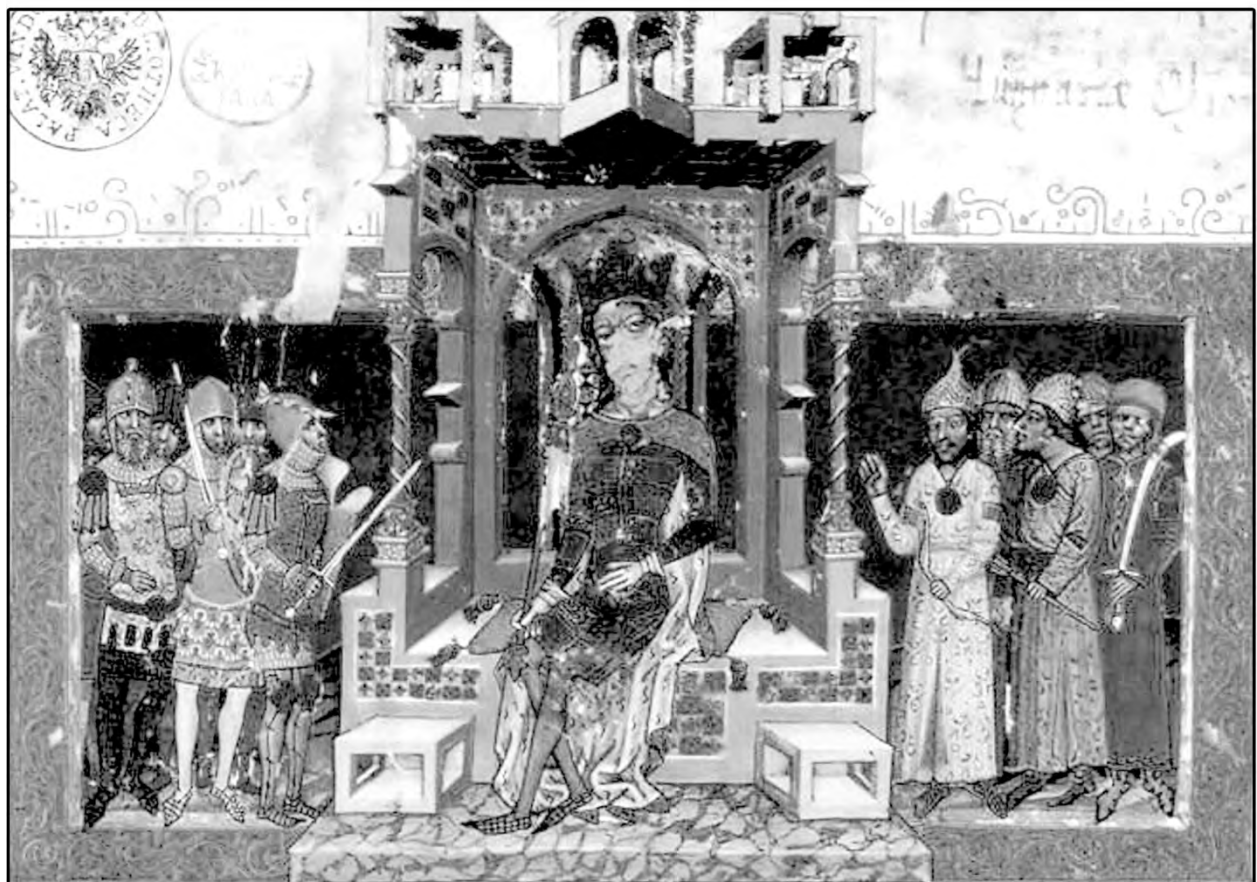
З багатьма аналогічними подробицями оповідає про штурм Белза грамота короля Людовика від 28 грудня 1352 року, у якій йдеться про винагородження земельними володіннями одного з учасників тогорічної військової кампанії на прізвище Новак.

¹ «Anno domini millesimo trecentesimo quinquagesimo secundo rex Lodouicus in festo Kathedre beati Petri recessit de Buda versus Rutheniam et venit in Zanak in festo beati Gregory pape, et inde transiens per multa pericula aquarum venit in Belz castrum in confinibus tartarorum, in festo beati Benedicti abbatis, et ibi inuenit regem Polonie cum exercitu valde grandi. Expectatisque ibi sex diebus, et interim nuncys treugageris frequentatis inter reges Hungarie ac Drozge castellanum de Belz, repetentes ab eo castrum prenotatum. Ipse vero semper treugas faciebat, et sic videntibus cunctis castrum muniuit fortissime, et tandem in octaua indixit bellum. Quod audientes dicti reges sabbato ante Ramis palmarum, non curantes ingenia, neque munimenta eiusdem castri formidantes, irruerunt ad castrum, aquam in fossa castri, usque ad guttur in armis militaribus transeuntes, et cum appropinquarent vallum, ecce desuper sagittatores balistrary ipsos crudeliter impetebant, et ligna grandia et lapides in tanta copia proicientes, quod eciam Lodouicum regem in capite ictu letali cum malleo ligneo vel calumptita i. e. Swlyok concusserunt, et ipsum in terram deiecerunt. Quem Nicolaus de Peren a terra eleuauit, et super dorsum suum ultra aquam transportauit. In eodem conflictu dux Ladislaus nepos eiusdem regis, cum turrim pre alys ascendisset, galeam cins de capite abstulerunt, et ipsum ad terram deiciendo usque ad mortem percusserunt. Leustasium eciam filium Lorandi de genere Ratholth tune Senascalum regis et comitem Simigiensem, cum uno lapide in pectore percusserunt et ad terram deiecerunt, cuius percussioneis vestigium in suo torace usque ad mortem extitit luculentum. Symonem filium Mauricy de sub castro semiuiuum deduxerunt; Nicolaum de Zech, Blasium ac Stephanum Bebek regis vexillarium fortissime pugnantes horribiliter wlnerarunt. Nam idem Stephanus intantum stetit sub vexillo, et pugnancium ictus sustinendo, quod tria vexilla regia in eius manibus fuerint confracta successiue. Et cum quartum penitus fuisset conquassatum, et omnes aly de parte regis de sub castro recessissent, ipse tandem neque habens vexillum quintum, nec aliquem sibi adstantem ad suum descensum declinauit non timore inimicorum neque mortis formidine, sed carencia sibi assistencium sociorum. Sic igitur sub dicto castro usque ad meridiem pugnaverunt, sed nichil profecerunt. In castro per sagittas hungarorum trecenti fuerunt interfecti, ex parte autem hungarorum et polonorum tot erant wlnerati, quod numerus non extitit. Die vero sequenti scilicet in dominica Ramis palmarum, videns rex se nichil posse proficere, disposuit ad Hungariam remeare». *Chronicon Dubnicense*.— P. 163–164.

² Войтович Л. Дубницька хроніка як джерело з історії боротьби за спадщину Романовичів у XIV столітті. — С. 68.

*Рис. 1-1. Белз. Урочище “Замочок” над річкою Солокією.
(Новик А. Літописний Белз... Гал-інфо).*

*Рис. 1-2. Угорський король Людовик Анжуйський.
Мініатюра Ілюстрованої хроніки середини XIV ст.
(Возний І., Федорук А. «Земля Шепинська»... - С. 24).*

У документі король Людовик згадував не тільки про замок Белз в королівстві Русі (*in regno Rusie*), що був обложений «*нашим сильним військом*», але й про те, що саме у ньому «*деякі литовці та наші невірні русини змовилися зневажати нашу величність*» – «*quidem Lituani cum Ruthenis nostris infidelibus in contumeliam nostri culminis conueneran*».

Король згадав великих рів, заповнений річковою водою, і, відзначив мужність вояка Новака, який у повному озброєнні успішно подолав цю водну перешкоду і запекло бився під стінами замку. Не забув Людовик і про своє небезпечне поранення, отримане під час штурму¹.

Аналізуючи цей фрагмент в тексті королівської грамоти, Михайло Грушевський зауважував, що мова у ньому про ту гарячу атаку, коли угорське й польське військо, стоячи по горло в холодній березневій воді, що наповняла рови з русла Бугу, пробувало здобути замок, але зазнавши великих утрат у вбитих і поранених (сам Людовик ледве не загинув в битві), змушене було відступити. Угорський король задовольнився тим, що комендант Белза згодився зробити якісь «реверанси йому для заховання гонору», залишив кампанію й подався на зворотну дорогу².

Очевидно, що маленький образок з облоги Белза у грамоті короля Людовика I не дає нічого нового до оповідання Дубницької хроніки. Однак він має важливе значення як підтвердження достовірності цього оповідання – підтвердження, що дане по гарячих слідах самої події і в такій авторитетній формі.

Оповідання цієї грамоти служить яскравим підтвердженням автентичності Дубницької хроніки – хоча остання говорить сама за себе своєю докладністю й багатством деталей³.

Завзята оборона Белза в 1352 році, що остудила войовничий запал угорського війська й змусила його до припинення воєнної кампанії, являється одним з найбільш виразистих епізодів боротьби XIV століття за Галичину і Волинь⁴.

¹ «...Cum nos pridem quoddam castrum Beiz nominatum, in regno Rusie habitum, in quo quidem Lituani cum Ruthenis nostris infidelibus in contumeliam nostri culminis conuenerant, cum valido nostro exercitu obsedissemus, predictus Novak armis succinctus, ad fossatum predicti castelli (in quo fluviorum cursus congrirans, ipsum castellum ambiebat) festinatis passibus properando, subiectis ipsius fossati insilit nndis et ad menia predicti castelli perveniens, actus militares, ut miles agilis, strennue dimicando peregit; sub quo castello nobis intuentibus letali vulnere ex stitit sauciatas».

² Грушевський М. З облоги Белза в 1352 р. – С. 159.

³ Там же. – С. 159.

⁴ Там же. – С. 158-159.

Загадки і суперечності зворотного маршруту короля Людовика I

Якщо опис походу короля Людовика I 1352 року, пов'язаного з облогою Белзького замку, дослідники вважають твором безпосереднього учасника подій, який з бездоганною точністю і яскравими переконливими деталями змалював побачене, то з приводу другої частини цього походу, а саме щодо повернення короля Людовика з Белза до Мукачева, думки різко розділилися. Цей текст продовжує бути предметом наукових дискусій і ґрунтом для різноманітних версій.

Згідно з текстом хроніки, учасники облоги Белза поверталися до Угорщини двома різними дорогами. Поранені та їхні вози вирушили в одному напрямку, а король з своїми супутниками – в іншому.

В історичних джерелах згадуються в основному два середньовічні шляхи, які єднали Львів (столицю Галичини) з Угорщиною. Перший вів через Перемишль, Сянок та верхів'я Вислока і Вислоки до Дукельського перевалу (Воріт Угорських)¹. Цим шляхом, угорське військо рухалося до Белза через Сянок і, найімовірніше, саме цим зручним маршрутом поверталися до Угорщини поранені під час облоги Белза та військові обози.

Другий шлях, найкоротший, проходив на Закарпаття через річки Дністер і Стрий до Верецького перевалу (Руських воріт), а далі верхів'ям Латориці попри Сваляву до Мукачева². Саме його розглядали угорські та українські дослідники як ймовірний маршрут повернення угорського короля. Цю версію підтримували Антал Пор, Анатоль Левіцький, Михайло Грушевський та ін. Адже це був традиційний і добре відомий з історичних документів торговий тракт. Однак при такій реконструкції зворотної дороги одразу виринали суперечності з текстом хроніки і проблеми з ідентифікації згаданих у ній населених пунктів, місцевостей, річок та інших географічних об'єктів.

Анонімний Францисканець зазначає, що король Людовик I вирушив з-під Белза в напрямку Лодомерії, де переходив через місто Лондня і село Прідіпроч, потім переправлявся через татарську річку Олт і сусідню річку Етель. Далі тривалий час мандрував долиною річки Серет, яку переходив 74 рази, цілих 4 дні мандрував через Руські гори і, нарешті, в день Параскеви прибув до замку в Мукачеві.

Анатоль Левіцький пропонував під Londniam розуміти Львів, під р. Olth – *Верещицю*, під р. Ethel – *Дністер*, а р. Zereth тлумачити як *Стрий*. Натомість Михайло Грушевський вважав, що угорський король лише з

¹ Миська Р. Середньовічні шляхи в Українських Карпатах... – С. 50.

² Там же. – С. 50.

40-ка воїнами не міг дозволити собі вирушати аж до Володимира або на річку Серет. Відповідно, він мав іти найкоротшою дорогою із Белза до Мукачєвого на верхній Стрий і через Верецький перевал¹.

Ця версію, супроводивши додатковими посилання на Пауля Кнолля і Дьюлі Крішто, узагальнив Леонтій Войтович:

«Король Людовик покинув військо вже наступного дня, тобто 1 квітня 1352 р., а 6 квітня був у Мукачєві, водночас децю заблукавши дорогою (Knoll, 1972, р. 151; Kristó, 1988, old. 128–129). З королем виїхало тільки 40 охоронців. Екскорт із королем вирушив до Львова, де його, як твердить джерело, урочисто зустріли, бо в місті перебував гарнізон Казимира III. Однак заграва від пожеж навколишніх поселень, спалених союзними князю Любарту-Дмитрові ординцями, змусила поспішати далі до Дністра. Ба більше, короля і його екскорт навіть не нагодували й не дали харчів на дорогу, бо, добравшись до перших озер біля Зубри, вони кинулися ловити рибу, щоби вгамувати голод. Далі, швидко переправившись через Дністер у районі с. Устя чи с. Розвадова під Миколаєвом, де, «втративши чотирьох коней і трьох людей», вони, майже не зупиняючись і побоюючись переслідування через чутки, які розпускали місцеві жителі про тисячі воїнів Любарта та татар, досягли р. Стрий і заночували на правому березі в укріпленому дворі Dobruhiwscza (Дуброва чи Дубровча?). Вночі «якийсь русич двір підпалив». Далі кортеж короля через Верецький перевал дістався Закарпаття»².

Децю інше бачення маршруту Людовика I Анжуйського запропонувала польська дослідниця Ілона Чаманська. Вона вважала р. «Olth» – сучасним *Західним Бугом*, а «Ethel» – *Стиром*, згадані ж у хроніці «alpes ruthenorum» – *Гологорами*. Таку ідентифікацію вважають «далеко не безпроблемною» (дехто з дослідників, наприклад, позначав «alpes ruthenorum» як усі Карпати²⁰), але вона краще відображає імовірні орієнтири повернення монарха з експедиції³.

Вищеназвані версії про повернення короля через Верецький перевал хоча й виглядають прийнятними з огляду на прив'язку до добре відомого історичного маршруту з Львова до Мукачєва, однак входять у суперечність з контекстом хроніки Анонімного Мінорита. І в цій ситуації непорозуміння намагаються пояснити численними помилками автора хроніки, особливо плутаниною у географічних назвах і хронології.

Мабуть, найбільшою помилкою Анонімного Мінорита вважається плутання дат. З цього приводу угорський історик Антал Пор зауважував:

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 4. – С. 443.

² Войтович Л. Дубницька хроніка як джерело... – С. 69.

³ Паршин І. Похід угорського короля Людовика I Анжуйського ... – С. 78.

«Ми не сумніваємося, що брат Янош чесно розповів усе, як він це пережив. Але благочестивий був настільки виснажений голодом і втомою, що не міг правильно рахувати дні. Якщо прослідкувати його презентацію (розповідь) крок за кроком, то вони мали прийти до Мункача не 6 квітня, тобто Страсної п'ятниці, а 10 числа, і все! Але де Олт, Етель і Серет, коли Лайош перетинає Карпати через Верецький перевал? Від кого отець Янош почув ці імена разом з історичними спогадами? Здається, вони зіграли з молодцем невинний жарт...»¹

Інший угорський дослідник хроніки Кальман Декані (Kálmán Dékány) відзначав:

«На відміну від майже бездоганно точного опису попередніх подій, розповідь про повернення додому містить багато неймовірних подій, географічних помилок і хронологічної неможливості. (Річка Олт у Ладомерії, плавання Серетом сімдесят чотири рази, шість днів між Великим четвергом і Великою п'ятницею тощо). Ймовірно, ця частина літопису написана автором не на основі власних переживань»².

То ж не випадково Михайло Грушевський, наголошуючи на важливому значенні хроніки як загальної ілюстрації Львівської землі 1352 року, водночас констатував, що авторську хронологію не можна сприйняти серйозно:

«У нього 4 цвітня Людовик приходить над. р. Olth, і потім іще йде досить довго до Карпатів, 4 дні ходить в горах і приходить 6 цвітня в Мункач!»³.

Звичайно, що ці та подібні закиди кидають тінь не тільки на опис зворотного шляху короля Людовика I, але й на весь твір Анонімного Мінорита, ставлячи під характер хроніки як авторитетного джерела. Однак, якщо уважніше вчитуватися в джерело і ретельно дотримуватися контексту хроніки, то ми побачимо, що не все так просто з гучними звинуваченнями і закидами щодо хронології зворотного маршруту: мовляв вона викривлена і вельми заплутана. Навпаки, складається чітке враження, що часова послідовність описаних добре обґрунтована і хронологічно, і географічно, і логічно.

Реконструкція хронології зворотного маршруту короля Людовика I (1-13 квітня 1352 р.)

Автор однозначно стверджує, що король Людовик вирушив назад до Угорщини одразу після невдалої облоги Белза, а саме у Вербну неділю,

¹ Pór A. Nagy Lajos, 1326-1382.

² Dékány K. Küküllei János Nagy Lajos király viselt dolgairól. – 83-85.

³ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 4. – С. 442.

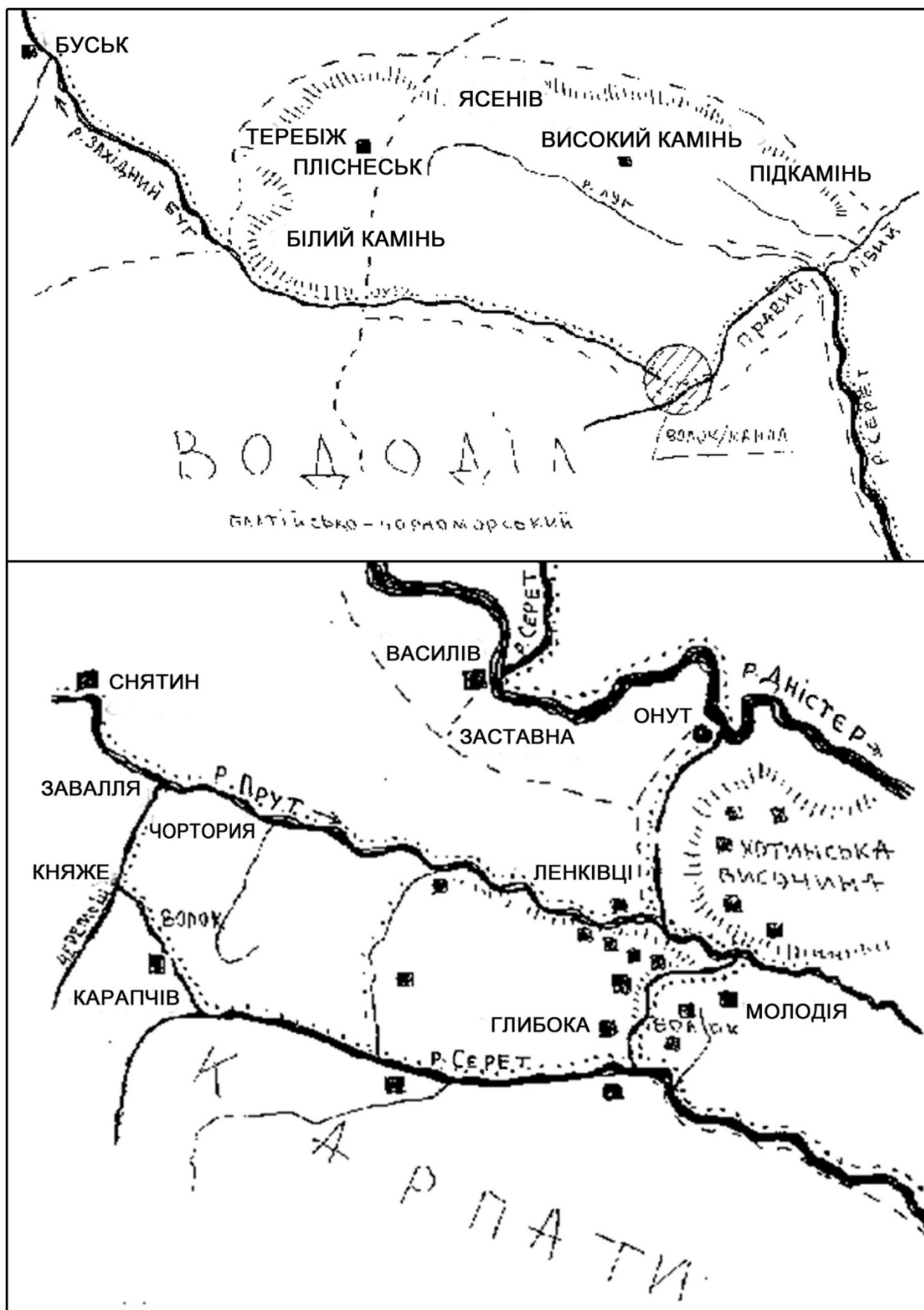

Рис. 1-3. Буго-Серетська та Дністровсько-Серетська ділянки міжнародного Янтарного (Бурштинового) шляху.
(Томенчук Б. Баварський Географ і річкові шляхи...).

– 1 квітня 1352 року. На другий день, тобто в понеділок, він підійшов до Лодомерії (*Lodomeriam*), на четвертий день Страсного тижня, тобто в четвер, 5 квітня, – вийшов на берег татарської річки Олт. А вже наступного дня, тобто наприкінці Страсної п'ятниці (6 квітня), – добрався до річки Етель.

Коли ж учасники походу досягли Мукачева? Анонімний Мінорит зазначає, що це відбулося *«in die Parasceue»* – «в день Параскеви», який угорські і українські дослідники трактували як «Страсну п'ятницю», тобто 6 квітня. Але не міг король в Страсну п'ятницю бути одночасно і на березі річки Етель, і в кінцевому пункті своєї подорожі у Мукачівському замку.

Цю суперечність досить чітко розв'язує автор хроніки, коли зазначає, що після річки Етель була тривала дорога долиною річки Серет, яку вони переходили з одного берега на інший 74 рази, а також чотириденний перехід через могутні Руські гори, коли *«... чотири дні ... коні не могли знайти нічого [їстівного], крім гілок дерев, а люди цілий тиждень [виділення наше. – А.К.] нічого не їли, крім квасолі»*¹. А вже в день Параскеви, тобто в п'ятницю 13 квітня 1352 року, король прибув до Мукачівського замку,

Отже, автор хроніки однозначно свідчить, що подорож через гори тривала чотири дні, а загальна дорога від річки Етель до Мукачева – цілий тиждень,

Очевидно, що злий жарт з перекладачами і дослідниками зіграла багатозначність поняття «день Параскеви», яке вжив автор хроніки. У багатьох латинських текстах цей вираз справді означає «Страсну п'ятницю». Однак і в латинських, і в давньослов'янських тестах слово *parasceue* (параскевгні) вживалося і для позначення дня святої Параскеви, і для звичайного п'ятого дня тижня². Цілком очевидно, що день Параскеви (*die Parasceue*) у хроніки Анонімого Францисканця був пов'язаний саме з першою п'ятницею після свята Великодня, а не Страсною п'ятницею, як це трактували деякі перекладачі і дослідники.

Значний вплив на цю помилку мала, безперечно, прив'язка маршруту повернення угорського короля до Верецького перевалу. Адже шести днів було цілком достатньо, щоб навіть попри «блукання горами» подолати якихось триста кілометрів від Белза до Мукачева. Однак реальний маршрут був значно протяжніший і він зайняв, згідно з текстом хроніки, майже два тижні. А це з 1 по 13 квітня 1352 року.

¹ Chronicon Dubnicense / ed. M. Florianus. – P. 166.

² A Landmark of History—July 27, 1299; Словарь старославянского языка. Т. 3. – С. 15, 533.

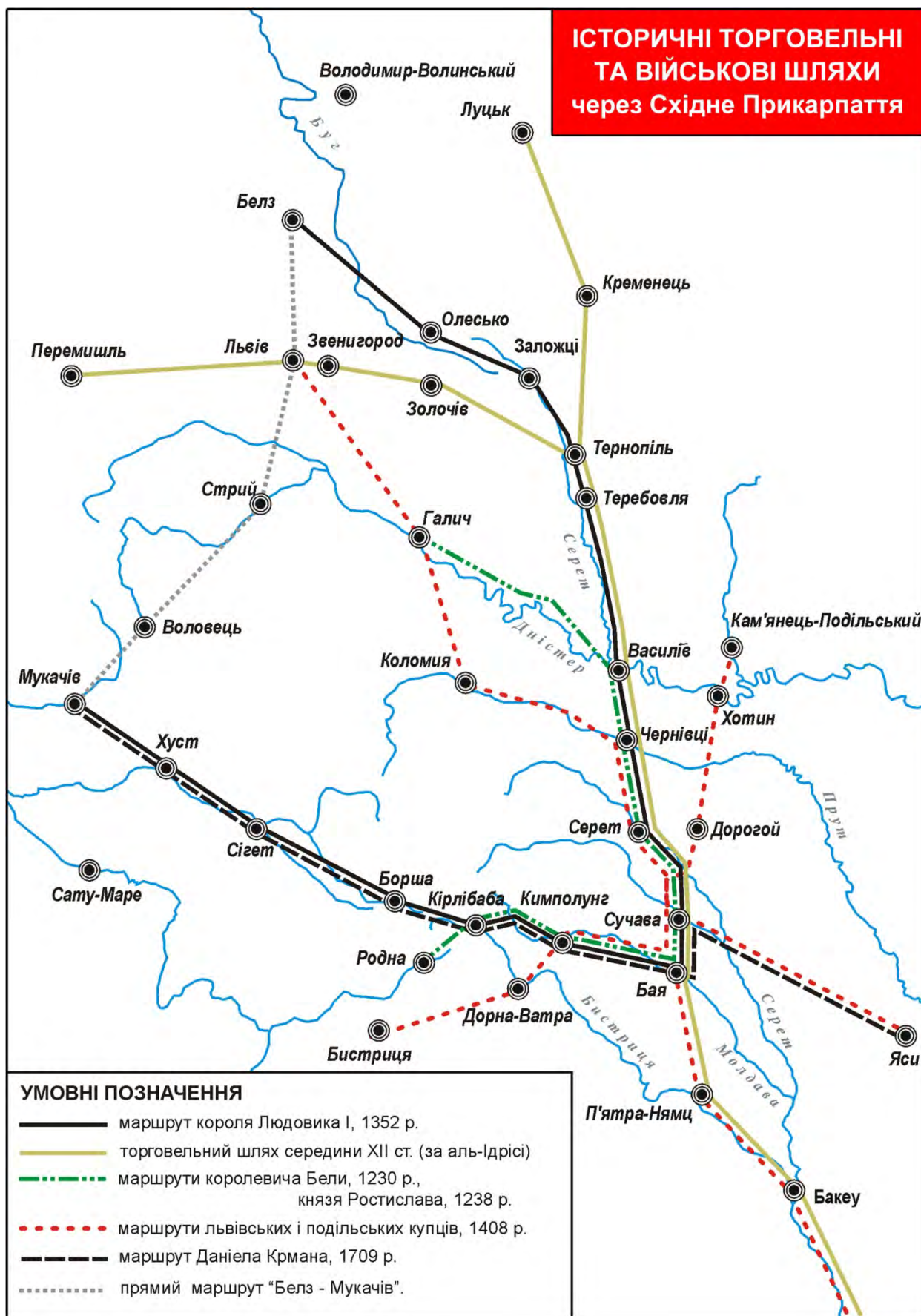

Рис. 1-4. Історичні шляхи Східного Прикарпаття (XII-XVIII ст.).
 (Квасецький А. Старий Берладський шлях . С. 33-90.
 Крман Д. Подорожній щоденник (Itinerarium 1708 — 1709).— С. 108-113.)

Повернення короля Людовика I галицько-волинським, галицько-подільським і буковинським прикордонням

Твір Анонімного Мінорита орієнтує нас не на Верецький перевал, а на зовсім інший, але цілком обґрунтований маршрут повернення короля до Угорщини, який частково співпадає із історичним Бурштиновим шляхом, що вів з Балтійського до Чорного моря¹. На цьому шляху розміщувався Белзький замок, а далі Бурштиновий шлях пролягав через долини Західного Бугу і Серету до Дністра, відтак через Прут-Дністровське межиріччя до долини іншого Серету (притоки Дунаю). Шлях на південь від Дністра, а саме від давньоруського Василева, називали також Угорським, тому що ним неодноразово пересувалися угорські війська (після невдалої облоги Галича у 1230 році, під час відступу до Родни у 1238 році)².

З долини Серету, що поблизу Сучави, можна було добратися через Буковинські Карпати до трансильванської Бистриці (через перевал Борго), до Родни (через однойменний перевал) або ж через перевал Стіол (нині більш відомий як Прислоп) через Боршу, Сегет і Хуст до Мукачева.

Таким чином, зворотний маршрут короля Людовика пролягав, найімовірніше, галицько-волинським, галицько-подільським і буковинським прикордонням, яке король Людовик вже в той час розглядав як надбання угорської корони.

Найбільш детально цей маршрут описав угорський історик Іштван Вашарі, який присвятив свої публікації так званим «татарським» походам угорського короля Людовика I, або Великого. За його словами, угорський король і його люди вирушили з-під Белза в сторону Волині і опинилися на польсько-татарському прикордонні, де не могли здобути харчів, тому що литвини і татари все спустошили. Цим прикордонням угорці рухалися до великої татарської річки Олт, яку угорський дослідник ототожнив з Дністром, а потім до річки Етель, яку він визнав за Прут³.

Переправа через Дністер відбувалася неподалік Поділля, де їх намагалися перехопити ворожі війська, що склалися з семи тисяч татар і двох тисяч русинів. Проте дізнавшись, що король вже відійшов, переслідувачі повернули до міста Китай, яке Іштваш Вашарі, як і інші

¹ Томенчук Б. Баварський Географ і річкові шляхи та гради... – С. 65-66.

² Квасецький А.Т. Старий Берладський шлях. – С. 63-64.

³ Вашари И. Татарские походы венгерского короля... – С. 26-27.

дослідники, впевнено ідентифікують з Китайгородом, що неподалік Кам'янця-Подільського¹.

Переправившись через Етель-Прут, король зупинився в садибі Dobrauihwzsa, а потім через річку Серет перебрався в Мукачів².

Варто зазначити, що прихильником «кружного» маршруту польського короля був і молдавський історик Павел Параска, який понад 40 років тому відзначав, що угорський король міг перетинати тільки Дністер і Прут, щоби опинитися біля третьої ріки – Серету, названий в Дубницькій хроніці правильно. Потім мандрівники вступили в «гори Руські», тобто в Карпати, і через чотири доби вийшли до фортеці Мукачів в комітаті Берег (Закарпатська Русь)»³. Історик однозначно вказує на повернення угорського короля через землі історичної Буковини, у тому числі верхів'ями річки Серет і територією Сучавського повіту.

Сподіваємося, що уважне і подекуди навіть прискіпливе новопрочитання тексту хроніка Анонімного Мінорита, текстологічний, лінгвістичний і картографічний аналіз оригіналу і різномовних перекладів допоможуть здійснити реальну реконструкцію зворотного маршруту угорського короля і перевірити обґрунтованість окреслених версій та гіпотез.

¹ Dékány K. Küküllei János Nagy Lajos király viselt dolgairól. – 84.

² Vásáry I. Mongol-Hungarian encounters in the fourteenth century... – P. 167.

³ Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства. – С. 88.

РЕКОНСТРУКЦІЯ МАРШРУТУ «БЕЛЗ – МУКАЧІВ» НА ПІДСТАВІ ІДЕНТИФІКОВАНИХ ТА ЛОКАЛІЗОВАНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ

Для кращого сприйняття оригіналу і перекладу хроніки Анонімного Мінорита, що стосуються поворотної дороги в Угорщину короля Людовика I, ми розбили текст на частини та абзаци, супроводивши їх відповідними коментарями.

Дорога з Белза до Лодомерії (Волині)

❶ «Sic igitur treuga facta rex cum quadraginta personis versus Hungariam, ut predictum est egreditur, et per aliam viam cunctos vulneratos, et currus suos uniuersos abire precepit et redire. Ipse autem cum Moroczok, Nicolao et Paulo filys Laczk, Dionysio et Nicolao filys Stephani fily Laczk transiuit ponens se ad fortunium, et die sequenti Lodomeriam appropinquauit, ubi nullum victum necessarium inuenire potuit, quia per tartaros et lithwanos cuncta fuerant deuastata»¹.

«Таким чином, коли перемир'я було укладено, король, як було сказано вище, із сорока людьми (персонами) вирушив до Угорщини, а пораненим та їхнім возам наказав відходити та повертатися іншою дорогою. Сам же він, сподіваючись на фортуна, пішов із Морочком, Миколою та Павлом, синами Лацка, Діонісієм та Миколою, синами Стефана, сина Лацка, і другого дня підійшов до Лодомерії (Волині), де не знайшов жодної необхідної їжі, бо татари та литовці все там спустошили».

Отже, 1 квітня 1352 року², а саме в неділю³, король Людовик I вирушив з-під Белза і «другого дня підійшов до «Lodomeriam».

Лодомерія, або Володимирія – історична латинська назва Волинського князівства зі столицею у місті Володимирі як складової

¹ Chronicon Dubnicense / ed. M. Florianus. – P. 164-166.

² Вашари И. Татарские походы венгерского короля... – С. 26.

³ Calendar for Year 1352 (Portugal). URL: <https://www.timeanddate.com/calendar/index.html?year=1352&country=15>

частини Галицько-Волинського князівства. Очевидно, що з району Белза до Лодомерії існувало принаймні два природні шляхи, якими міг рухатися король – це вниз або вгору за течією Західного Бугу. Тож дослідники, які вважали, що король міг вирушити вниз за течією Західного Бугу, а саме до міста Володимира, назву «Lodomeriam» ототожнювали або ж зі самим Володимиром, який в середньовіччі також називався «Lodomeria», або ж з «Володимирівщиною», тобто краєм (землею, князівством) з центром у Володимирі.

Не випадково в українському перекладі Дубницької хроніки назву «Lodomeria» подано як «Володимирівщина», хоча й знаком питання (?), чим висловлено сумнів з приводу достовірності такого трактування¹. У російському перекладі «Lodomeria» ототожнили з Володимир-Волинським², натомість в угорському перекладі використали латинську цю назву «Lodomeria» без уточнення її значення³.

Для вищеназваних ототожнень існують деякі формальні підстави, проте слід відзначити, що тою чи іншою мірою вони не узгоджуються з контекстом хроніки і логікою подій. Наприклад, за свідченням Анонімного Францисканця, замок Белз був розташований на татарському кордоні. Якщо польсько-угорські війська зазнали невдачі із здобуттям цього прикордонного замку, то який сенс було Людовику I просувати далі на північ в глиб «татарської» (волинської) території?

У цьому контексті втрачає логіку і реконструкція зворотного маршруту угорського короля в південному напрямку, а саме через Львів і Верецький перевал до Мукачева. Адже на цьому шляху точно немає жодної Лодомерії.

Очевидно, що в такій ситуації залишається лише один найбільш вірогідний шлях відходу угорського короля – в південно-східному напрямку долиною Західного Бугу, тобто вгору до його витоків.

Саме цим маршрутом долиною Бугу, а відтак долиною річки Серет проходив стародавній східноєвропейський Бурштиновий (Янтарний) шлях, який сполучав Балтійське і Чорне море. Від Дністра цей шлях пролягав до Пруту, а далі річкою Серет (притоки Дунаю) до Нижнього Дунаю і Чорного моря⁴.

Просуваючись долиною до витоків Західного Бугу, король Людовик I другого дня підійшов, найімовірніше, до південної частини

¹ Паршин І. Похід угорського короля Людовика I... – С. 77.

² Дубницкая хроника лектора Иоанна.

³ Küküllei János és a Névtelen Minorita Krónikája.

⁴ Томенчук Б. Баварський Географ і річкові шляхи та гради... – С. 65-66.

Луцького князівства, а саме Олеської волості, яка знаходилася на межі Галичини і Волині і за яку до 1432 року тривала запекла боротьба між Польським королівством і Великим князівством Литовським¹. Згодом цей край увійшов до складу Львівської землі воєводства Руського, але в церковному плані аж до кінця XVII ст. перебував під юрисдикцію луцьких єпископів. Про прикордонний статус цих земель у 1352 році свідчить зауваження автора хроніки про спустошення цієї землі татарами і литовцями.

Зі дорогою на Волинь пов'язує відхід короля Людовика I і угорський дослідник Іштван Вашарі. Він зазначає, що король і «його люди пішли в сторону Волині, яка в той час перебувала під польською владою, однак не міг забезпечити постачання харчів, тому що татари і литовці все спустошили»².

- ☑ Для перевірки маршруту короля Людовика I ми будемо використовувати математичні розрахунки відстані, яку могли подолати мандрівники за певний проміжок часу. За оцінками дослідників, один день у дорозі для «піших» військових чи просто службових осіб умовно дорівнював відстані 25, або 35–40 кілометрів, а для вершників – «кінного в дорозі» – 50–70 км – у середньому 60 км³.

Цей показник узгоджується із свідченнями відомих європейських мандрівників. Наприклад, Еріх Лясота в квітні 1594 року за п'ять днів подорожі подолав дорогу від Білки, що між Львом і Глинянами до села Пикова, що неподалік Хмільника, загальною протяжністю 40 миль, або 300 км. Один день подорожі становив в середньому 60 км⁴. Для порівняння Даніель Крман 1709 року на возі і в супроводі озброєних вершників за неповних 3 дні добрався з міста Бендери до Ясси, проїхавши за 25 годин безпосереднього руху 25 миль. День в дорозі становив середньому 8,33 милі (62,5 км)⁵.

Очевидно, що за перші два дні подорожі король і його супутники могли на конях подолати відстань у 100 – 140 км. Автор хроніки, не уточнює коли саме другого дня підійшли до Лодомерії (Волині). Але якщо допустити, що це було близько полудня, то це цілком співпадає з відстанню між Белзом і Олеськом – приблизно 100 км.

¹ Квасецький А. Давні згадки про Жуличі і сусідні поселення... – С. 9-10.

² Вашари И. Татарские походы венгерского короля Лайоша Великого... – С. 26.

³ Каленюк С. П. Краєзнавство про вимірювання. – С. 36.

⁴ Лясота Еріх зі Стеблева. Щоденник / Переклад Г. Сварника та І. Ів. Сварника. – С. 99.

⁵ Крман Д. Подорожній щоденник / Переклад І. Сварника. – С. 102.

Місто Лонднія (Londnia) і село Придіпроч (Pridiproch) – поселення на галицько-волинському прикордонні

❶ «Et inde transiens venit in Londniam ciuitatem, ubi honorifice fuit susceptus, et facto prandio inde recessit, quia periculum erat per tartaros ibidem congregatos, et venit in villam que dicitur Pridiproch, ubi erant due piscine, in quibus multitudinem piscium exhausserunt».

«Пройшовши далі, він прибув до міста Лонднія, де був прийнятий з почеснями. А пообідавши, пішов звідти, тому що була небезпека з боку татар, що там зібралися. І прибув до села, що зветься Придіпроч, де було два ставки, в яких вони виловили багато риби».

Із тексту випливає, що король продовжував рухатися галицько-волинським прикордонням, де відчувалася загроза нападу татар. У цьому контексті стає зрозумілішим зауваження автора хроніка про можливі ризики обраного маршруту: король вирушив у зворотну дорогу, «сподіваючись на фортуну» (*ponens se ad fortunium*).

Якщо другого дня король лише підійшов до Волині, то, найімовірніше, що саме третього дня своєї подорожі він підійшов до Лондні – поселення на галицько-волинському прикордонні. Карта підказує, що це міг бути район нинішнього міста Залізці, неподалік якого розміщені історичні волинські міста Кременець, Вишнівець і Збараж.

Описуючи південну частину Луцького князівства, коли воно входило до складу Галицько-Волинської держави, Іван Крип'якевич згадував, зокрема, Крем'янець (Кременець), що вважався найсильнішим із замків, якого ні 1240 і 1259 рр. ординці не змогли здобути і лише 1261 р. Телебуга наказав зруйнувати. На кордоні Галичини стояли волинські городи Збараж (нині с. Старий Збараж) та Пліснеськ (тепер уроч. поблизу Підгірець і неподалік Олеська)¹.

Назва «Лонднія» асоціюється з іменами населених пунктів *Лодиня*, *Лодинка*, що зафіксовані в XV століття на Сяноччині². Назву виводять від *лугів* – зарослих лісом низовин, берегів річок і потоків. Початковий **long'* трансформувався у *logъ* > *луг*, що буквально означає «низьке, увігнуте місце». Назва походить від індоєвроп. **leng-/long-* – «гнути»³.

Географічні координати і метричні дані підказують, що Лонднією могли бути **Залізці (Заложці)** – місто над річкою Серет (притокою

¹ Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство... – С.

² Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 5. – С. 93, 190.

³ Происхождение слова луг. URL: // <https://lexicography.online/etymology/%D0%BB/%D0%BB%D1%83%D0%B3>

Дністра), що на півдорозі між Белзом та переправою через Дністер, до якого мандрівники підійдуть наприкінці п'ятого дня мандрівки. У назві «За-лож-ці» можна побачити дещо видозмінену форму давнього імені лугового поселення Лондні, що, очевидно були попередником нинішніх Старих Залізців

Інший населений пункт на маршруті короля Людовика I – село **Придіпроч** (*villa Pridiproch*). Фонетична форма назви підказує, що місцеві жителі, можливо, не дуже були раді різним мандрівникам і пропонували їм обходити це поселення стороною (*imi prіch*). Втім «Придіпроч» можна розшифрувати і по-іншому.

В історичних джерелах засвідчені двоосновні імена *Предислав*, *Предивой*, *Предидраг*, перші частини яких пов'язані із праслов'янським іменником **perdъ* – «перед»¹. Натомість друга частина «проч» може бути дещо неточно зафіксованою формою слова «плоч» – від староруського «плотъ» – «пліт» у значенні «гребля, загата».

У такому разі назва «Придіпроч» – це дещо видозмінена форма топоніма *Придіплоч/Предиплоч*, що вказує на розміщення поселення неподалік (*перед*) греблею, що формувала на річці Серет рибні ставки. Це співвідноситься із зауваженням автора хроніки, що в цьому селі було два ставки, з яких мандрівники виловили багато риби.

З існуючих нині населених пунктів над річкою Серет на спадкоємця історичного назви *Придіпроч* претендує село **Плотича**, що приблизно за 30 км від Залізців і за 10 км від Тернополя. Це давнє поселення, яка на карті Боплана 1650 року позначене ім'ям *Плоїча* (*Ploicza*)², а на пізніших австрійських картах – *Плотиш*, *Плотич* (*Plotyszcz*³, *Plotycz*⁴). Його знаходження відповідає контексту опису Анонімного Францисканця.

Переправа через татарську річку Олт (Olth) – Дністер

❶ «...Et inde transiens feria quarta maioris hebdomade venit ad magnum fluuium tartarorum nomine Olth cuius latitudo extenditur ad unam leucam gallicanam, cuius impetuositas cunctos exterruit intuentes, exclamantes autem ad regem: Quid opus superest?

At rex eis respondit: Quod me videtis facere, hoc idem omnes faciatis; et hoc dicto in suo equo dictam aquam natare cepit, et Fratri Johanni unum equum quem habuit meliorem concessit, et ipsum natare secum coegit.

¹ Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців. – С. 288.

² Карта Боплана, квадрат 2-4.

³ Europe in the XIX. century.

⁴ Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit den Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina (1855).

Quod videntes hungari uniuersi adinstar anetarum aquam transnatauerunt. Tamen quatuor equi et tres homines ibidem perierunt».

«...Звідти на четвертий день Страсного тижня він підійшов до великої татарської річки, званої Олт, ширина якої досягала галльської милі, а стрімкість течії лякала натовп, який допитувався короля:

«Що нам тепер робити?».

Король їм відповів: «Ви бачите, що я роблю, то й робіть за мною». Сказавши це, він на своєму коні поринув у воду.

Він дав одного з кращих своїх коней брату Яношу і змусив його плисти з ним. Побачивши це, угорці, як табун качок, перепливли річку. Проте там загинуло четверо коней і троє людей».

Під назвою *Олт* добре відома ліва притока Дунаю, що бере початок у Трансильванії та тече через Валахію, даючи навколишній території назву Олтенія. Проте в хроніці мова йде явно не про неї, а про територію, розміщену на краю Поділля і неподалік Волині¹.

Дослідники відзначають, що назва *Олт* може бути спорідненою з ім'ям *Волк*. Таким ім'ям тюрки називали річку Дніпро, хоча в даному разі мається на увазі Дністер². Серед буковинських дослідників поширена версія, що у давнину слов'яни називали Дніпро Славutoю, а Дністер – Онутом³. Це ім'я збереглося в назві однойменного придністровського поселення, вперше згаданого 1229 року і розміщеного неподалік Василева. Назва *Онут* також видається співзвучною з Олт.

На зв'язок «татарської ріки» Олт з Дністром вказує не тільки галицько-волинське і галицько-подільське прикордоння, але в такий переконливий індикатор, як згадане в хроніці татарське місто *Катай (Kathayam)*. Це нинішній Китайгород, що знаходиться на лівому березі Дністра неподалік Кам'янця-Подільського. До Китайгорода повернули татарські і русинські війська, коли не встигли перехопити угорців під час переправи через Олт-Дністер. Детальніше про нього йтиметься у наступному фрагменті хроніки.

Ще одне важливе уточнення Анонімного Францисканця стосується ширини річки Олт, яка в районі переправи досягала галльської милі, а це 2,225 км⁴. Це, на перший погляд, суперечить нинішній ширині Дністра. В районі «Заліщики – Хотин» річка протікає каньйоном,

¹ Вашари И. Татарские походы венгерского короля Лайоша Великого. – С. 27.

² Дубницкая хроника лектора Иоанна.

³ Пивоваров С. Средневековое население... – С. 92.

⁴ Дубницкая хроника лектора Иоанна.

ширина русла в якому становить в середньому – 100-200 м. Проте неподалік впадіння у нього річки Серет, в районі Городка і Василева, Брідка і Онута, русло Дністра значно розширюється, формуючи окремі рукави і острови. Саме вони створюють сприятливі умови для переправи¹. Можливо, що в квітні 1352 році, коли угорський король прибув на берег Дністра спостерігався весняний розлив, і річка сприймалася як дуже широка.

Давньоруський Василів, як зручне місце переправи через Дністер, згадується в Галицько-Волинському літописі під 1230 роком. Зазнавши поразки під Галичем, столицею Галицько-волинського князівства, угорські війська під командуванням королевича Белли вирушили до Угорського королівства обхідною докорою. З Галича вони подалися до Василева і тут перейшли Дністер:

**«...оттоуда же понде король ко Василеву и перейде
Днестрь и понде ко Проуту»².**

Очевидно, що поблизу Василева в той час починалася дорога на південь до річки Прут, а може й однойменного міста, яке ототожнюють з Ленківським городищем. Його територія нині належить до Чернівців. Далі дорога пролягала через Серет в район сучасної Сучави, де вона розгалужувалася на кілька віток – одна вела у землі Подунав'я, а інша до Угорщини³.

Саме з цією «угорською» дорогою пов'язують ще одне літописне повідомлення, коли в 1238 року король Данило повернувся до Галича і остаточно опанував Галицьким князівством. Завадити цьому поверненню намагався претендент на галицький стіл князь Ростислав, син Михаїла Чернігівського. Але він запізнився з військами і змушений був втікати до Угорщини.

Літописець повідомляв:

**«А назавтра прийшла до нього [Данила] вість, що Ростислав
рушив був до Галича, але, почувши про взяття города, утік в Үгри
по пүті, котрою йдуть на Борсүків діл. І прийшов він до Бані, що
зветься Родна, і звідти пішов в Үгри»⁴.**

Баня (солеварня, копальня, шахта) під назвою «Родна» – це нинішній адміністративний центр однойменної комуни в у повіті Бистриця-Несеуд в Румунії. Натомість «Бурсуків діл» – це гірський прохід, який локалізують біля нинішнього села Михайлівка,

¹ Пивоваров С. Середньовічне населення... – С. 95.

² Ипатьевская летопись... – Стб. 761.

³ Пивоваров С. Середньовічне населення... – С. 97.

⁴ Літопис руський... – С. 393.

що на півдні від Чернівців, на так званому Старому Берладському шляху¹.

Деякі дослідники творчої спадщини арабського картографа та енциклопедиста аль-Ідрісі вважають, що саме Василів зображений на березі Дністра на знаменитій карті світу 1154 р. під назвою «Зала» (в текстовій частині географічної енциклопедії він розшифровується як «Вала»). Згідно з текстом аль-Ідрісі, до нього населеного пункту вели торговельні маршрути як з Перемишля (через Звенигород і Терєбовлю, столиці тодішніх Звенигородського і Терєбовлянського князівств), так і з Луцька (також через Терєбовлю, долиною річки Серет), а далі на південь до іншого Серету, через міста Бармуні (П'ятра-Нямц) до Галісії, яку ототожнюють з нинішнім Галацом, а в минулому – Малим Галичем, Нижньому Дунаї. аль-Адрісі зауважував, що ці маршрути пролягали «найбільш віддаленими» містами Русі»².

Отже, обираючи «іншу дорогу» для повернення в Угорщину, король Людовик аж ніяк не намагався рухатися манівцями, а послуговувався добре відомими історичними шляхами.

- ☑ Важливим є уточнення автора хроніки, що король і супроводжуючі його особи підійшли до річки «на четвертий день Страсного тижня» і того ж дня переправилися через неї. Отже, за п'ять дні подорожі (з неділі 1 квітня по четвер 5 квітня) вони подолали шлях від Белза до Дністра і Василева, що відповідає відстані нинішнього автомобільний маршрут з Белза через міста Броди і Тернопіль – близько 300 км. Отже, протягом одного дня вони проходили в середньому 60 км, що цілком відповідає обговорюваному вище «кінному дню в дорозі» – 60 км.

Переправа через річку Етель (Прут)

⓪ «... Die autem sequenti sero venerunt ad fluuium Ethel, circa cuius ripam olim Atila natus fuisse perhibetur, cum cetus hungarorum de Scitia in Pannoniam transmigravit. Cuius fluuy periculositatem et eius transitus impetuositatem vix posset quis enarrare, nam equum rapuit et ascensorem. Quod videns rex quid faciendum eligeret omnio ignorabat, quia nulla via nauem inueniendi aperiebatur.

Cum igitur ibi pausam faceret tristiolem; ecce duo rutheni rumigeruli aduenerunt dicentes, quod septem millia tartarorum et duo millia ruthenorum regem insequerentur hungarorum, et iam distabant ad decem rastas tartaricales.

Quod audiens rex in nullo timuit, sed exhilarascens suos dictos tartaros expectare ortabatur: „Ecce quod optabamus habemus, quicunque enim est verus miles, locum habet certaminis et ostendendi suas vires”.

¹ Квасецький А.Т. Старий Берладський шлях. – С. 64, 68.

² Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы. – С. 112.

Et cum rex ibidem repausaret venerunt rutheni plus quam viginti dicentes, quod exercitus tartarorum regem hungarorum recessisse audiisset, et contra Kathayam diuertisset.

Quo audito rex aquam transnatauit usque ad crepusculum...».

«... А наприкінці наступного дня вони прийшли до річки Етель, біля берегів якої, як кажуть, свого часу народився Аттила, коли угорські племена мігрували зі Скіфії в Паннонію. Важко було оцінити небезпеку подальшого шляху, тому що стрімка течія зносила і коней, і вершників. Король не знав, що робити, бо не було змоги знайти корабля. Тому він затримався там і зажурився.

До нього підійшли два русинські гінці і повідомили, що за королем угорським женуться сім тисяч татар і дві тисячі русинів, і вони тепер на відстані десяти татарських миль.

Почувши це, король анітрохи не злякався, а бадьоро встав, щоб зустріти згаданих татар: «Ось маємо те, чого бажали, бо хто справжній воїн, той має де битися і показати свою силу».

А коли король там відпочивав, прийшло більше двадцяти русинів і сказали, що татарське військо повернуло в бік Китайгорода, бо довідалося, що угорський король уже виїхав.

Почувши це, король став переправлятися, плив по воді до настання сутінків...».

Угорський науковець Іштван Вашарі вважає, що назва річки Етель пов'язана із староугорським топонімом *Етелькьоз* (*Etelköz*) і має багато пояснень. В угорську мову слово *Etel* потрапило з якоїсь тюркської мови і спочатку напевно означало річку Волгу (*Etel, Etil, Itil, Idil*). Водночас ця форма могла вживатися по відношенню до Дону, Дніпра, Дністра та інших річок як апелятив за значенням «велика річка». Згадка гунського короля Аттили вказує на загальновідоме середньовічне етимологічне ототожнення назви річки Етель та імені Аттила¹.

Очевидно, що староугорська назва *Етелькьоз* стосувалася також пануванню угорців на Східному Прикарпатті. Коли в середині IX століття племена мадярів прибули в Південну Русь, вони відтіснили місцеві слов'янські племена уличів і тиверців, зайнявши край між Дніпром і Карпатами. Заселену країну вони назвали Ателькузою (Ателькозою)².

Костянтин Багрянородний ототожнював Етелькоз із землями, де протікають річки «Баруш», «Кубу», «Трулос», «Брутос» і «Серетос» Ідентифікація останніх трьох річок з Дністром, Прутом і Серетом не викликає заперечень³.

¹ Вашари И. Татарские походы венгерского короля Лайоша Великого... – С. 27.

² Kaendl R.F., Manastyrski A. Die Rutenen in der Bukowina... – S. 30.

³ Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio (ch. 38). – P. 163.

Очевидно, що саме Прут (Етель) вважався головною річкою країни Ателькузи. А може, це була данина історичній пам'яті угорців, коли під тиском печенігів угри змушені були відійти зі Східного Прикарпаття. Вони подалися вгору за течією Пруту, а далі перетнули Верецький перевал і спустилися з Карпат у широку Угорську рівнину.

Печеніги, захопивши Східне Прикарпаття, також називали його Ателькозою¹.

Ототожнення річки Етель з Прутом, річки Олт з Дністром а, поселення Катай з Китайгородом підтримують угорські дослідники Дюла Кришто, Іштван Вашарі², російський перекладач хроніки Анонімого Францисканця Андрій Ігнат'єв³ та деякі інші дослідники.

Мабуть не випадково, що саме біля дністровської переправи намагалися перехопити кортеж Людовика I татарсько-русинські війська, що, за повідомленнями гінців, нараховували загалом 9 тисяч вояків. Але дізнавшись, що король Людовик вже відійшов з цих місць, вони повернули в напрямку до Китайгорода.

Очевидно, що на той час саме Китайгород вважався одним з адміністративних центрів Подільського улусу. Не випадково у мирній угоді, укладеній 1352 року, князь Юрій Коріятович, майбутній правитель Подільського князівства, згадується серед литовських князів – йому було передано у користування тільки сусідній Кременецький повіт⁴. На той час Поділля як татарський улус продовжувало перебувати під владою Золотої Орди. Лише через десять років (1362) відбудеться розгром трьох ординських князів, тогочасних спадкоємних володарів Подільської землі, військом великого князя литовського Ольгерда на Синіх Водах. На відвойованих теренах постане Подільське князівство, володарями якого стануть племінники Ольгерда – князі Коріятовичі⁵.

- ☒ Ототожнення річки Олт з Дністром, річки Етель з Прутом, а поселення Катай з Китайгородом підтверджується маршрутними координатами. Відстань автомобільного маршруту між дністровським Василевом і прутськими Чернівцями через Заставну і Малий Кучурів становить близько 40 кілометрів, які угорці подолали за неповний день.

З географічними координатами узгоджується повідомленням руський гінців, що татарсько-руські війська намагаючись перехопити короля Людовика I і перебували вже неподалік

¹ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde... – S. 304.

² Вашари И. Татарские походы венгерского короля Лайоша Великого... – С. 27.

³ Дубницкая хроника лектора Иоанна.

⁴ Литовсько-польський договір (1352).

⁵ Михайловський В. М. Правління Коріятовичів на Поділлі. – С. 34-35.

переправи через Дністер на відстані десяти татарських миль (близько 50 км)¹ від Пруту.

Отже, коли татарсько-руські війська довідалися, що Людовик I вже відійшов на південь, тобто до річки Прут, то відмовилися його переслідувати і повернули в напрямку Китайгорода,

Натомість угорці протягом цього дня змогли не тільки пройти Дністровсько-Прутське межиріччя, але й після певної затримки з переправою, пов'язаною з відсутністю плавучих засобів, до настання сутінок змогли подолати річку Прут.

З огляду на велику ширину Пруту і Дністра можна зробити висновок, що угорці форсували ці річки саме в середній течії, що й викликало значні труднощі із переправою.

Реконструюючи давні шляхи у Прут-Дністровському межиріччі, Богдан Томенчук відзначив три пункти на Дністрі в районі устя річки Серет (*рис. 1-3*). Це, насамперед, біля давньоруського міста Василева, тобто поблизу впадіння у Дністер річки Серет, а також неподалік в районі Заліщиків (західніше від Василева) і східніше від Василева – неподалік буковинських сіл Онут і Брідок.

Усі три дороги сходилися поблизу нинішнього села Малий Кучурів, а далі разом прямували до річки Прут – до переправи поблизу давньоруської фортеці Ленківці, яка, за свідченнями науковців, у XII-XIII століттях контролювала важливу переправу через Прут.

Згадка у хроніці про переживання короля Людовика I, який не зміг знайти на березі річки корабля для переправи, може бути свідченням про давню паромну переправу на річці Прут, яка документально засвідчена дещо пізніше, а саме у 1408 році, коли Чернівці отримала статус митного пункту Молдавського князівства. Згідно з грамотою князя Олександра Доброго, за переправу через Прут торговці повинні були платити по 4 гроші від кожного возу².

Переправа розміщувалася навпроти села Жучка (нині передмістя Чернівців, до якого веде нинішня вулиця Прутська³). Саме тут річки Клокучка і Руда (паралельна назва – Мольниця) створювали зручні ворота для подолання крутого південного берега Пруту. Побутує версія, що саме там біля давнього броду і поромної переправи, на лівому березі Пруту зароджувалися давні Чернівці. Це було поряд із Старою Жучкою, де розміщувалася пізніша Денисівка (нині міський мікрорайон). Згодом поселення було перенесене на високий і більш

¹ Жарких М.І. Миля Герберштейна.

² Kaindl R.F. Geschichte von Czernowitz... – S. 26-27.

³ Масан О. Чернівці в другій половині XIV-XVIII ст. – С. 27.

захищений від частих повеней правий берег Пруту¹. Однак Чернівці ще тривалий час вважали своїми значні території на північному березі Пруту.

На австрійській картах другої половини XVIII століття власне Чернівці (без Клокучки) розміщені безпосередньо на правому березі Пруту, у межиріччі Клокучки і Рудої (Мольниці)². У цьому районі були зручні місця як для перетину Пруту бродом, так і для облаштування поромної переправи, яка функціонувала тут протягом кількох століть.

У XVIII столітті пором представляв собою два човни, зверху яких був прилаштований дерев'яний поміст, що мав вигляд плоту, збитого з колод. Напевно, за своєю конструкцією від не дуже відрізнявся від поромів, що функціонували на Пруті і в XIV – XV століттях.

Залишилися документальні свідчення, що пором не міг працювати в період розливу річки. І мандрівникам доводилося перечікувати, поки спаде вода³. Можливо, саме з такою проблемою зіткнувся Людовик I і його супутники, але вони все ж таки знайшли човни чи навіть пором, тому що переправлялися через Прут не вплав, тримаючи за гриви коней, як це було на Дністрі, а з допомогою плавзасобів. Етель (Прут) виявився складнішим для переправи, оскільки, за словами Анонімного Францисканця, *«стрімка течія зносила і коней, і вершників»*.

Важливо зафіксувати, що переправа через Етель-Прут відбувалася надвечір 7 квітня 1352 року, а саме в Страсну п'ятницю. Напередодні, а саме *«на четвертий день Страсного тижня»*, угорці досягли було річки Олт, тобто Дністра.

Гостинний двір Добрави – «Добравигоска»

❶ *«...Rex ... ad unam curiam Dobrauihwzsa vocatam ampne circumdatam deuenit, ubi penitus de alimentis nichil inuenit. Media autem nocte unus ruthenus curiam incendit, et cum difficultate rex et omnes sui mortis periculum euaserunt, quia strictissimus erat exitus per unum paruum pontem de curia prenotata»*.

«...Король... прибув до двору, оточеного водою, під назвою Dobrauihwzsa, де не знайшов нічого з їжі. А опівночі якийсь русин підпалив двір, і король та його оточення ледве врятувалися від смертельної небезпеки, бо вихід через один із маленьких мостів, збудованих перед двором, був дуже вузький».

¹ Kaindl R.F. Geschichte von Czernowitz... – S. 45.

² Bukowina (1773–1775) – First Military Survey; Distrikt Bukowina (1773–1776) – First Military Survey.

³ Kaindl R.F. Geschichte von Czernowitz... – S. 60.

Тож після переправи через Етель (Прут) король і наближені персони зупинилися у дворі (садибі) під дещо незвичною назвою «**Dobrauihwzsa**».

Судячи з тексту хроніки і місць пролягання давніх торговельних шляхів, ця садиба розміщувала на правому березі Пруту в районі нинішніх Чернівців, а саме біля витоків потоку Руда (Мольниця), або ж неподалік крутого вигону річки Дереглуй, що неподалік його устя, на стику території історичного Козмина (Чагра і Молодії) та Остриці. Долина Дереглюю служила давньою транспортною комунікацією, що пов'язувала долини Пруту і Серету (Дунайського) (рис. 1-3). В урочищі Кордин, що належить до села Чагор, виявлено одне з найдавніших слов'янських поселень Буковини. Саме тут русло річки Дереглуй робить глибокий вигин (підкову), я якій могла розміщуватися Добравигоска, оточена водою з усіх чотирьох боків (рис. 1-5)¹.

Топонім «Dobrauihwzsa» виявилося складним для розшифрування – тому було запропоновано чимало варіантів, які в тій чи іншій мірі відображали закладений зміст.

Сучасний угорський історик Іштван Вашарі прочитав назву як Добравихуца (рос. *Добравихуца*², англ. *Dobravihusa*)³, що відображала частково романську мовну традицію. Російський перекладач хроніки Андрій Ігнат'єв використав варіант «Добравихця» (Добравихца)⁴. Натомість український історик Леонтій Войтович розглядав як можливі відповідники «Дуброва» і «Дубровча»⁵.

Очевидно, що в кожному з цих варіантів можна знайти певне раціональне зерно, однак важко віддати перевагу котрійсь з цих лексичних форм через наявні вразливі місця, що пов'язані з довільним трактуванням другої частини двоосновної назви.

У назві «Dobrauihwzsa» добре прочитується базова складова *Добрав-*, що асоціюється з ім'я *Добрава (Dobrava)*. У родовому відмінку – *Добрави (Dobraui)*. У X столітті ім'я Добрава мала чеське принцеса, а згодом дружина польського короля Мешка I⁶. Пізніше в українсько-молдавських грамотах відзначаємо жіноче ім'я імена «Добра»⁷.

¹ Квасецький А.Т. Старий Берладський шлях. – С. 130.

² Вашари И. Татарские походы венгерского короля Лайоша Великого... – С. 27.

³ Vásáry I. Mongol-Hungarian encounters in the fourteenth century... – P. 167.

⁴ Дубницкая хроника лектора Иоанна.

⁵ Войтович Л. Дубницка хроніка як джерело... – С. 69.

⁶ Jabłonowski M., Jakubowski W., Włodarczyk M. Zarys historii do 1945 roku. Tom I. – S. 275.

⁷ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 1. – С. 305.

Що ж до іншої складової частини топоніму «-hwzsa», то пропоновані відповідники –*хуца*, –*хца* чи –*хча* видаються не зовсім точними, тому що вони не враховують, по-перше, літеру «z», яка в угорській мові читається як «з», але латинських текстах означає «с». Анонімний Францисканець також передав через «z» початкові літери назви Сянока (*Zanak*) і Серету (*Zereth*). По-друге, літера «w», яку дослідники здебільшого читають як «у», могла бути запозиченням з старослов'янської мови, в якій вона означає «о»¹. Таким чином лексему «-hwzsa» можна розшифрувати як «госка», а назву «*Dobrauihwzsa*» – як *Добравигоска*.

Таке прочитання викликає асоціацію з двоосновною особовою назвою «Доброгост» (**Доброгость**). Це праслов'янське чоловіче ім'я, складене з прикметникової основи *Добр-* та іменника **гость* у значенні «гість, купець, чужинець»². На можливий семантичний зв'язок між топонімом «*Dobrauihwzsa*» та ім'ям «Доброгост» звертав увагу понад століття тому український письменник і художник Кирило Устиянович, який вказував, зокрема, на назву поселення Доброгостів³. Так називається нинішнє село, розміщене біля Трускавця (Львівська область). Тож *Добравигоска* могла бути жіночим різновидом чоловічого ім'я чи прізвища «Доброгост», що підтверджується збереженими у польській мові прізвищами на зразок на *Dobrogoska, Dobragoska*⁴.

У цьому контексті можна згадати болгарську лексему *гостка*, що вживається у значенні «гостя»⁵, а також старослов'янські слова «**гостина**» (*приймання гостей*), «**гостиница**» (*заїжджий двір*), «**гостьникъ**» (*утримувач заїжджого двору, гостиниці*)⁶. Таким чином слово «госка» (похідне від «гостка») можна реконструювати як «гостина», «місце гостини», «гостиниця», а назву *Добравигоска* – «**гостинний двір, гостиниця Добрави**».

На ймовірність такого значення орієнтує і слово «*curia*», що вжите у хроніці на означення характеру (типу населеного місця) *Добравигоски*. У давніх латинських текстах це слово означало не тільки «двір», «садиба»⁷, але й вживалося на означення «корчемного двору»⁸.

¹ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 1. – С. 16.

² Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців... – С. 158-159.

³ Устиянович К. Путь на Бескид: «Святославіє» і традиція о Святославі 1015 р. – С. 210.

⁴ Helena Dobrogoska Nitka zd Wozniak, 1803 – 1843.

⁵ Болгарско-русский словарь... – С. 122.

⁶ Словарь старославянского языка. Т. 1. – С. 427-428.

⁷ Давиденко Н. Соціально-правнича термінологія... – С. 180.

⁸ Книш А. Корчма на Галичині.

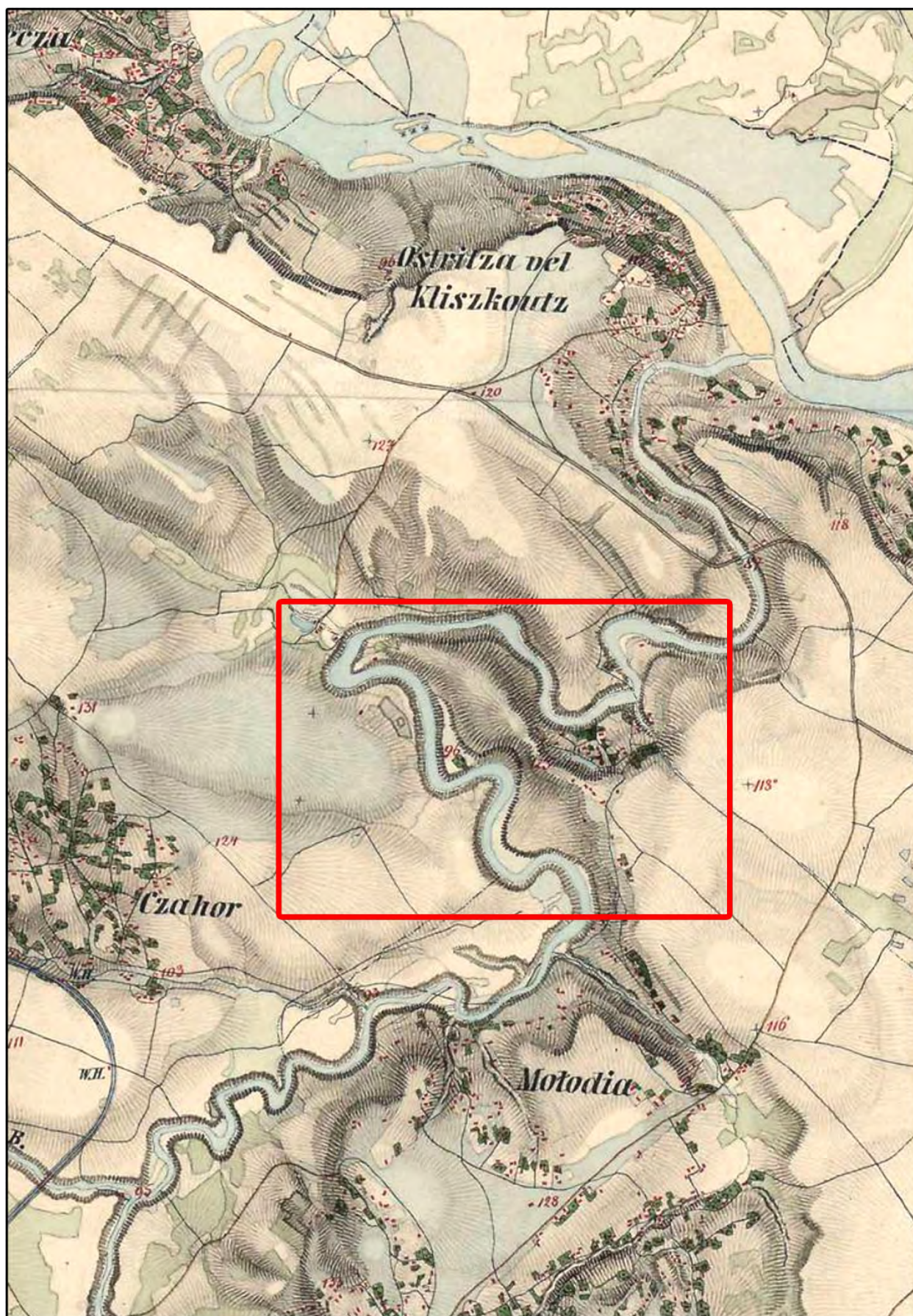

Рис. 1-5. Урочище Кодин - ймовірне місце розташування Добравигоски, "оточеної водою", біля вигину річки Дереглуй на межі Остриці, Чагра і Молодії. (Galicia and Bucovina. 1861-1864).

Цілком можливо, що Добравигоска залишила свій слід в назві нинішнього припрутського села Остриці, розташованого по обох берегах Дереглую, неподалік його злиття з Прутом.

Добравигоска могла втратити першу частину своєї назви, пов'язаної з Добравою, а друга частина двоосновної назви – «госка» – набула нового значення: *госка* → *гостра* → *остриця*. Нова назва була пов'язана з особливістю природного розташування населеного пункту¹. На ймовірність такої трансформації вказують гідроніми *Маренгосова*, *Госелів*, *Гостилів*, *Гостовець*, *Гостра*, *Гострий*, *Остра*, *Остриця*².

Як свідчить автор анонімної хроніки, у 1352 році Добравигоска виявилася не дуже гостинною до високих гостей на чолі з угорським королем Людовиком I. У садибі не тільки не знайшлося жодних харчів для подорожніх, але й вона виявилася небезпечною для перебування: вночі садиба була підпалена «якимсь русином» і король ледь не загинув.

З району Остриці-Кодина, що неподалік устя Дереглую, так і з південно-східної околиці Чернівців (район витоків Рудої-Молниці) відкривається чудова панорама на буковинське підгір'я, яке Анонімний Францисканець сприйняв за Русинські Альпи. Однак справжні Карпатські гори розміщуються значно далі. А подорожнім відкривався ланцюг підгірних вершин, які в австрійський період називали Кайзерівським хребтом, тому що там снідав і милувався прекрасним краєвидом австрійський імператор Франц I, коли в 1817 і 1823 роках відвідував Буковину, проїжджаючи з Радівців до Чернівців³. А в давньоруський період це був літописний Борсуковий діл, через який 1238 року повертався до Угорщини і міста Родни претендент на галицький княжий стіл князь Ростислав⁴.

Річка Серет (Zereth) і перехід через Руські Альпи (alpes ruthenorum)

❶ «... De mane autem rex consurgens intrauit alpes ruthenorum fortissimas, per montes petrosos , et niues usque ad subsellium equorum in multis locis cum periculo transeundo, et fluuium Zereth septuaginta quatuor vicibus transnatando.

Super illis quatuor diebus, quibus in alpibus equitauerunt, plus quam quadringenti equi remanserunt; quia nichil aliud quam ramos arborum equis

¹ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde. – S. 259.

² Словник гідронімів України. – С. 151, 352, 406.

³ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde. – S. 254; Kaindl R.F. Unser Heimatland Bukowina.– S. 38.

⁴ Квасецький А. Старий Берладський шлях. – С. 66-68.

poterant inuenire, neque homines per totam hebdomadam preter fabas ad usum gustauerunt.

Frater Johannes autem Lector, cum socio suo ad tantam deuenerant famis inedia, quod per se ipsum neque equos suos ascendere poterant, nec de eisdem descendere motu proprio).

«... Вранці король піднявся і рушив в могутні Руські Альпи, проходячи з небезпекою через скелясті гори та сніги, що досягали в багатьох місцях сідла коней, і сімдесят чотири рази перетинали річку Серет.

За ті чотири дні, поки вони їхали Альпами, пропало понад чотириста коней; тому що коні не могли знайти нічого їстівного, крім гілок дерев, а люди цілий тиждень нічого не їли, крім квасолі.

Брат Янош, лектор, зі своїм товаришем досягли такого рівня виснаження, що вони не могли самотійно ні сісти на своїх коней, ні злізти з них».

Отже, 7 квітня 1352 року, у суботу на світанку, король Людовик I вирушив *«в могутні Руські Альпи»*, але спочатку він рухався долиною річки Серет, перетнувши її *«сімдесят чотири рази»*.

Серет (Zereth) – це єдина назва річки на зворотному маршруту угорського короля, яка не викликає жодного сумніву щодо ідентифікації. Однак саме до неї ставляться чи з не найбільшою недовірою в контексті загадкового реального шляху угорського короля.

Ілля Паршин, аналізуючи назви географічних об'єктів, згаданих у хроніці, зауважував, що, «на перший погляд, не складно зауважити, що *Zanak* і *Lodomeria* – це, відповідно, Сянок та Володимирщина, *Zereth* – ріка Серет, а *Alpes Ruthenorum* – традиційне для угорської середньовічної історіографії позначення Карпат. Проте якщо накреслити таку дорогу на мапі, подорож Людовика I вийде надзвичайно заплутаною, дуже тривалою й, безперечно, малоймовірною»¹.

Не можна не погодитися з автором, що дорога Людовика I справді виявилася «дуже тривалою». У Вербну неділю, 1 квітня, він вирушив з-під Белза, у Страсний четвер підійшов до Дністра, а, відповідно, в Страсну п'ятницю (6 квітня) – до Пруту. У суботу вранці король вирушив до гір і лише через наступний тиждень – в день Параскеви, тобто в п'ятницю, прибув до Мукачева

Велике недовір'я дослідників викликають майже всі деталі з опису автору хроніки, особливо про те, що мандрівники «сімдесят чотири рази перетнули річку Серет», «чотири дні... їхали Альпами», де «сніги досягали в багатьох місцях сідла коней», що «люди цілий тиждень

¹ Паршин І. Княжий Львів в угорській історіографії XV–XVII століть. – С. 46.

нічого не їли, крім квасолі», а коні «не могли знайти нічого їстівного, крім гілок дерев». Як наслідок, угорці втратили під час переходу через гори «понад чотириста коней» і це при тому, що у складі загону було начебто лише 40 осіб.

Почнемо аналіз цього фрагменту хроніки з повідомлення, що мандрівники *«сімдесят чотири рази перетнули річку Серет»*.

На нашу думку, слова про постійне перетинання річки Серет свідчать насамперед, що мандрівникам довелося тривалий час рухатися долиною цієї річки, переходячи часто з одного берега річки на інший, шукаючи кращої дороги. На цьому шляху мандрівники проходили, найімовірніше, і через місто Серет (*Cereth*), яке згадується в 1334 році як один з францисканських осередків вікаріату Русі (*vicaria Russiae*)¹. Саме долина Серету привела мандрівників до річки Сучави, а далі вони перейшли в долину річки Молдави, правої притоки Серету. Звідти вони й розпочали чотириденний шлях через русинські Альпи.

Своєрідною матрицею цього маршруту, а саме з району Сучави, через Карпатські гори і до міста Мукачева, можуть служити описи в щоденнику словака за походженням і дипломата за дорученням Данієла (Данієля) Крмана, який наприкінці серпня 1709 року саме цим шляхом повертався на батьківщину після посольства до шведського короля Карла XII. Характеристика його маршруту дивовижним чином перегукується багатьма деталями з описами Анонімного Мінорита. У першу чергу це стосується прив'язки їхніх маршрутів до Мукачева і тривалості складного переходу через гори, який за свідченням обох мандрівників займав 4 дні.

Особливості 4-денного переходу через Руські гори короля Людовика і маркери цього маршруту в описах Данієла Крмана

Як свідчать щоденникові записи Данієла Крмана, він разом зі своїми супутниками рухався через Ясси до Сучави, і відтак до підгірного села (міста) Кимполунга, де починалися Карпати, або «Молдавські гори» (в Анонімного францисканця – «Руські гори» або «Руські Альпи»). Далі маршрут проходив долинами річок Молдава і Бистриця до села Борша, що було прикордонним пунктом Угорського королівства, відтак через Сігет і Хуст – до Мукачева².

Звичайно, що ототожнення гірської ділянки маршрутів Людовика I і Данієля Крмана можна було б вважати певною випадковістю, якби йшлося лише про прив'язку до міста Мукачева і Карпат. Однак численні

¹ Квасецький А. Старий Берладський шлях. – С. 17.

² Крман Д. Подорожній щоденник (*Itinerarium 1708 — 1709*).– С. 108-113.

характерні деталі і подробиці, що дивовижно співпадають в описах мандрівників, не залишають сумніву, що мова йде про один і той же шлях.

Мабуть, найяскравіша ознака цього маршруту – це **4-денний перехід через гори**. Згідно з щоденником Даніеля Крмана, цей перехід починався від підгірного поселення Кимполунг і складався з кількох відтинків. Перший, найдовший, – з Кимполунга до Борші, тобто до першого значного прикордонного населеного пункту Угорського королівства. Його тривалість – 2 дні. Наступні відтинки були трохи довшими, але менш складними. Близько доби мандрівники затратили, щоб добратися з Борші до Сігету. І, нарешті, ще один день зайняла дорога з Сігету до Хусту, де, очевидно, й закінчувалися гори¹. За оцінками Гуглу, загальна довжина цього маршрут згідно з нинішньою автомобільною трасою становить близько 240 км.

Досягнувши Борші, Даніел Крман почав влаштовувати тривалі перепочинки, користуючись гостинністю місцевих урядовців. Однак на безпосереднє подолання дороги з Кимполунга до Борші, а відтак до Мукачева було затрачено 4 дні.

Таким чином ми повинні визнати, що Анонімний Францисканець не помилився, оцінюючи перехід через «Руські Альпи» у чотири дні. Ще один день зайняла дорога з Хусту до Мукачева – близько 60 км.

Найважчою гірською ділянкою на цьому маршруті була, без сумніву, дорога від Кимполунга до Борші, коли Даніель Крман і його супутники пройшли за два дні близько 100 км. Менш складним був перехід до Сігету (близько 80 км). Проте наступний відтинок до Хусту вже не викликав нарікань.

І Даніел Крман, і Анонімний Францисканець оцінили місцеві Карпатські гори як «могутні». Єдина відмінність, що в 1352 році Анонімною Францисканець називав їх «**alpes ruthenorum**» – «Руськими Альпами», а Даніел Крман у 1709 році – «Молдавськими».

Прибувши до підгірного Кимполунга, Даніел Крман занотував:

«Кимполунг... лежить біля підніжжя Молдавських гір, які ще називаються Карпатами; вони починаються в Угорщині і тягнуться в напрямі Чорного моря. Але там вони не такі високі, як тут. Ми вже здалека бачили їх, йдучи молдавськими пустелями. Чим ближче підходили ми до Сучави, тим могутнішими вони нам видавалися»².

Вражений могутністю і суровими умовами переходу через Молдавські гори, Даніел Крман відзначив, що ці гори «ні пером, ні

¹ Крман Д. Подорожній щоденник (Itinerarium 1708 — 1709).— С. 108-113.

² Крман Д. Подорожній щоденник / Переклад І. Сварника. – С. 102.

словом їх не змалювати». Як тільки подорожні зійшли на високу гору, як після неї починалась інша, ще вища:

«... На світанку доходимо до гори, вищої від усіх інших, і коли нам здається, що це вже остання, виринає дальша, стрімкіша від першої. Здавалось, що доторкаємось самих небес»¹.

☑ Якщо король і супроводжуючі вирушили з припрутської садиби Добравигоски на світанку 6 квітня, то за два дні вони, рухаючись долиною річки Серет, цілком могли досягнути Сучави, а відтак долиною Молдави добратися Кимполунга (довжина маршруту 140-150 км). Ще 4 дні зайняв гірський перехід до Хуста (240 км), і ще один день – до Мукачева (близько 60 км).

Це цілком відповідає прямим свідченням Анонімного Мінорита, що перехід через гори тривав **«чотири дні»**. А слова про те, що **«люди цілий тиждень нічого не їли, крім квасолі»** підтверджують наші розрахунки, що саме **«цілий тиждень»**, тобто 7 днів, займала дорога від Пруту і двору Добравигоска до Мукачева.

Боротьба з річкою Серет та його притоками Молдавою і Бистрицею

Надзвичайно важливо, що щоденникові Даніель Крмана підтверджують й інші характеристики цього маршруту, а саме його складність і виснажливість для людей та коней, часте перетинання русла річки Серет, снігові замети на початку квітня.

Повертаючись до зауваження Анонімного Францисканця про те, що Людовик I і його супутники **«сімдесят чотири рази перетнули річку Серет»**, слід відзначити, що автор хроніки з якихось причин не уточнив, що ця **цифра стосувалася не тільки річки Серет, але й його приток Молдави і Бистриці**. Можливо тому, що саме Серет вважався, і цілком слушно, головною річкою цього прикарпатського краю і, відповідно, головною водною артерією їхнього маршруту.

Даніель Крман підтвердив, що перехід з одного берега річки на іншого – це було характерною прикметою його мандрівки на шляху від Сучави до Борші. Він зазначив, що під час переходу з Сучави до Кимполунга йому довелося десять разів переходити річку Молдаву, а після Кимполунга – «багато разів більше»². З подібною проблемою зіткнулися подорожуючі, коли вони залишили долину річки Молдави і перейшли до сусідньої долини, де їм на зустріч бігла ще одна «глибока бистрина», тобто річка Бистриця. Її Даніель Крман із супутниками також змушені були «переходити» її ще кілька разів.

¹ Крман Д. Подорожній щоденник (Itinerarium 1708 — 1709). – С. 109.

² Слов. «o veľa ráz viasej». В українському перекладі «багато разів більше».

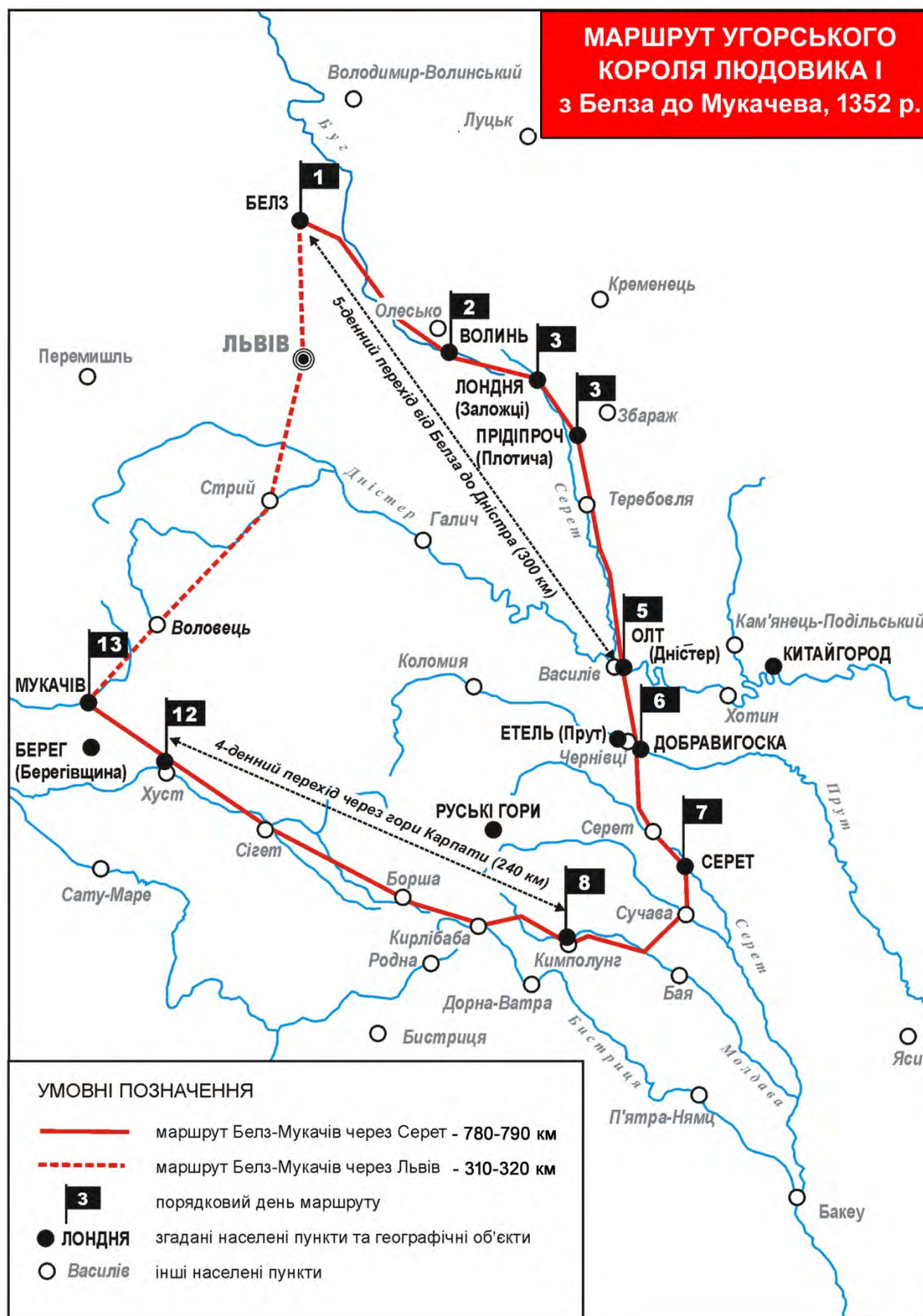

Рис. 1-6. Реконструкція маршруту "Белз-Мукачів" угорського короля Людовика І згідно з географічними знаками і часовим рядом (днями) Анонімного Францисканця, 1352 р.

Отже, навіть за найскромнішими підрахунками, Даніель Крман, рухаючись долинами Молдави і Бистриці, змушений був не менше 30 разів перетинати річки, вибираючи найзручніший шлях.

Не можна не врахувати, що мандрівки короля Людовика і Даніеля Крмана віддаляє понад три з половиною століття. І за той час якість доріг суттєво покращилася. Не випадково Даніель Крман і його супутники «не без здивування» бачили неподалік гір кам'яні мости, які з наказу турків перекривали навіть найменші ріки. Однак інша ситуація була в горах. Даніель Крман зауважував, що для того, аби не наштотхуватись на бистрини і часто не переправлятися через стрімкі гірські потоки, мандрівники часто обирали доріжки й стежки, протоптані через стрімкий верх більше козами, ніж кіньми.

Таким чином, з урахуванням столітніх змін і тривалої подорожі короля Людовика I не тільки долинами Молдави і Бистриці, але й самого Серету, повідомлення цифра у хроніці Анонімного Францисканця про 74 переходи не виглядає надуманим чи перебільшеним..

Це саме стосується й інших характеристик подорожі і яскравих деталей маршруту. Наприклад, Даніель Крман зазначав, що будучи знесилений довготривалою дизентерією і стрімкістю дороги, він рідко коли міг сісти на коня без сторонньої допомоги. Як тут не згадати слова Анонімного Францисканця, що під час переходу через гори *«брат Янош, лектор, зі своїм товаришем досягли такого рівня виснаження, що вони не могли самотійно ні сісти на своїх коней, ні злізти з них»*.

При співставленні цих текстів нерідко складалося враження, що Даніель Крман міг користуватися хронікою Анонімного Францисканця. Але це тільки враження. На подібність описів впливали насамперед один і той же маршрут через гори, який на навіть через три з половиною століття зберігав головні свої риси.

В описі Анонімного Мінорита цілком слушними є згадки про «сніги, що досягали в багатьох місцях сідла коней». Даніель Крман уточнює, що за переказами, гребені Молдавських гір настільки холодні, що в деякі роки бувають ледве два місяці без снігу, що дозволяють вівчарям випасати овець. Тож не випадково, що в першій половині місяця квітня король Людовик I та його супутники зустрілися з сніговими заметами.

Втрати коней і переоцінка кількості супутників короля

Анонімний автор хроніки двічі згадує про втрати коней, що мали місце під час повернення угорського короля з військового походу. Перший раз це відбулося під час переправи через татарську річку Олт

(Дністер», коли загинуло четверо коней і троє людей, а вдруге – під час переходу через гори, коли «пропало понад чотириста коней» (*plus quam quadringenti equi remanserunt*).

Останній факт входить в суперечність з повідомленням автора, що король вирушив з-під Белза «із сорока людьми». Тож втрата чотирма десятками осіб чотириста коней – це справді щось зі сфери фантастики.

На цю суперечність звернули увагу, у першу чергу, перекладачі хроніки, які намагалися згладити цю протиріччя особливим трактуванням виразу «*plus quam quadringenti equi remanserunt*». Тому в російському перекладі зазначено, що «*осталось не более четырехсот лошадей*», а в українському – «*чотвірку коней залишили*». Втім угорські перекладачі у цьому разі чітко дотрималися оригіналу, зазначивши, що «*пропало більше чотирьох сотень коней*» (*több mint négyszáz ló veszett el*). Посилаючись на угорську хроніку, про втрату 400 коней «під час одного з походів короля Людовика I від річки Серет до Мункачу» згадував і Раймунд Фрідріх Кайдль¹.

На нашу думку, суперечність між кількістю загблих тварин і числом супроводу угорського короля породжена не стільки автором хроніки, як особливостями перекладу латинського тексту і відповідно довільним трактуванням, що начебто лише із «сорокма людьми» король легковажно відправився в небезпечну дорогу.

Зазначаючи про сорока супутників короля, автор хроніки вжив для їх означення слово «*personis*» (від лат. *persona* – «персона»). Тобто мова йде не просто про людей, а про поважних, знатних осіб, як трактує одне із значення цього слова сучасний словник². Натомість, згадуючи про загибель трьох людей під час переправи через річку Дністре (Олт), автор вжив слово *homines* – «люди». Тобто, а цьому разі мова йде не обов'язково про знатних персон, а про загальне кількісне поняття.

Таким чином маємо серйозні підстави прийняти, що під час повернення короля Людовика його супроводжували саме 40 знатних осіб. Це підтверджується і тією обставиною, що семеро з них згадані безпосередньо в тексті. П'ятеро з них – представники впливової трансильванської родини Лацка (Ладислава), а саме сини Лацка – Морочко, Микола та Павло, а також внуки Діонісій та Микола, сини Стефана. А ще двоє – брат Янош і його безіменний товариш, були, очевидно, ченцями Францисканського ордену.

З тексту хроніки випливає, що після невдалої облоги Белза король наказав відходити та повертатися старою дорогою «*пораненим та їхнім*

¹ Kaindl R.F., Manastyrski A. Die Rutenen in der Bukowina. – S. 27.

² Новий тлумачний словник української мови. Т. 3. – С. 324.

возам». Натомість **«іншою дорогою»** він вирушив не тільки з сорока знатними особами, але й із значною частиною свого війська, у першу чергу вершників. Саме тому король не піддався паніці, коли на березі Пруту почув про наближення противника, що нараховував 9 тисяч вояків.

Очевидно, що нема підстав сприймати за відвертих боягузів противників угорського короля з числа руських і татарських воєначальників, які зібрали аж 9 тисяч вояків для перехоплення загону угорського короля, що начебто складався з кількох десятків осіб. Тим більше не можна вважати бездумним авантюристом самого Людовика I, який начебто вирушив на галицько-волинське прикордоння, яке часто пустошили татари і де чатувала небезпека збройного зіткнення, без серйозного військового супроводу. У нього була сила, яка здатна була протистояти 9-тисячному русько-татарському війську.

Переповідаючи цей епізод з хроніки Анонімного Мінорита, Іштван Вашарі наголошував на значному військовому супроводі короля. Коли біля річки Етель (Прут) два руських вісники повідомляли про «сім тисяч татар і дві тисячі руських», які «гоняться за угорським королем і його військом», то до відкритого зіткнення не дійшло. «Угорські війська не билися з татарами, але татари разом зі своїми руськими союзниками переслідували угорські війська у вигляді незримої загрози»¹.

Виваженою і обґрунтованою виглядає оцінка зворотного маршруту короля Людовика I, яку зробив молдавський історик Павел Параска. За його словами, угорський король відправив обоз із пораненими безпечнішою дорогою, найімовірніше, через Сянок, а сам «з найближчим оточенням у кілька десятків високопоставлених чинів і, безсумнівно, з частиною війська, що вціліли біля Белза, повертався кружною дорогою», що пролягала через річки Дністер, Прут і Серет².

Певне світло на причини загибелі чотирьох сотень коней проливають щоденникові записи Даніеля Крмана, у яких відзначені складні проблеми гірської дороги, яку не можна було подолати на возах, але лише верхи на конях. Тому для Даніеля Крмана і його супутників привели з карпатських полонин свіжих коней, що були звиклими до гірських переходів. Але і їм довелося важко.

«Коні, які топтались на всі боки, утворили ями, які наповнювались водою, і коні в них часто загрузали аж по коліна. Ці ями були пастками для коней, бо коли вони були заглиблені на

¹ Вашари И. Татарские походы венгерского короля Лайоша Великого... – С. 27.

² Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства. – С. 87.

однакову віддаль, коні їх переступали або обходили, будучи змушеними перескакувати впоперек повалені грубі дерева або заходити в кущі. Там, де не була яма чи повалене дерево, напевно була якась кам'яна брила».

Коли Даніель Крман долав один з крутих гребенів, його кінь двічі або тричі обкрутився навколо себе і, вельми знесилений, упав.

Якщо гірську дорогу ледве витримували свіжі коні, які часто переходили горами, то значно важче було тваринам, на яких пересувалися король Людовик і його військо. Вони були виморені тривалим походом і тому значна частина їх загинула в горах.

Про Берег (Bereg) – Березький комітат – і день Параскеви

❶ «...Tandem in die Parasceue, cum multis miserys et erumpnis inexplicabilibus, exiuit alpes, et venit ad Bereg in castrum Munkach ubi rex aliquantum refocillatus...»

«... Нарешті, в день Параскеви, після багатьох поневірянь і випробувань, король вийшов з Альп і прибув до Берега, у замок Мункач, де трохи відпочив...»

У XIII-XIV ст.. назву «Берег» (*Bereg*) мав Березький комітат – адміністративний округ у складі Угорського королівства¹. Центром округу було нинішнє місто Берегове, яке в той час називалося Лампертсас (*Lampertszász*). Ім'ям Берэгсас (*Beregszász*) вперше зафіксоване 1497 р.

Отже, після виходу з гір король прибув на територію Березівського комітату, а саме в Мукачівський замок.

Це уточнення автора може служити ще одним підтвердження, що король не міг повертатися з військового походу через Верецький перевал. Адже Березький комітат охоплював територію, що простягалася до Верецького перевалу і саме цією територією пролягав шлях з Галичини до Мукачева. У разі пересування цим шляхом, король тривалий час змушений був постійно рухатися горами Березького комітату, принаймні від Нижніх Воріт (колишня назва Верецьке) до Сваляви.

Натомість, пересуваючись до Мукачевого через Боршу, Сігет та інші міста гірської місцевості, король рухався територією Мармароського комітату і лише згодом потрапив на територію Березького комітату.

¹ Кіш Є. Б. Особливості історичного розвитку Березького комітату... – С. 130.

За історичними джерелами, Мармароський комітат був створений 1303 року¹. Натомість Михайло Грушевський вважав, що на початку XIV в. він був частиною Угочанського комітату і тільки в «другій десь чверти сього століття сформувався остаточно в самостійний комітат»². У будь-якому разі, в 1352 році Мармарощина не була складовою частиною Березького комітату. Тож цілком обґрунтовано автор хроніки зазначав, що король «король вийшов з Альп і прибув до Берега». Згідно з реконструйованим маршрутом, король, пройшовши Мармарощиною, справді залишив гори в районі Хусту і вступити на територію комітату Берег.

За словами Анонімного Мінорита, король вийшов з Альп і прибув у замок Мункач в день Параскеви. В угорських перекладах латинського тексту «Дубницької хроніки» день Параскеви (*die Parasceue*) перекладається як «*Nagypénteken*» – «Страсна п'ятниця»³.

Отже, мова йде про той же пам'ятний день, пов'язаний у християнстві з розп'яттям Христа. Якщо, згідно з хронологією зворотного маршруту, зафіксованою автором хроніки, король Людовик наприкінці четвертого дня Страсного тижня, тобто в Чистий четвер, досягнув річки (Олт), наприкінці наступного дня, тобто в Страсну п'ятницю, то виглядає цілком помилковим ототожнення дня Параскеви з Страсною п'ятницею, коли король, прибув до Мукачева. Адже після Страсної п'ятниці, проведеної у Прут-Дністровському (Олт-Етельському) межиріччі, попереду був шлях до Руських гір, чотириденний перехід через Альпи, і, без сумніву, дорога до Мукачева. Це повністю узгоджується з оцінкою автора хроніки, що дорога від Пруту до Мукачева зайняла «цілий тиждень», протягом якого учасники походу нічого не їли, крім квасолі.

Ми вже відзначали, що причини цієї помилки криється насамперед в багатозначності словосполучення «день Параскеви», який вжив автор хроніки або ж її пізніші переписувачі. В латинських і в давньослов'янських текстах слово *parasceue* (параскевґні) вживалося для позначення Страсної п'ятниці, дня святої Параскеви, а також п'ятого дня тижня⁴. Для порівняння: вечір параскеви-п'ятниці («*vespere parasceues*») у 1299 році, згідно з латинським перекладом твору Георгія Пахимера, припадав на 6 лютого⁵.

¹ Бисага Ю. М. Комітат / Енциклопедія історії України. Т. 4. – С. 479.

² Грушевський М. Історія України-Руси. Том 2. – С. 489.

³ Kükülle János és a Névtelen Minorita Krónikája.

⁴ Словарь старославянского языка. Репринтное издание : в 4 т. Т. 3. – С. 15; Schummer J. Die altchristliche Fastepaxis. – P. 59-60.

⁵ A Landmark of History—July 27, 1299; Словарь старославянского языка. Т. 3. – С. 15, 533.

Враховуючи контекст повідомлень Анонімного Мінорита, можна доволі впевнено стверджувати, що день Параскеви (die Parasceue) у його хроніці анонімного Мінорита пов'язаний саме з першою п'ятницею після свята Великодня, а не Страсної п'ятниці напередодні цього свята. Таким чином король Людовик I досягнув Мукачівського замку не 6 квітня 1352 року, а лише 13 квітня – через тиждень після Страсної п'ятниці.

- ☑ Загальна протяжність 13-денного маршруту з Белза до Мукачева склала приблизно 780-790 км, а один день в дорозі, який у давнину називали «днищем», становив 60-61 км, що також переконливо свідчить про його реалістичність.

ТРАНСИЛЬВАНСЬКО-МОЛДАВСЬКИЙ ВЕКТОР

Роль представників Трансильванії у виборі зворотного маршруту короля Людовика I

Маршрут угорського короля Людовика I через Східне Прикарпаття – річки Дністер, Прут і Серет, виглядає ще більш переконливим, якщо придивитися до найближчого королівського оточення, що супроводжувало короля на шляху від Белза до Мукачева. У тексті зазначається, що Людовик I вирушив у дорогу разом із сорока знатними особами (*cum quadraginta personis*), з числа яких автор хроніки назвав п'ятьох: це Морочко, Микола та Павло, сини Лацка, а також Діонісій та Микола, сини Стефана, сина Лацка (*Moroczok, Nicolao et Paulo filys Laczk, Dionysio et Nicolao filys Stephani fily Laczk*).

З історичного контексту випливає, що мова йде власне про одну родину, а саме дітей і онуків Лацка – графа трансильванських секеїв прізвище якого є скороченим варіантом від Ладислав. В угорських джерелах його ім'я відоме з 1328 року і трансформувалося в прізвище *Лацкфі* (*Lackfi*).

Очевидно, що автор хроніки виділив цих осіб з королівського оточення не тільки тому, що, за оцінкою сучасних угорських істориків, це були представники найбільш значної аристократичної родини Анжуйського періоду в історії Угорщини (1308-1387)¹. Не менш важливо, що всі ці персони були безпосередньо пов'язані з Трансильванією (Семигородом) і мали пряме відношення до звільнення Карпато-Дністровських земель від татарської залежності, що датується серединою XIV століття.

У 1345 році саме Андраш Лацко (*Лацкфі*), який був на той час ішпаном (жупаном) секейським, брашовським, бистрицьким і медьєшським, здобув знакову перемогу у битві з татарами, яку здебільшого локалізують поблизу нинішнього міста Роман². Однак таку версію підтримують не всі дослідники, частина з яких продовжує вважати місце битви невідомим³.

¹ Вашари И. Татарские походы венгерского короля Лайоша Великого. – С. 24.

² Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 28.

³ Вашари И. Татарские походы венгерского короля Лайоша Великого. – С. 24

Цей похід знайшов відображення в хроніці Анонімного Францисканця, який писав:

«Так само в рік Господній одна тисяча триста сорок п'ятий, через три роки після коронації короля Людовіка, близько свята Очищення Пресвятої Діви Марії, секеї з небагатьма угорцями, які опинилися серед них, виступили проти тартар і з Божою допомогою посікли мечами безліч тартар у їхній землі. І там дуже сильний їхній князь на ім'я Отламус, другий після хана, одружений із сестрою самого хана, був узятий живим, а потім обезголовлений; за його викуп було обіцяно величезні гроші. Але угорці, дбаючи про майбутнє, відмовилися; вони принесли додому ворожі прапори, багато полонених і дуже велику здобич, перш за все золоті, срібні та інші цінні речі, а також коштовне каміння і дорогий одяг. А битва між ними тривала три дні поспіль»¹.

Отже, згідно з Анонімним Францисканцем, вирішальна битва з татарами тривала три дні і відбулася близько свята Очищення Пресвятої Діви Марії (*circa festum Purificationis beate virginis Marie*). У римсько-католицькій церкві це свято присвячене спогаду про принесення немовляти Ісуса до храму та очисному обряді, скоєному його матір'ю на сороковий день після народження первістка. Свято відзначається 2 лютого. У православній традиції свято називається Стрітінням².

Таким чином можна зробити висновок, що триденна битва захопила і свято Стрітіння, тобто 2 лютого 1345 року. Однак слід врахувати, що визначення дати 2 лютого ґрунтується на юліанському календареві, який на той час був загальноприйнятим. Натомість згідно з григоріанським календарем, що був ухвалений в 1582 році і нині сприймається в світі за міжнародний стандарт, свято Стрітіння у 1345 році мали б святкувати на вісім днів раніше, а саме 23 січня³.

¹ «Item anno domini millesimo trecentesimo quadragesimo quinto, post coronacionem regis Lodouici tercio, circa festum Purificationis beate virginis Marie, Siculi cum paucis Hungaris, qui tunc in medio eorum existebant, contra Tartaros procedentes deo auxiliante, innumerabilem multitudinem Tartarorum in terra ipsorum in ore glady percusserunt. Ubi eciam princeps eorum valde potens nomine Othlamus, secundus post Kanum, qui habebat in uxorem sororem ipsius Kani, vinus captus est, sed postea decollatus : pro cuius redempcione quasi infinitam pecuniam promittebant. Sed hungari spreuerunt, precauentes futura ; vexilla eciam eorum portantes in terram suam, multosque captiuos, et spolia multa nimis in auro et argento, curialibus, necnon gemmis et vestibis preciosis, durauitque bellum inter eos tribus continuis diebus». *Küküllei János és a Névtelen Minorita Krónikája*.

² Майоров А.В. К спорам о времени возникновения Молдавского кн. ... – С. 45.

³ У 1582 році похибка між григоріанським і юліанським календарями становила 10 днів. Вона склалася приблизно за 1600 років, а різниця в один день – за 160 років. Таким чином 1345 рік належить до 8-ї частини 1600-річного періоду.

Важливе уточненням до опису походу 1345 року міститься в грамоті короля Людовика I від 29 квітня 1357 р. Згідно з нею, король винагородив трансильванського віце-воєводу Домініка Мачка та його брата Іванка маєтком Красно в комітаті Тренчен. Причиною дарування стали саме їхні особливі заслуги в поході під проводом їхнього пана, «гідного мужа Андрія, сина Лацка» – на той час коміса секеїв, а в 1357 році – воєводи Трансильванії. У документі особливо наголошується, що цей похід був спрямований «*проти татар та русинів*» – «*contra Tartaros et Rutenos*».

Побутує думка, що під назвою «русини» у документі згадувалися жителі Поділля, які перебували в татарському підданстві і яких татарські господарі змушували брати участь у збройній боротьбі¹. Проте більш ймовірно, що мова йде про місцеве населення Східного Прикарпаття, серед якого переважали русини (українці) і яке, як і Руське королівство загалом, визнавало верховенство татар².

У цьому контексті згадується грамота того ж короля Людовика I від 28 грудня 1352 року, яка доповнювала опис Анонімного Францисканця важливим уточненням про склад гарнізону Белзького замку. Як зазначається в документі, це були «*деякі литовці та наші невірні русини*». У такому разі не дуже доречно іменувати «татарським» похід угорського короля 1352 року, як це роблять деякі угорські дослідники. Він був радше «руським» або «литовсько-руським» з огляду на входження частини руських земель до складу Великого князівства Литовського.

Відповідно і татарський похід у 1345 року на Східне Прикарпаття за своїм характером був «татарсько-руський», адже стосувався руських земель, жителі яких визнавали верховенство татар.

На той час Андраш Лацко – жупан секейський, брашовський, бистрицький і медьєшський – очолював адміністрацію прикордонних округів Трансильванії, що протягалися від району міста Бистриця, що по сусідству з Південною Буковиною, і до районів міст Брашов і Медьєш (нині *Медіяш*; рум. *Mediaș*, уг. *Medgyes*).

Очевидно, що похід 1345 року під проводом Андрія Лацка не міг бути організований без сприяння його старшого брата Стефана (Іштвана), який в той час був трансильванським воєводою.

У 1356-1359 роках трансильванським воєводою був Андраш Лацко, а після нього цю посаду займали по чергово Діонісій II і Микола, сини Стефана Лацка, які супроводжували угорського короля у 1352 році.

¹ Вашари И. Татарские походы венгерского короля Лайоша Великого... – С. 25.

² Майоров А.В. К спорам о времени возникновения Молдавского кн. ... – С. 56.

Варто відзначити, що дорога з-під Белза через нинішні буковинські землі була найзручнішим маршрутом для повернення до Трансильванії, зокрема до таких центрів цієї землі, як Бистриця, Брашов і Медьєш. Але це – не єдина причина вибору незвичного маршруту королем Людовиком I.

Розподіл галицько-волинської спадщини і створення Молдавського воєводства у складі Угорського королівства

До середини XIV століття землі Північної і Південної Буковини, а також сусідніх східних і південно-східних земель належали до Галицько-Волинської держави. Це знайшло своє відображення різних джерелах¹, серед порівняно недавно залучених є францисканський реєстр місій вікаріату Русі, який здебільшого датується 1334 роком, а за іншими даними – 1340-1345 роками².

В латиномовних джерелах XIV століття Руссю, або ж королівством Русь (лат. *Regnum Russiae*), називали Галицьке князівство. До вікаріату Русі належали, зокрема, буковинські населені пункти Кузьмин (його спадкоємцями є Валя Кузьмина, Коровія, Чагор і Молодія, що поблизу Чернівців)) і Серет, а також поселення поза межами території історичної Буковини – Молдава (згодом Бая, нині Бая), Камінь (П'ятра, нині П'ятра-Нямц), Ясси, Кілія і Білгород (Дністровський)³. Майже всі вони потрапили до Списку руських городів далеких і близьких (друга половина XIV), за винятком Кузьмина, який на той час не був городом, тому що не мав оборонних укріплень. Функцію військової застави, або города-града, виконував сусідній Цецин (у Списку руських городів – Чечюн).

Після смерті галицько-волинського князя Юрія-Болеслава в квітні 1340 року розпочалася боротьба сусідніх держав за землі Галицько-волинського князівства. Близько 1345 року внаслідок воєнних дій польському королю Казимиру вдалося відірвати від Галичини Сяноцькі землі. Натомість угорський король почав опановувати південно-східні землі Галицької Русі. Угри і секлери під проводом коміса секлерів Андрія Лацкфі влаштували похід за Карпати і здобули знакову перемогу над татарами⁴.

¹ Масан О. Міжнародні аспекти утворення і формування Молдавського князівства до кінця XIV ст. – С. 38-39.

² Квасецький А.Т. Старий Берладський шлях. – С. 9-10.

³ *Bullarium franciscanum romanorum pontifi cum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus minorum, clarissarum, et poenitentium a seraphico patriarcha Sancto Francisco...* – P. 602.

⁴ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 28.

У середини XIV століття Золота Орда почала втрачати владу на західними землями, особливо внаслідок усобиць, що спалахнули після смерті хана Узбека в 1342 році. До цього додалися великі втрати татар внаслідок «чорної смерті» – епідемії чуми у 1347 році¹. Тому для угорського і польського королівств склалися сприятливі умови для підкорення нових територій.

Боротьба за спадщину Галицько-Волинського князівства часто прикривалася благородною місією звільнення східних земель від татар. Як писав Михайло Грушевський, «1349 р. Казимир, відвернувши татар, несподіваним нападом захопив цілу Галичину і сусіднє волинське пограниччя»².

1252 року між Польськими королівством і Литовським князівством була укладена угода, згідно з якою Галицькі землі відходили до польської корони. Натомість Волинські землі залишалися за Литовським князівством³. Золота орда також погоджується на чергову мирну угоду з Польщею, фактично віддаючи Галицьку Русь в обмін на данину, яку платили поляки. Перша така угода була досягнута ще 1349 р.⁴.

Очевидно, що саме визнання Золотою Ордою і Великим князівством Литовським влади польського королівства над Галичиною мало своїм наслідком організацію на південних землях Галицької Русі Молдавського воєводства, що стало найбільш східною маркою Угорського королівства.

Важливий вплив на це рішення мав, без сумніву, договір між угорським і польським королями від 1350 року. Згідно з ним угорський король Людовик погоджувався відступити Галичину польському королеві Казимирові, а саме до кінця його життя. Водночас Казимир погоджувався на право угорського короля у будь-який час повернути собі Русь, виплативши як компенсацію 100 тис. флоринів. Мабуть, на таку суму оцінювалися затрати польського короля щодо опанування галицькими землями⁵.

Створення Молдавського воєводства і прибуття на півдні прикарпатські землі його першого намісника Драгоша більшість дослідників пов'язують з 1352-1353 роками. Саме таке датування найкраще узгоджується з відомими з інших джерел датами наступних

¹ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 28.

² Грушевський М. Ілюстрована історія України. – С. 143.

³ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 4. – С. 40.

⁴ Rădvan L. At Europe's Borders. Medieval Towns in the Romanian Principalities... – P. 318.

⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 4. – С. 35.

подій, насамперед початком правління воєводи Богдана I і розгортанням боротьби за незалежність Молдавської землі (1359 р.)¹.

В історичній літературі утвердився погляд, що свою назву воєводство отримало від річки Молдави, а його адміністративним центром стало місто Бая². Проте попередні згадки про місто Бая у формі «Молдавія» (*Moldaviae*) служить підставою для уточнення про зв'язок з назвою Молдавського воєводства однойменного поселення, яке тривалий час було важливим адміністративно-господарським центром.

Саме з ним, найімовірніше, пов'язана діяльність боярина Олександра Молда(в)овича, який зафіксований в грамоті останнього галицько-волинського князя Юрія II Болеслава. Мова йде про угоду 1334 року з державою Німецького ордену в Пруссії. Деякі автори вважають Олександра Молда(в)овича «німецьким жителем» м. Байя, однак його прізвище радше вказує на представника князівської адміністрації³.

Серед найближчого боярського оточення Юрія II Болеслава разом з Олександром Молда(в)овичем згадується і Бориско Кракула, який в 1335 році займав посаду львівського воєводи. Його прізвище асоціюється з назвою річки Краків (притокою Бистриці) і назвою міста «Самініх» (П'ятра-Нямц) у формі «Крачунов Камінь»⁴.

У цьому історичному контексті можна означити **мотиви вибору маршруту повернення угорського короля Людовика I від Белза до Мукачева** – маршруту, несподіваного для багатьох дослідників і небезпечного з огляду на татарське сусідство. На нашу думку, вони пов'язані, по-перше, з інспектуванням східних окраїнних галицьких територій, які угорський король вже вважав своїми, а після смерті польського короля Казимира Великого у 1370 році він успадкує їх разом з усією Руською землею; а по-друге, із знайомством з південно-східною частиною розділеного Галицького князівства, на якій вже близько 1252 року постане Молдавська марка. або ж Молдавська земля – воєводат Угорського королівства.

¹ Майоров А.В. К спорам о времени возникновения Молдавского кн. ... – С. 47.

² Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 31..

³ Масан О. Міжнародні аспекти утворення і формування Молдавського князівства до кінця XIV ст. – С. 39.

⁴ Квасецький А.Т. Старий Берладський шлях. – С. 19.

ВИСНОВКИ

Уважне прочитання хроніки Анонімного Мінорита про військовий похід Угорського короля Людовика I до Белза і про повернення до Мукачева, аналіз оригінального тексту і перекладів, маршрутних дат, географічних об'єктів і координат уможлиблює низку важливих висновків:

► зворотних шлях з Белза до Мукачева тривав з 1 по 13 квітня, тобто загалом 13 днів. У неділю (1 квітня) король вирішив в дорогу, у Страсний четвер (5 квітня) він прибув до річки Дністер (Олт), у Страсну п'ятницю (6 квітня) переправився через Прут (Етель), а через тиждень, в день Параскеви, тобто знову ж в п'ятницю (13 квітня) прибув до Мукачева, затративши, зокрема, 4 дні на безпосередній перехід через Карпати – Руські (Русинські) гори.

► запропонована реконструкція зворотного маршруту повністю узгоджується з картографічними джерелами і картометричними даними: маршрут короля Людовика був пов'язаний з давніми історичними шляхами – окремими ділянками східноєвропейського Бурштинового (Янтарного) шляху, Старого Берладського шляху і Карпатського молдавського-угорського шляху. Останній вів через долини Молдави, Золотої Бистриці і перевал Стіол, що нині більш відомий як Прислоп, до Тячева і Хусту. За 13 днів походу король Людовик і його супутники подолали на шляху з Белза до Мукачева приблизно 780-790 кілометрів. Протягом одного дня вони проїжджали в середньому 60-61 км. Це повністю відповідає середньовічним і пізнішим даним про розрахунковий день («днище») кінного мандрівника в дорозі (60 км)..

► причиною недовір'я до хронології зворотного маршруту стало насамперед помилкове ототожнення багатьма перекладачами і дослідниками «дня Параскеви», тобто п'ятниці, коли король прибув до Мукачівського замку, зі Страсною п'ятницею. Таке ототожнення відверто суперечить тексту хроніки, адже в ній чітко зафіксовано, що *«на четвертий день Страсного тижня він підійшов*

до великої татарської річки, званої Олт», а «наприкінці наступного дня вони прийшли до річки Етель». Тож король Людовика I у Страсну п'яницю переїжджав Прут-Дністровське межиріччя, а ввечері Страсної п'ятниці переправлявся через Прут.

►► **вибір «небезпечного» маршруту, коли король сподівався на «фортуна»,** міг бути обумовлений бажанням Людовика I ознайомитися з окраїнними територіями Галичини (Руської землі), що межували з татарськими володіннями. Ці території угорський король вже вважав своїми і успадкує їх після смерті польського короля Казимира Великого. Безпосередній вплив на вибір маршруту мали також плани створення на Південно-східному Прикарпатті нової угорської «марки» – Молдавського воєводства, початок якого датується здебільшого 1352-1353 роками. Опосередкованим свідченням такого наміру може служити і склад поважних «персон», які супроводжували угорського короля, а саме представників трансильванської родини Лацків (Лацкфів). Вони брали безпосередню участь у звільненні від татарської залежності сусідніх з Трансильванією Карпато-Дністровських земель і були зацікавлені в їх колонізації.

►► **історичний, лінгвістичний і контекстуальний аналіз географічних назв** служить підставами для переконливого ототожнення Лодомерії з Волинню, гідронімів Олт і Етель з назвами річок Дністер і Прут, а Китай біля Дністра – з Китайгородом. Натомість топоніми «Лондня», «Придіпроч» можна обережно ідентифікувати з містом Заложці (Залізці) і селом Плотича, розміщеними над Серетом – лівою притокою Дністра. Назву «Dobrauihwzsa» можна розшифрувати «Добравигоска», тобто гостинний двір Добрави. Її назва, а саме друга частина двоосновного топоніму «-госка», могла залишитися в назві нинішнього припрутського села Остриця, розміщеному на березі Пруту і біля устя річки Дереглуй. Жодного сумніву не викликає назва річки Серет.

►► **цілком помилковим виявилось трактування слів анонімого Францисканця, що короля Людовика супроводжувало лише 40 людей або 40 вояків.** У тексті йдеться про 40 персон, тобто поважних осіб, які складали королівський почет. Але водночас їх супроводжував й великий військовий загін вершників. Про це свідчать насамперед слова автора хроніки, що король наказав повертатися з–під Белза іншою дорогою не військам, а тільки «пораненим та їхнім возам». А під час переходу через гори було втрачено більш як чотириста коней. Тому-то король та його супроводжуючі були готові вступити у бій з 9-

тисячним татарсько-русинським військом, яке намагалося перехопити їх на переправі через річку Олт-Дністер..

»» **своєрідно матрицею для перевірки записів Анонімного Францисканця про перехід через «Руські Альпи» може служити щоденник словака Даніала Крмана, який в серпні 1709 року повертався після посольства до шведського короля Карла XII і мандрував з Сучави до Мукачева через «Молдавські гори».** Цілком збігаються описи Даніала Крмана і Анонімного Францисканця про необхідність чотирьох днів для безпосереднього переходу через «могутні» і сніжні гори, про виснажливі умови для людей і коней, про вимушене часте перетинання річок, що пов'язане із відсутністю впорядкованих доріг.

»» **не викликають сумніву слова Анонімного Мінорита, що мандрівники 74 рази перетинали річку Серет.** Треба тільки уточнити, що ця цифра стосується не лише самого Серету, але й його приток – Молдави і Бистриці. За нашими мінімальними підрахунками, на шляху з Сучави до Мармароцини Даніел Крман і його супутники змушені були приблизно не менше 30 разів перетинати річки Молдаву і Бистрицю. А якщо врахувати тривалу подорож долиною самого Серету, значно гірші дорого у середині XIV століття, ніж на початку XVIII століття, а також різними умовами в квітні, коли мандрував Анонімний Францисканець і зустрів численні снігові замети, і в серпні, коли карпатські дороги випробовував Даніел Крман, то цифра 74 рази не виглядає як перебільшення.

»» **про обґрунтованість запропонованої реконструкції маршруту повернення угорського короля через нинішні Буковинські Карпати свідчать також завершальні слова автора хроніки** про те, що «король вийшов з Альп і прибув до Берега, у замок Мункач». Адже король вийшов з гір в Марамароському комітаті, найімовірніше, в районі Хусту. і лише після цього прибув до Берега – Бергівського комітату, обравши для відпочинку замок у Мукачеві.

»» **красномовним підтвердженням запропонованої реконструкції зворотного маршруту короля Людовика I служать слова про могутні «Руські Альпи» в Анонімного Францисканця і могутні «Молдавські гори» в Даніела Крмана.** Отже, місцеві гори не вважалися «угорськими» ані в XIV, ані у XVIII століттях

»» **русини – постійні «супутники» на зворотному шляху угорського короля.** Вони згадуються під час переходів через річки

Дністер, Прут і на шляху до «Руських Альп». Одні у складі 9-тисячного русько-татарського війська намагалися перехопити угорського короля і його супроводжуючих під час переправи через Дністер, інші попереджали його про небезпеку бойового зіткнення на березі Пруту, а ще інші підпалили гостинний двір Добравигоску. Це досить переконливі свідчення, що місцевість, означена шляхом від Дністра, через Прут і до Руських (Русинських) Альп була замешкувана в основному русинами.

У читачів хроніки Анонімного Мінорита може скластися враження, що на шляху від припрутської садиби Добравигоски до Мукачева король мандрував пустинними землями, не зустрічаючи на своєму шляху жодних населених пунктів. Однак треба врахувати, що записи Анонімного Мінорита – це не суха документалістика, а художньо-документальний твір, який покликаний насамперед звеличити діяння монарха. Немає сумніву, що королеві доводилося пересуватися через буковинські поселення в районі нинішніх Серету, Сучави, Баї і Кимполунга (Довгополя). Але автор, на нашу думку, не згадує про них, бо, по-перше, з ними не були пов'язані якісь особливі пригоди, а по-друге, навряд чи там радісно зустрічали угорського короля. Радше місцеві жителі рятувалися втечею у глухі місця, як це було на березі Пруту біля Добравигоски.

Так само автор хроніки обминає своєю увагою існуючі на той час поселення Мармарощини, через які пролягав маршрут короля, а саме підлеглі угорській короні Боршу, Сігет, Хуст та інші. Очевидно, що згадка про них також не вкладалися у чітко виражену концепцію твору – висвітлити надзвичайні і небезпечні пригоди молодого угорського короля Людовика I під час «татарського» походу.

Оцінюючи повідомлення анонімного автора про військовий похід угорського короля Людовика I у 1352 році, Михайло Грушевський особливо високу цінував першу частину, пов'язану з експедицією до Белза і з облогою самого замку: «се оповідання так докладне, багате й правдиве, що варте всякого довіря»¹.

На нашу думку, подібне захоплення можна перенести і на другу частину хроніки Анонімного Францисканця, а також на щоденникові записи Даніеля Крмана, які переконливо підтверджуються майже всі деталі чотириденного переходу короля Людовика через Руські Альпи, які 1709 року називалися «Молдавськими горами».

¹ Грушевський М. Г. Історія України-Руси. Т. 4. – С. 441.

Реконструкція зворотного маршруту, що здійснена на основі прискіпливого прочитання хроніки і урахування наявного контексту, знімає з твору практично усі надумані звинувачення у неймовірності подій, географічних помилок і хронологічних суперечностях. Кожне слово автора хроніки – надзвичайно виважене і вивірене. А якщо і трапляється поодинокі багатозначності чи суперечливі трактування, то вони цілком допустимі, як і для будь-якого іншого визначного твору.

КЛИМЕНТОВІ ГОРИ – ПРИРОДНИЙ КОРДОН МІЖ РУССЮ І ТРАНСИЛЬВАНІЄЮ У XIII ст.

2.1

ГРАМОТА УГОРСЬКОГО КОРОЛЯ АНДРАША II ВІД 1228 РОКУ ПРО ПОМІСТЯ СЕПЛАК І ЙОГО СУСІДСТВО З РУССЮ

До важливих джерел середньовічної історії Буковини і загалом Руського королівства (Галицько-Волинського князівства) належать грамоти угорських королів. Володарі сусіднього краю активно претендували на цю руську територію, а з початком XIII століття, після загибелі Романа Мстиславича – засновника Галицько-Волинського князівства і «володаря Руської землі» – почали називатися у своєму титулі королями «Галичини і Лодомерії».

До документів, що привертають постійну увагу дослідників, належить грамота угорського короля Андраша від 1228 року, яка проливає світло на південні кордони Галицько-Волинського князівства¹. Грамота видана у зв'язку з передачею великому скарбнику, магістру Діонісію семигородського помістя під назвою Сеплак (*Széplak*), що було конфісковане у Симона Бані у зв'язку з його участю у змові проти королеви Гертруди. У документі вказано, що межа Сеплацького володіння

¹ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Studio et opera G. Fejer, t. III, vol. 2. – P. 129 – 133.

доходила «до Климентових гір, а звідти до Русі» – «*ad alpes Clementis et inde ad Rusciam*»¹. Таким чином, в першій половині XIII столітті за Климентовими горами починалася Руська земля.

Оцінки грамоти 1228 року українськими й зарубіжними дослідниками

Цей документ вперше опублікований 1829 року, але лише через багато десятиліть на нього звернули увагу українські науковці. Першим це зробив Михайло Грушевський. Проаналізувавши вказані в грамоті межові знаки, він ідентифікував «Климентові гори» – «*alpes Clementis*» з нинішніми гірським масивом *Келімань* (рум. *Călimani*), що розміщений на північному краю Трансильванії, на природній межі з історичною Південною Буковиною.

Михайло Грушевський ідентифікував назву Сеплак з однойменним населеним пунктом, розташованим на межі колишніх комітатів Марош-Торда і Клаузенбург (*Колож*), а також проаналізував основні межові знаки. Межа починалася на березі річки Марош, *in loco Moggorew (Magyao?)* і вела Марошем *ad castrum Vecheu (Vécs)*; відти повертала на полудневий захід, вела повз село *Luer (Lóver)*, перетинала дорогу — *magnam viam, quae ducit de Sceplak usque in Regun (Szász-Regen)*, потім скручувала на північ й вела на побереже *Soyon (Sajo?)*. Далі межа вела цією річкою до її верхів'я, потім горами *Csuzberz, Bodagd ad alpes Clementis* (теп. *Kelemen-Izvor* і *Kelemen-Czebruk*) *et inde ad Rusciam*.

Дослідник зробив висновок, що «*руська границя лежала десь недалеко від тих alpes Clementis, на північ або на схід, на верхів'ях Бистриці. Ся вказівка на територію теперішньої полудневої Буковини яко на Русь особливо интересна*»².

Угорський документ 1228 року заслуговує на цілковиту довіру, тому що він мав внутрішньополітичний характер і стосувався лише приватного володіння. На основі його змісту буковинський історик Олександр Масан узагальнив, що кордон між Руссю й Угорщиною пролягав по (Золотій) Бистриці, яка й пізніше слугувала прикордонною річкою між Молдавським князівством й Угорським королівством, а після 1775 року – між Буковиною і Семигородом³. Такий погляд підтримали й інші буковинські дослідники⁴.

¹ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Studio et opera G. Fejer, t. III, vol. 2. – P. 132.

² Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2. – С. 460.

³ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 23.

⁴ Пивоваров С. Середньовічне населення... – С. 74.

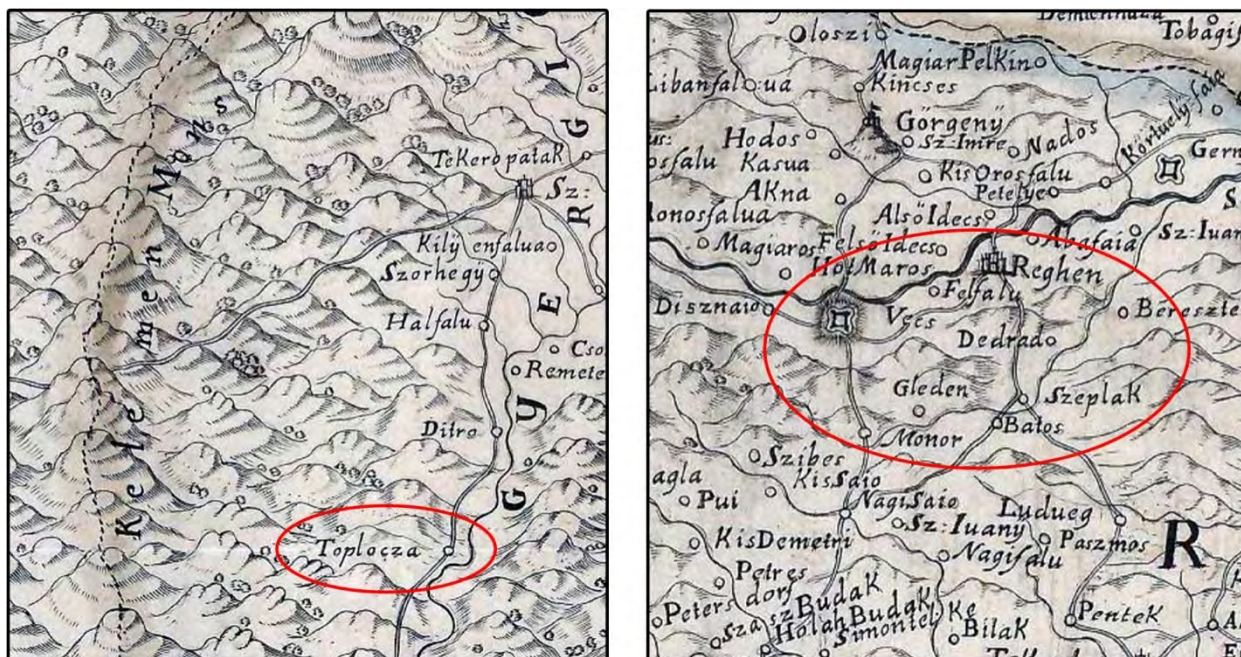

Рис. 2-1. Гори Келемен (Келімань) і район поселення Сеплак на мапі Трансильванії Морандо Вісконті.
(Giovanni Morando Visconti, *Mappa della Transilvania...* 1699).

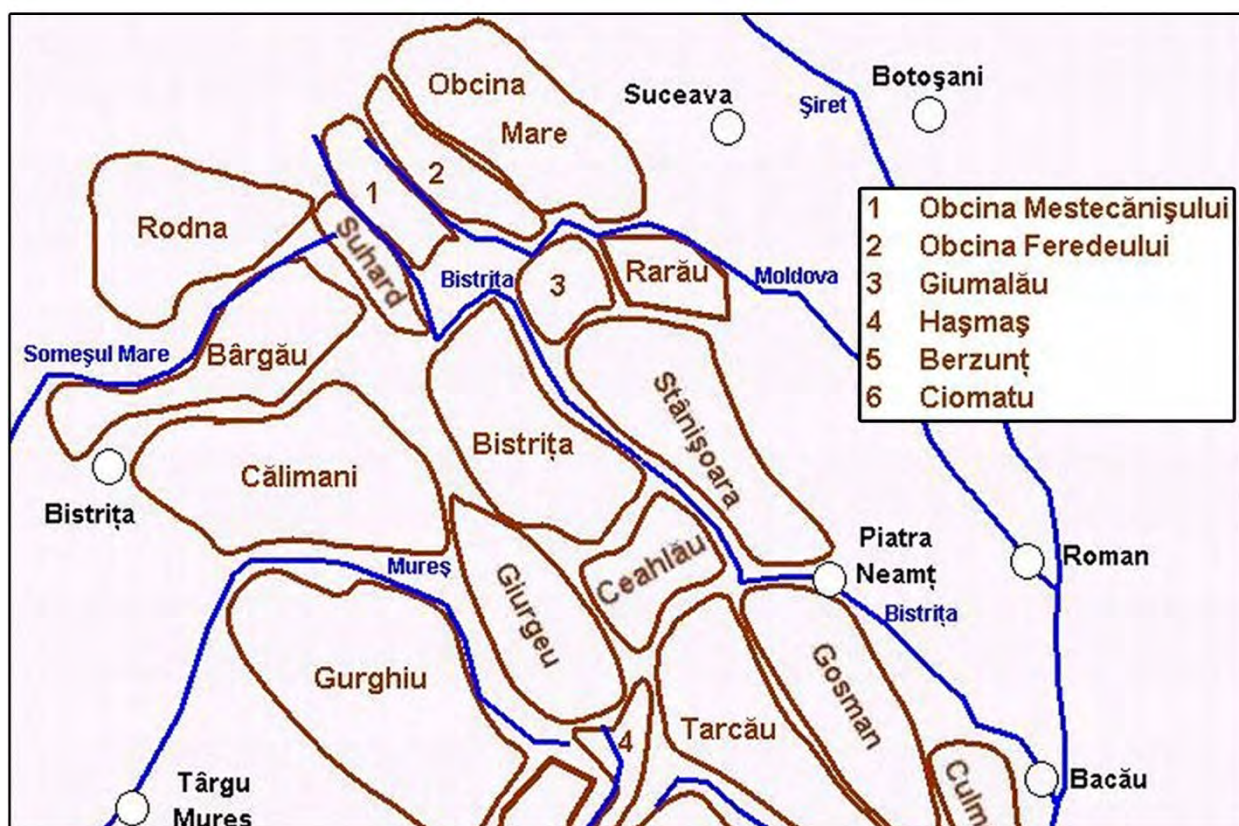

Рис. 2-2. Гори Келімань на сучасній схемі районування Карпатських гір.
(File:Ostkarpaten Skizze Gliederung.jpg).

Гори Климента (*Клементя*) – це частина Карпат, яка нині називається Келімань, звідки витікає річка Дорна. Вона тече на північ і впадає в річку Бистрицю поблизу м. Ватра-Дорней (у Сучавському повіті Румунії). Майже всі ріки на півдні Буковини мають слов'янські назви, проте навряд чи була випадковою ідентичність назви тамтешньої Золотої Бистриці і Галицької Золотої Бистриці (Солотвинської). Таким чином документальна вказівка і дані гідронімії свідчать про те, що кордон між Галицьким князівством й Угорщиною пролягав по південно-буковинських Карпатах¹.

У такому разі місцем сусідства Климентових гір і території Русі міг бути насамперед край Південної Буковини, тобто територія біля Верхньої Бистриці, що розташована на півночі від Климентових гір. Однак варто звернути увагу і на уточнення Михайла Грушевського, що давня Русь могла розміщуватися не тільки «на північ» від Климентових гір, але й «на схід» від них. А це вже за межами Південної Буковини – в районі середньої течії Бистриці, ближче до міста П'ятра-Нямц.

Подібних поглядів дотримувався Мирон Кордуба, який локалізував помістя Сеплак у «північно-східнім Семигороді». На його думку, у «першій половині XIII в. доходила Галицька держава до місця, де тепер сходяться: Буковина, Семигород і Румунія – себто до середньої Золотої Бистриці»².

Цілком протилежну оцінку тексту грамоти 1228 року зробив Іон Ністор. Він вважав, що «Русь» у документі не має жодного зв'язку з Червоною Руссю чи Галичиною і повинна бути ототожнена з населеним пунктом «Руштьорул» (*Rusciorul, Sebeşul de jos, Alsosebes*) у повіті Бистриця-Несеуд, розташованому прямо біля витоків річок Шієу та Будаку. Відповідно Іон Ністор зробив висновок, що немає жодних серйозних свідчень, які б доводили політичну залежність Буковини від Галицького князівства³.

Цікаву позицію з цього питання займають угорські дослідники, які або замовчують сусідство Сеплацького помістя з Руссю, або висловлюються про Русь вельми умовно. Наприклад, Тамаш Керменді прийшов до висновку, що «відповідно до межового опису, вміщеного в грамоті 1228 року, маєток Сеплак простягався від району сучасного Сасрегена аж до руських полонин»⁴. Якщо межа помістя Сеплак в районі Сасрегена [угорська назва Регіна] не викликає жодних застережень, то «руські полонини» – надто узагальнене і розмите поняття, що допускає багатозначність у його трактуванні.

¹ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... С. 23.

² Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покуття.... – С. 159

³ Nistor I. Românii și rutenii din Bucovina. – Р. 6-7.

⁴ Körmendi T. A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. – Р. 110.

Очевидно, не буде зайвим ближче познайомимося з грамотою короля Андраша II й зі вказаними у ній межевими знаками помістя Сеплак. Можливо, текст містить додаткові підказки, які допоможуть локалізувати його територію і пролити світло на окреслені версії та гіпотези дослідників.

Повний межовий опис помістя Сеплак латинською мовою і переклад українською

Межовий опис помістя Сеплак виявився загалом досить великим і добре деталізованим, але писарі зуміли вкласти весь текст у два повноцінні речення. Тому для кращого сприйняття тексту нам довелося розбити його на додаткові смислові абзаци.

«Cuius prima meta incipit a parte orientali in fluuio Morus, in loco , qui vocatur Mogorrew, et sic secundum cursum eiusdem Morus, ad sinistram, iacet Magistri Dyonisii terra; a dextra vero remanet terra Simonis Bani;

deinde in cursu eiusdem Morus, itur ad castrum Vecheu , et sub castro Vecheu flectitur ad dextram manum ; et ibi sunt duae metae in terra, deinde vergit versus occidentem, et ascendit in montem, qui vocatur Zakal, vbi sunt duae metae, qilarum vna in terra, alia vero in arbore, deinde ascendit ad paludem eandem Zakal; quam paludem transit vltra ad Dienes-teleke: deinde vadit iuxta villam Luer; quae villa Luer ad sinistram manet Magistro Dionysio; in dextra vero parte remanet terra Simonis Bani;

et sic eundo ascendit in magnum montem; deinde descendit de monte, et declinat fere aduersus meridiem, et ibi transit vnam magnam viam, quae ducit de Sceplak vsque in Regun;

deinde ascendit in monticulum, et in terminatione eiusdem monticuli descendit versus occidentem, ad fluuium, qui vocatur Lyuk, deinde transit flumen illud, et continuatur terrae Comitibus Bani, et ibi est meta in terra;

deinde iuxta alium riuulum Osoiosyd ascendit superius, secundum cursum eiusdem fluuii, et in capite eiusdem fluuii sunt duae metae: Iohannis, filii Stephani; deinde vadit ad cacumen montis, et in cacumine eiusdem montis posita est meta eiusdem Iohannis, filii Stephani, in eodem vero monte, vbi terminatur terra Iohannis, sunt quatuor metae;

ibi tangit metam Emerici, in eodem etiam monte vadit per viam ad monticulum vnum, vbi terminatur meta Emerici; ibique intrat metam Comitibus Coquinus, et sic descendit in vallem, quae vocatur Zeku; inde descendit ad fluuium, qui vocatur Piszternha; et sic secundum cursum eiusdem fluuii vadit superius versus Aquilonem ad viilam Nadus, quae remanet ad dextram manum;

ad sinistram vero partem itur superius, et sic in superiore parte villae posita est meta, vbi terminatur terra Comitibus Coquinus; deinde tangit metam Denietrii, et ascendit ad montem, qui vocatur Zanus; et in eodem monte vadit versus Orientem , et est meta sub ilice posita; deinde ascendit ad sinistram partem, intra duas Biku, vbi sunt duae metae maxiinae in terra.

In planitie deinde vadit ad monticulum vnum; de quo monticulo ascendit ad arborem Tremuli, vbi meta in terra posita est, et alia est in arbore, ad modum crucis facta; deinde descendit iuxta riuulum, et ibi intrat syluam fagi, quae vocatur Madadbilii, et per eundem riuulum terminatur in littore Soyon, vbi sunt duae metae in terra sub maxima arbore;

deinde intrat in Soyon, et ascendit vsque caput Soyon; de capite vero progreditur ad montem, qui vocatur Csuzbercz, in eodem vero monte vadit vsque caput Bodagd; deinde progreditur ad alpes Clementis, et inde ad Rusciam».

«Першим межовий знак [помістя Сеплак] встановлений на східному березі річки Моруш, у місці, яке називається Могоррев, і, таким чином, відповідно до течії того самого Моруша, з лівого боку лежить земля магістра Діонісія, а праворуч залишається земля Симона Бані;

потім, відповідно до течії того ж Моруша, межа іде до замку Вечев, а нижче замку Вечев повертає праворуч; а там два межових знаки на землі, від яких вона повертає на захід і підіймається на гору, що зветься Сакал, де є два межові знаки: один – на землі, а другий – на дереві; потім межа виходить на те саме болото, яким пролягала на Сакал; за цим болотом вона проходить до Дьєнес-Телеке, далі йде біля села Луєр, яке розташоване ліворуч і належить магістру Діонісію, а праворуч залишається земля Симона Бані;

пролягаючи так, межа піднімається на велику гору; потім вона спускається з гори і повертає майже на південь, і там перетинає велику дорогу, що веде від Сеплака до Регуна;

тоді вона підіймається на пагорб, а в кінці того самого пагорба спускається на захід, до річки, що зветься Люк, потім перетинає ту річку і йде далі до земель жупана Бані, і там закінчується на суші;

далі, поруч з іншим невеликим потоком Осойосидом, піднімається вище, прилягаючи до русла тієї ж ріки, а в верхів'ї тієї ріки є два межових знаки Іоанна, сина Стефана; тоді межа йде на вершину гори, а на вершині тієї ж гори поставлено межовий знак того самого Іоана, сина Стефана. На тій самій горі, де кінчається Іоанова земля, стоять чотири межових знаки..

там межа торкається межового знака Емерика, а на тій же горі йде дорогою на невеликий пагорб, де кінчається межа Емерика; і там вона сходиться з межею жупана Кокінуса, а відтак спускається в долину, що зветься Секу; звідти вона спускається до річки, яка називається Пістернга; і таким чином, йдучи проти течії тієї ж річки, вона пролягає вище на північ до села Надус, яке залишається праворуч;

ліворуч ми йдемо вище, і таким чином межовий знак ставиться у верхній частині села, де закінчується земля жупана Кокінуса; потім межа досягає межового знаку Денітрія [Демитрія] і піднімається на гору, звану Санус; і на тій самій горі межа йде на

схід, а межовий знак стоїть під тисом; потім вона піднімається ліворуч, у межах двох Буків, де на землі є два великі межових знаки.

Потім межа пролягає на невеликий пагорб на рівнині; від цього невеликого пагорба вона піднімається до осики, де на землі був встановлений межовий знак, а на дереві — хрестоподібний знак; потім межа спускається біля потоку, і там входить у буковий ліс, який зветься Мададбілій, і біля того самого потоку закінчується на березі Шойона, де під найбільшим деревом на землі є два межових знаки;

потім вона входить в Шойон і піднімається до витоків Шойона; від витоків вона йде до гори, що називається Чузберч, а тою самою горою веде аж до витоків [потоку] Бодак; потім вона пролягає до Климентових гір, а звідти – до Русі».

У тексті грамоти зазначається також, що помістя Сеплак «розташоване за лісами.., з усіх боків означене межевими знаками і границями» – «*vltra siluas constitutam.., certis metis et terminis vndique distinctam*».

Вираз «*vltra siluas*» може бути вказівкою на Трансильванію, назва якої вживалася у формі «Ультрасильванія» (*Vltrasiluan, Ultrasiluanen*). Вважають, що один із перших угорських документів, у якому згадується Трансильванія, датований 1075 роком. Саме тоді король Гейза I пожертвував бенедиктинському монастиреві у Грані (*Естергом*) землю із джерелом солоної води поблизу Торенбурга (*Турда*). У документі міститься посилання на «*ultra silvam*», тобто територію «за лісами»¹.

Назва Ультрасильванія поступово трансформувалася в Трансильванію, хоча тривалий час вони вживалася паралельно. Наприклад, єпископ Адріано на рубежі XII-XIII століть титулувався в одних документах Ультрасильванським (*Vltrasilvano*), а в інших Трансильванським (*Transilvaniensi*)².

Тепер повернемося до межових знаків і кордонів, якими було позначене Сеплацьке помістя у Трансильванії.

¹ Gündisch K. The history of Transylvania and the Transylvanian Saxons. URL: <https://web.archive.org/web/20040707001956/http://www.sibiweb.de/geschi/7b-history.htm>

² Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Studio et opera G.Fejer, t. II. – P. 260, 309

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ЛОКАЛІЗАЦІЯ МЕЖОВИХ ЗНАКІВ ПОМІСТЯ СЕПЛАК

Межові знаки помістя Сеплак над річками Марош, Осойосид і Шойон

❶ *«Перший межовий знак [помістя Сеплак] встановлений на східному березі річки Моруш, у місці, яке називається Могоррев, і, таким чином, відповідно до течії того самого Моруша, з лівого боку лежить земля магістра Діонісія, а праворуч залишається земля Симона Бані...»;*

Річка Моруш – Марош, або Муреш (угор. *Maros*, рум. *Mureș*) – ліва притока Тиси (басейн Дунаю). Бере початок у Келіман-Харгітських горах Внутрішніх Східних Карпат, неподалік сучасного міста Георгень. Спочатку тече в північному напрямку, а поблизу міста Топлиці повертає на захід, а невдовзі – на південь. Нас цікавить саме верхня течія Мароша на ділянці до нинішнього міста Регін.

Місце Могоррев – «loco Mogorrew». У документі чітко вказано, що *«перший межовий знак [помістя Сеплак] встановлений на східному березі річки Моруш, у місці, яке називається Могоррев»*. З огляду на особливість русла річки Марош, течія якої на ділянці від міста Георгень до міста Регін сформували своєрідну підкову, можна допустити два варіанти локалізації локо Магоррева: перший – на східному правому березі річки Марош в районі Дітреу - Топлиця, де Марош несе свої води на північ; другий – на східному (лівому) березі річки неподалік замку Вечев, де річка Марош розвертає свою течію в південно-західному напрямку.

Михайло Грушевський пропонував ототожнення локо Магоррев з населеним пунктом «Magyarо» (*Мадяро*) – нині Aluniș (*Алуніш*), що неподалік наступного межового знаку – замку Vecheu.

Поселення Magyarо справді розміщене на лівому (східному) березі Мароша, а його назва викликає семантичну і фонетичну асоціацію з ім'ям Могоррев. Однак така локалізація суперечить іншому важливому

уточненню грамоти про те, що в локо Магоррев сходилися землеволодінь Симона Бані і магістра Діонісія, а межею їм служила річка Марош. У тексті відзначається, що *«відповідно до течії того самого Моруша, з лівого боку лежить земля магістра Діонісія, а праворуч залишається земля Симона Бані...»*.

Отже, давні володіння магістра Діонісії були розташовані на лівому березі Мароша, а нові землеволодіння, що були конфісковані у Симона Бані, тобто Сеплацьке помістя, – на правому березі річки. Саме правим берегом пролягала межа Сеплацького помістя від локо Магоррев і до замку Вечев.

До питання про ідентифікацію і локалізацію Могоррева повернемося трохи пізніше, коли пройдемо весь межовий маршрут помістя Сеплак. Адже, за логікою межових описів, перший і останній межові знаки повинні знаходитися десь неподалік. Тим більше, що на це вказує і важливе уточнення в грамоті угорського короля, що помістя Сеплак з усіх боків було виділене (марковане) межевими знаками та кордонами¹.

❶ *«...потім, відповідно до течії того ж Моруша, межа іде до замку Вечев, а нижче замку Вечев повертає праворуч; а там два межовий знаки на землі, від яких вона повертає на захід і підіймається на гору, що зветься Сакал, де є два межові знаки: один – на землі, а другий – на дереві; потім межа виходить на те саме болото, яким пролягала на Сакал; за цим болотом вона проходить до Дьєнес-Телеке, далі йде біля села Луєр, яке розташоване ліворуч і належить магістру Діонісію, а праворуч залишається земля Симона Бані...»*

Ідентифікувати та локалізувати вищевказані знаки нам допоможуть історичні мапи різних періодів, у тому числі карта Трансильванії, надрукована у 1699 році інженером Морандо Вісконті². Її сприйняття дещо ускладнює південна орієнтація, коли північний напрямок вниз, а східний напрям – ліворуч. Проте до цієї особливості можна звикнути.

Замок Vecseu (Вечев) на карті Морандо Вісконті позначений як «Vecz» – Веч. На початку XX століття здебільшого згадується як «Maros-Vecz» – Марош-Веч. Нині село Бринковенешть (Brâncovenеști).

¹ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Studio et opera G. Fejer, t. III, vol. 2. – P. 130.

² Giovanni Morando Visconti, Mappa della Transilvania e Prouintie contigue, Hermannstadt (Sibiu), 1699.

Судячи з межового опису, межа між давніми землеволодіннями магістра Діонісія і конфіскованими землеволодіння Симона Бані пролягала Марошем від локо Магоррев до замку Вечев і трохи нижче від нього. Тож з цього випливає, що і сам замок Вечев, і весь правий берег Мароша в цьому районі, належали до складу помістя Сеплак. Межа Сеплацького помістя, як і землеволодіння магістра Діонісія, втратила свою прив'язку до Мароша трохи **«нижче замку Вечев»**, коли повернула праворуч, а відтак пролягла на захід на гору Сакал. Далі межа вела до садиби Дьєнес-Телеке (**Dienes-teleke**) і західної околиці села Луєр (**Luer**) – нині *Luieriu* – *Луєріу*, Межовий опис підтверджує, що село Луєр **«розташоване ліворуч і належить магістру Діонісію, а праворуч залишається земля Симона Бані»**. Так само магістру Діонісію належала садиби Дьєнес-Телеке, назва якої безпосередньо пов'язана з його ім'ям. Вона розміщувалася на північно-західній околиці села Луєр, неподалік долини заболоченого струмка, який у XVIII столітті згадувався як *Vale Szakalului* – *Вале Сакалулуй*. Про давні болота біля гори Сакал нагадує ліс під красномовною назвою «Ліс Мочар» (*Paduru Moschar*). Натомість гора Сакал позначена як Горгани (*Gorhom. Korhany*)

❶ **«...пролягаючи так, межа піднімається на велику гору; потім вона спускається з гори і повертає майже на південь, і там перетинає велику дорогу, що веде від Сеплака до Регуна; тоді вона підіймається на пагорб, а в кінці того самого пагорба спускається на захід, до річки, що зветься Люк, потім перетинає ту річку і йде далі до земель жупана Бані, і там закінчується на суші...»**

«Велика гора» – *Dialu Bribor* (Pripor, 590) – височина, що розташована південніше від поселення Луєр.

Велика дорога, що **веде від Сеплака до Регуна**, і нині залишається важливою транспортною комунікацією, хоча, як підказує мапа другої половини XVIII століття, давня дорога на ділянці між Дедрадом і Регіном не обходила висоту 488,0 з північного боку, а пролягала її південно-західними схилами.

На карті Морандо Вісконті поселення **Сеплак** позначене як **Szeplak** і розміщене між населеними пунктами *Batos* і *Dedrado*. Тож Сеплак можна впевнено ототожнити з нинішнім селом *Goreni* – *Горень*.

На межі XVII-XVIII поселення Сеплак було важливою транспортною розв'язкою, бо до нього сходилися дороги з Бистриці і Клаузенбурга (нині *Клуж-Напока*), а далі вони вели до Регіна. Очевидно, що це

розташування мало важливе значення в першій половині XIII століття, коли Сеплак вважався центром великого помістя.

Не викликає також сумнівів ідентифікація населеного пункту **Regun**, що на карті Морандо Вісконті підписаний як *Reghen*. В угорській традиції більше знаний як *Szaszregen* – *Сасреген*, що трактується як свідчення заснування міста німецькими переселенцями – саксами. Це нинішнє місто *Reghin* – *Регін* значний адміністративний центр над річкою Муреш.

Від великої дороги «Сеплак – Регін» межа піднімалася на черговий пагорб і повертала на захід, переходячи через річку Люк, і закінчувалася неподалік сусіднього потоку Осойосид.

Річку **Lyuk** (Люк) можна впевнено ідентифікувати, тому що вона зберегла свою назву у формі *Luț* (Луц). Вона протікає через населений пункт Горень (колишній Сеплак) і впадає у річку Муреш південніше від міста Регін.

У документі відзначається, що межа перетинає річку Люк і **«йде далі до земель жупана Бані, і там закінчується на суші...»**.

Мова, звичайно, не про закінчення меж Сеплацького помістя, а лише про кінець спільної межі володінь магістра Діонісія і земель, конфіскованих у Симона Бані. У цьому місці межа Сеплацького помістя стикалася із межею іншого землевласника – **«жупана Бані»** – можливо, родича чи навіть сина Симона Бані¹.

Місце стику трьох землеволодінь локалізується на межі нинішніх поселень Дедрад і Бряза, у межиріччі потоків Люц (Люк) і Флец (Осойосид), що західніше від висоти 488². На мапі Великого князівства Семигородського це місце позначене як північно-західна межа землеволодінь міста Регін.

Таким чином, у цьому районі до помістя Сеплак, тобто конфіскованих володінь Симона Бані, належали замок Веч, село Дедрад (*Dedrad*), власне Сеплак і село Батош (*Batoș*). Про належність замку Веч (*Maros-Vech*) до володінь Симона Бані підтверджують і деякі угорські дослідники³.

¹ За Симоном Бані з хорватської родини Качиків закріпилося прізвище «Бані», тому що за правління короля Андрія він був певний час воєводою Трансильванії, а в 1212 році – баном Хорватії, Далмації та Славонії. Характерно, що конфіскація Сеплацького маєтку за участь у вбивстві королеви Гердруди (1213) відбулася через 15 років від цієї події. Тому поширена думка, що Симон Бані став жертвою владних інтриг і був звинувачений у змові з суто політичних мотивів. *Kacsics nembeli Simon*. URL: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kacsics_nembeli_Simon.

² Поиск карт Генштаба по спутниковым картам. L-35-038.

³ Körmendi T. A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. – 109.

До давніх володінь магістра Діонісія належали Луер і Регін. А до володінь жупана Бані – нинішнє поселення Синту (*Sântu*), що раніше називалося угорською – *Scentushaza, Szent-Andras*.

Побутує версія, що місто Регін стало власністю родини Томай, представником якої був магістр Діонісій, пізніше, вже після набуття у власність Сеплацького маєтку¹. Однак із грамоти короля Андраша II можна зробити висновок, що поселення Регін належало до маєткового ключа Діонісія задовго до 1228 року.

❶ «...далі, поруч з іншим невеликим потоком *Осойосидом*, піднімається вище, прилягаючи до русла *тієї ж ріки*, а у верхів'ї *тієї ж ріки* є два межових знаки *Іоанна, сина Стефана*; тоді межа йде на вершину гори, а на вершині *тієї ж гори* поставлено межовий знак того самого *Іоана, сина Стефана*. На тій самій горі, де кінчається *Іоанова* земля, стоять чотири межових знаки; там межа торкається межового знака *Емерика*, а на тій же горі йде дорогою на невеликий пагорб, де кінчається межа *Емерика*; і там вона сходиться з межею жупана *Кокінуса*, а відтак спускається в долину, що звється *Секу*; звідти вона спускається до річки, яка називається *Пістернга*...»

Потік **Осойосид** (*Osoiosyd*) розміщувався по сусідству з річкою Люк і його можна впевнено ідентифікувати з потоком Флец. Далі межа пролягала берегом Флеца до межових знаків Іоана (*Івана*), сина Стефана, а відтак переходила на гору. Перша гора на лівому березі Флеца відмічена як висота 505,7². Тут закінчувалися володіння жупана Бані і починалися землі Емерика (відповідно територія поселень Синту і Лунка). Далі межа пролягала цим гірським хребтом до межі «*жупана Кокінуса, а відтак спускалася у долину Секу і виходила на берег річки Пістернга*».

Назва **Пістернга** трансформувалася у назву *Пусту* і вона стосується верхньої течії потоку Флец, а саме від витоків на північно-західній околиці Уйли і до околиць села Лоджіг. Відповідно можна уточнити: якщо жупану Бані належало нинішнє село Синту, то Іоану – Лунка, а Емерику – Лоджіг. Далі починалася земля жупана Конінуса.

¹ Tomaj nemzetség. URL: https://hu.wikipedia.org/wiki/Tomaj_nemzets%C3%A

² Поиск карт Генштаба по спутниковым картам. L-35-038.

Рис. 2-3. Локалізація межових знаків помістя Сеплак між долиною річки Моруш (Марош, Муреш) і витокami річки Шойон (Шайо, Шьєу).

❶ «...і таким чином, йдучи проти течії тієї ж річки, вона пролягає вище на північ до села Надус, яке залишається праворуч; ліворуч ми йдемо вище, і таким чином межовий знак ставиться у верхній частині села, де закінчується земля жупана Кокінуса; потім межа досягає межового знаку Денітрія [Демитрія] і піднімається на гору, звану Занус; і на тій самій горі межа йде на схід, а межовий знак стоїть під тисом; потім вона піднімається ліворуч, у межах двох Буків, де на землі є два великі межових знаки...»

Численні межові знаки не залишають сумнівів, що історичне село **Надус** це нинішня **Уйла** (*Uila*), для якої вживалися також назви *Vajola; Weila, Weilau, Wela*¹. На північно-західній околиці села сходилися межі жупана Кокінуса (*Тяка і Пінтик*) і Демитрія (*Посмуш*).

Гора Санус – це, найімовірніше, найвища вершина в околиці села Уйла, що в мапі XIX позначена як *D[ial] Paltinisiului* (704)².

❷ «Потім межа пролягає на невеликий пагорб на рівнині; від цього невеликого пагорба вона піднімається до осики (*Tremuli*), де на землі був встановлений межовий знак, а на дереві – хрестоподібний знак; потім межа спускається біля потоку, а там входить у буковий ліс, який зветься **Мададбілій**, і біля того самого потоку закінчується на березі Шойона, де під найбільшим деревом на землі є два межових знаки...»

Отже, від гори Санус межа переходила через буковину під назвою «**Мададбілій**» в долину потоку Чору, берегом якого досягала річки Шийон на західній околиці поселення Шієуц³.

Soyon (Шойон) – це нинішня річка *Şieu (Шієу)*, яка раніше називалася *Sajo (Шайо)*. На її берегах нині розміщені два споріднені за назвою поселення – *Şieu (Шієу)* і *Şieuţ (Шієуц)*, а в минулому – *Nagy Sajo (Великий Шайо)* і *Kis Sajo (Великий Шайо)*.

Буковий ліс «**Мададбілій**» зберігався і в XIX столітті, однак під назвою «*Fagetu Ujlui*» (*Буковина Уйли*).

Картографічні джерела свідчать, що у цьому районі межа Сеплацького помістя сходилася з давньої межею комітату Колож. Це

¹ Uila. URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHelysegnev...>

² Europe in the XIX century.

³ Поиск карт Генштаба по спутниковым картам. L-35-038.

знайшло своє відображення на австрійській військовій карті Трансильванії 1769–1773 років, так і на пізніших картах XIX століття.

❶ «...потім вона входить в Шойон і піднімається до витоків Шойона; від витоків вона йде до гори, що називається Чузберч, а тою самою горою веде аж до витоків [потоку] Бодак; потім вона пролягає до Климентових гір, а звідти – до Русі».

Зауваження, що межа Сеплацького помістя входила в **Шойон** і піднімалася до витоків Шойона, не дозволяє однозначно стверджувати, чи далі межа помістя Сеплак пролягала межею комітату Колож, чи її лінією служило русло річки Шойон. У будь-якому випадку біля північно-східних витоків річки Шойон межі Сеплацького помістя і комітату Колож знову сходилися і вже разом пролягали до гори **Csuzbercz**. Ці межові знаки піддаються чіткій ідентифікації і локалізації.

На карті 1769–1773 років головний витік річки Шієу позначений як «Izvoru Sajó», тобто *Джерело Шайо*. Тепер цей потік називається Sebiş (*Себіш*) і протікає до поселення Шієуц через населені пункти Себіш і Руштюр (*Ruştiór*).

Гора **Csuzbercz** (*Чузберч*) не зберегла свою давню назву, але її можна впевнено ототожнити. Історичні карти підказують, що це, найімовірніше, нинішня гора «Poiana Tomi» – *Пояна Томі* (1469 м), що розміщена безпосередньо на історичній межі Мароського комітату, на північний схід від витоків річки Шайо. На цій горі сходилися межі трьох комітатів – Колож, Бистриця-Насод і Марош-Торда. Сліди давніх руських поселенців залишилися в назві населеного пункту Ruştior – *Руштюр*, який ще в 1319 році згадується як Roosk (*Руск*)¹.

Подальша межа помістя Сеплак повністю співпадала з границею Мароського комітату і пролягала від гори Чузберч до джерел потоку *Bodagd* – правої притоки Шайо.

Потік **Бодак** (*Bodagd*) зберіг свою історичну назву, але під впливом романської традиції вона фіксується як Бодаку (*Bodacu*). Витоки цього потоку розміщені на північний схід від гори Пояна Томі, біля колишньої межі Мароського і Бистрицького комітатів.

Отже, у цьому районі межа Сеплацького помістя пролягала між витоками потоку Бодак і річки Бистра, лівої притоки Мароша, тобто вододілом Самоської Бистриці і самого Самоша. Далі вона вела до

¹ Ruştior. Erdély. Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára. URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/>

Климентових гір, а звідти – до Русі (*deinde progreditur ad alpes Clementis, et inde ad Rusciam*).

З ідентифікацією цих понять немає особливих проблем, проте труднощі виринають у зв'язку з наміром локалізувати ці назви на реальній місцевості.

Alpes Clementis однозначно ідентифікуються як **Климентові (Клементові) гори** і ототожнюються з нинішніми горами **Келімань** (рум. *Munții Călimani*, уг. *Kelemen-havasok*)

Цей гірський масив починається північно-східніше від міста Бистриця і неподалік верхньої течії річки Бистриці – притоки Самоша (Сомеша). Гори Келімань простягаються в східному напрямку і межують із Бистрицькими горами, розміщеними на правому березі іншої Бистриці – Золотої, що є притокою Серету. Згідно з сучасним районуванням Румунських Карпат, гори Келімань прилягають на півдні аж до річки Муреш (рис. 2.2).

Водночас назва **Келімань** вживається також у більш вузькому значенні і стосується двох сусідніх гірських вершини, що у своїй назві містять складову частину *Келіман*. Це *Izvorul Călimanului* (Ізворул Келіманелуй, 2031,8 м) і *Călimani Cerbului* (Келіману Чербулуй, 2013,0 м). В австрійську пору здебільшого вживалося *Keleman-Isvor* (Келеман-Ізвор) і *Keleman-Czerbuk* (Келеман-Чербук). Ці гірські вершини служать своєрідною східною межею Келіманських гір. На схід від них починаються Бистрицькі гори, а на південний схід – гори Джургеу (*Giurgeu* або *Giurgeu Hasmas* – Джургеу-Хашмаш)

Таким чином, Климентові гори можна ототожнити, по-перше, з двома гірськими вершинами, які зберігають у своїй назві ознаку у формі «Kelimani», а по-друге, з гірським масивом, відомим нині як гори Келімань. Але про які саме гори йшлося в межевому описі Сеплацького помістя від 1228 року? Питання це не настільки просте, як може здаватися на перший погляд. Саме подвійне трактування поняття «Климентові гори» значною мірою обумовлює різні варіанти локалізації Климентових гір, і місця їхнього сусідства з Руссю. Тому поспробуємо розглянути ці варіанти детальніше.

Перший варіант локалізації Климентових гір і Русі на межі Трансильванії згідно з лінією кордону другої половини XVIII – початку XX століття

Локалізовані на картах межеві знаки помістя Сеплак засвідчили, що його межа біля гори Чузберч (*Пояни Томці*) вийшла на стик Мароського і Бистрицького комітатів, а далі пролягала цією розмежувальною лінією до витоків потоку Бодак, а відтак до Климентових гір і границі Русі.

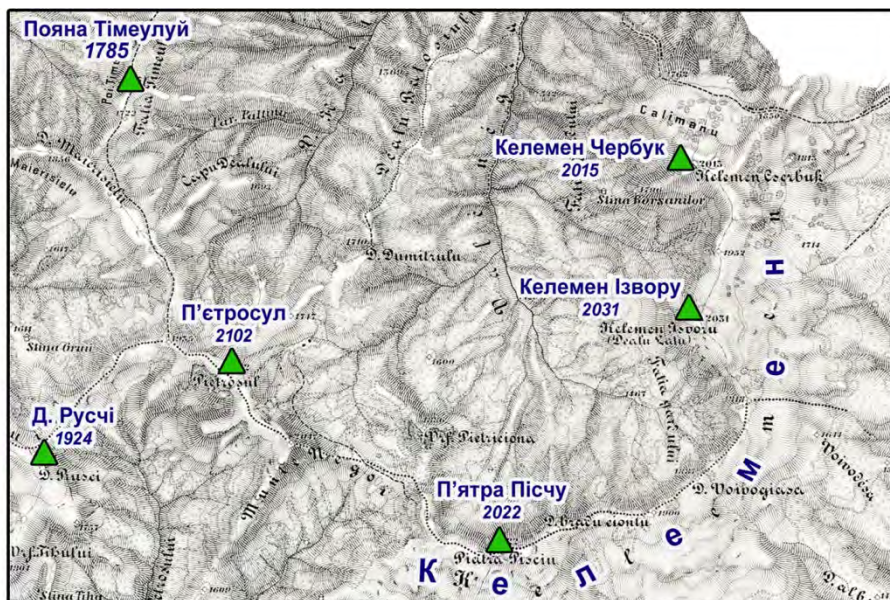

Рис. 2-4. Кліментові гори (Kelemen) на австрійській карті 1876 р.
(Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Zone 17. Col. XXXII).

Рис. 2-5. Варіант локалізації межових знаків помістя Сеплак і його сусідства з Руссю в районі села Драгояска і перевалу Тулгеш (на основі угорських карт 1893-1910 рр.).

Якщо прийнемо, що Климентові гори – це гірські вершини Келемен-Ізвору і Келемен-Чербук, то межа Сеплацького помістя виведе нас до трансильванського кордону в околицях поселення Драгояска, (пізніша назва – Драгояса). У цьому разі межа Сеплацького помістя збігається з межевою лінією Мароського комітату.

Ця межа зафіксована не тільки на австрійській карті Великого князівства Семигородського (1769–1773), але й спеціальній карті Австрійсько-Угорської монархії, що видавалася у другій половині XIX – початку XX століття¹. Можна впевнено прослідкувати, що від гори Пояна Томі (*Чузберч*) і витоків потоку Бодак межа помістя Сеплак пролягала через Dealu negru (*Дялу Негру – Чорний Діл*), гору Poî. Rănuletiu (*Пояна Панулецю*, нині гора *Молдован*) до гори Бистрічор, далі через гору Руську і вершину П'єтросул до гори Келімані, а відтак через гору Стежі до річки Драгояска, на берегах якої розміщене однойменне поселення.

Таким чином в районі Драгояски сходилися межі трьох історичних комітатів Трансильванії – Бистриця-Насод, Марош-Торда і Чік. Саме там Сеплацьке помістя могло стикатися з Руссю.

Подібна проекція на угорсько-руське прикордоння XIII століття міститься на картосхемі, що відображає, на думку угорських дослідників, державні кордони Угорського королівства близько 1230 року (*рис. 2.12*)². Вона засвідчує, зокрема, що протягом століть кордон між Угорським королівством і Галицьким князівством, а згодом Руським королівством, пролягав Карпатськими хребтами, а на південному заході історичної Буковини неподалік перевалу Борго, він повністю співпадав із кордоном Трансильванії, зафіксованим на карті 1769–1773 років. На ній, зокрема, неподалік перевалу Борго позначене місце стику Бистрицького комітату з двома сусідніми, що однозначно локалізується з поселенням Драгояскою.

Від поселення Драгояски можна окреслити принаймні дві лінії проходження межі помістя Сеплак. Перша з них пов'язана з межею Мароського комітату, а друга – з трансильванським кордоном XVIII ст.

Якщо взяти за орієнтир межу Мароського комітату, то вона вела від околиць Драгояски до витоків річки Топлиці, а відтак верхньої течії річки Марош в районі нинішнього міста Топлиці і села Дітреу.

Якщо ж допустити, що межа помістя Сеплак після Драгояски була прив'язана до трансильванського (угорсько-руського) кордону, то вона

¹ Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, zone 17, col. XXXI-XXXIV. URL: http://maps.mapywig.org/m/K.u.K._maps/series/075K/400dpi... (Видання 1876 року).

² A Magyar Királyság 1230 táján (térkép).

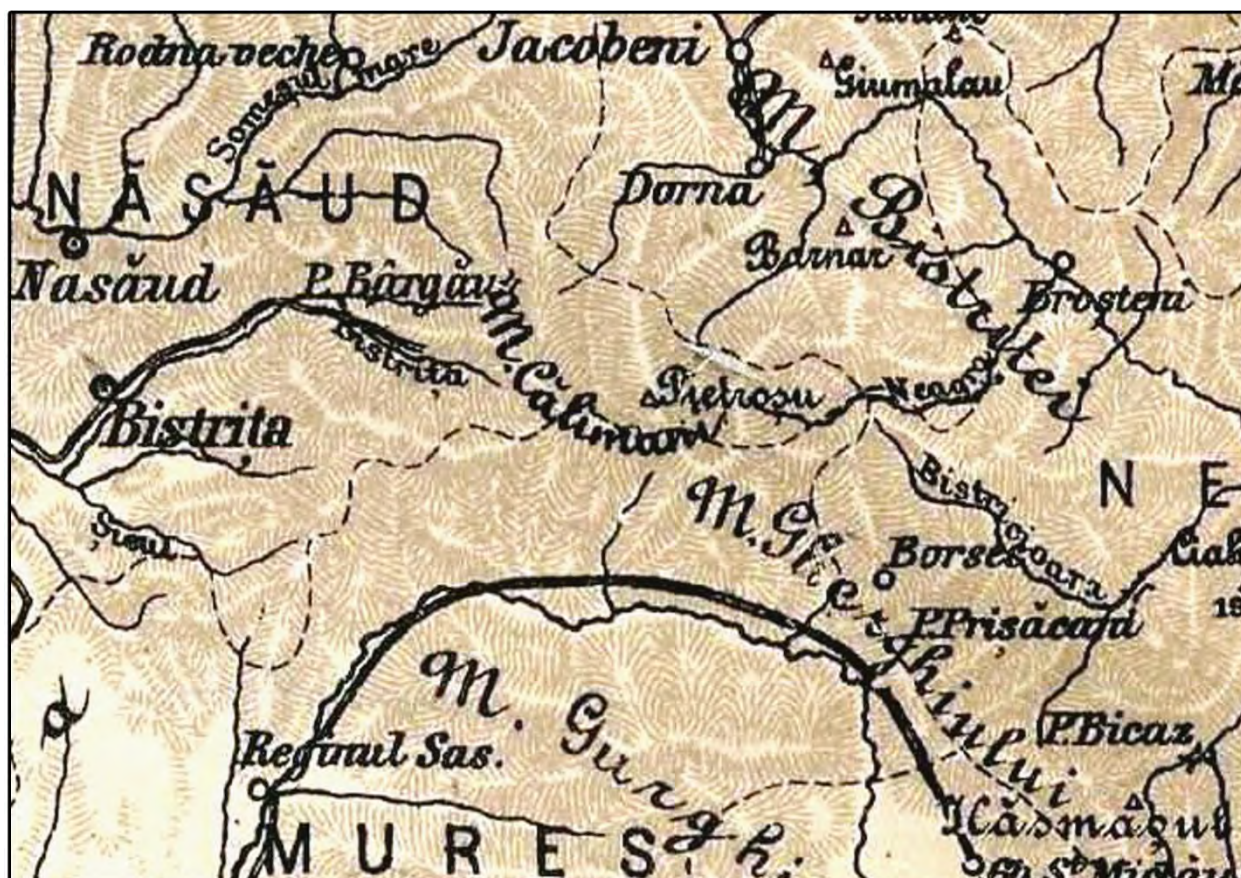

Рис. 2-6. Гори Келімань (Kälmani) і сусідні гірські райони на румунській карті 1920–1930-х років. (România. Scara 2500000).

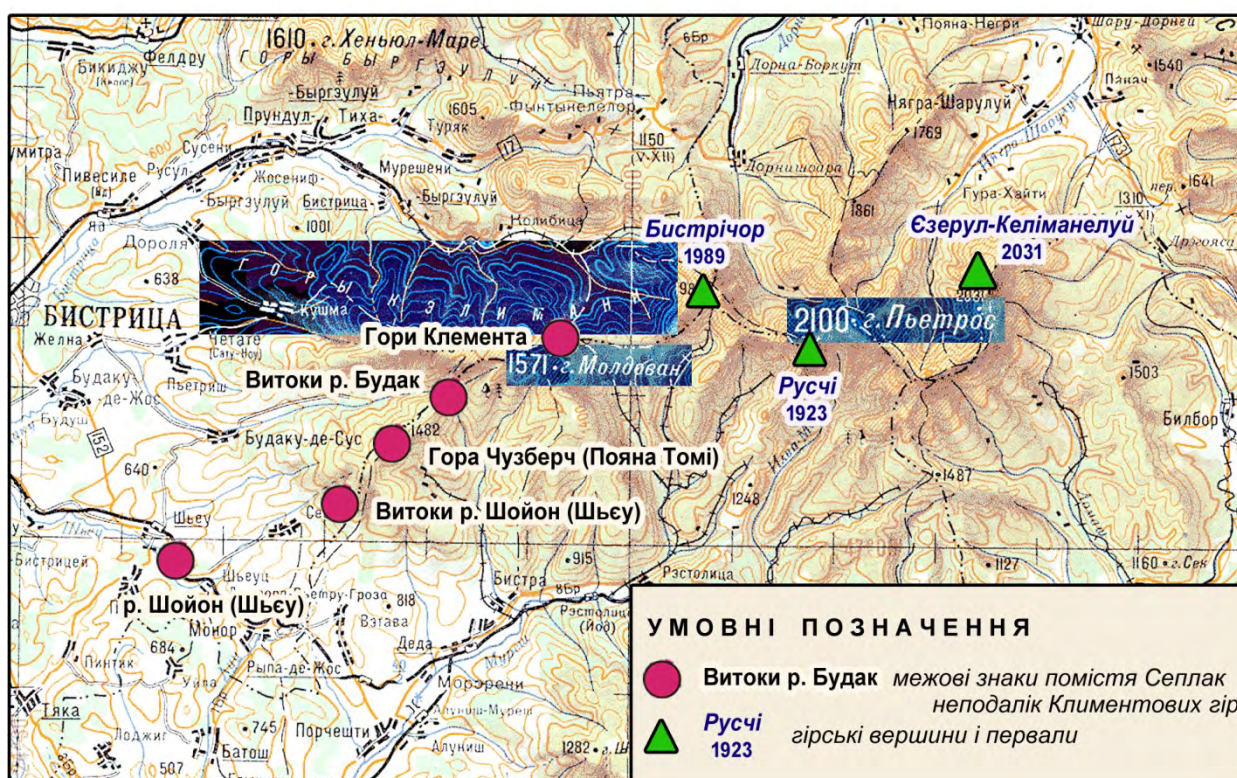

Рис. 2-7. Локалізація Климентових гір на межі помістя Сеплак на військовій мапі генерального штабу СРСР.

вела до нижньої течії річки Бистричоари і перевалу Тулгеш, а вже звідти долиною Путни пролягала до Мароша. В обох випадках вона мала б виходити до Мароша в районі Топлиці і Дітреу (рис. 2.5).

Така версія начебто не суперечить твердженню королівської грамоти, що Сеплацьке помістя з усіх сторін було обмежене межовими знаками і границями. Однак вразливим місцем цієї версії залишається дуже великий розрив на карті і місцевості між першим і останнім межовими знаками Сеплацького помістя, тобто кордоном Русі в районі Драгояски чи перевалу Тулгеш і локо «Магоррев» на березі Мароша, коли значна ділянка межі залишається немаркованою. На цих ділянках розташовано чимало значних гірських вершин, рік і потоків, які не могли не бути поміченими описувачем межових знаків помістя Сеплак, який проявляв в цій справі велику ретельність і навіть прискіпливість.

Також виникає сумнів щодо обґрунтованості поглядів про незмінність лінії трансильванського кордону в районі Келіманських гір у XIII – XVIII століттях, що відображено на картосхемі «Угорське королівство близько 1230 року» (рис. 2-12). Цьому суперечить таке авторитетне джерело, як австрійська карта Молдавського дистрикту 1788–1790 років, на якій зафіксований не тільки тодішній кордон з Трансильванією, але й позначений давніший трансильванський кордон, що пролягав дещо західніше від Драгояски і перевалу Тулгеш.

І, нарешті, Климентові гори, судячи з межовим описом, Стикалися з Сеплацьким помістям неподалік витоків потоку Будак, а це західна частина сучасних Келіманських гір (рис. 2-6, 2-7).

Старий кордон Трансильванії

У легенді карти Молдавського дистрикту (1788–1790) зазначається, що окремою лінією на ній позначені частини старого трансильванського кордону (*Theile der Siebenburger alten Landes Grenzen*), що пролягав від східної околиці перевалу Борго до східних витоків річки Марош. Позначення старого кордону Трансильванії на мапі Молдавського дистрикту служить однозначним свідченням, що мова йде про території, які раніше належали Молдавському князівству.

Північно-західним пунктом старого кордону на карті означена гора П'єстріле Рош, де наприкінці XVIII сходилися кордони Буковини, Молдавії і Трансильванії. Якщо тодішній молдавсько-трансильванський кордон пролягав від гори П'єстріле Рош до північних схилів гори Келіман, а далі до околиць Драгояски і відтак до перевалів Тулгеш (на Бистричоарі) і Бекас (на однойменній річці), то старий кордон проходив від гори П'єстріле Рош спочатку в південному напрямку до гори П'єтросул, і відтак повертав на схід бистрицько-мароським вододілом до західних околиць поселення Білбор. З цього місця він пролягав знову ж цим самим вододілом до гори Орошбук і району витоків річки Марош, проходячи неподалік нинішнього міста Топлиця і села Дітреу (рис. 2-11).

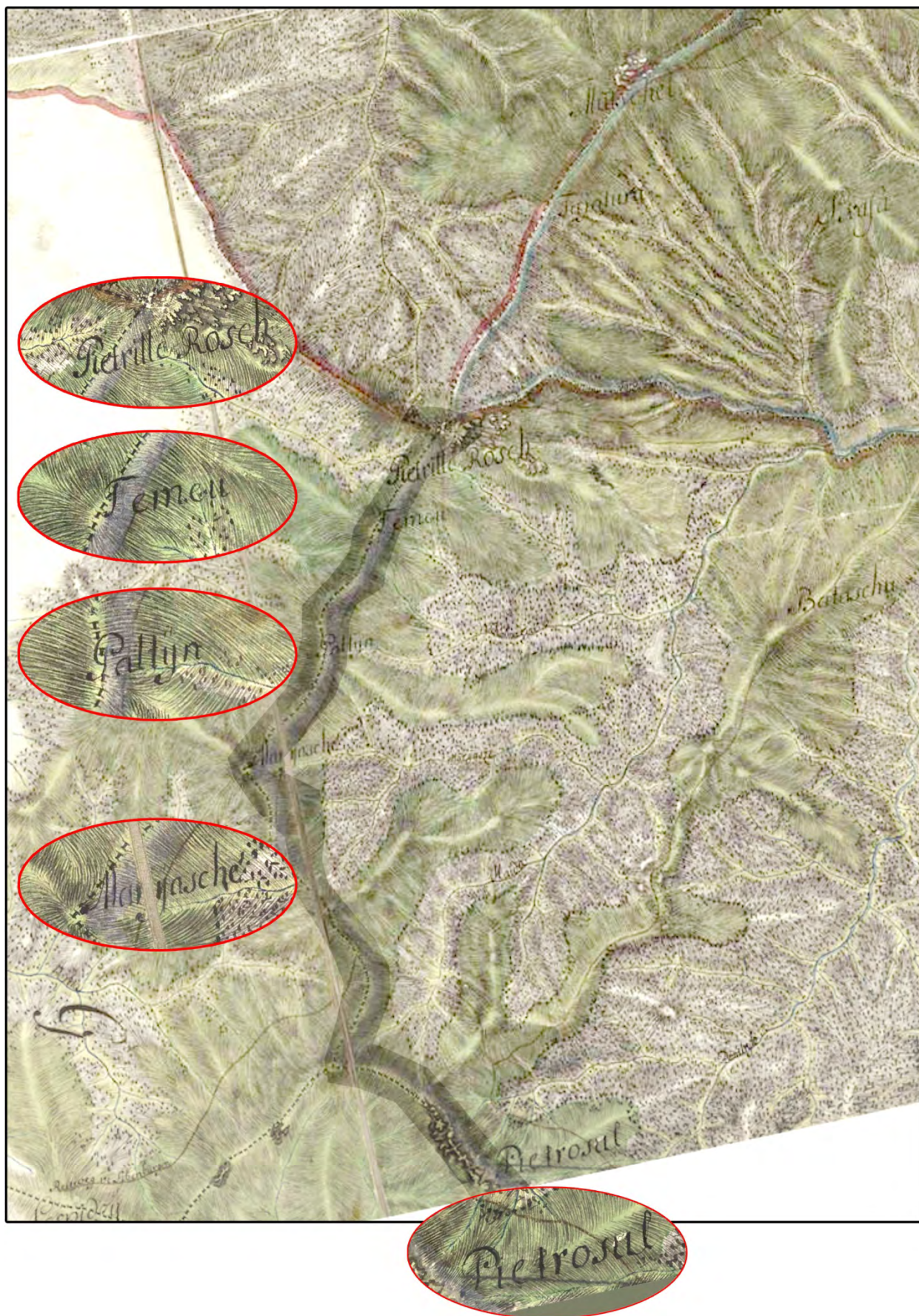

Рис. 2-8. Ділянка старого кордону Трансильванії від гори П'єтріле Рош до П'єтросула. (Moldawischen Districten (1788–1790) - First Military Surve).

Заслуговує на увагу думка молдовських і румунських дослідників А. Єшану, В. Єшану, Н. Стоїческу, К. Бурака про те, що «фактичні кордони з Трансильванією вздовж Карпат (від Черемоша до Мілкова) були визначені протягом XIV століття в процесі становлення і консолідації Молдови, а розмежування здійснювалося по лінії водорозділів»¹.

Отже, старий кордон Трансильванії, розміщений по лінії гірських водорозділів, більшою мірою асоціюється з угорсько-руським кордоном 1228 року, аніж новий трансильвансько-молдавський кордон, що відображений на карті другої половини XVIII століття.

Формування нового кордону Трансильванії могло відбутися у зв'язку зі входження краю до складу Австрійської імперії (1699) і створення на її землях Великого князівства Семигородського. Уздовж зовнішнього австрійського кордону, що пролягав на межі з Османською імперією, був організований так званий «військовий кордон» – частина прикордонної адміністративної одиниці Габсбурзької монархії (*рис. 2-14*). Цей регіон виконував традиційні прикордонні функції, а також військово-стратегічні завдання, пов'язані з оборонною політикою. Цілком можливо, що саме з цих військових міркувань старий кордон Трансильванії, що пролягав раніше по лінії вододілу, був перенесений дещо на схід..

Одним з аргументів, що підтверджує цю тезу, може служити грамота воєводи Олександра Доброго від 15 лютого 1410 року, згідно з якою Молдавицький монастир отримав у власність територію навколо гір Великий і Малий Сухард². Це гірський масив на правому березі Золотої Бистриці, на захід від нинішнього поселення Чоканешти, що нині відомий як Сухардські гори. Гора Великий Сухард розміщена саме на вододілі Самоша і Золотої Бистриці і тому цілком природно, що вона стала важливим знаком давнього молдавсько-трансильванського кордону. Однак згодом ця територія була втрачена і на карті Великого князівства Семигородського (1769–1773) район Сухардських гір позначений вже як частина Трансильванії (*рис. 2-15*).

Ще одна цікава зміна старого трансильванського кордону зафіксована в районі вершину Гору, яка на карті Трансильванії 1699 року від Морандо Вісконті позначена як «Moldouan Mons» – *Гора Молдован*³. Очевидно, що назва відображала давній статус цієї височини як прикордонного пункту у молдавсько-трансильванському

¹ Кантемир Д. Описание Молдавии... – С. 296.

² Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publicate de Mihai Costăchescu. Vol. 1. – P. 75-76.

³ Giovanni Morando Visconti, Mappa della Transilvania e Prouintie contigue, Hermannstadt (Sibiu), 1699.

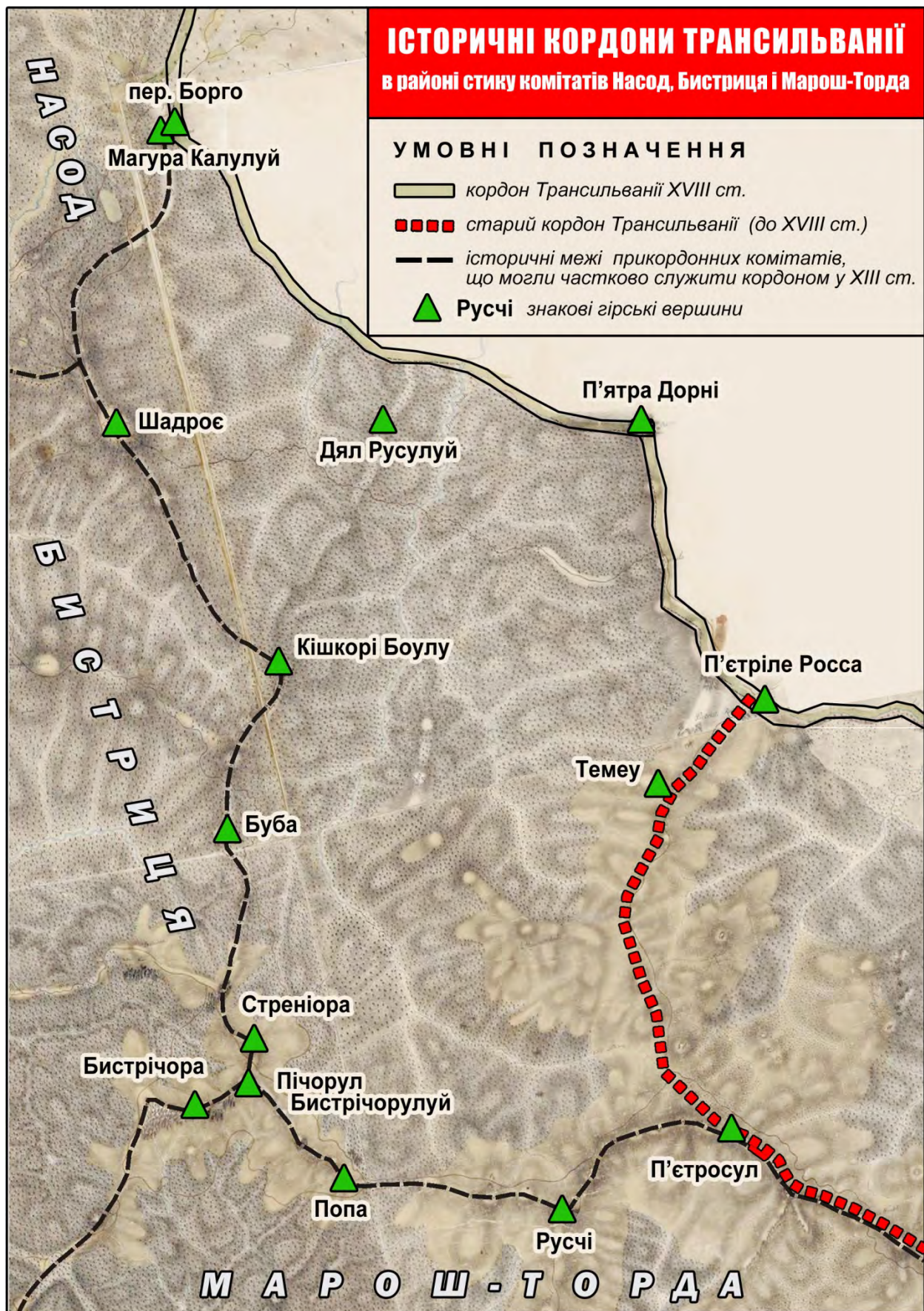

Рис. 2-9. Старий кордон Трансильванії та історичні межі комітатів Марош-Торда, Бистриця, Насод, які пролягали гірським вододілом через вершини Магура Калулуй, Шадроє, Буба, Русчі та могли служити кордоном у XIII ст. (Großfürstentum Siebenbürgen (1769–1773), Moldawischen Districten (1788–1790).

розмежуванні і свідчила про її приналежність до території Молдавського князівства. На це вказує також старий кордон Трансильванії, що пролягав західними схилами цієї вершини. Однак згідно з новим семигородським кордоном гора Молдаван опинилася в складі Трансильванії і це знайшло відображення вже 1699 року на карті Морандо Вісконті.

Очевидно, що при встановленні нового трансильванського кордону на рубежі XVII-XVIII століть австрійські урядовці виходили зі військово-стратегічних інтересів, ігноруючи давні лінії кордонів і усталені вододільні орієнтири.

Старий трансильванський кордон став важливим фактором впливу після завершення Першої світової війни, коли Трансильванія, як і Буковина, увійшли до складу королівської Румунії. Давня лінія кордону була частково врахована під час проведення у 1924-1926 роках адміністративної реформи, в результаті якої були відкориговані межі між провінціями Трансильванією і Молдовою, а саме між молдавським повітом Н'ямц і трансильванськими повітами-жудецями Муреш і Чук.

На південь від Драгояси межа між повітами Н'ямц і Муреш пролягала не до перевалу Тулгеш, як це було за австрійських часів, а, обійшовши із заходу витoki Бистричоари, виходила на маросько-бистрицький вододіл і далі пролягала по лінії старого трансильванського кордону. Згідно з цим розмежуванням, до складу Молдавії належали поселення Білбор, Борсек і витoki річки Путна¹.

З огляду на документальні свідчення про проходження старого трансильванського кордону маросько-бистрицьким вододілом і висновки молдовських і румунських вчених про встановлення такого кордону між новозаснованим Молдавським князівством ще в XIV столітті, видається цілком реалістичним, що 1228 року саме по лінії карпатського водорозділу пролягав в районі Трансильванії кордон між Угорським королівством і Руссю (Галицьким князівством).

Локалізації Климентових гір і території Русі відповідно до лінії старого кордону Трансильванії

У зв'язку з так званим старим кордоном Трансильванії дещо в іншому світлі сприймається поняття «Климентові гори». Адже старий кордон пролягав не тільки дещо західніше від добре відомої лінії кордону другої половини XVIII – початку XX століття, але й не охоплював гірські вершини Ізворул-Келіманелуй і Келіману-Чербулуй, з яким в першу чергу асоціюються Климентові гори.

Згідно з межовим описом 1228 року, Климентові гори починалися десь неподалік від витоків потоку Бодак, тобто мова йшла про південно-

¹ România. Scara 2500000.

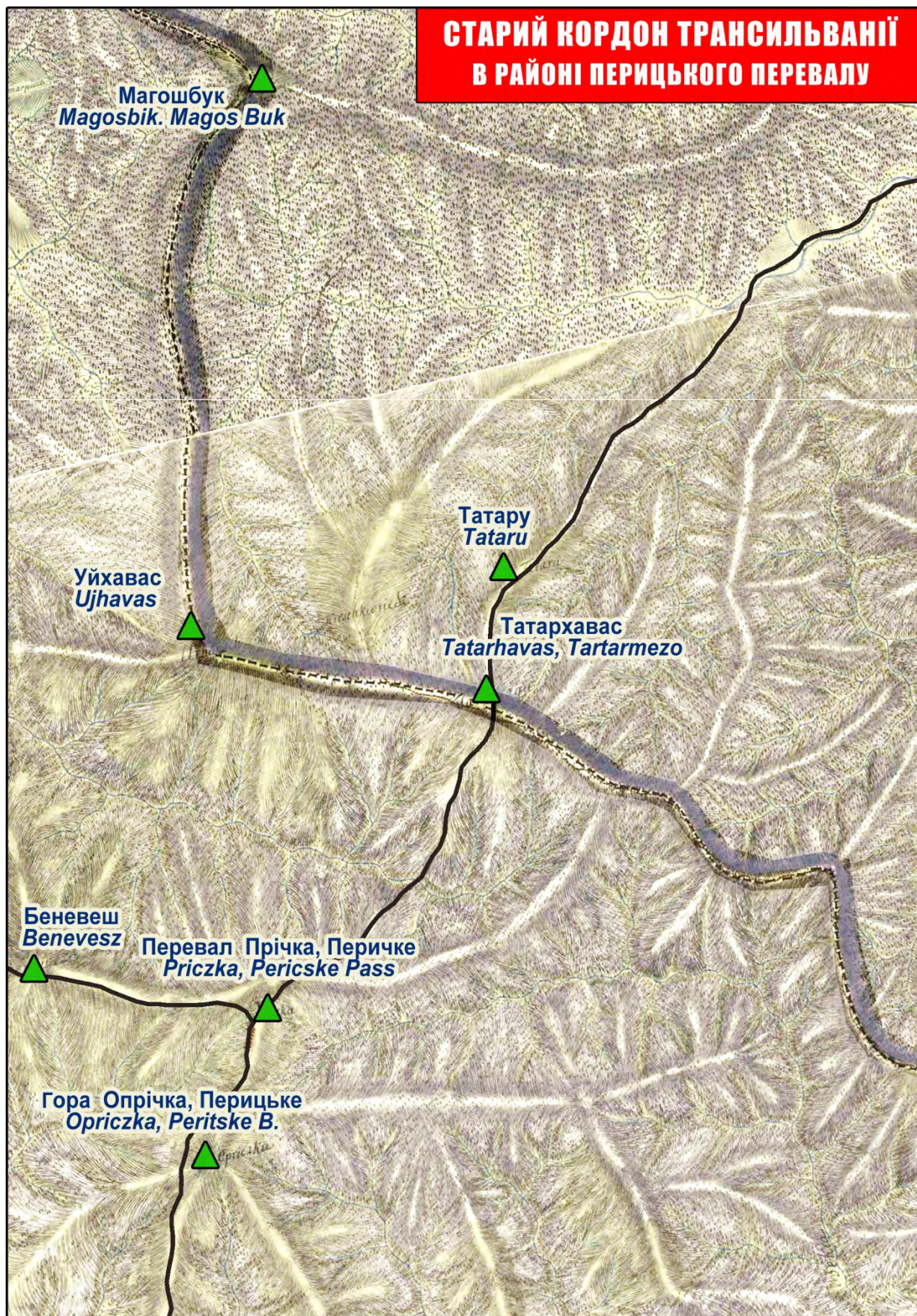

Рис. 2-10. Старий кордон Трансильванії і шляхи сполучення
в районі Перицького перевалу.
(Moldawischen Districten (1788–1790) - First Military Survey).

західну частину гірського масиву Келімань, а не вершини із спорідненою назвою, які, власне, є крайніми східними верхами Климентових гір.

Давня межа Мароського комітату, з якою збігалася межева лінія помістя Сеплак, підказую, що Климентовими горами могли бути гірські вершини, що розміщені неподалік витоків потоку Будака, а саме за хребтом Дялул Негру (*Чорний Діл*), який розмежовує витoki Будака і Самоської Бистриці. Це, насамперед, такі знакові верхи як Молдаван (колишній Понулецю – «Малий Пан», 1541), Циганка (1395), Прислопу (1484), Бистричор (1989). Натомість наступна вершина Руська (Дялу Русчі або Рушчі – *Dialu Ruscii, Vf. Ruscii, Rusca, 1923*) могла служити природнім маркером території, де й починалася Русь.

Якщо порівняти розташування вершини Русчі із лінією старого кордону Трансильванії, позначений на карті 1788–1790 років, то гора опиниться неподалік кордону на трансильванській території. Натомість природним розмежувальним пунктом на трансильванському (угорсько-руському) прикордонні буде сусідня вершина П'єтросул (2102). Проте назва Руської гори з оригінальним коренем *рус*– може служити підставою для припущення, що у XIII столітті саме вона була краєм Руської землі. Як аналогію можна згадати гору Молдован (нинішня *Гору*), яка на старому трансильванському кордоні на межі XVII-XVIII століття нагадувала про край Молдавської землі.

Важливим аргументом на підтвердження нашої гіпотези може служити лінія гірського вододілу між притоками Бистриці Самоської¹ і Бистриці Золотої (Серетської), що пролягає від перевалу Борго (нинішня назва Тихуца), до гори П'єтросул через вершини Корн, Буба, Бистричор і Русчі. На карті Трансильванії XVIII століття ця лінія відображала давні межі комітетів Насод, Бистриця і Марош-Торда (*рис. 2-9*), а нині поблизу цих вершин пролягає межа між Сучавським повітом (історична Молдова) і повітами Бистриця-Несеуд і Муреш (історична Трансильванія)². Отже, маємо підстави прийняти, що, найімовірніше, саме ця лінія була відображенням давнішого трансильвансько-молдавського і, відповідно, угорсько-руського кордону. У такому разі межа Сеплацького помістя сходилася з угорсько-руським кордоном неподалік гори Бистричор, а гора Русчі, тобто Руська, була прикордонним пунктом Русі.

Подальша межа Сеплацького помістя прилягала до лінії угорсько-руського кордону, який можна реконструювати за старим кордоном

¹ На теперішніх картах річка Бистриця позначається як притока річки Шьєу, за посередництвом якої зливається з Самошем (Сомушем). Це значно понижує її історичний статус. На карті Трансильванії 1532 року саме Бистриця зливається з Самошем, а на мапі 1595 року Бистриця зберігає спою назву і після злиття з Великим і Малим Самошем. (*File:Chorographia Transylvaniae Sybembürgen 1532.jpg; Martini Broniovii de Biezdzfede, 1595...*).

² Карты Генштаба поиск по спутниковым картам. L-35-1.

Рис. 2-11. Давні кордони Трансильванії і сучасні адміністративні межі повітів Румунії.

Трансильванії. Від гори Русчі межа вела до гори П'єтросул, відтак пролягала до гори Стежі, назва якої асоціюється з прикордонною заставою. Далі повертала до західних околиць поселень Білбор і Борсек, а потім через кілька «букових» вершин – Чоботбук, Букхавас, Алкошбук – виходила на знакову вершину Орошбук, тобто Руський Бук. Її назва, як і розміщення на старому трансильванському кордоні, також символічні і асоціюються з краєм Руської землі.

Неподалік Руського Бука (або ж *Букова*) межова лінія Сеплацького помістя і лінія трансильванського (угорсько-руського) кордону розходилися. Якщо орієнтуватися на границю Мароського комітату, то межа Сеплацького помістя виходила на берег Мароша (в районі поселень Оротва – Ходоша), де й мав би бути перший знак – локо Магоррев. Натомість лінія угорсько-руського кордону, дотримуючись маросько-бистрицького вододілу, прямувала далі на південний схід.

З великою мірою вірогідності можна стверджувати, що межа Сеплацького помістя сходилася з кордоном Русі біля вершин Русчі і П'єтросул, а розходилася поблизу іншої «руської» гори – Орошбук, що неподалік нинішнього міста Топлиці і східного берега Мароша, на якому в локо Магоррев був встановлений перший межовий знак. Таким чином кордон Русі сполучав передостанній межовий знак – Климентові гори – і перший межовий знак – локо Могоррев. У цьому разі цілком підтверджується ключове положення з дарчої грамоти, що помістя Сеплак з усіх сторін промарковане межувальними знаками і кордонами (*certis metis et terminis vndique distinctam*), а також засадниче правило межових описів, коли перший і останній межовий знаки повинні сходитися.

Mogorrew, або Мадярський Брід

Тепер можна повернутися до першого межового знаку поселення Сеплак, а саме до місця-локації Могоррев (*loco Mogorrew*), розташованого, як вказано у документі, на східному березі Мароша, Очевидно, що перший межовий знак був встановлений ближче до витоків Мароша, а саме в районі нинішнього села Дітреу, де річка Марош вже стає повноводнішою, однак продовжує нести води в північному напрямку, формуючи чітко орієнтовані східний і західний береги. Натомість неподалік нинішнього міста Топлиці річка Марош вже змінює свою течію в західному напрямку.

Що ж до більш конкретної локалізації локо Магоррев, то своєрідним ключем до її розгадки може служити його назва, що складається із двох частин: «Mogor-» – *мадяр* і «-rev» – *брід*, отже **Мадярський Брід**¹. Можна допустити, що вона вказує на давню дорогу, якою угорські

¹ Jerney J. Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából I-II: 89, 114.

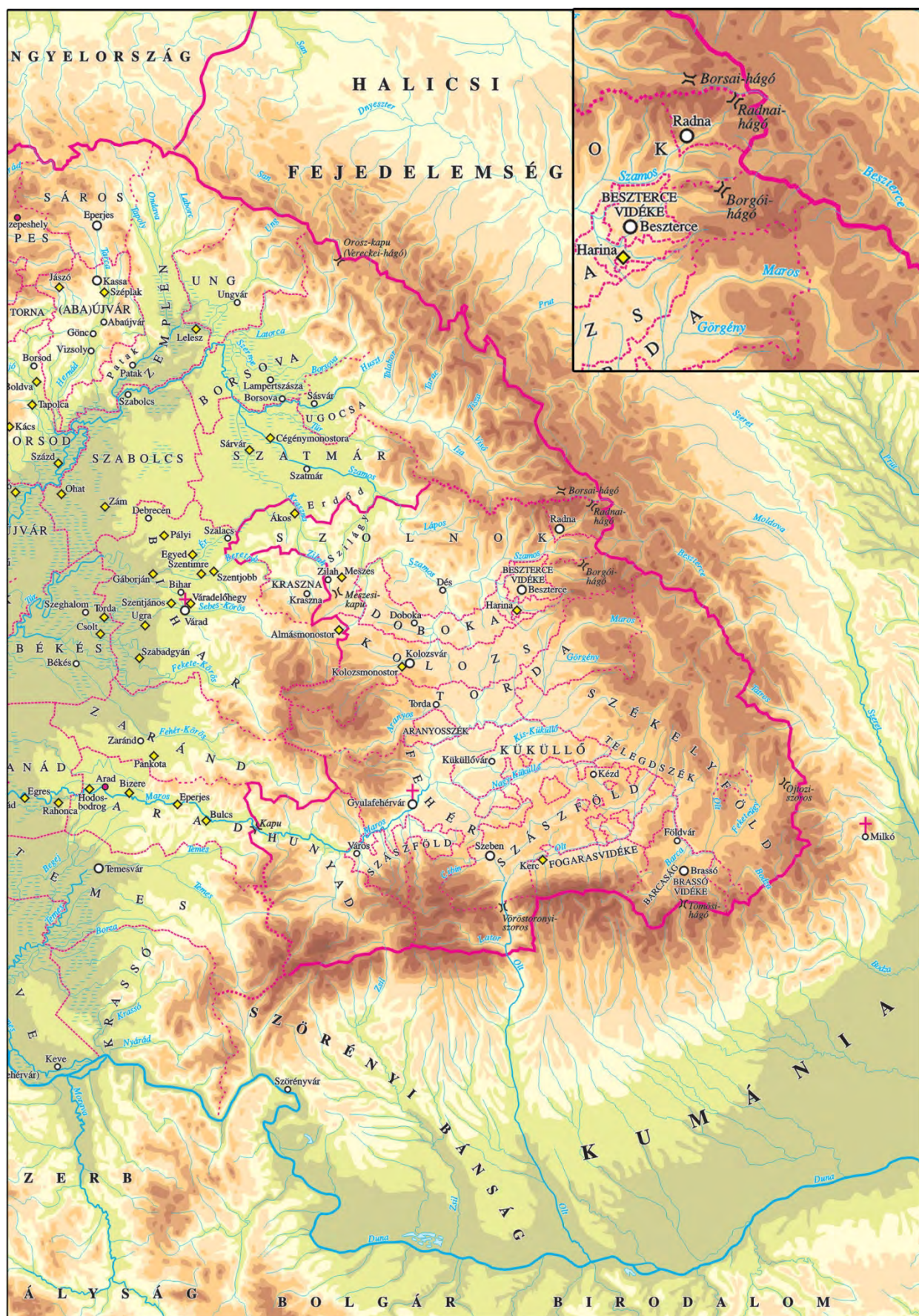

Рис. 2-12. Фрагменти карти “A Magyar Királyság 1230 táján” з реконструйованою лінією кордону близько 1230 р., що збігається з границею Трансильванії другої половини XVIII ст.

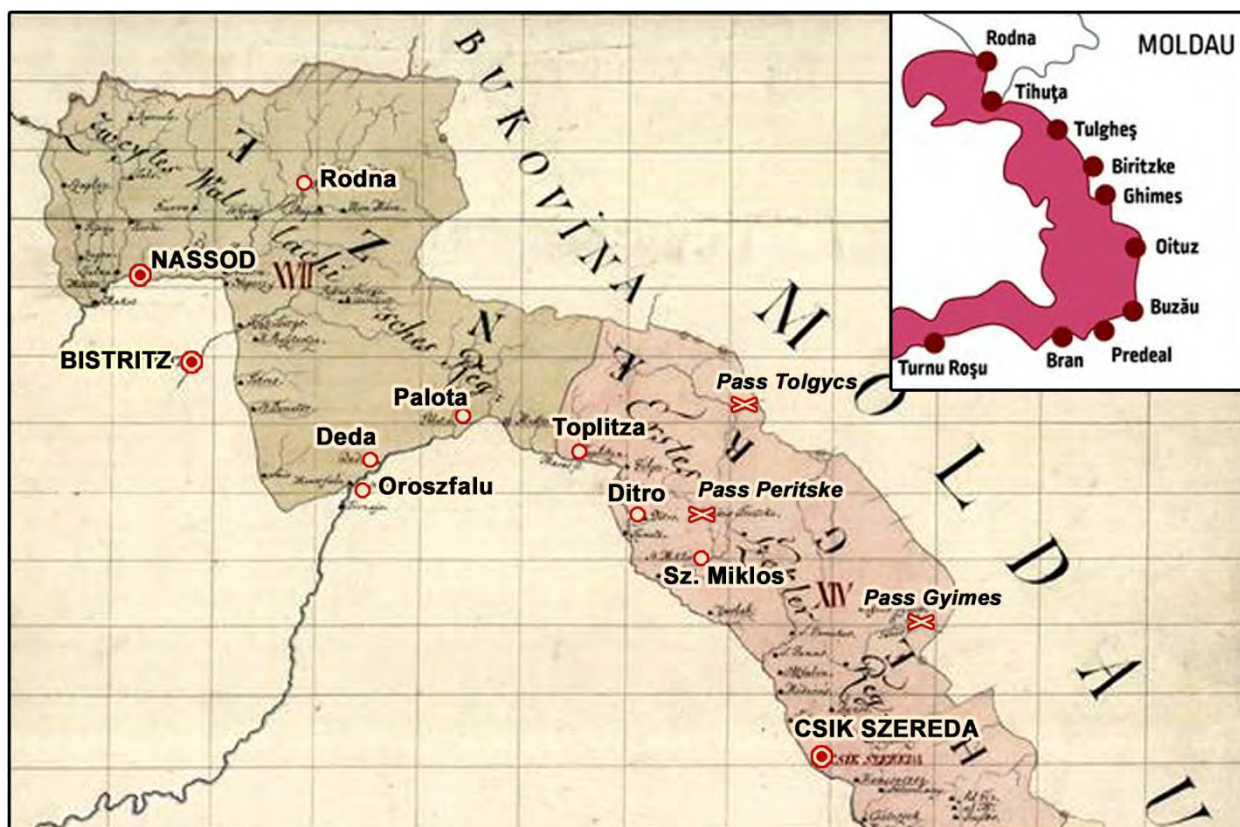

Рис. 2-14. Фрагмент австрійського військового кордону у північно-східній частині Трансильванії (1800). (*Übersichtskarte über die gesamte Militärgrenze...*)

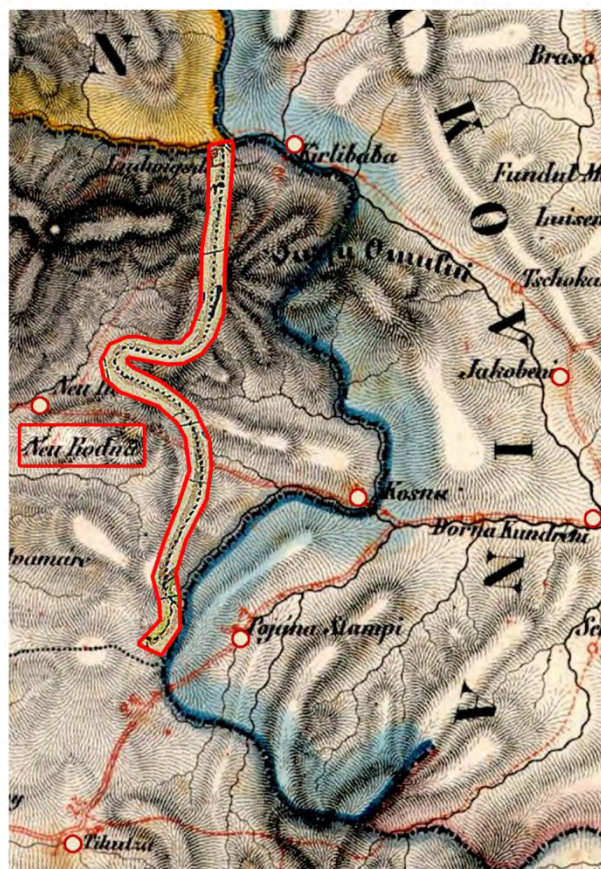
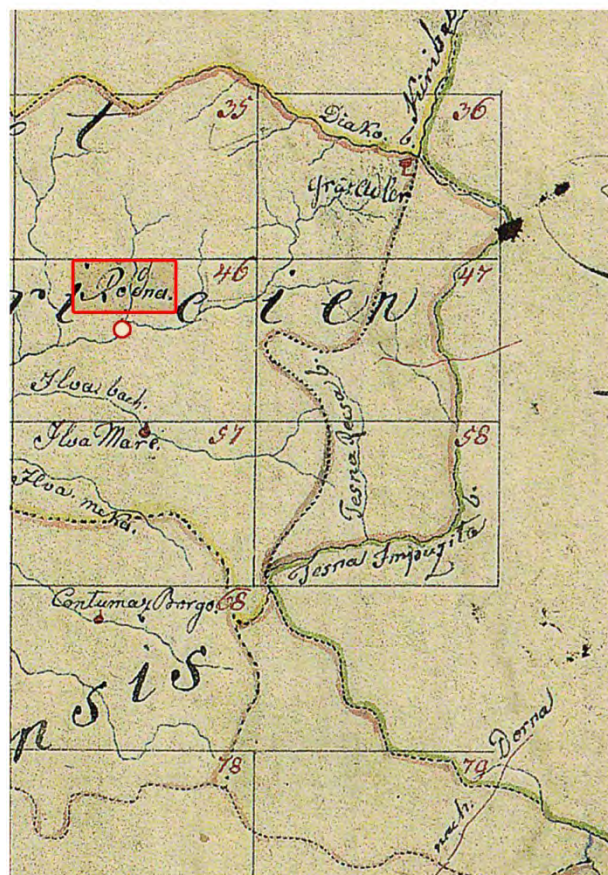

Рис. 2-15. Старий і новий кордон Трансильванії в районі Кирлібаби, Родни і Пояни-Стампи на картосхемі 1769–1773 років і реконструкція старого кордону на карті 1862 року.

племена чи окремі групи кочівників переходили через Карпати і річку Марош під час своєї мандрівки на нову батьківщину.

Пам'ять про один з давніх шляхів від річки Золотої Бистриці до верхів'їв Мароша зберегла річка Путна, назва якої пов'язана із слов'янським словом «путь» і вказує на те, що її долина служила давньою комунікацією. З апелятивом *путь* пов'язані такі сучасні гідроніми як Путивлька, Путила (притока Черемошу), Путня (бас. Дністра), Путна (басейн Тиси) та деякі інші¹.

«Путна» дорога починалася на правому березі Золотої Бистриці, біля впадіння Малої Бистриці (Бистричоари). Вона вела долиною Малої Бистриці до місця впадіння у неї річки Путни, в відтак долиною Путни до її верхів'я в районі нинішньої поселення Хагота і Перицького перевалу (*Pericske Pass*). Тут путна дорога розгалужувалася на дві вітки – одна вела до нинішнього поселення Дітреу, що неподалік Мароша, а інша до нинішнього міста Георгень.

Ця дорога добре відображена на карті Великого герцогства Трансильванського (1769–1773)². Очевидно, що в певний історичний період її називали **Татарською**, тому що в долині річки Путни збереглися татарські сліди-топоніми «*Rojana Tartarul*» (*Татарська Поляна*), «*Fontina Tartarulu*» (*Татарська криниця*), «*Tartarmezó*» (*Татарське Поле*). Проте назва «Путна» вказує на значно давніших слов'янських і руських мандрівників.

Про давнє руське прикордоння в районі Верхнього Мароша нагадує Перицький перевал (*Pericske Pass*), на якому тривалий період стояли сторожові і митні пости, які контролювали в'їзд і виїзд з Трансильванії (*рис. 2-10*). З документів відомо, що на цьому перевалі ще в 1690 і 1700 роках австрійські інженери зміцнювали старі і будували нові укріплення, а в 1732-1808 роках тут діяла прикордонна карантинна станція³, яка позначена на австрійській військовій мапі 1769–1773 років як «*Contumaz*».

Назва Перицького перевалу асоціюється з словом *перичка*⁴. Це одна з народних назв щиткової попороті, що здавна вживалася к народній медицині⁵. Втім можливі й інші варіанти походження назви, що пов'язані з апелятивом *перечка* (*перечена*, *перечінка*) у значенні «перешкода, завада». Синонімом може служити слово *рогатка*, що відоме у значенні «дерев'яна **поперечка**, яка загороджувала дорогу, біля

¹ Беценко Т. Походження ойконіма Путивль (Сумська обл.). – С. 246-247.

² Großfürstentum Siebenbürgen (1769–1773) – First Military Survey.

³ Demjén A., Gogáltan F. Contumatz Pricske. – Р. 1-2.

⁴ Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. Т. 2. – С. 628.

⁵ Лікарські рослини Карпат. Папороть чоловіча. URL: <https://carpaty.net/?p=>

неї брали мито за проїзд дорогою» або ж «застава на дорозі, де збирали плату з проїжджих та піших»¹

Очевидно, що Перицький перевал виконував функцію прикордонної і митної застави не тільки на межі XVII-XVIII століть, але й значно раніше.

Від Перицького перевалу дорога вела до поселення Дітреу, а далі до кількох бродів через річку Марош, один з яких міг називатися Мадярським Бродом.

Історичний слід давнього Могоррева може бути прихованим у нинішній назві потоку Могош, що є спорідненою із лексемою могор/магор. У другій половині XVIII століття вона була частиною топонімів *Kerek Magos* (Круглий Магош) і *Hoszu Magos* (Довгий Магош), що вживалися на позначення двох височин, розміщених неподалік від Мароша, дещо північніше від Дітреу². На схилах цих гір розміщені витоки потоку Могош, що впадає у річку Марош³. Ще одна гора під назвою *Дялул-Мадьярош* прилягає до східної околиця села Дітреу.

Особливості звивистого русла річки Марош в районі між Дітреу і Топлицею підказують, що ще одним місцем історичного Магоррева могла бути прибережна територія в районі поселень Ходоша (*Hodoşa*) і Платонешть (*Platoneşti*). Як підказує назва Ходоша, вона може бути пов'язана зі словами «ходити», «переходити», тобто свідчити про давній перехід через річку Марош. Це цілком відповідає особливістю її розміщення, оскільки саме сюди веде долина струмка Жолотка, що сполучає Ходошу з долиною річки Путни.

Водночас деякі аргументи можна навести і на підтримку версії щодо ідентифікації Магоррева з поселенням Платонешть, яке в XIX столітті згадувалося як Марошлока (*Marosloka*)⁴.

У грамоті 1228 року зазначається, що перший межовий знак був встановлений «*in loco, qui vocatur Mogorrew*», тобто в місці, яке називається Магоррев. Але цілком можливо, що «*лосо*» стосується не просто звичайного місця на березі Мароша, а саме *луки* у значенні «дугоподібний вигин русла річки»⁵, в якому розміщений Платонешть.

Ще одним з факторів, який змушує серйозно розглядати цю версію, є давня межа комітату Марош-Торда, з якою частково була пов'язана значна частина межових знаків помістя Сеплак. На карті 1769–1773 років одна із східних ділянок межі пролягали від гори Орош-Бук безпосередньо до поселення Платонешть, де вона переходила на

¹ Рогатка. Словник з творів Івана Франка. URL: <https://slovnyk.me/dict/franko>

² Großfürstentum Siebenbürgen (1769–1773) – First Military Survey.

³ Карты Генштаба поиск по спутниковым картам. L-35-39 (L-35-27).

⁴ Platoneşti. Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára.

⁵ Лука. Академічний тлумачний словник української мови.

ВАТРА-ДОРНА

ПОМІСТЯ СЕПЛАК І ЙОГО СУСІДСТВО З РУССЬЮ В РАЙОНІ СТАРОГО КОРДОНУ ТРАНСИЛЬВАНІЇ (1228)

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- Сеплак (Széplak) центр маєткового комплексу
- Русь (Ruscia) межові знаки
- умовна межа маєткового комплексу
- старий кордон Трансильванії
- стара адміністративна межа комітату Бистриця-Насод - ймовірна лінія старого кордону XIII ст.

- МАРОШ-ТОРДА** комітату (повіту)
- БИСТРИЦЯ** окремі населені пункти
- Орошбук** знакові географічні об'єкти

протилежний берег Мароша¹. У такому разі справді сходилися перший і останній межові знаки помістя Сеплак – локо (лука, плато) Магоррев, розміщені на східному березі Мароша, і кордон Русі, що пролягав неподалік на горі Руський Буків. Відстань між ними становила якихось 6-8 км і не вимагала додаткового маркування.

Треба визнати, що ми, на жаль, маємо недостатньо підстав, щоб віддати переконливу перевагу тій чи іншій версії щодо локалізації давнього Магоррева. Найбільш ймовірними місцями можна назвати Дітреу і Платонешть, але не слід виключати й інші сусідні поселення на ділянці від Дітреу і аж до Топлиці. Наприклад, назва «Marosloka» мала відношення не тільки поселення Платонешть, але й сусіднього населеного пункту Ходоша².

Однак для нашого дослідження важливо, що пропонована локалізація «локо» Магоррева на східному березі Мароша в районі поселень Дітреу – Топлиця і неподалік давнього трансильванського (угорсько-руського) кордону цілком узгоджується з багатьма прямими і опосередкованими відомостями грамоти 1228 року, із зафіксованими історичними кордонами Трансильванії і адміністративними межами місцевих комітатів, з традиційно формою складання межових описів, що є цілком реальним свідченнями обґрунтованості нашої версії.

¹ Großfürstentum Siebenbürgen (1769–1773) – First Military Survey.

² Hodoşa. Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára.

СЛОВ'ЯНСЬКІ СЛІДИ НА ТРАНСИЛЬВАНСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ

Межові знаки Сеплацького помістя з погляду етимології

☑ **Szeplak – Сеплак:** поселення на річкою **Liuk – Люк.**

Поширена версія, що назва поселення Сеплак походить від угорського словосполучення *széplak* (*szép* – «гарний» + *lak* – «дім», «село»), що загалом узгоджується з німецьким варіантом назви поселення у формі *Za'pleng* або *Zäpleng*¹. Проте не менш переконливою видається слов'янська етимологія цього топоніма.

Ключем до розгадки походження може служити розташування поселення на берегах нинішньої річки Люц (*Luč*), яка в 1228 році зафіксована як *Liuk* – «Люк». Отже, мова йде про семантичний зв'язок із старослов'янським словом **лѣка** – «затока річки, болото»², що відповідає нинішнім поняттям *лука* (*луг*), *болотна лука*.

Якщо друга частина двоосновної назва *Сеп-лак* вказує на розміщення поселення біля річкової заплави, то перша частина – *Сеп-* (*Szép-*) може бути пов'язана із словом «шепіт», а саме із шиплячим болотом в заплаві річки Люк. Подібна етимологія відзначена у назві буковинського села *Шипинці* (також *Шепинці*, лат. *Sepenicze*)³, яке в давнину оточували болота, що видавали *шенім* (*шунім*) під час проходження ними.

Назва лугової річки *Люк* (*Лук*) фіксується серед сучасних українських гідронімів у споріднених варіантах: *Лук*, *Лука*, *Луква*, *Луки*, *Лукач* та ін.⁴.

¹ Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. 34 Band. 1 Heft. – P. 28.

² Словарь старославянского языка. Т. 2. – С. 169..

³ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde. – S. 269.

⁴ Словник гідронімів України. – С. 329-330.

☑ **Fluuio Morus – річка Моруш – (угор. Maros, рум. Mureș).**

У V столітті до нашої ери давньогрецький історик Геродот згадував річку «Марій», що витікає із землі агафірсів (агафірсів), які були західними сусідами скіфів, і впадає у річку Істр (Дунай)¹. Агафірсами вважають здебільшого фракійців, хоча побутує погляд, що це були ранні слов'яни². Давню назву Мароша причитують по-різному – *Марій*, *Маріс*³, *Маріє*⁴. На початку XX століття серед українців Закарпаття вживалася назва *Маруша*⁵.

Побутує думка, що назва пов'язана із індоєвропейським (індогерманським) словом «*mar*» – *вода, річка*⁶. Марою називали також один з витоків Тиси⁷.

☑ **Loco Mogorrew – «Місце Могоррев» – «Мадярський Брід».**

Його етимологію вже аналізували. Можна лише уточнити, що назва вказує на зв'язок з поліетнічним населенням.

☑ **Castrum Vecheu – замок Вечев (*Vecheu*).** Назва може бути пов'язана із старослов'янськими словом **вѣтъхъ**, **вѣтъшь** у значенні «старий», «древній»⁸. Це узгоджується із румунським «*vechiu*» – *старий, давній, старовинний*⁹.

☑ **Mons Zakal – гора Закал (Сакал).**

Запозичення від старослов'янського **соколъ**¹⁰. Ім'я залишалося в назві сусіднього потоку Вале Сакалуй (*Vale Szakalui*), і в імені населеного пункту Секалу-де-Падуре (*Săcalu de Pădure*).

☑ **Dienes-teleke – Дьєнес-Телеке**

«Teleke» (*телеке*) – означає «наділ», «ділець», який отримували нові угорські поселенці для ведення господарства. Телеки склалися з садиби, поля, луків і пасовищ. За деякими оцінками, площа орної землі одного телека дорівнювала 6 плугам¹¹.

Плуг, як міра земельного наділу і одиниця оподаткування, згадується на Русі з X ст. 1 плуг становив 5,5-8,8 га¹². Розмір такої

¹ Геродот. Історії в дев'яти книгах. – С. 191

² Пастернак Я. Ранні слов'яни... – С. 96.

³ Там же. – С. 96.

⁴ Лучкай М. Історія карпатських русинів. Ч. 1.

⁵ Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії... Т. 1. – С. 12.

⁶ Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. 34 Band. 1 Heft. – P. 86.

⁷ Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії... Т. 1. – С. 12.

⁸ Словарь старославянского языка. Т. 1. – С. 183-184.

⁹ Румынско-русский словарь. – С. 900.

¹⁰ Кочубинский А.А. О русском племени в Дунайском Залесье. – С. 106.

¹¹ Jerney J. Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából I-II: 138.

¹² Герасименко Н.О.. З історії української метрології: міри площі. – С. 125.

ділянки міг змінюватися залежно від регіону, якості ґрунту, характеру тягла та виду плуга¹.

Згідно з Трипартитуном – правовим кодексом Угорського королівства, складеним на початку XVI століття, один плуг королівської міри, яким міряли орні поля, складався з 150 югерів королівської міри (їх пізніше називали уграми, йохами). Якщо взяти за основу розрахунків давній римський югер (0,2518 га)², то 1 плуг становитиме приблизно 38 гектарів. Але якщо погодитися з угорськими дослідниками, що на початку XVI століття в Угорщині 1 югер дорівнював близько 0,19 га³, то 1 плуг матиме близько 28,5 га. Втім, на початку XIII століття розмір одного плуга міг бути ще іншим.

Заслуговує на увагу думка закарпатського дослідника Олександра Мицюка, що назва «плуг», що стала згодом мірою площі і відповідного оподаткування, початково була символом присвоювання і означала площу, яку можна було обороти однією борозною за один день орання й одним плугом. Подібне спостерігалось на Наддніпрянській Україні, коли в давнину захоплювали землю – «скільки за день конем об'їде», або «скільки за день оборе»⁴.

☑ **Villa Luer** – село **Луєр** (нині **Luieriu** – **Луєріу**).

Поширені версія походження назви від особового імені *Leer* (*Леєр*)⁵. Втім у цьому топонімі проглядається зв'язок із слов'янським словом *lugъ*, що в деяких мовах вживається у значенні «гай»⁶ або ж «ліс на низовині»⁷, і похідним від нього *лугар* – «мешканець, або розбійник, що переховується в цьому лузі»⁸. Очевидно, що воно зазнало певних змін під впливом іншомовного середовища.

☑ **Regun** – **Регун** (нині **Reghin** – **Регін**).

Назву виводять від особового імені *Ragino* (*Рагіно*)⁹. Водночас назва асоціюється українським «регун» – скор. формою від «реготун» (за аналогією *ревун*, *вергун*, *мовчун* та ін.), або ж із старослов'янським

¹ Чибирак С. В. Україна, держава: метрологія [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Україна — Українці. Кн. 1.

² Югер. ЭСБЕ. Т. XLI (1904). – С. 280.

³ Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії... Т. 1. – С. 139.

⁴ Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії... Т. 1. – С. 128.

⁵ Szászregén. URL: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A1szr%C3%A9n>; Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. 34 Band. 1 Heft. – P. 81..

⁶ Этимологический словарь славянских языков. Вып. 16 – С. 169-170.

⁷ Словарь української мови: в 4-х тт. / за ред. Б. Грінченка.

⁸ Словарь української мови: в 4-х тт. / за ред. Б. Грінченка; Малоруско-німецкий словарь, т. 2. – С. 414.

⁹ Szászregén. URL: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A1szr%C3%A9n>; Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. 34 Band. 1 Heft. – P. 111.

РЕВНЬ, що могло вказувати на близькість (*ревність*)¹ до русла річки Мароша.

☑ **Vallis Zeku – долина Секу.**

Олександр Кочубинський пов'язував походження назви від слів «засека, просека» (*засіка, просіка*), а також споріднених лексем².

Натомість Олександр Мицюк уточнював, що у пунктах, яким загрожували ворожі напади, угорці влаштовували спеціальні перепони з рівчаків, земляних валів, а найчастіше з дерева. Ці перепони називалися латинським словом *indagines*, угорським – *geurpi*, слов'янським = *seky, p̣riseky*³.

Очевидно, назва «долина Секу» могла бути пов'язана як з викорчуваною лісовою ділянкою (укр.. відповідник *січа*), так і з облаштованими біля неї штучними перешкодами зі зрубаних дерев (*засік, засіка*)⁴.

☑ **Fluuium Piszternha – річка Пістернга, або Пістеруга.**

Олександр Кочубинський вважав, що в латинській назві **Piszternha** помилково вжито літеру «п». Мало б бути «и»: **Piszteruha** – Пістеруга, Піструга. Дослідник пов'язував етимологію з прикметником «песть» (*пістрявий*) або ж із рибою «пеструхою» (*форель*)⁵. Таке трактування не викликає заперечень, оскільки в основі обох версій праслов'янське слово **пѣстръ** – «пістрявий, рябий» (*риба, що покрита червоними цяточками*)⁶.

Сучасні українські відповідники – *форель струмкова, пструг, струг*⁷.

☑ **Villa Nadus – село Надуш (нині Uila – Уйла)**

Ім'я Надуш вважається формою угорської особової назви Надаш (*Nadas*)⁸, але своїм походженням може бути пов'язане зі слов'янськими іменами **Нада, Надежда**⁹. З ними споріднене родове малярське ім'я Надажд (*Nadasd*)¹⁰.

¹ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde. – S. 269.

² Кочубинский А.А. О русском племени в Дунайском Залесье. – С. 106.

³ Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії... Т. 1. – С. 21.

⁴ Етимологічний словник української мови: Т. 5: Р–Т. – С. 252.

⁵ Кочубинский А.А. О русском племени в Дунайском Залесье. – С. 106.

⁶ Словарь старославянского языка, т. 3. – С. 521; Пеструха — етимологія | Горох — українські словники. URL: <https://goroh.pp.ua...>

⁷ Турянин І. І. Риби Карпатських водоем . – С. 26.

⁸ Jerney J. Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából I-II: 95.

⁹ Словарь старославянского языка, т. 2. – С. 286.

¹⁰ Кочубинский А.А. О русском племени в Дунайском Залесье. – С. 105.

☑ **Mons Zanus – гора Сануш (Сян).** Назва, мабуть, пов'язана з старослов'янським словом **сань – змій**¹. Гора могла бути місцем дохристиянських поклонінь і асоціювалася з нечистою силою.

☑ **Biku – Буки.**

Угорське запозичення з слов'янської (давньоруської) мови². Вживалося у різних формах – **bik, buk, bükk** (гора *Oroschbik* (1788-1790)³, *Oroszbükk* (1875)⁴.

☑ **Tremuli – Тремулі.**

Осика або тополя тремтяча (лат. *Populus tremula* L.)⁵.

☑ **Syluam fagi... Madadbilii – буковий ліс... Мададбілій.**

Двоосновна назва, в якій «Madad (Madarad)» – означає *мадяр*⁶, а «bilii» – *білий*. Мова, можливо, тут йде про поділ мадярів на «білих» і «чорних». «Білими мадярами» вважалися представники власне мадярських племен. Натомість «чорними мадярами» вважалися неугорські етнічні групи, які приєдналися до племен Арпада в ході «набуття батьківщини»⁷.

☑ **Soyon – річка Шойон – (нині *Şieu – Шієу*).**

Походження назви Шайо добре досліджене у зв'язку з ще однією річкою – правою притокою Тиси, що ввійшла в історію у зв'язку з битвою 1241 року між угорськими військами і монголо-татарами, в якій армія угорського короля Бели IV зазнала нищівної поразки⁸. Річка Шайо витікає у теперішній Словаччині з так званої «Соляної долини» (*Szlanszka dolina*), а угорська назва *Sajo* фіксується словацькою як *Slana* – *Соляна*. Тож і найменування Самоської річки Шайо (нинішньої Шієу) пов'язана, найімовірніше, саме зі слов'янською назвою «Сольна» чи «Соляна»⁹. Згодом під угорсько-румунським впливом вона трансформувалася у *Шойон* → *Шайо* → *Шієу*.

☑ **Mons Csuzbercz – гора Чужберч (Чужбереж)**

Назву **Csuzbercz** Іван Франко вважав за походженням руською і розшифровував її як *Чужбереж*, тобто «Чужий Берег». Можливо, що вона була пов'язана з із значенням місцевої гори як розмежувального природного знаку між кількома володіннями. Як свідчить австрійська

¹ Словарь старославянского языка. Т. 4. – С. 19;

² Лизанець П.М. Слов'янізми в угорській мові (говірках)... – С. 110.

³ Moldawischen Districten (1788–1790) – First Military Survey.

⁴ Specialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Zone 18. Col. XXXIII.

⁵ Ковалевський С.Б. Культура *Populus tremula* L. – С. 4.

⁶ Jerney J. Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából I-II: 87.

⁷ Юрасов М.К. Складывание русско-венгерской границы в X-XI вв. – С. 304.

⁸ Sajó. A Pallas nagy lexikona. URL: <http://mek.niif.hu/00000/00060/html/089/>

⁹ Барсов Н. П. Очерки русской исторической географии. – С. 285.

карта другої половини XVIII століття, саме на цій горі сходяться межі трьох комітатів – Колож, Бистриця-Насод і Марош-Торда. А слідами давніх руських поселенців є населений пункт на витоках Шайо під нинішньою назвою «Ruștior» – *Руштіор*, який в 1319 році згадується під назвою «Roosk» (*Руск*)¹.

☑ **Bodagd** – потік **Бодак**.

Водний потік зберіг свою історичну назву, але вона під впливом романської традиції вона збагатилася артиклем «-у»: *Bodacu*. Назва може бути пов'язана з болотистим берегом струмка, на якому ріс зростав осот болотяний, по-іншому – *бодак* (*Cirsium palustre*)².

☑ **Alpes Clementis** – **Климентові гори**.

Назва, очевидно, пов'язана з особовим ім'ям Климент (лат. *Clemens*, род. відм. *Clementis*). Можливий вплив історичної постаті Клементя на походження ороніма розглядається трохи нижче.

Отже, можна підсумувати, в назвах межових знаків Сеплацького помістя відображена насамперед слов'янська сторінка в історії Трансильванії. Слов'янське походження мають найстійкіші топоніми, що пов'язані з назвами потоків і гір: соляної річки *Шойон*, лугової – *Люк*, затіненої – *Осойосид*. форелевої – *Пістеруга*, заболоченої річки з осотом болотяним – *Бодак*.

Зі слов'янськими лексемами асоціюються ороніми Сануш (*Сян*), Сакал (*Сокіл*) і Чужберч (*Чужий Берег*), назва долини Секу (*Засіка*, *Просіка*), найменування букових дерев – Біку.

Побутування давніх слов'янських назв населених пунктів в умовах полі етнічного угорсько-німецько-румунськомовного середовища сприяло поширенню різнопланових етимологічних версій. Однак слов'янські сліди проглядаються не тільки в назвах поселень Сеплак (*Шипучий Лук*), Вечев (*Старий*), але й Регун (*Регун*), Луєр (*Лугер*, *Лугар*) чи Надуш (син *Нади*, *Надежди*).

Угорська мовна стихія відображена в назвах локо *Магоррев*, букового лісу *Мадад-білій*, земельної ділянки *Дьєнес-Телеке*. Романський вплив зафіксований у вживанні скороченого артикля «-у»: *Біку*, *Секу*. а може й *Вечеу*. Латинська мова представлена назвою «*Tremuli*» – *Тремулі*, що вжита для позначення осики або тополі тремтячої.

У зв'язку з переконливим домінування в межовому описі Сеплацького помістя явних і прихованих слов'янізмів не буде зайвим, якщо ми звернемо хоча б коротку увагу на слов'янське розселення в

¹ Ruștior. Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára. URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/>

² Словарь української мови: в 4-х тт. / за ред. Б. Грінченка. – С. 151.

Трансильванії, яка відома також під назвами Семигород, Семиграддя, Залісся.

Слов'янське розселення в Трансильванії

Заселення Трансильванії слов'янами розпочалося ще наприкінці VI століття і його пов'язують із знищенням в 567 році імперії гепідів і створенням Аварського каганату¹.

Цей процес активізувався в другій половині VII століття, коли повільно подорожуючі скотарські племена слов'ян осідали на прикарпатських землях. Після зникнення германських готів та гепідів слов'яни протягом двох століть майже повністю слов'янізували населення Трансильванії. Про це свідчить топоніміка місцевих географічних назв².

Угорська дослідниця Сільвія Сабо вважає, що багато слов'янських за походженням археологічних і топонімічних матеріалів доводить, що значна кількість слов'янських груп населення прийшла на початку VII ст., можливо, і раніше, в Трансильванію через ущелини Беказ, Тулгеш і Ойтуз (*Békás, Tölgyes, Ojtozi*) і створили ряд поселень³.

VI-VII століттями датують початок розселення слов'ян у Східних Карпатах сучасні румунські дослідники Джордж-Богдан Тофан і Богдан-Ніколає Пакурар. Вони наголошують, що в той час слов'яни проживали разом з дако-римським населенням⁴.

У центрі Трансильванського басейну та на Кірайфельді (*Királyföld*) було знайдено слов'янські могили зі спаленими тілами покійників VII ст. У бідних колумбаріях слов'ян можна виявити і сліди поховань вищого стану громади із похованням тіл померлих у землю за обрядом «трупоположення». Це, ймовірно, були могили аварських, але слов'янських за походженням вождів слов'янських громад⁵.

На основі топонімії, яка зберегла старі носові голосні, та гідронімії, запозиченої угорцями зі слов'янської мови, можна зробити висновок, що у X ст. в Трансильванії жили слов'яни, від яких угорці до середини XI ст. запозичили назви місцевостей та водойм⁶.

¹ Gündisch K. The history of Transylvania and the Transylvanian Saxons. URL: <https://web.archive.org/web/20040707001956/http://www.sibiweb.de/geschi/7b-history.htm>

² Gündisch K. The history of Transylvania and the Transylvanian Saxons; Pič J.L., Amlacher A. Die Dacischen Slaven und Csergeder Bulgaren. – S.257.

³ Сабо С. Славяне на території Трансильванії... – С. 143.

⁴ Tofan G.-B., Păcurar B.-N. Geo toponymy in the northern part of Drăgoiasa-Glodu-Bilbor-Secu-Borsec-Corbu-Tulgheș depression alignment. – P. 118.

⁵ Сабо С. Славяне на території Трансильванії... – С. 143.

⁶ Там же. – С. 142.

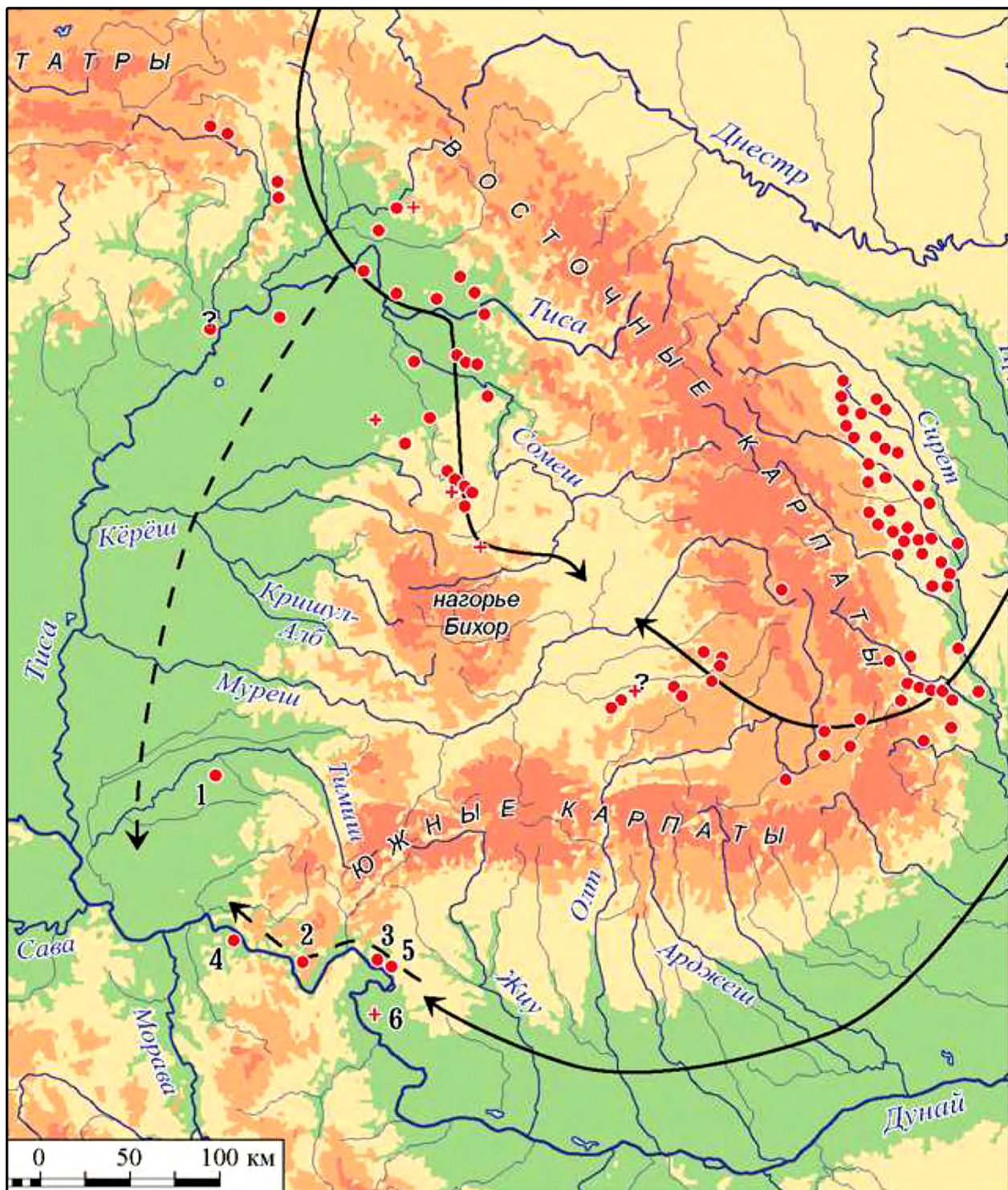

Рис. 2-17. Ранньослов'янські пам'ятники (перша половина VI – друга половина VII ст.) між річкою Серет і Східними Карпатами, а також на Західному Прикарпатті сучасної Румунії. Фрагмент.
 (Станчу І. Ранние славяне в румынской части Карпатского бассейна. – С. 205).

З тим самими періодом пов'язана поява у Трансильванії волохів, походження яких до цих пір залишається спірним. Одна з компромісних версій належить історику і археологу Курту Хоредту (*Kurt Horedt*), який вважав, що близько 270 року Римська імперія відійшла з Дакії – території на північ від Дунаю, де залишилася частина римського населення. Протягом VII століття воно було слов'янізоване, а згодом змішалося з романізованими фракійцями – народом мігруючих пастухів, що походить з Балканського півострова. Присутність цих волохів може датуватися X століттям¹.

Міграційні процеси на Західному Прикарпатті загалом, а в Трансильванії зокрема, знайшли цікаве відображення в руського літописця:

«І, прийшовши зі сходу, ринулися вони [угри] через гори великі, що прозвалися горами Угорськими, і стали воювати проти слов'ян і волохів, які тут жили. Бо сиділи тут раніше слов'яни, і волохи забрали землю Слов'янську. А потім угри прогнали волохів і унаслідували землю ту. І сиділи вони зі слов'янами, підкоривши їх собі, і відтоді прозвалася | земля [ця] Угорською»².

«Климентові гори» – віддзеркалення слов'янської історії Трансильванії

Давня назва гірського масиву Карпат, що відомий нині як гори Келімань, може бути пов'язана із культом святого Католицької і Православної церкви Климента I Римського (*Clemens Romanus*, кін. I ст.) – четвертого папи Римського після святого апостола Петра, учня святого апостола Павла. Святий Климент прийняв мученицьку смерть в Криму в античному Херсонесі Таврійському, де відбував заслання за імператора Марка Ульпія Траяна (98–117 рр.)³.

Поштовхом до становлення культу святого Климента стало віднайдення його мощів просвітителями слов'ян Кирилом і Мефодієм (860 р.). Останки святого Климента були покладені в соборній церкві апостолів Петра і Павла в Херсонесі, а влітку 863 року, за однією з версій, Кирило і Мефодій забрали частину останків із собою до Моравії⁴. Солоунські брати прибули на запрошення моравського князя Ростислава, щоб проповідувати слово Боже у зрозумілій місцевому населенню слов'янській мові⁵.

¹ Gündisch K. The history of Transylvania and the Transylvanian Saxons.

² Літопис руський / за Іпат. списком пер. Л. Махновець... – С. 14.

³ Ричка В. М. Климент I Римський. Енциклопедія історії України. Т. 4. – С. 349.

⁴ Франко І. Святий Климент у Корсуні. – С. 255.

⁵ Верещагіна Н. Київський культ Климента Римського – символ єднання Християнства. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=71>

Знакова місія Кирила і Мефодія залишила документальні сліди у так званих «Київських глаголичних листках», що вважаються однією з найдавніших глаголичних пам'яток старослов'янської писемності¹. Це є 7 пергаментних листків, знайдених у ХІХ столітті в Єрусалимі та перенесених до Києва (звідси і назва). На думку дослідників, вони складені в ІХ столітті на терені Великоморавської держави і представляють собою частину латинської літургії, але в слов'янській мові і достосованої до практики Східної церкви². Характерно, що на першому місці в «Київських глаголичних листках» поміщена коротка служба св. Климентієві:

«Дня 23 — Климента. Боже, який зволив нам з радістю обходити річне свято блаженного Климента, Твого мученика та папи, подай Милостивий, щоб ми його свято величали та могли його наслідувати»³.

У 867 році Кирило і Мефодій прибули з Моравії до Риму і привезли з собою мощі святого Климента. Їх урочисто зустрів папа Адріан, який посвятив на престолі літургійні книги, перекладені слов'янською мовою, і дозволив здійснювати за ними богослужіння. Таким чином ім'я Климента тісно пов'язувалося з поширенням християнської проповіді слов'янською мовою, початою під «Божою Благодаттю та з молитви святого Климента»⁴.

Ім'я святого Климента одержав католицький храм у Римі, де були поміщені віднайдені мощі святого⁵. На пам'ять про моравську місію Кирила й Мефодія кілька культових споруд святого Климента було зведено у Західній Європі. А одним з найдавніших став християнський храм у Празі, який спорудив у своєму замку чеський князь Боривой (Борживой) з нагоди свого хрещення (близько 871 р.) від моравського єпископа святого Мефодія⁶.

За словами Івана Франка, «родовиті греки Константин і Мефодій» заклали початки християнського письменства церковнослов'янською мовою, а Мефодію пощастило стати основником великої слов'янської єпископії та досить численної школи письменників та ширителів церковнослов'янського письменства. І хоч мораво-паннонська єпископія, основана Мефодієм, упала незабаром по його смерті під напором німців і мадяр, та проте «вже його безпосередні ученики могли насадити християнство і витворити досить багате письменство не тільки

¹ Німчук В.В. Київські глаголичні листки... — С. 3.

² Чубатий М. Історія християнства на Руси-Україні. — С. 105.

³ Там же. — С. 106.

⁴ Верещагіна Н. Київський культ Климента Римського...

⁵ Ричка В. М. Климент I Римський. Енциклопедія історії України. Т. 4. — С. 349.

⁶ Франко І. Святий Климент у Корсуні. — С. 255.

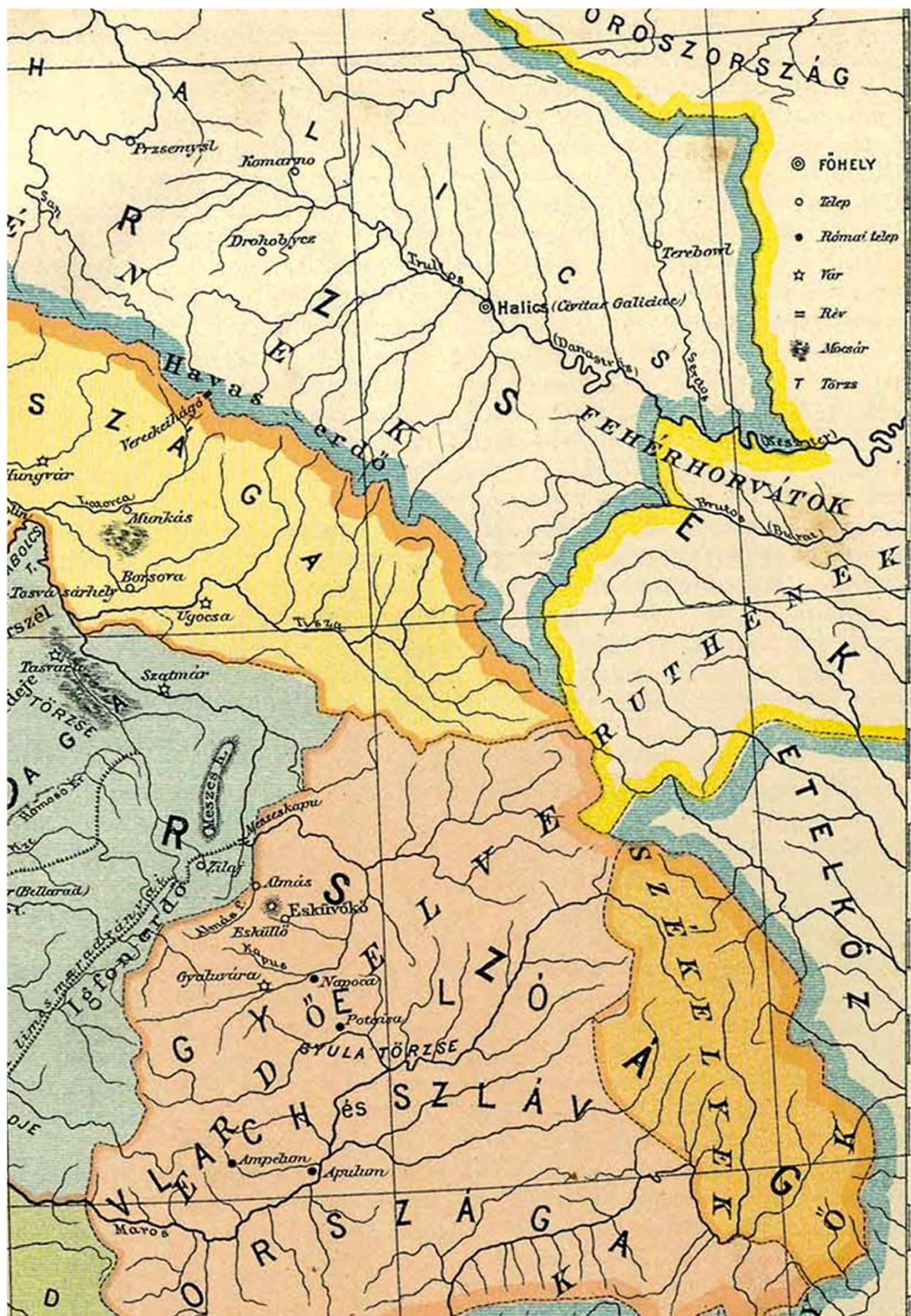

Рис. 2-18. Фрагмент карти Центральної Європи IX століття до приходу угорців (за версією хроніки *Gesta Hungarorum* та інтерпретацією Маркі Шандора.
(File:Gesta hungarorum map.jpg).

в політично самостійній Болгарії, але також дати початки такого ж письменства в Чехії та Південній Русі»¹.

Утвердженню культу святого Климента в Болгарії особливо сприяла діяльність учнів і послідовників Кирила та Мефодія – Климента, Наума та Ангеларія, які 886 року прибули до Болгарії і запровадили тут богослужіння слов'янською мовою. Серед них особливе визнання здобув Климент, який увійшов в історію як святий Климент Охридський (840-916 рр.). Він вважається засновником кирилиці, а також організатором і керівником Охридської книжної школи, яка навчала майбутніх слов'янських дяконів і священників².

Пошанування Климента мало велике значення для утвердження християнства не тільки серед західних і південних слов'ян, але й на Русі. Згідно з літописним переказом, 989 року, вертаючи ся з походу на Корсунь, великий князь київський Володимир Свято-славович перевіз мощі святого Климента до кафедрального собору Богородиці (Десятинної церкви) у Києві. Щороку, 30 січня, в день віднайдення святих мощей Кирилом Філософом, тут читалося «Слово на перенесення мощей святого Климента». Анонімне «Слово на оновлення Десятинної церкви» порівнює Климента до «церковного сонця» й стверджує, що з принесенням святих мощей до Києва це місто наповнилося благодаттю й стало у Київській Русі найславнішим з усіх інших³.

Таким чином, культ святого Климента папи Римського, покровителя слов'янського християнства, як і розвиток цього культу та просвітницька діяльність святого Климента Охридського, не могли не залишити свій слід і серед слов'ян Трансильванії, яка опинилася на перетині розселення західного, південного і східного слов'янства, а з кінця VIII століття стала частиною Першого Болгарського царства. Адже навіть угорці, які зруйнували Великоморавську державу і захопили значну частину її території, вперше прилучилися до християнства завдяки активному впливу слов'янської церкви і східного обряду, і лише згодом перейшли в католицизм⁴.

На можливий зв'язок Климентових гір з релігійним культом вказують деякі ороніми, які збереглися в гірському масиві Климентових гір, а саме біля витоків річки Бистриці (Самоської), де фіксуються ці гори у 1228 році.

У першу чергу привертають увагу гірські вершини, в назві яких відображене духовне звання священнослужителя православної церкви –

¹ Франко І. Я. Азбучна війна в Галичині 1859 р. – С. 550.

² Чубатий М. Історія християнства на Руси-Україні. – С. 121.

³ Ричка В. М. Климент I Римський. Енциклопедія історії України. Т.4. – С. 349.

⁴ Грот К. Венгрия. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона; Гогуев Б.Б. Трансильвания в политическом пространстве Венгрии... – С. 138.

nin (род. відм. – *pona*). Це «Căsa Porii» – Дім Попа (на пізніших картах *Vrf. Cassari*, 1587 м), що на правому березі Бистриці, і гора «Рора», назва якої збереглася як «Piciorul Porii» (*Пічорул Попі*). Вона розміщена на межі історичних комітатів Бистриця-Насод і Марош-Торда¹.

На давній зв'язок з релігійним культом вказують ороніми «Boscky B.» і «Pojana Black», які в ХІХ столітті зафіксовані у формі «Preluczile» (*Прелучіле*, 1399) і «Poi. Blagi» (*Пояна Благі*)². Назву *Boscky* можна розшифрувати як «Божкий» (*Божий Верх*, *Божя Гора*). Подібний топонім – город *Божкий* (*Божьский*) – зафіксований 1148 року серед володінь київського князя Ізяслава³.

Натомість назва «Пояна Black» (*Blagi*) асоціюється з старослов'янськими лексемами **благъ** (*добрий, милий*), **благовѣрънъ** (*набожний, багочестивий*), **блаженикъ** (*святий, блаженний муж*) або ж з іншими спорідненими словами з основою на **блага** (**блаж-**), що значною мірою пов'язані з релігійним культом⁴. Таким чином і гірський верх (пік) *Божий*, і гора *Благ* (нині *Бложя*), як і гора *Попа* та *Дім Попа* можна розглядати як уціліли сліди давньої християнізації місцевості над витокami Самоської Бистриці. У цьому контексті не виглядає випадковим поширення культу святого Климента і присвоєння його імені місцевим горам.

Очевидно, що саме зв'язок культу святого Климента із слов'янством Трансильванії міг стати однією з причин пізнішого його занепаду, коли наприкінці середніх віків місцеве слов'янське населення розчинилося в угорському, але здебільшого в румунському середовищі⁵. Іншими важливими чинниками занепаду культу святого Климента в Трансильванії могли стати розкол між Західною і Східною християнськими церквами, орієнтація Угорського королівства на Священну Римську імперію і латинську культуру. Як зазначає німецький дослідник Конрад Гюндіш, «католицьке християнство змогло досягти успіху проти язичництва та опору, підтримуваного східною церквою Візантії»⁶.

¹ Großfürstentum Siebenbürgen (1769–1773) – First Military Survey

² Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, Zone 17, Col. XXXI-XXXII.

³ Софроненко К.А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси... – С. 102; Літопис руський / за Іпат. списком пер. Л. Махновець. – С. 219.

⁴ Словарь старославянского языка. Т. 4. – С. 93-110.

⁵ Сабо С. Славяне на территории Трансильвании... – С. 145.

⁶ Gündisch K. The history of Transylvania and the Transylvanian Saxons.

РУСЬ І РУСЬКІ СЛІДИ НА ТРАНСИЛЬВАНСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ

Історичні дослідження етнонаціональної ідентичності дакійських слов'ян

Описуючи середньовічну сторінку історії Трансильванії, багато істориків визнають присутність слов'янських племен, не намагаючись конкретизувати їхня назви. Проте активні спроби пролити світло на походження «дакійських слов'ян» неодноразова робилися ще наприкінці XIX стаття і пов'язані вони насамперед з іменами професора Празького університету Йосефа Піча (1847-1911) і професора Новоросійського університету Олександра Кочубинського (1845-1907).

На думку Йосефа Піча, предками дакійських слов'ян могли бути представники південних слов'ян, які під час великого переселення народів зі своєї прабатьківщини, розміщеної на північ від Карпатських гір, пересувалися на південь. Шлях до Балканського півострова, з одного боку, пролягав через Дунай і Тису, а з іншого боку – через Молдавію та Валахію, і було б зрозуміло, що південні слов'яни також мали б зайняти Трансильванію. Це припущення підтверджується також слідами слов'янської мови в румунській мові¹.

Серед давніх слов'янських жителів Трансильванії Йосеф Піч називає болгарославів і сербів, проте на основі аналізу топографічних матеріалів і збережених у них мовних особливостей доходить до висновку, що основну категорію місцевих мешканців складали слов'яноруси – представники племені білих хорватів, а також частково тиверців та уличів².

«Друге, надзвичайно важливе джерело для того, щоб дещо дізнатися про давно зникле населення, це географічна номенклатура, яка перейшла до наступних пізніше етнічних нашарувань. Я розглянув тому карту Генерального штабу, і, незважаючи на її неповноту, вже з цього недостатнього матеріалу впливає

¹ Pič J.L., Amlacher A. Die Dacischen Slaven und Csergeder Bulgaren. – S. 257.

² Там же. – S. 246.

вражающий факт, що Трансильванія під час болгарського (!) періоду, якщо не раніше, була заселена головним чином племенем руським (von den Volksstamm der Russen) ... ». Але при цьому, – зауважував дослідник, – «ми, зрозуміло, маємо справу зі споконвіку слов'янським племенем русів, а не з так званими варяго-русами...»¹.

Йосеф Піч виділяв особливості слов'янського типу в Трансильванії, який часто зустрічається також в Молдавії і Валахії у більш чи менш чистому виді, залежно від того, наскільки він більш чи менш затемнює румунський тип. Цей слов'янський тип відрізняється від південнослов'янського типу, який дослідник спостерігав у Болгарії, Сербії, Південній Угорщині, Славонії, Хорватії, Крайні та на узбережжі Адріатичного моря, однак цілком відповідає руському, або русинському, типу, який він бачив у Галичині та серед угорських русинів (аж до Словаччини). Це високий, жилавий стан, світле волосся і борода, блакитні очі, видовжене обличчя. Йозеф Піч пропонував назвати цей слов'янський тип русинським, на відміну від східного малоруського (українського) типу слов'янина, який має дрібні чорні, пронизливі очі, чорне волосся і бороду, кругле обличчя, кремезну статуру середнього або низького зросту².

Отже, антропологічний характер дакійських слов'ян, поширення географічних назв і їхні мовні особливості послужили підставами для висновку, що трансильванські слов'яни – це представники західної групи малоросів (українців).

До подібних висновків прийшов і російський історик (українського походження) Олександр Кочубинський, який зазначав, що **«п. Піч працював незалежно від нас; якщо ж ми загалом прийшли до спільного результату – про туземність руської стихії в Трансильванії, тим більшим, здається, має значення цей результат»**³.

Погляди Йозефа Піча, Олександра Кочубинського в тій чи іншій мірі підтримали Михайло Грушевський та Іван Франко. Зокрема, Михайло Грушевський наголошував, що сліди русинів zostалися на цілім просторі Семигороду в численних топонімах, у всяких мадяризованих, румунізованих і германізованих назвах – *Oroszi, Oroszfalva, Oroshegy, Rusesti, Rusielu, Russdorf, Reusdorfel, Rusz* і т. і. Орографічна и топографічна номенклатура Семигороду взагалі зраджує колишню слов'янську колонізацію, на котру аж пізніше налягали угорські, волоські, німецькі верстви, – колонізацію осілу і культурну від початку: на се вказує факт, що експлуатація соляних і рудних багатств

¹ Pič J.L., Amlacher A. Die Dacischen Slaven und Csergeder Bulgaren. – S.249,255.

² Там же. – S.257.

³ Кочубинский А.А. О русском племени в Дунайском Залесье. – С. 149.

Семигородських гір іде від їх слов'янських осадників; *окно*, *баня*, *сольнок* – слов'янські назви для рудних і соляних ям, – сі слова в мадяризованих і румунізованих топографічних назвах повторяють ся дуже часто. В документах ці слов'янські елементи виступають з того часу, відколи починається для Семигорода документальний матеріал – в XII в., а численні руські назви на території Семигорода виразно вказують, що той слов'янський елемент в деякій частині був українським¹.

Особливо наголошував на «руському характері слов'янства в Трансильванії Іван Франко, який у своєму нарисі «Руське плем'я в Заліссі (Трансильванії)» подав «групу дослідів і матеріалів» про маловідому на той час «парість» українсько-руського племені, яка заселяла колись широкі простори та території Волощини і Молдавії..., а також іще просторішої країни Залісся (Трансильванії)².

На думку Івана Франка, німецька форма назви Семигорода – «Siebenbürgen» – походить від назви міста Шибина, який згадується в документах початку XIII століття як *Scybin*, *Ziben* (1202), *Siben* (1212). Назва, очевидно, пов'язана з коренем *шиб* – у значенні правильно викопаної ями з гірничою метою³. Німецькі переселенці назвали це місто «Hermannstadt» (*Германиштадт*) і воно стало столицею краю. Слов'янські і руські сліди відзначені у назвах таких значних трансильванських міст як Бистриця, Родна, Клаузенбург (*Клууж-Напока*) – Колож, Ройсмаркт (*М'єркуря-Сібіулуй*) – Руський Торг, Кронштадт (*Брашов*) – Корона, Медіаш – Медьєш (*Медвіж* – «Медвеже місто») та ін.

Про значне поширення русинів в Угорському королівстві і, зокрема, в Трансильванії, у XV столітті свідчить одна з папських бул 1446 року. У ній зазначається, **«що в Угорському королівстві в його межах і та в частині Трансильванії є такі, що називаються русини, народ досить численний і широко розселений»**⁴.

Мадяризованими русинами-українцями Іван Франком вважав давніх жителів Трансильванії, які в історичних документах згадується як *цикулі* (*ciculi*) Нині їх здебільшого ототожнюють з секеями-секлерами, хоча Іван Франко вважав таке ототожнення помилковим. З цього приводу від висловлював критичне зауваження і на адресу Олександра Кочубинського⁵.

В опису Цикулії (Секейського краю) трансильванця Георга Райхерсдорфа, зазначається, що Цикулія – це куточок Дакії, що прилягає до Молдавської землі, мешканців того краю називаються *цикулями*.

¹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 1. – С. 221.

² Там же. – С. 517.

³ Там же. – С. 520.

⁴ Там же. – С. 519.

⁵ Там же. – С. 520.

Говорять, що вони походять від скіфів. Вони живуть за своїми законами та звичаями, а свої обов'язки розподіляють жеребкування. Ніхто з них не вважається нешляхетним, навіть якщо він власноруч оре чи пасе кіз. Проте це народ загартований і суворий, ніби народжений війною, який своїми манерами, мовою та одягом, здається, мало чим відрізняються від угорців. Це найдавніші з гунів, яких деякі вважають за краще називати цікулями, тому що вони походять від скіфів¹.

Водночас Іван Франко зауважив, що вказівкою на людей руського племені може служити й сама давня назва цікулі, що відповідає руському *цикало* – чоловік, який замість «чи» говорить «ци». Так говорять всі на галицько-руським Підгір'ї².

Цикулія (Секейський край) як прикордонний край Угорського королівства у XVI столітті простягався від комітату Бистриця, що на північному заході цього історичного регіону, до комітату Брашов, що на південному сході Трансільванії.

Однак сліди секлерських поселень відзначені не тільки східному кордоні Угорщини, але й на західному, а також вздовж захисних бар'єрів (ліній) в Трансільванії, які кілька разів висувалися під час завоювання угорським королівством цього краю. Вважається, що секлери досягли долин Східних Карпат, тобто району між містами Бистриця і Брашов, в середині XII століття³.

У цьому контексті варто нагадати далекоюжне зауваження Івана Франка, що назва секлерів по-мадярськи пишеться *Székely*, а це слово найближче стоїть до слова *székel*, що означає «сидіти» або «садити». Так що назва секлерів відповідає нашому «осадники» або «поселенці». Це може бути свідоцтвом досить пізнього оселення секлерів у Семигороді⁴.

Очевидно, що нині ще передчасного ставити крапку дискусії щодо походження секлерів-секуїв, їхнього ототожнення з цікулями, а також щодо участі русинів-українців у формуванні цієї добре відомої етнічної групи, яка нині вважає себе угорцями.

Новітня концепція «Угорської Русі»

Сучасні дослідники «руського племені в Заліссі» розглядають це питання здебільшого в контексті так званої концепції «Угорської Русі» — загального найменування заселених українцями (русинами) земель у

¹ Martini Broniovii... Tartariae descriptio... – P. 33.

² Франко І. Причинки до історії України-Русі. Руське плем'я в Заліссі. – С. 546.

³ Gündisch K. The history of Transylvania and the Transylvanian Saxons.

⁴ Франко І. Причинки до історії України-Русі. Руське плем'я в Заліссі. – С. 545-546.

складі Угорщини, що вживалося наприкінці XVIII — на поч. XX ст. На сьогодні це Закарпатська область України, а також частина території Словаччини (Пряшівщина) і Румунії (Мараморощина)¹. Складовою частиною цієї концепції є «русинська тематика», де обговорюється питання існування «русинів» (як найзахіднішого відгалуження єдиного руського народу) до переселення угорців в регіон Карпат². Ця дискусія виходить за рамки території, означеної сучасним Закарпаттям, Пряшівщиною і Мармарощиною, і перекидається на сусідні землі, зокрема Трансильванію³.

Один з активних прихильників теорії існування «Русі» на захід від Карпат до кінця IX століття і в межах X-XV століть є російський дослідник Михайл Юрасов⁴. Його концепція ґрунтується на відомих і маловідомих, а також наново відкритих джерелах, що розглядаються з нових методологічних і джерелознавчих позицій.

Михайл Юрасов робить акцент на повідомленнях Адамара Шабанського (*Ademarus Cabannensis*, 988-1034), де німецький автор, відображаючи християнізаційну діяльність в Угорщині католицького місіонера Бруно з Кверфурта (973 р.), окреслював поділ країни на «Білу Угорщину» (*Alba Ungria*), «Чорну Угорщину» (*Ungria Nigra*) та «Руссію» (*Russia*)⁵.

З цим повідомленням перегукується згадка про Руську марку («*marchiam Ruthenorum*», тобто адміністративну область у складі Угорського королівства, що міститься під 1127 роком у «Житті» єпископа Зальцбурга Конрада⁶. Це повідомлення часто аналізують разом із записом анналів Гільдесгаймського монастиря, датованим 1031 роком, де повідомляється про загибель сина першого угорського короля Стефана I герцога Емеріка, названого «*Dux Ruizorum*» – герцогом (князем) русів, якого розтерзав вепр⁷.

Інше важливе джерело – «Регенсбурзька хроніка імператорів»

¹ Луцкай Ю.В. Угорська Русь. Енциклопедія історії України: Додатковий том. – Кн. 1: А–Я.

² Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві... – С. 96-97.

³ Там же. – С. 109.

⁴ Юрасов М.К. Складывание русско-венгерской границы в X–XI вв. *Rossica Antiqua*. Т. I. СПб., 2006. С. 297–313. Юрасов М.К. Новые данные о крещении предков русинов Мефодием или его учениками. *Русин*. 2005. № 2. С. 46–54. Юрасов М.К. Венгрия и русские княжества в XII в. СПб.: Петроглиф; Центр гуманитарных инициатив, 2019. 496 с.

⁵ Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві... – С. 98.

⁶ Юрасов М.К. Складывание русско-венгерской границы в X–XI вв. – С. 313.

⁷ Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві... – С. 98.

(*Kaiserchronik eines Regensburger Geistlichen*), складена між 1136 і 1147 роками, у якій вміщено запис про сутичку в 1044 р. претендента на угорський престол Петера Орсеоло (*Peter Orseolo*) із королем Самуелем Абою (*Aba Samuel*, 1040-1044), внаслідок чого останній разом зі своєю сім'єю втік «*ze den Riuzen*», тобто, на думку російського дослідника, – до русів, які мешкали в межах Угорщини¹.

Складовими концепції про Угорську Русь вважаються повідомлення про «русь» на захід від Карпат, що зафіксовані у буллі римського папи Іоанна XIII (Р. Р. *Ioannes*, 965-972) від 967 р. і стосувалася затвердження Празького єпископства. Понтифік, зокрема, застерігав проводити богослужіння за обрядами болгарськими (*ritus aut sectam Bulgariae gentis*), руськими (*vel Ruzie*) чи мовою слов'ян (*aut Slavonicae lingue*)².

Натомість Еней-Сільвіо Пікколоміні – майбутній папа Пій II (Р. Р. *Pius* II, 1458– 1464), в своїй «Богемській історії» до підданих великоморавського князя Святополка I (*Suatopluk, Sventopulk, Zventapu, Zwentibald, Zuendibolch*, 871– 894?) зарахував *Russani*, яких, на думку Юрасова, можна ототожнювати винятково з «русами»³. У цьому контексті згадується чеська хроніка Даліміла, складена на початку XIV століття, де святого Мефодія – хрестителя князя Борживоя і багатьох слов'ян – названо «русином»⁴.

На цей час тривають активні дискусії науковців щодо достовірності тих та інших джерел і відомостей, етнічної ідентифікації населення Угорського королівства, відомого в документації XI-XIV ст.. під узагальненим поняттям «*Ruthenus/Orruc*», локалізації Руської марки (*marchiam Ruthenorum*), що існувала в межах Угорського королівства, та інших питань «руської» проблематики. Однак залучення маловідомих і невідомих документів, застосування новітніх підходів в питаннях методології дозволили розширити джерельну базу концепції «Угорської Русі» і по-новому висвітлити низку аспектів.

Із досліджень сучасних науковців випливає, що угорські племена двічі підкорювали Західне Прикарпаття. Перший раз – наприкінці IX століття, перейшли Карпати зі сходу і з сучасних Закарпаття та Трансильванії вирушили на завоювання Паннонського басейну⁵.

¹ Юрасов М.К. Складывание русско-венгерской границы в X–XI вв. – С. 311.

² Юрасов М.К. Новые данные о крещении предков русинов ... – С. 47-48.

³ Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві... – С. 98.

⁴ Франко І. Святий Климент у Корсуні. – С. 255.

⁵ Gündisch K. The history of Transylvania and the Transylvanian Saxons.

Вони зайняли степову частину між Тисою і Дунаєм, що була найбільш придатною для традиційного скотарсько-землеробського господарства, та розпочали воювати із сусідами¹. А другий раз – у XI-XII ст., коли після заснування Угорського королівства за часів Стефана I, припинили грабіжницькі набіги на Центральну, Західну і Південну Європу та повернули свої погляди на адміністративне освоєння східних земель, які заселяли на північному сході номінально підлегли, але фактично незалежні племена білих хорватів².

Як свідчить історії угорського прикордонного комітету Боржава, першим центром якого було місто Кишварда, фактична межа території, яку займає Угорський союз племен у X ст., пролягала далеко від Верецького перевалу, через який пізніше пройшла русько-угорська границя епохи класичного середньовіччя³. Якщо порівняти лінію верхньої течії річки Тиси з русько-угорським кордоном, що встановився в XIII ст., то виявиться, що перша лінія кордону пролягала на 60-80 км західніше від другої⁴.

Отже, політична зверхність угорського союзу племен від їхнього приходу до Карпатського басейну (кінець IX ст.) і до початку XI ст. фактично не поширювалася на терени сучасного Закарпаття⁵.

Періодично пересуваючи свій кордон в східному напрямку, Угорське королівство здійснювало поступове освоєння земель Карпатського басейну не тільки на території сучасного Закарпаття, але й на землях Трансильванії.

Як зазначає німецький історик Конрад Гюндіш, освоєння угорцями Трансильванії проходило протягом X-XII століть і відбувалося в кілька етапів⁶. Спочатку вони опанували Західну Трансильванію, яку тісно прив'язав до Угорського королівства Стефан I після скинення місцевого правителя Гюли (Дюди). . За короля Ладислава Святого (1077-1095) кордон угорського королівства було перенесено на верхів'я Мароша, а в XII угорці почали освоювати територію за річкою Олт, а також Східні і Південні Карпати.

Цікавим відображення цього процесу є угорська картосхема «Угорщина в XI ст.», на який відображені деякі етапи цього просування⁷. Увагу привертає широка полоса буферної зони, що наприкінці

¹ Пеняк П. Чи було Закарпаття складовою частиною Русі-України... – С. 14.

² Юрасов М.К. Складывание русско-венгерской границы в X–XI вв. – С. 305.

³ Немет П. Образование пограничной области Боржавы. – С. 211.

⁴ Юрасов М.К. Складывание русско-венгерской границы в X–XI вв. – С. 302.

⁵ Пеняк П. Чи було Закарпаття складовою частиною Русі-України... – С. 15.

⁶ Gündisch K. The history of Transylvania and the Transylvanian Saxons.

⁷ Hungary in the 11th century. URL: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/>

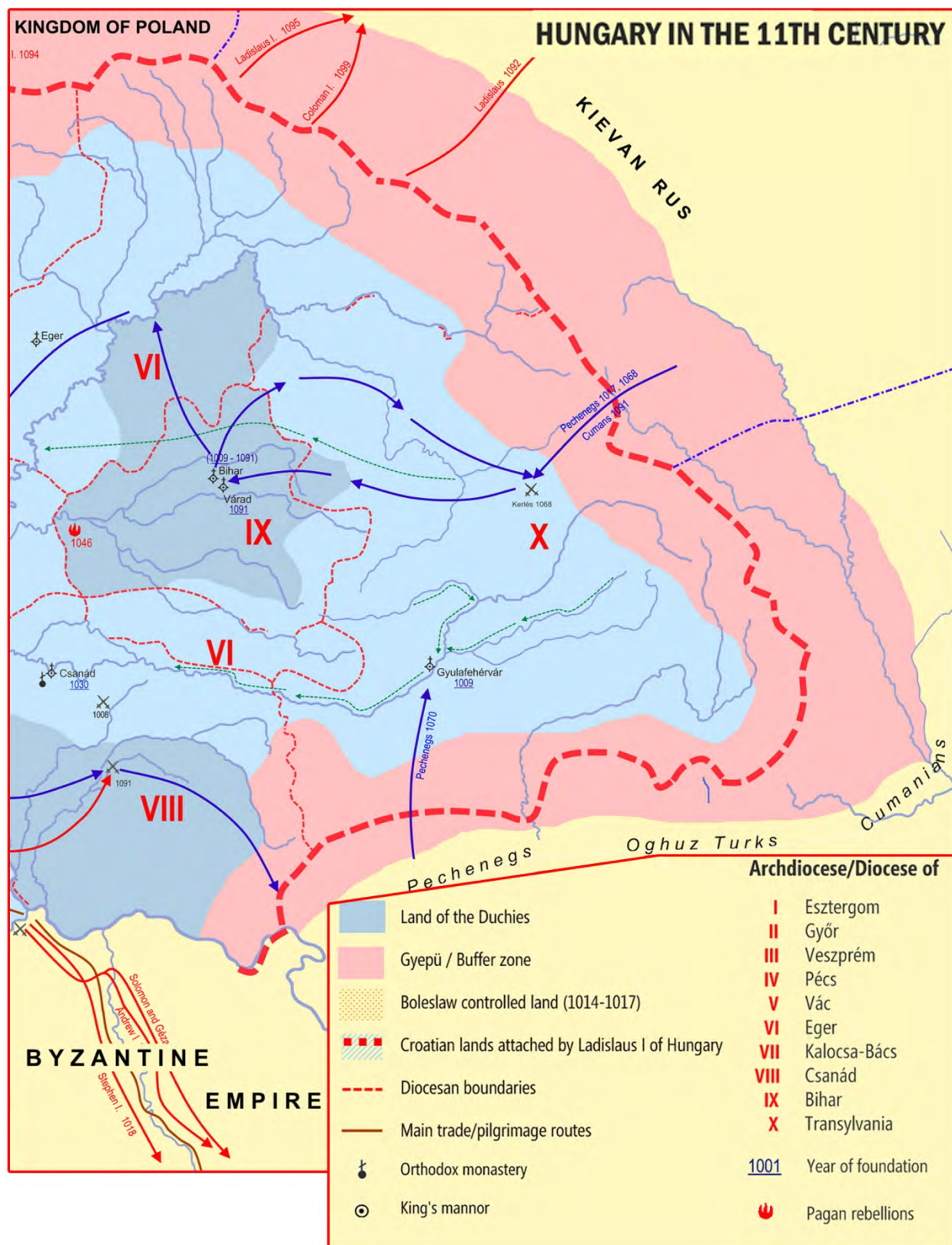

Рис. 2-19. Фрагмент картосхеми “Угорщина в XI ст.” з виділеною буферною зоною в районі майбутнього державного кордону.
(File:Hungary 11th cent.png).

XI століття відділяє, зокрема, Угорське королівство від північно-східних сусідів – Польського королівства і Київської Русі.

Відомий дослідник археології Буковини Борис Тимощук також вважав, що «буферна зона» завширшки 200 існувала між Угорщиною та Галицькою Руссю навіть у XII ст., зокрема у районі угорського комітату Марамарош¹. Така велика відстань пояснюється проживанням на цій території в Прикарпатті хорватських племен, які займали північно-східні і північно-західні схилах Карпатських гір.

Дослідники розходяться в питання політичної приналежності буферної зони. Одні розглядають її як політично нейтральну територію, інші пов'язують її з номінальною залежністю від Угорського королівства чи Болгарської держави, а треті – із входженням її до складу Київської Русі².

Похід у Семиградську землю великого київського князя Володимира

У роки правління великого київського князя Володимира Прикарпатські землі опинилися в сфері інтересів його об'єднавчої політики. Вже 981 року в результаті так званого першого «західного» походу київського князя до складу Київської держави увійшли Перемишль – один з регіонів Хорватії і майбутня столиця Перемишльського князівства, а також Червен і червенські гради, які вважають складовою частиною Волинської землі. Як зазначив руський літописець, *«пішов Володимир до Ляхів і зайняв городи їх — Перемишль, Червен та інші городи, які є й до сьогодні під Руссю»*³.

Після цього походу відбулися військові виправи князя Володимира у Болгарську, Хорватську, Семигородську землі, внаслідок яких до Київської Русі були прилучені території Карпатського басейну.

Військові походи князя Володимира знайшли відображення у творі відомого польського історика епохи Відродження Мацея Стрийковського, що називається «Хроніка польська, литовська, жмудська та всієї Русі» (1582).

«Потім Володимир, будучи вже цілковитим самодержцем усієї Русі, зібрав велике військо, з котрим, переправившись через Дунай,

¹ Тимощук Б.О. Давньоруська Буковина. – С.86.

² Юрасов М.К. Складывание русско-венгерской границы в X–XI вв. – С. 302; Пеняк П. Чи було Закарпаття складовою частиною Русі-України на початках княжої доби? – С. 15.

³ Літопис руський / за Іпат. списком пер. Л. Махновець... – С. 49.

заволодів краями: Болгарським, Сербським, Хорватським, Семигородським, В'ятським, Ятвязьким, Дулібським, і тими землями, де сьогодні волохи, мультани і бобруцькі татари. І підкоривши всіх одним походом під свою владу, наклав на них данину, яку раніше вони давали грецьким кесарям»¹.

Як відомо, Стрийковський використовував при складанні своєї хроніки матеріали багатьох ранніх літописів, що не дійшли до нас. З деякими з них ми маємо можливість познайомитися лише в складі його твору, і то в авторському переказі. Тому очевидним є збірний характер інформації про Дунайський похід князя Володимира, що, попри свої оригінальні відомості, має одну ваду – відзначається типовою для польських істориків того часу неточністю в хронології та географії². Здобутки князя Володимира подані як результати одного великого походу, хоч насправді йдеться щонайменше про п'ять військових виправ, здійснених з 982 по 993 роки і до того ж в різних напрямках.

982 року відбувся похід на в'ятичів – мешканців навколо верхньої та середньої течії Оки та низини річки Москви, що відображений в Мацея Стрийковського як заволодіння В'ятським краєм.

983 року – похід на ятвягів³ – групу західнобалтійських племен, які проживали у межиріччі Західного Бугу, Нареву і Німана (Ятвязький край). А наступні три походи були здійснені на територію Карпаського басейну і суміжних земель.

Очевидно, що ключове значенні Мацей Стрийковський надавав саме Болгарському походу, коли князь Володимир здобув перемогу над болгарами та їхніми союзниками сербами. Деталі цього походу розкрито у другій редакції «Історія Росії» Василя Татищева:

«Володимир, зібравши воїнство велике і покликавши з новгородцями Добриню, вуй свого, пішов на болгар і сербів у лодіях по Дніпру, а кінні війська руські, торків, волинян і червенських послав прямо в землю Болгарську, оголосивши їм багато їхніх порушень колишніх угод його батька і брата і вчинені підданям його кривди, вимагаючи від них винагороди. Болгари ж, не бажаючи платити їй, але згуртувавшись із сербами, ополчилися проти нього.

І після жорстокого бою переміг Володимир болгар і сербів і захопив землі їхні, але на їхнє прохання учинив із ними мир і

¹ Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси. – С. 189.

² Юрасов М.К. Складывание русско-венгерской границы в X–XI вв. – С. 307.

³ Літопис руський / за Іпат. списком пер. Л. Махновець... – С. 49.

повернувся зі славою до Києва; взяте ж поділив на військо і відпустив його додому»¹.

Деякі дослідники вважають, що Болгарський похід князя Володимира, який практично у всіх літописах датується 985 роком, був спрямований проти волзьких болгар, про який також збереглися деякі літописні свідчення. Проте найбільш вірогідною видається версія, що мали місце обидві події – експедиції проти волзьких, і проти дунайських болгар, які в народній пам'яті і в літописних джерелах злилися в одну².

На основі різних джерел, у тому числі хроніки Мацея Стрийковського, Василь Татищев дійшов однозначного висновку, що похід 985 року був здійснений проти болгар дунайських. Бо якщо опис Болгарського походу в першій редакції «Історії Росії» допускав двозначне трактування, то в другій редакції всі сумніви були зняті.

Очевидно, що участь на боці болгарського війська союзників сербів, на чому наголошував Василь Татищев, у творі Мацея Стрийковського відображена як підкорення Болгарської і Сербської землі.

Болгарська земля, що відома під назвою Перше Болгарське царство, досягнула свої могутності і найбільшого розквіту за правління царя Симеона (893–937), коли володіла територією від пониззя Дунаю до сучасного Закарпаття. Привертає увагу важливе уточнення Мацея Стрийковського, що князь Володимир заволодів землями, де в XVI столітті – на час написання «Хроніки» – сиділи «волохи, мултяни і татари бобручці». Мова йде про молдаван – мешканців Молдавського князівства, який в польській історіографії називали здебільшого волохами. Мултяни (мунтяни) – це представники Валаського князівства, до складу якого входила історична область Мунтенія. А бобручські татари – це, найімовірніше, добруджанські татари – мешканців Добруджі – території, розташованої між нижньою течією Дунаю й узбережжям Чорного моря.

На початку 90-х років князь Володимир здійснив ще два походи на Прикарпаття. Похід у Хорватію (*на Хорваты*) датується здебільшого 992

¹ «Владимир, собрав воинство великое и Добрыню, воя своего, призвал с новгородцами, пошел на болгар и сербов в ладьях по Днепру, а конные войска русские, торков, волянян и червенских послал прямо в землю Болгарскую, объявив им многие их нарушения прежних отца его и брата договоров и причиненные подданным его обиды, требуя от них награждения. Болгары же, не желая платить оного, но совокупившись с сербами, вооружились против него. И после жестокого сражения победил Владимир болгар и сербов и попленил земли их, но по просьбе их учинил мир с ними и возвратился со славою в Киев, взятое же разделил на войско и отпустил в дома их». В. Татищев В. Н. История Российская: в 7 т. Т. 2. – С. 57–58.

² Гагин И. А. В. Н. Татищев и российская историография о походе князя Владимира на болгар в 985 г. – С. 51.

роком і пов'язується із територією Подністров'я і Східного Прикарпаття. Його наслідком стало приєднання населення цих земель до Київської держави та їх християнізація. На честь князя Володимира було засновано місто Володимир-Волинський як центр західноруської єпископії¹.

Ще один похід відбувся наступного (993) року, коли **«Володимир ходив на Седмиградську і Хорватську землі, і, багато здобувши перемог і підкоривши, повернувся з багатьма полоненими і чималим багатством, і прийшов до Києва зі славою великою»**².

Дослідники також пов'язують цей похід з Східним Прикарпаттям, а саме з можливим повстанням хорватів проти великокнязівської влади і наміром князя Володимира приборкати сепаратизм місцевих князів та знаті. Розглядається також варіант, що повстання відбувалося під гаслом повернення до язичницьких богів і відповідно метою походу було відновлення в Прикарпатті і Подністров'ї позицій християнської церкви³.

Саме з цим походом буковинські археологи пов'язують факт раптової загибелі наприкінці X століття багатьох слов'янських поселень, і в першу чергу городищ-князівських фортець. На всіх них простежується сліди пожеж і фіксуються знищення жител, укріплень городищ, наприклад, у Ревному, що неподалік Чернівців⁴.

Не заперечуючи подібні оцінки, хотілося б відзначити, що навряд чи логічно обмежувати мету військової виправи князя Володимира Східним Прикарпаттям. Адже вже в назві походу на «Седмиградську і Хорватську землі» маємо чітку вказівку передусім на Західне Прикарпаття, а саме Трансильванію і сучасне Закарпаття, яке також заселяли білі хорвати. Цілком можливо, що контроль над цими землями був обумовлений ще результатами Болгарського походу 985 року, а Семигородсько-хорватський похід 993 року стосувався земель і Прикарпатської, і Закарпатської Хорватії.

Саме цією обставиною можна пояснити сусідство Київської держави з Угорським князівством наприкінці X століття і слова руського літописця про дружбу князя Володимира зі своїми західними сусідами – князями польським, угорським і чеським.

«І жив він [Володимир] із князями навколишніми у мирі — з Болеславом лядським, і з Стефаном угорським, і з Одроником чеським, і був мир меж ними і дружба»⁵.

¹ Пивоваров С. Середньовічне населення... – С. 66.

² **«Владимир ходил в Седмиградскую и Хорватскую землю и, многи победы одержав и покорив, возвратился со множеством плена и богатства, и пришел в Киев со славою великою».** Татищев В. Н. История Российская: в 7 т. Т. 2. – С. 65.

³ Пивоваров С. Середньовічне населення... – С. 66.

⁴ Там же. – С. 67

⁵ Літопис руський / за Іпат. списком пер. Л. Махновець... – С. 71.

— **Рис. 2-20.** Локалізації земель, які в результаті походів князя Володимира у 981-993 роках ввійшли до складу Київської Русі (за М. Стрийковським і В. Татищевим).

Михайло Грушевський допускав, що в IX столітті землі Верхнього Потисся (Закарпаття) перебували «в певній залежності від Велико-моравської держави; в X ст. вони, правдоподібно, разом з північним узгір'ям Карпат стояли в залежності від Руської держави, й тут, за Карпатами, при кінці X і на початку XI в. держава Володимира стикалася з землями Стефана Угорського і Андрика чеського»¹.

Цікаву проекцію на угорсько-руський кордон часів Володимира Великого запропонував закарпатський історик XIX століття Адольф Добрянський. Він вважав, що на той час Русь стикалася з Угорською державою на Дунаї в районі міст Остригоном (*Gran*) і Вацов (*Waizen*). Далі розмежувальна лінія пролягала низовинами, що обрамляють гори Вацовські та Матру, до околиць міста Ягра (*Erau*) і до річки Шаяви або Сольної; далі цією річкою до Тиси, відтак її руслом до впадіння у неї річки Сама (*Szamos*), вгору за течією останнього в нинішній Сатмарській області, і в Семиградді біля Самош Уйвара, до суміжних Семиградських Альп².

Лише на початку XI Угорське королівство почало поступова пересувати свій кордон в східному напрямку, намагаючись вийти на природну лінію Карпатського вододілу. Вважається, що спочатку це вдалося зробити на Закарпатті, де символічним пунктом русько-угорського розмежування став Верецький перевал. Під 1031 роком у писемних джерелах трапляється назва “*dux Ruizorum*” – “князь руський”. Вона стосувалася сина угорського короля Іштвана I Генриха, який трагічно загинув під час полювання³. Можливо, вже на той Закарпаття, як руський край, вже увійшло до складу Угорського королівства, однак вважалось окремою адміністративно-територіальною одиницею (*marchiam Ruthenorum*) на чолі «руським князем» Генрихом (Емеріком).

Процес освоєння східних прикарпатських земель виявився тривалим і в Трансильванії, коли за Стефана (Іштвана) I до складу королівства увійшла лише західна частина краю. «Житіє Іштвана Святого» містять розповіді про його війни проти свого дядька Дюли Трансильванського (1003) і правителя басейну річки Марош Айтона Натомість за короля Ладислава Святого (1077-1095) кордон Угорського королівства було перенесено на верхів'я Мароша⁴.

Поширена думка, що у XI столітті Угорське королівства і Київську Русь розділяла та звана буферна зони (*terra indagines*), що розмістилася в

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 1. – С. 494–495.

² Добрянський А. О западных границах Подкарпатской Руси... – С. 160.

³ Пеняк П Чи було Закарпаття складовою частиною Русі-України... – С. 16.

⁴ Gündisch K. The history of Transylvania and the Transylvanian Saxons.

районі карпатських хребтів і вважалася нічийною територією¹ (рис. 2=19). Очевидно, що мова йде про землі, які за наслідками Семигородського і Хорватського походу 993 року відійшли до Київської держави. Однак Київська Русь, яку непокоїли напади кочівників і внутрішні уособиці, не могла в достатній мірі приділяти увагу своїм окрайним закарпатсько-семигородським землям і вони поступово переходили під вплив Угорського королівства.

Цікаві свідчення з цього приводу залишив угорський літописець, описуючи розгром військ угорського короля Коломана під Перемишлем 1099 року від руських князів Ростиславичів і їхнього союзника половецького хана Боняка. Частина угорських військ врятувалася втечею у навколишні ліси. Вони три місяці перетинали гори (Карпати), поки нарешті не досягли кордону Угорського королівства, що пролягав у біля підніжжя Карпат у Трансильванії².

Літописець записав:

«...ut citius descenderent in Hungariam. Exinde montes descenderunt per tres menses et deveniunt in confinium regni Hungarie, scilicet in Erdelw...» -
«...щоб вони могли швидше спуститися до Угорщини. Звідти вони спускалися з гір протягом трьох місяців і прибули до кордону королівства Угорщини, а саме до Трансильванії...».

Це повідомлення ставить піз сумнів тезу, що Закарпаття вже в XI столітті входило до складу Угорського королівства.

Згодом кордони між Угорським королівством і Галицьким князівством утвердилися по Карпатському вододільному хребту.

Якщо Мацею Стрийковському можна дорікнути, що він звів до одного дунайського походу військові експедиції князя Володимира, що були здійснені у 981-993 роках, то в цілому не викликає сумніву перелік названих ним земель, які визнали верховну владу великого київського князя. У тому числі Болгарська земля, яка в певні періоди контролювала Добруджу, Мунтенію, Трансильванію (принаймні східну частину) і Хорватію (закарпатську частину) і на які поширив свій вплив великий київський князь Володимир.

Руські сліди в районі Сеплацького помістя

Чеський історик Йосеф Піч досліджував сліди давніх русів в географічній номенклатурі Трансильванії на основі Спеціальної карти цісарсько-королівської Австро-Угорської монархії, перші видання якої появились в 70-х роках XIX століття³. До «руських» топонімів він

¹ Пеняк П Чи було Закарпаття складовою частиною Русі-України... – С. 15.

² Hudáček P.. Stredoveké správy o Uhorskej krajine (Karpáty). *Od symbolu k slovu. Podoby stredovekej komunikácie*. 2016. P. 262-263; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, Cap. 26.

³ Spezialkarte der K. u. K. Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1873-1938).

відносив насамперед назви поселень, гір, річок з коренями *-rus, orosz, -ros*, в також географічні назви, пов'язані з вихідцями із Шариської землі (*Sarisch, Sarus, Saros*) і давніми полоненими-бранцями (*Branisce, Branistie, Branu*)¹.

Картосхема Йосефа Піча (рис. 2-21) стала основою нашого дослідження щодо поширення «руських» топонімів в районі Сеплацького помістя, розміщеного на північно-східному трансильванському прикордонні (рис. 2-22). Одне з найбільших гнізд давніх руських поселень зафіксоване на лівому березі Мароша і простягається від населеного пункту під нинішньою назвою «*Rușii Munți*», тобто *Гірські Руси*, і до околиць міста Регін. Гірські Руси вперше згадується у документах 1319 року під назвою «*Vruzfolu*» – *Руське Село*².

Трохи південніше від нього розміщене поселення Делені (*Deleni*), яке також згадується з XIV століття і в минулому було більш відоме як «*Orosz-Idecs*», або «русинське село на Потоці Ідеч» – «*Una villa ruthenorum in Idechpataka*»³. Неподалік нинішнього міста Регін, на лівому березі Гургіу – лівого притоку Муреша розміщувалося ще одне руське поселення, що в минулому було відоме під назвами «*NaghOrozfalw*» (*Велике Руське Село*, 1509), «*Görgényorozsfalva*» (*Горгені-Руське село*, 1760-1762) та ін. Нині це село Соловестру (*Solovăstru*)⁴.

З давніми руськими поселеннями пов'язані й деякі інші сусідні поселення, зокрема Ідичел (*Idicel*), Жабениця, Ходак, Оршова та ін.

Очевидна, що значна частина мешканців примароських руських поселень займалася лісорозробками і відгінним тваринництвом, на що опосередковано вказують ороніми «*Poeana Russului*» (*Руська Поляна*), «*Plaiu Russului*» (*Руський Плай*), а також «*Pareu Russului*» (*Руський Потік*) – лівий проток Мароша за посередництвом струмка Йоду.

На мапі Великого князівства Трансильванського на східних околицях села «*Marus Oroszfalu*» (нинішнього *Роші Мунць*) зафіксована кілька топонімів з коренем *Det-*, зокрема «*Hora Detc*» (*Гора Детк*), «*Sely Detc*» (*Шелі Детк*), «*Gorhan Detc*» (*Горган Детк*)⁵. Ці назви можуть бути пов'язані зі словом *did* (*дед*), яке в угорській мові засвоєне у формі «*det*»⁶. В такому разі цей славізм може служити ключем до розшифрування назви сусіднього поселення Деда (*Deda*) – села *Діда*, розташованого неподалік Роші Мунць на правому березі Мароша.

¹ Pič J.L., Amlacher A. Die Dacischen Slaven und Csergeder Bulgaren. – S. 249–255.

² *Rușii Munți* / Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára...

³ *Deleni* / Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára...

⁴ *Solovăstru* / Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára...

⁵ Großfürstentum Siebenbürgen (1769–1773) – First Military Survey.

⁶ Кочубинский А.А. О русском племени в Дунайском Залесье. – С. 84.

Давні руські сліди на правому березі Мароша збереглися і неподалік міста Топлиці й однойменної річки – правої притоки Мароша. На новітніх картах вказана гора під назвою «Fagul Rusului» (*Фагул-Русулуй*) (1001,0)¹, що в перекладі з румунської означає *Руський Бук (Буків)*. Мапи ХІХ століття дозволяють уточнити, що ця гора належала до гірського масиву під назвою «Oroszbük» (*Орос-Бук*), що перекладається з угорської також як *Руський Бук*. Натомість панівною висотою була гора «Oroszbük» (*Орос-Бук*) (1186), біля якої розміщувалося поселення Rojana Oroszbükului (*Поляна Руського Бука*)².

Про глибокий руський слід на північно-східній околиці нинішнього міста Топлиці свідчать і назви Верхнього і Нижнього «русських» потоків (*Felső Orosz-bük Patak* і *Alsö Orosz-bük Patak*), що беруть початок біля гори Руський Бук і впадають у річку Топлицю.

Гора Руський Буків, назва якої фіксувалася і як «Oroschbik»³, служила одним з природних знаків не тільки давнього кордону Трансильванії, але й значно давнішого угорсько-руського кордону. до якого прилягало помістя Сеплак.

Ще одне значне гніздо з «руськими» топонімами також пов'язане з давнім трансильванським кордоном, а саме в районі перевалу Борго, через який пролягала важлива транспортна комунікація з руською, а відтак молдавською, австрійсько-буковинською стороною.

Над річкою Бистрицею (Самоською) зафіксовані населені пункти «Borgo-Russ» (*Руський Борго*) і гора із загадковою назвою «Sdiboruscii» (*Жди-бо-русці?*)⁴. Натомість безпосередньо за перевалом Борго зустрічається гора «Rojana Rusului» (*Руська Поляна*), «Părau Rusului» (*Руський Потік*) і «Dealul Rusului» (*Руський Діл*). Характерно, що слово *Dealul Rusului* (1194) стосується не тільки *горба* чи *пагорка*, на значення яких вказують перекладні румунські словники, а саме первісного його значення як *долу (долини)*. Мова йде про витягнуту долину, яку сформували русла річки Дорни і її лівої притоки Дорнишори перед їхнім злиттям в районі Пояни-Стампи⁵.

Як підказує мапа Великого князівства Семигородського (1769–1773), в минулому існувала важлива гірська дорога, що сполучав долину

¹ Поиск карт Генштаба по спутниковым картам. L-35-51.

² Spezialkarte der K. u. K. Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Zone 18. Col. XXXIII.

³ Großfürstentum Siebenbürgen (1769–1773) – First Military Survey.

⁴ Spezialkarte der K. u. K. Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Zone 17. Col. XXXI.

⁵ Spezialkarte der K. u. K. Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Zone 17. Col. XXXII; Zone 16. Col. XXXII.

річки Марош з районом перевалу Борго і долиною річки Дорни. Вона пролягла неподалік устя потоку Ілва (околиці населеного пункту Лунка Брадулуй) і вела в північному напрямку аж до гори П'єстріле Росса, що на кордоні з Буковиною¹. На цьому маршруті карта 1769–1773 років фіксує як один з важливих орієнтирів гору Руску (Ruska), Однак на пізніших мапах позначені дві «руські» гори. Це Поляна Руська (*Poeana Ruska*, 1556), яку можна впевнено ідентифікувати із згадуваною горою Руською, а також трохи далі на північ – Руський Діл (*Dealul Rusci*, 1924), що розміщений неподалік старого кордону Трансильванії. Руський Діл є межовим знаком між Сучавським і Мурешським повітами Румунії, тобто історичною Південною Буковиною і Трансильванією.

Цілком можливо, що до «руських гір» (за назвою) належала і гора П'єстріле Росса, яка також розміщена на старому кордоні Трансильванії, і згадується як *Pietrille Rossa*, *Pietrille Rossu*², *Pietrille Rosch* і традиційно перекладається як «Червоне Каміння».

Йосеф Піч відносив до «руських» топонімів деякі назви з коренем *ros-*. У тому числі й оронім П'єстрілле Россі (*Pietrille Rossi*), що зафіксований неподалік устя Бистричоари на кордоні Трансильванії XVIII-XIX століть³. Очевидно, що підставою для такого ототожнення служили численні адаптації давніх назв з коренем *rus-* до угорської і румунської мови. Слід відзначити, що навіть найдавніші означенні руса (русина) як «ороша» (*orosz*) в угорських документах XIII століття писали переважно через «u» – *Oruz*, *Vruz*, *Wruz*⁴.

Більше двох століть корені *rusz-* і *rosz-* вживалися паралельно в назві села Русчюр (*Ruscior*, повіт Сібіу). У XIV століття воно згадувалося як «Русинське село» (*villa Ruthenica*, 1409 згадується як «Руське село» – *Ruesdarf*. З 1733 року його назва фіксувалася також у формі *Rosz-Csür*, а 1909 побутували три варіанти – *Rusciori*, *Roszcür*, *Reussdörfel*⁵.

На формування географічних назв у Трансильванії помітний вплив мали також вихідці із Шароського (Шариського) краю – історичного району на північному сході сучасної Словаччини. Йозеф Піч називав їх шароськими слов'янами і представниками руського племені⁶.

¹ Großfürstentum Siebenbürgen (1769–1773) – First Military Survey.

² Moldawier-Wallachisch Militär-Regiment (1773–1774) – First Military Survey.

³ Specialkarte der K. u. K. Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Zone 17. Col. XXXIV.

⁴ Jerney J. Thesauri linguae Hungaricae ex epocha Arpadianorum. – P. 101.

⁵ Ruscior. Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára.

⁶ Pič J.L., Amlacher A. Die Dacischen Slaven und Csergeder Bulgaren. – S. 255.

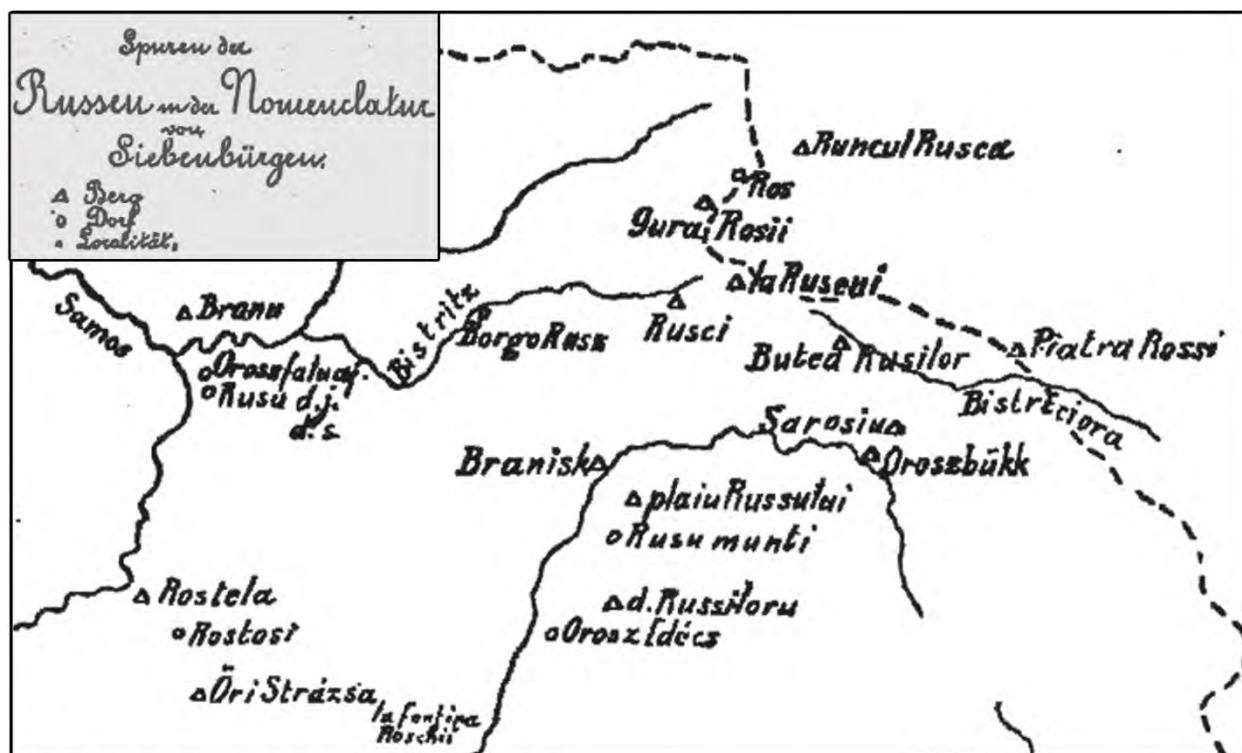

Рис. 2-21. Фрагмент схеми “Сліди русів в номенклатурі Трансильванії” (Pič J.L., Amlacher A. Die Dacischen Slaven und Csergeder Bulgaren. - S. 253).

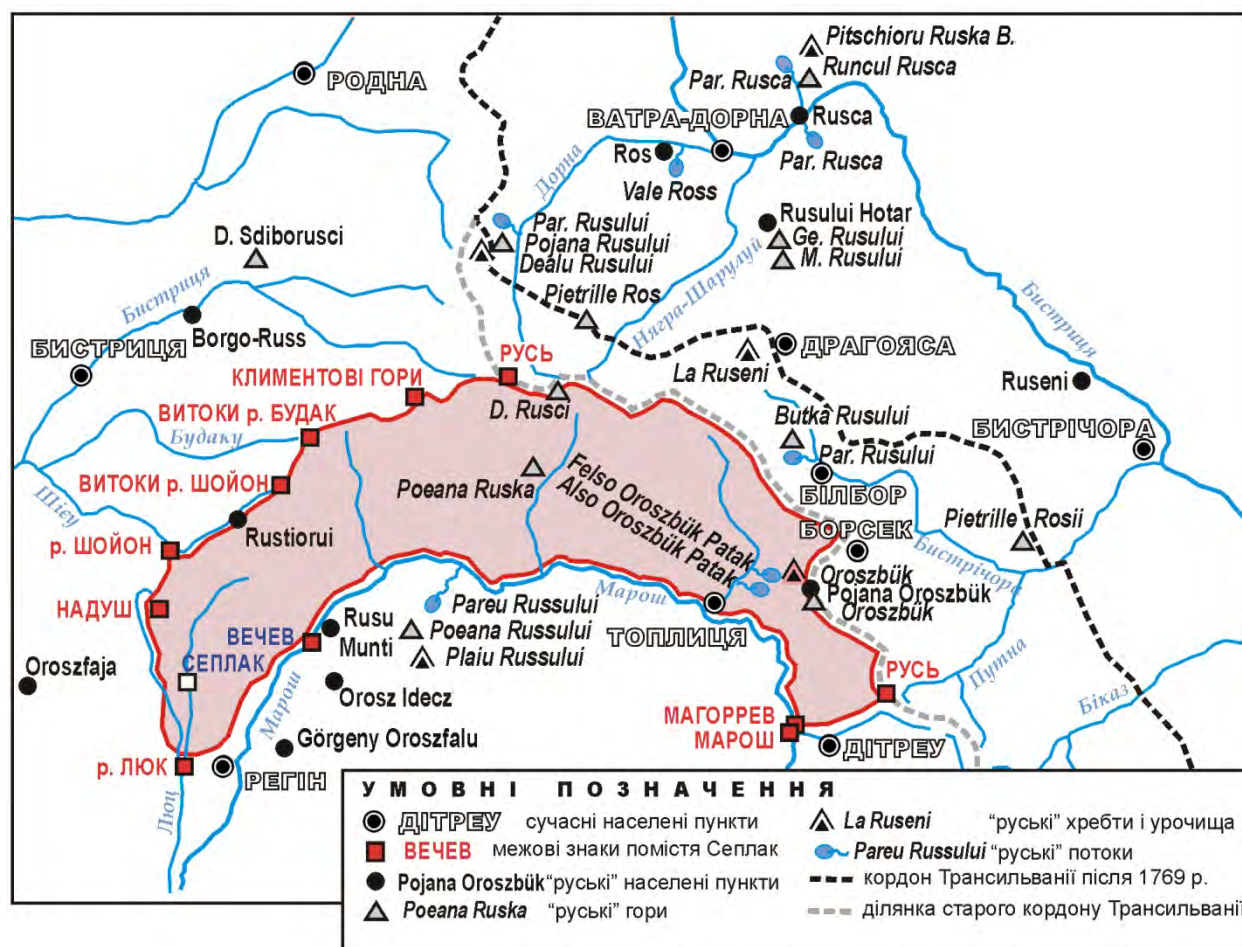

Рис. 2-22. Оновлена схема “Сліди русів в номенклатурі Трансильванії” в районі історичного помістя Сеплак.

На історичних картах фіксуються назви *Sarisch, Saros, Saros hegi Szarospatak, Magyar Saros* та деякі інші. Однак слід зазначити, що в документах XII-XII такі споріднені назви писалися здебільшого через «u»: *Sarus, Sarustou, Saruspatak, SarusBur*¹.

Якщо накласти нашу схему з зафіксованими «руськими» топонімами, на австрійську карту Великого князівства Сомогородського другої половини XVIII століття, то можна зауважити, що значна частина зафіксована вздовж давніх доріг, що вели з Дітреу і Топлиці до Поляни Руської, а далі через територію сіл Білбор і Драгояска в долину Негри-Шарулуй, а відтак неподалік до місця її впадіння у Бистрицю біля Ватри-Дорни.

Тут ми зустрічаємо населений пункт під назвою «*Rusca*» – *Руська*, що в період Австро-Угорщини був присілком Ватра-Дорни². На лівому (буковинському) березі Бистриці знаходиться гора *Runcul Rusca* (1154), біля якої протікає річечка *Руська (Rusca)*. На австрійській карті дистрикту Буковини (1773–1776) річка позначена як «*Pareu Ruska Bach*», а біля його північно-східних витоків – гора «*Pitschioru Ruska Bach*». що прилягає до гори Джумалев³. Очевидно, що давніше назва *Руська* стосувалася гірського масиву, для якого пізніше вживалися додаткові уточнені назви *Рункул* (гірське пасовище на місці зрубаних дерев) і *Пічорул* (південно-західний відріг гори Джумалев).

Звідси, від поселення *Руська*, як і сусідньої Нижньої Дорни, або Дорни-Джумалев, дорога вела до гори Джумалев, а відтак у долину Молдави в районі населеного пункту Пожорита.

Долина річечки *Руської* здавна вважалася однією з найбільш мальовничих околиць Дорни. ще наприкінці XIX століття захоплення туристів викликала 12-годинна кінна мандрівка через гору Джумалев і до Кимполунга (Довгополя). Про давні комунікації нагадує також річка Путна, що витікає на західних схилах Джумалев і несе своїх води до Молдави, з якою зливається неподалік Пожорити⁴.

Нині головна дорога з Ватра-Дорней пролягає через Якобени і перевал Местиканешти, де вона спускається в долину Путни і веде до Пожорити.

Картографічні джерела свідчать, що давні руські поселенці залишили численні сліди в назвах гір і потоків, урочищ і населених пунктів північно-східній Трансильванії, що на кордоні з Південно-

¹ Jerney J. Thesauri linguae Hungaricae ex epocha Arpadianorum. – P. 116.

² Specialkarte der K. u. K. Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Zone 16. Col. XXXIII.

³ Distrikt Bukowina (1773–1776) – First Military Survey.

⁴ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde... – S.196.

західною Буковиною. Руські топоніми концентруються районі Горішнього Мароша неподалік таких значних міст як Регін і Топлиця, а також вздовж шляхів, що вели з долини Мароша, з району Бистриці Мароської і міста Бистриці до буковинської Ватри-Дорни.

«Руськими» горами – *Дялу Русулуй, Петріле Рош, Дялу Русчі, Орошбук* – промаркований давній кордон Трансильванії, що в XIII столітті служив русько-угорською границею на ділянці від перевалу Борго і до Перицького перевалу, розміщеного неподалік нинішнього села Дітреу і річки Муреш.

Руська Буковина над Марошем

Ми вже відзначали, що до давніх слов'янізмів угорської мови належить слово «bűkk», що вживається на позначення роду дерев родини букових (*Fagaceae*)¹. У межиріччі Топлиці, Бистрічори і Бистриці зафіксовані «руські» букові потоки і гора *Руський Бук (Буків)*, а також інші букові гори і потоки, що свідчать про давнє слов'янсько-руське заселення цієї місцевості, яку можна назвати «Буковиною».

На першій австрійській військовій карті Трансильванії відзначено в цьому районі 6 топонімі, пов'язаних з буковими горами, і 2 топоніми, що позначають потоки. На північному заході від поселення Борсек розташовані гори *Oroszbük, Alkosibük, Bukhavas*, а біля північних витоків Путни – *Lapos Buk, Magos Buk, Ketsken (Ketsen) Buk*. Біля цих гірбкпк початок *Bukhavas Patak*, що тривалий час протікає паралельно до річки Путна, а згодом впадає в неї. Натомість Потік Руського Бука (*Orosz-bük Patak*), як ми вже згадували, витікає на західних схилах гори Руський Бук і є лівим притоком Топлиці.

Значно більше «букових» топонімів відзначено на картах XIX – початку XX століття. Додатково згадується *Kis Bükhavas* (1306), *Bükhavas labja* (1318), *Szvide Alkosz Bük, Bucella Kozrezului* та деякі інші.

«Букові» назви часто містять ознаки, що вказують на особливість форми географічного об'єкту, його зв'язок і з іншими топонімами. Наприклад, назва *Bükkhavas* (1346) перекладається як «Букова гора» найвища вершина в районі поселення Борсек. Натомість сусідня дещо нижча вершина означена як *Kis Bükhavas* (Мала Букова Гора, 1296), а ще нижча гора названа *Bükhavas labja* (1140) – Лапа Букової гори, тобто частина «букової гряди».

Із метричними характеристиками гори, формами її вершини пов'язаний назви *Magos Buk (Великий Бук)*, *Lapos Buk (Плоский Бук)*, *Ketsken (Ketsen) Bük (Бузький Бук)*. Натомість *Banyabük* вказує на місце добування природник копалин, для якого вживалося назва «баня» (*шахта*).

¹ Лизанець П.М. Слов'янізми в угорській мові (говірках)... – С. 110.

Рис. 2-23. Поширення топонімів з лексемою “бук” (*bükk, bük, buk, buc*) у межіріччі Мароша, Топлиці, Бистрічори і Путни.

На етнічну приналежність вказують «букові» топоніми з ознакою «руські», що пов’язано з назвою колишнього населеного пункту *Pojana Oroszbü*, так і назвами гори *Oroszbük* (1186), гірської гряди *Oroszbük* і двох потоків *Felső Orosz-bük Patak* і *Alső Orosz-bük Patak*, що вливаються до Топлиці. Тому не видається суперечливим, якщо Руською Буковиною ми назвемо місцевість, обмежену річками Марошем, Топлицею, Бистрічорою, Путною і Ходошою. Тим більше, що місцеві «букові потоки» (*Felső Orosz-bük Patak, Alső Orosz-bük Patak, Kis Bükhavas patak, Bukhavas Bach*) сполучаються з усіма цими водними артеріями.

Руська Буковина, що локалізується на угорсько-руському кордоні 1228 року і документально зафіксованій лінії старого трансильванського кордону (до XVIII століття), належить, без сумніву, до яскравих слідів слов’яно-руського розселення на краю історичної Трансильванії.

ВИСНОВКИ

Межовий опис трансильванського помістя Сеплак, що було конфісковане у Симона Бані 1228 року і передане великому скарбнику, магістру Діонісію, містить численні межові знаки, абсолютна більшість яких піддаються переконливій ідентифікація і локалізації.

Центром помістя було поселення Сеплак (*Széplak*), що розміщене північно-західніше від міста Регін. Воно зберігало свою назву до початку XX століття. Нині Горень (*Goreni*).

Межа починалася від локо Магоррев, розміщеного на східному березі річки Морош (нині – *Муреш*) в районі між нинішнім селом Дітреу і містом Топлицею, а далі вела правим берегом Мороша (*Муреша*) до замку Вечев (*Марош-Веч*, нині *Бринковенешть*), нижче якого вона повертала від берега Мороша в південно-західному напрямку. Тут вона обходила із західної сторони село Луер (*Луєріу*) і дорогу, що вела із Сеплака до Регуна (*Регіна*), перетинала річку Люк (*Люц*) і звертала на північний захід, а відтак на північ до витоків річки Шойон (*Шієу*). Далі була вершина гори Чузберч (*Пояна Томі*), а після неї – витoki потоку Бодак (*Бодаку*). Неподалік витоків потоку Бодак починалися Климентові гори (південно-західна частина *Мунці Келімань*), а за ними – Русь, тобто угорсько-руський кордон, що відділяв Сеплацьке помістя з північного, північно-східного і східного боку.

Лінія давнього угорсько-руського кордону асоціюється з старим кордону Трансильванії, що зафіксований на австрійській карті Молдавського дистрикту (1788–1790). Про його давність свідчить не тільки легенда карти, але й особливість пролягання кордону місцями гірського вододілу, що розмежовував притоки Золотої Бистриці (Бистриці Серетської) і Мароша (*Муреша*).

Це узгоджується з поглядами молдовських і румунських дослідників, які вважали, що фактичні кордони з Трансильванією вздовж Карпат (від Черемошу до Мілкова) були визначені протягом XIV століття в процесі становлення і консолідації Молдови, а розмежування здійснювалося по лінії водорозділів.

Старий кордон Трансильванії, а відповідно і давній угорсько-руський кордон, пролягав дещо західніше від добре відомої лінії

кордону другої половини XVIII – початку XX століття, що вів від перевалу Борго до околиць поселення Драгояска, а відтак до перевалу Тулгеш. Натомість старий кордон Трансильванії починався біля гори П'єтріле Рош, що неподалік перевалу Борго, і пролягав в південному напрямку до гори П'єтросул, а відтак в південно-східному напрямку до Перицького перевалу і витоків річки Марош.

У зв'язку зі сходженням межі Сеплацького помістя з адміністративною границею комітату Марош-Торда в районах витоків річки Шойон, гори Чузберч і витоків потоку Бодак, можна допустити, що й надалі вона була прив'язана до цієї адміністративної лінії, що відзначена на картах XVIII-XX століття. Таким чином межа Сеплацького помістя стикалася з угорсько-руським кордоном в районі гір Руська (Русчі) і П'єтросул.

На карті 1788–1790 років зафіксовано, що старий кордон Трансильванії пролягав гори П'єстрілле Рош до вершини П'єтросул, обминаючи з північного заходу гору Русчі. Проте більш ймовірно, що у XIII столітті не тільки природним, але й державним розмежувальним пунктом на трансильванському (угорсько-руському) прикордонні була саме вершина Русчі. На це вказує не тільки її яскрава назва, але й місця пролягання давніх шляхи та адміністративних меж-границь трьох комітатів, що відмічені в цьому районі, а також лінія гірського вододілу, що розмежовує притоки Бистриці Самоської і Бистриці Золотої (Серетської). Цей вододіл пролягає від перевалу Борго (нинішня назва Тихуца), до гори П'єтросул через вершини Корн, Буба, Бистричор і Рушчі. Нині цим маршрутом пролягає межа між Сучавським повітом історичної Молдови і повітами Бистриця-Несеуд і Муреш історичної Трансильванії.

Можна з великої мірою вірогідності стверджувати, що межа Сеплацького помістя стикалася з Руссю неподалік гори Бистричор (1994), а точніше на її східному відгалуженні (віднозі), яка нині називається «*Piciorul Bistriciorului*» (букв. *Віднога Бистричори*). Саме там в минулому сходилися межі трансильванських комітатів Бистриця-Насод і Марош-Торда, а нині пролягають адміністративні межі румунських повітів Бистриця-Несеуд і Муреш, що на межі з сучасним Сучавським повітом.

Далі межа Сеплацького помістя пролягала разом з лінією угорсько-руського кордону до гора Рушчі, до гори П'єтросул, до західних околиць поселення Білбор, а відтак до іншої «руської» гори під назвою «*Oroszbük*» (*Руський Бук*) і знакового Перицького перевалу, що неподалік Топлиці і Дітреу. Тут межа розходилася з лінією кордону і

повертала до річки Марош, на березі якого розміщувалося локо Магоррев (*Мадярський Брід*).

Таким чином підтверджується ключове положення дарчої грамоти короля Адраша II, що помістя Сеплак з усіх сторін було виділене межевими знаками і кордонами, а також засадниче правило межових описів, коли перший межовий знак (у нашому разі локо Магоррев) і останній межовий знак (кордон Русі) повинні розміщуватися неподалік один від одного.

На основі межового опису 1228 року й ідентифікації угорсько-руського кордону зі старим кордоном Трансильванії можна зробити висновок, що Клементові гори починалися неподалік від витоків потоку Бодак і стосувалися південно-західної частину гірського масиву, що нині відомий під назвою Келімань. Враховуючи чітку прив'язку північно-західної межі помістя Сеплак до історичної межової лінії комітату Марош-Торда, можна встановити, що Климентовими горами біли гірські вершини, що розміщені за хребтом Дялул Негру (*Чорний Діл*), який розмежовує витoki Будака і Бистриці Самоської. Це насамперед такі знакові вершини як Молдаван (колишній *Панулець*, тобто «*Малий Пан*», 1541), Циганка (1395), Прислопу (1484), Бистричор (1989) та деякі інші. Натомість можна з великою мірою вірогідності стверджувати, що північно-східна частина теперішніх Келіманських гір, у тому числі вершини Изворул Келіманелуй (2031,8) і Келіману Чербулуй, (2013,0), у першій половині XIII століття не входили до складу помістя Сеплак і належали до Русі.

Ідентифіковані і локалізовані межові знаки Сеплацького помістя свідчать, що до території Русі прилягала північна, північно-східна і східна частина Сеплацького помістя.

На початку XIII століття Угорське королівство повністю опанувало історичні землі Трансильванії, тобто вийшло на лінію вододілу в Південно-Східних і Південних Карпатах, якою пролягав угорський, а відтак трансильванський кордон. У 1228 році угорсько-руський кордон не був предметом міждержавних суперечок, тому що Галицьким князівством правив син угорського короля на ім'я Андраш, а його батько Андраш II, як зазначено в грамоті від 1228 року, був верховним правителем Угорщини, Далмації, Хорватії, Рами¹ і Сербії, Галичини і Лодомерії².

¹ *Р а м а* – Боснія і Герцаговина.

² «*Andreas, Dei gratia, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Seruiae. Galliciae, Lodomeriaeque rex in perpetuum*» – «Андрій, з ласки Божої, король Угорщини, Далмації, Хорватії, Рами, Сербії, Галичини і Лодомерії навіки».

Не витримує перевірки реальними фактами теза Іона Ністора, що «Русь», згадана у документі 1228 року, не має жодного зв'язку з Червоною Руссю чи Галичиною, а має бути ототожнена з населеним пунктом «Руштьюрул» (*Rusciorul, Sebeşul de jos, Alsosebes*) у повіті Бистриця-Несеуд, розташованому прямо біля витоків річок Шієу та Будаку¹.

Локалізовані межові знаки Сеплацького помістя свідчать, що його межа справді пролягала через витoki потоку Себеш, де розміщене нинішнє поселення Руштьюр. Однак вона не закінчувалася там, а вела далі через гору Чузберч, відтак до витоків потоку Будаку, а вже потім до Климентових гір і Русі, яка локалізується в районі так званого старого кордону Трансильванії.

Так само виглядає надуманим категоричне твердження румунського дослідника, що назва «Русь», вказана у документі угорського короля, не могла стосуватися Руського князівства і Галичини, оскільки угорський король Андраша II титулував себе на початку документа «королем Галичини і Лодомирії» (*Galitiae Lodomeriaeque rex*) і відповідно саме так ця країна мала б називатися і в подальшому тексті, якби її кордони десь були згадані².

З цього приводу слід зазначити, що, по-перше, назва «Русь» згадується в контексті межових знаків Сеплацького помістя. Тому вона, як і назви інших межових знаків, подається в такому варіанті, що побутував на той час серед місцевих мешканців.

По-друге, у першій половині XIII століття Руссю називали й інші прикордонні території Галицького (Галицько-Волинського) князівства, навіть ті, що сусідували з Угорським королівством значно північніше.

За словами магістра Рогерія, автор латиномовного твору «Сумна пісня про руйнування Угорського королівства татарами», написаного в середині XIII століття, монгольські війська вторглися в Угорщину через «Porta Rusciae»³ (Ворота Руські, або ж Ворота Русі), які ототожнюють з Лупківським перевалом⁴. Руським воротами називали в той час також Верецький перевал⁵. Обидва перевали були кордоном між Угорським королівством і Галичиною (Галицькою Руссю).

Таким чином підтвердилися слова Михайла Грушевського, що Карпатський хребет служив угорсько-руською границею на цілім протягу, починаючи від Тилицького перевалу (нині на кордоні Польщі і

¹ Nistor I. *Românii și rutenii din Bucovina*. – P. 6-7.

² Там же. – P. 6.

³ Rogerii M. *Carmen miserabile super destructione regni Hungariae temporibus Belae IV regis per Tartaros...* - P. 264.

⁴ Сополіга М. *Українці Словаччини: історико-етнографічний аспект...* - С. 18.

⁵ Грушевський М. *Історія України-Руси*. Т. 2. – С. 460.

Словаччини, між Західним і Низьким Бескидом) і аж до Семигорода. Ми можемо лише уточнити, що угорсько-руський кордон XIII століття в районі нинішньої Трансильванії простягався до південно-західних окраїн історичної Буковини і далі вів на південний схід від перевалу Борго (*Тихуца*) до Перицького перевалу, розташованому на гірському вододільному хребті неподалік витоків Мароша (*Муреша*) і трансильванського міста Топлиці.

Етимологічний аналіз межових знаків Сеплацького помістя і пов'язаних з ним давніх географічних назв може служити цікавою ілюстрацією до слов'янських і руських сторінок історії Трансильванії, не залежно від того, як цей край називають: *Ultra siluas* (*Залісся*), Ерделі (*Erdély*), Ардял (*Ardeal*), Семиграддя (*Siebenbürgen*), Семигородська земля чи будь-якою іншою спорідненою назвою.

Розділ 3

ШИПИНСЬКА ЗЕМЛЯ

3.1

ШИПИНСЬКА ЗЕМЛЯ У ХРОНІЦІ ЯНА ДЛУГОША

Поразка військ польського короля Казимира III у Шипинській землі (1359 р.)

Вперше Шипинська землі згадується під 1359 роком у хроніці Яна Длугоша. Він писав, що після смерті воєводи Стефана владу у Молдавії захопив його молодший син Петро, який опирався на «угорських провінціалів», тобто угорських намісників у Молдавському воєводстві. Натомість старший син Стефан звернувся за допомогою до польського короля Казимира III, обіцяючи йому свою вірнопідданість¹.

Влітку 1359 року, а саме 30 червня – наступного дня після свята апостолів Петра і Павла, вирушило в похід 11 польських корогів, зібраних з Краківської, Сандомирської, Люблінської земель та з Русі (Руського королівства). У кількох прикордонних сутичках вони досягли успіхів, але воєвода Петро уникав відкритого бою і влаштував засідку на краю великої пущі, яку волохи називали «Плоніною». Вздовж лісової дороги вони попідрізали стовбури дерев і несподівано повалили їх на рицарів, коли ті проходили поруч. Багато людей і коней загинуло, а чимало вояків отримали поранення і потрапили у полон. Польське військо зазнало жакливної поразки².

¹ Dlugossii J. Historiae Polonicae libri XII... T. III. – S. 277-278.

² Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 139-140.

Версії і гіпотези щодо місця битви

На цей час місце битви найчастіше пов'язують або з Козминським (Кузьминським) лісом, розміщеним на шляху між Чернівцями і Серетом, відомим пам'ятною битвою між військами польського короля Яна Ольбрахта і молдавського воєводи Штефана Великого у 1497 році, або ж з якоюсь лісовою ділянкою на землях нинішньої Кіцманщини, що у Прут-Дністровському межиріччі.

Першу версію обґрунтовував ще Рудольф Вікенгаузер і її підтримували інші дослідники австрійської доби¹. Радянські історики також вважали, що битва відбулася на Чорній Полянці, на краю Козминського лісу, що неподалік селища Глибока².

З Козминським лісом пов'язував місце битви галицький історик Александер Чоловський, автор дослідження про початки Молдавського князівства і похід 1359 року військ Казимира Великого. Він локалізував «Плонини» Длугоша, відразу за Прутом і Черемошем, де починалася стіна широкої лісової пущі, що покривала Карпатське підгір'я. За словами автора, вже в XIV столітті ці «Плонини» називалися «Буковиною». Важливе також уточнення Чоловського, що на шляху до лісів «зрадливої пущі», де відбулася пам'ятна битва, згодом постав укріплений город (замок) Цецин. Його спорудження також пов'язують із заходами польського короля Казимира Великого³.

За іншою версію, запропоновану в останні десятиріччя, місцем битви було одне з поселень на північному заході від Чернівців – на землях сучасної Кіцманщини⁴. Автори і прихильники цієї версії посилаються на твердження Яна Длугоша, що ліс, де відбулася битва, був згодом вирубаний і на цьому місці постали оброблювані поля⁵.

З лівим берегом Пруту, а саме з шляхом від Снятина до Чернівців пов'язує «Ліси Плонини», сучасний румунський дослідник Констянтин Резакевич, який ототожнює їх з «Великою Буковиною»⁶. Мова, очевидно, йде про «Велику Буковину», згадану в грамоті молдавського воєводи Романа від 30 березня 1392 року, або ж про великі ліси під назвою «Буковина», що зафіксовані в Любовельській мирній угоді,

¹ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde. – S. 311;

² Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область... – С. 178;

³ Czołowski A. Początki Mołdawji i wyprawa Kazimierza Wielkiego r. 1359. – Lwów, 1890. – S. 28.

⁴ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 32.

⁵ Балух А. «Шипинская земля»: истоки и судьба. – С. 29.

⁶ Rezachevici C. Cronica Moldovei de la Cracovia. – P. 174.

укладеній 15 березня 1412 року між королем Угорщини Сигізмундом та королем Польщі Владиславом II. Ці великі ліси – «Велика Буковина» – служили природною межею між Шипинською і Молдавською землями¹. (Рис. 3-2).

На нашу думку, локалізація битви 1359 має важливе значення в історії Шипинської для розуміння її географічного положення, місця і ролі у формуванні майбутнього Молдавського князівства. Очевидно, що перевагу тої чи іншої версії треба оцінювати, в першу чергу, мірою зв'язку з повідомленням Яна Длугоша, яке містить чимало прямих і опосередкованих підказок.

«Великі ліси» Шипинської землі – головний маркер місця битви 1359 року

Польський хроніст справді залишив кілька маркерів-підказок, що вказують на місце битви польських і молдавських військ. У першу чергу мова йде про ліси Шипинської землі, що були розміщені не біля кордону Польського королівства, а на певній, порівняно далекій відстані від нього. Адже, увійшовши до «ворожої землі», польське військо «мало постійний успіх і здобуло перемогу в кількох незначних сутичках». Через те, що противник уникав вирішальної битви, військо підійшло до великого і довгого лісу, який волохи називали «Плони́нами».

«Silvae erant vastae et in longum porrectae, Ploniny a solitudine, et quod profectum non afferunt, nec cultae sunt aut arabiles, in terra Sepeniczensi sitae, quas, ut praemisimus, Ploniny Walachi vocant, quibus exercitus Polonicus, ut gradum ad interiora et plana romoveret, transiturus erat... Silvarum huiusmodi densitas temporis processu in culturam et camporum planiciem redacta».

Український переклад, що представлений в колективній монографії буковинських науковців, подає таку картину:

«Був на Шипинській землі широкий і довгий ліс, який волохи називають Плони́нами, як безплідну й неврожайну пушу, людьми не орану і не заселену. Отам-то довелося йти полякам, щоб дістатися всередину краю і на більш відкритий простір [...]. А той густий ліс з часом було вирубано і в цьому місці виникли оброблені поля»².

¹ Квасецький А.Т. Старий Берладський шлях. – С. 172.

² Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.) / В.М. Ботушанський, С.М. Гакман, Ю.І. Макар та ін. За заг. ред. В.М. Ботушанського. – С. 139-140.

Український перекладу цілком узгоджується із польським варіантом, що надрукований у виданні «Dziejów polskich» 1868 року. У ньому також зазначено, що *«той густий ліс з часом було вирубано і в цьому місці виникли оброблені поля»*¹.

Очевидно, що саме це зауваження про пущу, що з часом була вирубана і перетворена на поля, послужили підставою для поширеної гіпотези, що подія відбулася в межах колишнього Кіцманського району, територія якого освоювалася скоріш за все через наявність родючих ґрунтів². Певний вплив на побутування такої версії мав, безсумнівно, стійкий стереотип, що Шипинська земля – це в основному Прут-Дністровське межиріччя.

На нашу думку, і польський, і український переклади загалом добре передають зміст латинського оригіналу, незважаючи на складну синтаксичну конструкцію речення. Але якщо ретельніше дотримуватися змісту латинського оригіналу, то можна виявити деякі невідповідності і навіть суперечності, що мають важливе значення для локалізації місця битви 1359 року.

У першу чергу впадає у вічі, що латинському тексті Яна Длугоша мова йде не про окремий ліс, що означений як *«широкий і довгий»* або ж *«obszerny i długi»*, а про лісовий масив – *«ліси»*, що були *«великі та довгі»* – *«Silvae erant vastae et in longum porrectae»*.

Перекладач Гугл, який нині став значно кваліфікованішим і враховує різні лексичні, граматичні і синтаксичні особливості латини та української мови, запропонував такий варіант перекладу: *«Ліси були неосяжні та простягалися далеко й широко»*. На мою думку, щось середнє між дослівним і літературним перекладом. Однак можна було б сказати «літературніше»: *«Ліси були дуже великими та простягалися широкою смугою»*.

Ще одна неузгодженість між латинським оригіналом і його перекладом пов'язана з наступним реченням: *«Silvarum huiusmodi densitas temporis processu in culturam et camporum planiciem redacta»*. Його перекладено як *«той густий ліс з часом було вирубано і в цьому місці виникли оброблені поля»*, що ідентичний польському перекладу: *«Ów zaś las gęsty za czasem wytrzebiono, i powstały w tém miejscu pola uprawne»*.

¹ «Był w Sepskiej ziemi las obszerny i długi, który Wołosi Płoninami zowią, jako puszcę płonną i nieurodzajną, ani oraną ani zamieszkaną od ludzi; tamtędy Polakom iść wypadało, aby się dostać do wnętrza kraju i na otwarsze przestrzenie ... Ów zaś las gęsty za czasem wytrzebiono, i powstały w tém miejscu pola uprawne». Jana Długosza kanonika krakowskiego. Dziejów polskich ksiąg dwanaście. Przekład. Karola Mecherzyńskiego. T. 3. – Kraków, 1868. S. 258-259.

² Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 140; Балух А. «Шипинская земля»: истоки и судьба. – С. 29.

Якщо перекладати латинський оригінал дослівно, то ми дізнаємося, що мова йде не про вирубані ліси і створені на їхньому місці орні ділянки, а дещо про інше: **«з часом густота цих лісів зменшилася через перетворення на оброблювані і рівнинні поля»**.

Отже, по-перше, автор повідомляє не про окремий ліс, а про множинне поняття: неосяжні і протяжні лісові масиви. А по-друге, ліси були не вирубані, а лише з часом частково втратили свою густоту (щільність). Вони зменшилися («redacta») внаслідок окультурення – перетворення окремих ділянок «на оброблювані і рівнинні поля».

Звичайно, що будь-який переклад українською мовою вимагає балансу між збереженням оригінального значення та адаптацією його відповідно до правил мови. Особливо це стосується перекладу з латини, яка використовує багато складних підрядних словосполучень, тоді як українська більше покладається на прості речення. Але якщо виникають сумніви щодо того чи іншого фрагменту тексту, то варто застосовувати буквальний переклад. Він значно точніший, ніж літературний переказ.

«Плонини» – волоська назва підгірних лісів Шипинської землі

Ще один маркер для локалізації місця битви 1359 року і безпосередньо самого лісу – це його назва **«Плонина»** (у мн. **Плонини**). В українсько-молдавських грамотах XIV це слово вживалося здебільшого у двох варіантах – **плоніна** і **планіна**, а означало «гірську місцевість, гори»¹. Можливо, що це волоське (східнороманське) запозичення з болгарської мови, у якій слово «планина» означає «гора»².

Автор Слов'яно-молдавського літопису 1359—1504 років, розповідаючи про полювання Драгоша і перехід через Карпати у долину річки Молдави, зазначав, що на цьому шляху мисливці перейшли високі планини, що називалися горами – **«высокиа планины, сии рече горы»**³. Воевода молдавський Роман у 1393 році титулував себе дідичем усієї землі Волоської **«от плонины аже до врегү моря»** – **«від гір аж до берега моря»**⁴.

Немає сумніву, що гірській, а точніше – підгірній місцевості на історичній Шипинській землі відповідає не стільки Кіцманщина, як правобережжя річки Прут, який є природною межею двох фізико-

¹ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. – С. 150, 153,

² Болгарско-русский словарь... – С. 530.

³ Славяно-молдавская летопись 1359-1504 гг. – С. 57.

⁴ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. – С. 153.

географічних країн: Прут-Дністровське межиріччя разом з лівобережною частиною Чернівців належить до Східно-Європейської рівнинної країни, а все інше з правого берега Пруту і основна частина обласного центру – до Карпатської гірсько-складчастої країни. Отже, переїжджаючи мостами через Прут, ми потрапляємо з однієї фізико-географічної країни до іншої¹.

Якщо врахувати, що в районі нинішніх Чернівці ще з часів Галицького князівства пролягали так званий Старий Берладський шлях, що сполучав столицю Руського королівства місто Львів з Нижнім Дунаєм, і для охорони якого у середині XII століття була збудована Ленківська фортеця, то цілком ймовірно, що місцем битви був саме Козминський ліс, який також належав до Шипинської землі. Сам Козмин вперше згадується 1334 року як значний населений пункт на шляху між Снятином і Серетом, де розміщувалися чернечі осередки Ордену францисканців, що входили до вікаріату Русі².

Чорна Поляна, або Чорний Холм – ймовірне місце битви 1359 року на північному краю Козминського лісу

Як ми вже відзначали, з Козминським лісом пов'язували місце битви 1359 року Адольф Віккенгаузер, Владислав Журковський, Александер Чоловський та деякі інші дослідники. У цьому зв'язку найчастіше згадується місцина під назвою «Чорна Поляна», яку локалізують поблизу Глибоки. Ця версія виглядає реалістичною, однак вимагає деякого уточнення.

«Чорна Поляна» вперше згадується у грамоті молдавських воєвод Іліяша і Стефана від 20 червня 1438 року. У ній йдеться, зокрема, про те, що господарі Молдавської землі дають придворному судді Петрові Гудичу пустелю (пущу) біля Чорного Холма, а саме Глубоку, а також село при дорозі, в гирлі потоку Бородач, де колись жив князь Михаїл³.

Протягом багатьох років вважалося, що мова у документі йде про першу згадку про селище Глибока, розміщеному на південно-західній околиця Кузьминського лісу. А назву «Holmul negru» перекладали як «Чорна Поляна»⁴.

Натомість запустила місцевість біля «Holmul negru» під назвою «Hlubosa» стосується не південної, а північної частини Козминського

¹ Коржик В. Буковина для всіх. Маршрутами екотуризму. – С. 10.

² Квасецький А. Старий Берладський шлях. – С. 14-15.

³ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / publicate de Mihai Costăchescu. Vol. 2. – P. 24.

⁴ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область. – С. 178.

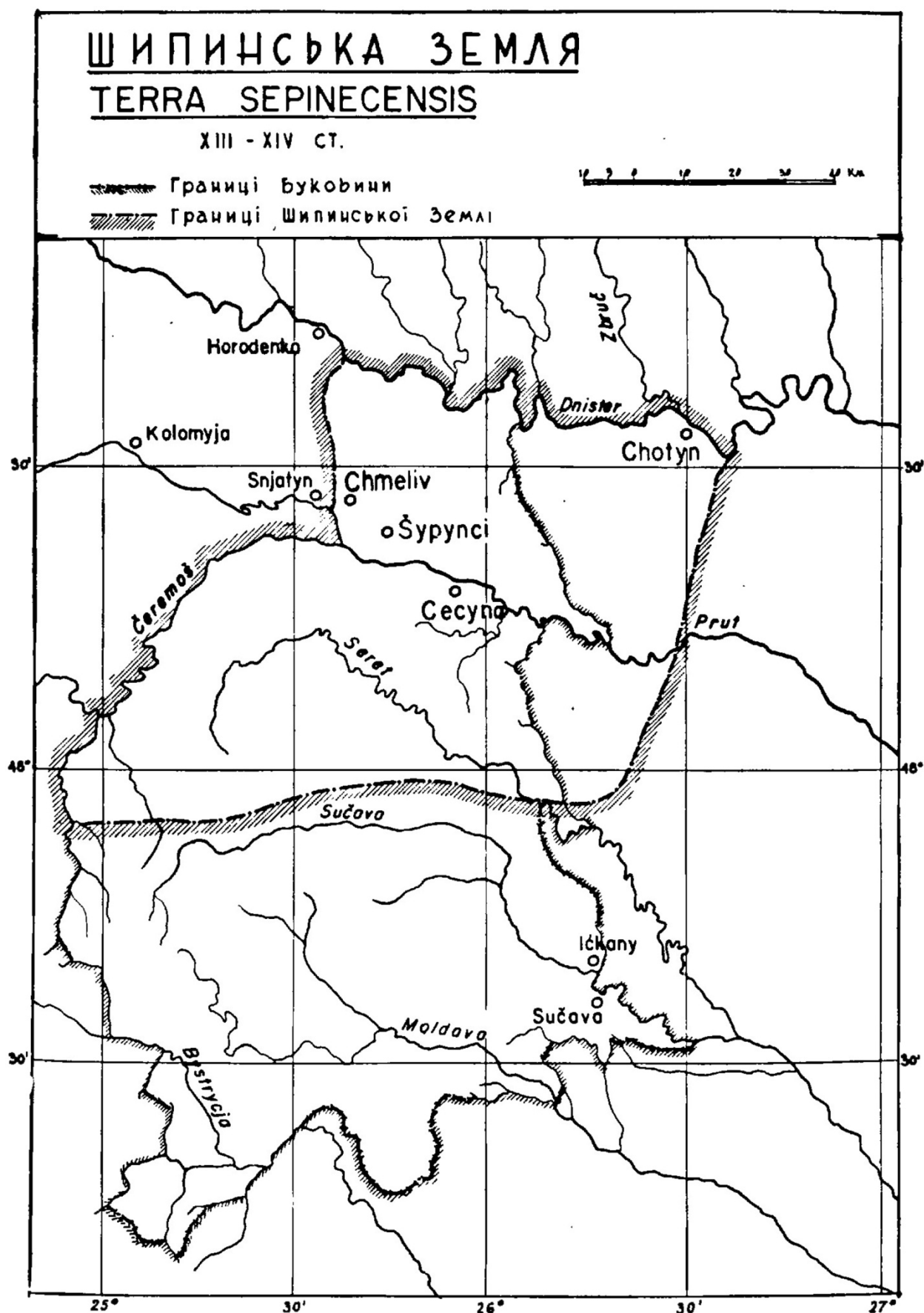

Рис. 3-1. Шипинська земля XIII-XIV ст.
(Буковина. Її минуле і сучасне... - С. 111)

лісу. Вона має безпосереднє відношення до долини «Глибока» («Хлубока»), що згадується 1488 року під час опису межі села Козмин¹. А вказане разом з долиною село при дорозі, в гирлі потоку Бородач, де колись жив князь Михайл, – нинішнє село Волока, де до цих пір збереглася назва «Бородач» за правою притокою Дереглуя.

Долина Глибока розміщена на півдні від нинішнього села Коровія, біля річки Дереглуй, в районі впадіння у неї потоку Невольниця. Саме там пролягав давній торговий тракт, що вів до Серету, Сучави, а далі аж до берега Чорного моря.

Назву «Holmul negru» переклали як «Чорна Поляна», хоча точніше буде «Чорний Холм», тобто заліснене темне узгір'я, горб чи височина. Очевидно, саме такою була ця місцина 1359 року, коли відбулася битва з польськими військами короля Казимира III. Проте пізніше, у 1438 році, коли ця місцевість передавалася Петрові Гудичу, вона вже була частково окультурена і придатною для заснування села. Ця обставина перегукується з повідомленням Яна Длугоша про поступове освоєння лісової пущі «Плонини».

Таким чином «Чорна Поляна», а точніше «Чорний Холм», що розміщені на північному краї Козминського лісу, в районі нинішнього села Грушівка й давньої історичної дороги, виглядає як найбільш ймовірне місце історичної битви 1359 року. Адже за Длугошем, битва відбулася на вході до «Плонини», а не на виході з неї.

Мета військового походу 1359 року і ставлення до його датування

Через те, що документи не засвідчують існування у 1359 році воєвод Стефана чи Петра, деякі історики вважають, що головна мета польського походу полягала у захопленні Шипинської землі, яка могла перебувати під впливом Молдавського воєводства, але формально ще вважалася складовою Галицької Русі. Згідно з польсько-угорською домовленістю 1350 року остання перейшла під владу короля Польщі. Тож воєводині Петро і Стефан могли бути управителями (державцями) замків у Шипинській землі².

Сучасні історики по-різному тлумачать описану подію одні пересувають дату походу на пізніший час – 1368 р. Інші вважають, що польський похід не міг бути спрямований проти властивої Молдавії, яка до кінця 1359 року перебувала під владою угорського короля – союзника короля Польщі. З огляду на це було висунуто гіпотезу на північ від

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 334.

² Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 33.

Молдавського воєводства існувала «окрема держава», що утворилася в області, раніше приналежній до Галицько-Волинського князівства, тобто на Шипинській землі, або ж на південь від неї – в районі м. Серет, який перебував у тісних церковних зв'язках з Руссю, адже належав до Галицької єпархії. Захоплення міста котримсь з молдавських воєвод (Богданом Драгошем чи Лацком) могла стати причиною походу польського війська саме на Серет.

У цій дискусії не втратила актуальності версія молдавського історика Павела Параски, який на початку 80-х років минулого століття побачив в описаному Яном Длугошем воєводі Стефані – сина молдавського правителя Саса. У документах зафіксовано, що наприкінці 40-х років XIV століття син Саса на ім'я Стефан втікав у Галичину до короля Казимира III. А в молдавських конфліктах наприкінці 50-х років міг брати участь він або ж його сини, сподіваючись повернути втрачену спадщину. Їхні прагнення співпадали з намаганнями польського короля, який отримав зручний привід для втягнення Молдавії в сферу своєї політики на школу угорському королю¹.

Із польською експедицією 1359 року хронологічно співпадає угорський похід в Молдавію, який очолив Драгош, син Дьюли із Джулешт. Він вирушив з угорським військом напередодні 1360 року з метою відновлення залежності Молдавії від Угорщини. Обидві події об'єднується в контексті наявності двох угруповань молдавських феодалів, які опиралися на допомогу Угорщини або Польщі. Одну угруповання формували сини Саса на чолі з Балком, а другу, ймовірно, також спадкоємці Саса – його син Стефан або ж діти Стефана.

1359 році перемогу здобули прихильники Угорщини, але вже через шість років мармароський воєвода Богдан прогнав Балка і його братів з прикарпатських земель і добився для Молдавського князівства незалежності².

Якщо ретельно дотримуватися контексту повідомлення Яна Длугоша про військовий похід у Молдавію 1359 року, то можна зробити висновок, що головна битва відбулася в гірській частині Шипинської землі, розташованій у Серетсько-Прутському межиріччі. На це орієнтує його волоська назва «Ploniny» (Плонини), що означає «гірську місцевість, гори».

З огляду, що битва відбулася на краю гірського лісу, які повинно було перейти польське військо, і на відомі місця пролягання історичних

¹ Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства. – С. 93.

² Там же. – С. 93.

шляхів можна допустити, що це був Козминський ліс, розташований неподалік річки Дереглуй, Козминської долини під назвою «Глибока» і нинішнього села Грушівка, що на шляху від Чернівців до Серету.

Поширення версії, що битва 1359 року відбулася на землях Кіцманщини, сприяв неточний переклад повідомлення Яна Длугоша про **«широкий і довгий ліс»**, який **«з часом було вирубано і в цьому місці виникли оброблені поля»**. Насправді Длугош писав не про окремий ліс, а про великі ліси під назвою «Плонини»: **«ліси були дуже великими та простягалися широкою смугою»**. Але з часом внаслідок окультурення розмір цих лісів скоротічя: **«густота цих лісів зменшилася через перетворення на оброблювані і рівнинні поля»**.

Із повідомлення Длугоша випливає, що у 1359 році Шипинська не належала до Польського королівства і перебувала під впливом Молдавського воєводства, що номінально вважалося східною маркою Угорського королівства. Але, очевидно, Шипинська земля та й саме місто Серет вважалася також спадщиною Галицької Русі і польський король намагався закріпити за ними свій суверенітет.

Що ж до дати походу, яку Ян Длугош подає під 1359 роком, то на цей час альтернативні версії не виглядають переконливішими. Тому на цей час 1359 рік можна вважати першою історичною згадкою про Шипинську землю.

ЯН ДЛУГОШ ПРО ОКУПАЦІЮ ВОЛОХАМИ МОЛДАВСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Утвердження волохів в Молдавії – землі «*veteribus dominis et colonis Ruthenis*»

На початку свого повідомлення про похід 1359 року Ян Длугош кількома штрихами описав не тільки причини конфлікту між синами воєводи Стефана, але й також походження волоського племені, яке після міграції на Східне Прикарпаття окупували ці землі, витіснивши місцевих русинів. Обставини суперечки між воєводичами Стефаном і Петром щодо успадкування влади ми розглядали в попередньому розділі, однак заслуговують також на увагу думки Длугоша щодо опанування волохами земель майбутньої Молдавії.

«Moldaviae Woyewoda Stephano apud Walachos mortuo (quorum maiores et aboriginarii de Italiae pulsi Regno, genus et natio Volscorum esse fuisseque feruntur, veteribus dominis et colonis Ruthenis primum subdole, deinde abundante in dies multitudine, per violentiam expulsis, illam occuparunt, in Ruthenorum quoque ritus et mores, quo facilius proveniret occupatio, a propriis degenerantes transmigrarunt)...».

Для кращого розуміння тексту, нам довелося розбити його на окремі коротші речення, що більш властиво для української мови і полегшує сприймання перекладу. Отже, читаємо:

«...Воєвода Молдавії Стефан помер серед волохів, предками яких були корінні мешканці, вигнані з Італійського королівства; кажуть, що вони належали до роду й племені вольчан. Спершу хитрістю, а потім, коли їх стало більше, силою волохи вигнали старих руських панів і поселенців Молдавії та захопили її. Щоб полегшити окупацію, вони переходили на руські обряди та звичаї, зрікаючись своїх...».

Переклад, як відомо, справа значною мірою суб'єктивна. Як зазначав чернівецький професор Василь Ботушанський, коли ми працювали з ним виданням знакових перекладних праць з історії Буковини, якщо перекласти український текст німецькою, а потім знову ж українською, то матимемо два різні українські варіанти. Тому для

бажаючих здійснити порівняльний аналіз тексту можуть подаємо польський і російський варіанти перекладу¹.

Отже, в цьому сконденсованому тексті можна виділити щонайменше три принципові тези, що характеризують місце, умови та методи утвердження волохів на Молдавській землі:

- 1) волоські мігранти, начебто вихідці з Італії, застали в Молдавії давніх руських панів (володарів) і поселенців;
- 2) волохів почали витіснити місцевих мешканців «спершу хитрістю», а потім, коли збільшилася їх кількість, то також й «силою»;
- 3) «щоб полегшити окупацію краю, вони переходили на руські релігійні обряди і звичаї, зрікаючись своїх».

Тема походження волохів, предків нинішніх румунів і молдаван, не стосується безпосередньо теми нашого дослідження. Можна лише зазначити, що це питання було і залишається однією з найскладніших проблем історіографії, що пов'язано з браком джерел та сильним впливом на багатьох дослідників політико-ідеологічних чинників².

Більшість істориків сходяться в тому, що етногенетичними предками румунів була певна балканська спільнота, мова якої була спорідненою з албанською. На початку нової ери фрако-гето-дакські предки румунів піддалися культурній і мовній романізації з боку Стародавнього Риму. На завершальному етапі етногенезу предки румунів зазнали сильного слов'янського впливу. Найдавніші контакти слов'ян із романізованим населенням Карпато-Дунайських земель сягають 6–7 ст.

¹ ☒ «...Na Wołoszczyźnie zszedł ze świata Stefan wojewoda Mołdawski, którego przodkowie i pierwsi plemięcy z królestwa Włoch wygnani (miano ich za ród Wolsków) powypędzawszy dawnych panów i osadników Ruskich, najpierwej zdradą, a potem z zwiększeniem się ich liczby przemocą, opanowali ziemią Mołdawską, a izby snadniej owładnąć ją mogli, odrodne przodków swoich plemię, poprzeczodzili na wiarę i wyznanie Ruskie...». Dzieła wszystkie, t. 4. – S.257.

☒ «Молдавскому воеводе Стефану, умершему среди валахов, предки которых и коренные жители Царства италийского были изгнаны оттуда (считается, что это был народ вольков). Старинных господ и колонистов этих мест, рутенов, вначале хитростью, а потом, когда число их возросло, силой выгнали из страны и таким образом захватили её; в рутенские обычаи и веру перешли, дабы оккупация легче произошла, отошедши от своих собственных». Герцен А.А., Паскарь Е.Г. Реконструкция историко-географических сведений о начальном периоде формирования молдавского этноса. – С. 63.

² Добржанський О. В., Чучко М. К. Румуни в Україні. Енциклопедія історії України. Т. 9. – С. 360.

На межі XIX-XX століть буковинський дослідник австрійського походження Едуард Фішер також зазначав, що у зв'язку з відсутністю автентичних джерел ніколи, мабуть, не вдасться точно встановити, де знаходилася колиска румунського народу – на Балканах, в Карпатах, зокрема у Семигороді, чи у Дунайських краях. Достовірно й історично доведено, що перші групи румунів — вони вже тоді називалися «гомâні» — з'явилися на Карпатських верхах приблизно 600 років¹ тому і звідти заселяли суміжні території. Чи є румуни залишками римлян, які колись населяли Данію, чи, як вважають інші автори, швидше слов'янського походження — дотепер не доведено; але все ж з огляду на мову, характер раси і расові ознаки вони не римського і не слов'янського походження, а виникли від схрещування слов'янських і романських елементів. «Видається справедливим припущення про те, що вони не прямі спадкоємці ні римлян, ні даків і їх треба розглядати як продукт злиття слов'янського з романським або, іншими словами, романізованою народністю»².

Різноплановість тлумачення істориками вигнання «старих руських панів та поселенців» з Молдавії

Свідчення Яна Длугоша вважаються загалом авторитетних історичним джерелом. Його багатотомна праця з історії Польщі, що відома як «Хроніка Длугоша», містить численні відомості про історію України, бо для написання історії польського королівства Ян Длугош використовував навіть такі руські літописні пам'ятки, що не дійшли до наших днів («Київський літописний звід», «Перемишльський єпископський звід» та інші)³. Не випадково його повідомлення про заснування Молдавського князівства потрапило до праць багатьох авторитетних істориків.

Автор «Історія держави Російської» Ніколай Карамзін відзначав важливість повідомлення Длугоша, який жив в XV ст., тобто не дуже давно від описаних подій:

«Предки Волохів, Італійські вихідці, (начебто Вольски), знайшли в Молдавії Россіянь, що панували там здавна, спершу повинні були прийняти їхні звичаї і традиції, щоб цією хитрістю утвердитися між

¹ На межі XIII-XIV ст.

² Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde. – S. 47-48.

³ Ісаєвич Я.Д. Длугош Ян. Енциклопедія історії України. Т. 2. – С. 403.

ними; а пізніше, розмножившись, силою витіснили цих древніх жителів Молдавських»¹.

Погоджувався загалом з оцінками Длугоша історик Буковини та Румунії Іон Ністор, який особливо наголошував на постійному зростанні кількості волохів завдяки регулярному поповненню з Мармарощини і Трансильванії:

«Длугош показує нам, що зі постійним зростанням кількості румунських іммігрантів — у великій кількості *dies multitudo* — вони захоплювали дедалі більше земель, відтісняючи слов'янські племена на північ, спочатку хитрістю, а потім насильством, навіть переймаючи, якщо було необхідно, їхні звичаї та традиції»².

Як бачимо, Іон Ністор не заперечує ні насильницьких, ні «хитрісних» методів прибулих волохів супроти місцевого населення, хоча й не називає його руським, а лише слов'янським. Тут ми стикаємося з традиційним для Іона Ністора переконанням, що давніми жителями Молдавії не могли бути русини, оскільки Галицьке князівство начебто ніколи не поширювалося на Молдову, а русини оселилися в Молдові лише за часів Стефана Великого та його наступників. Це були військовополонені та втікачі (*pribegii*) з Галичини, що з часом злилися з румунами. Слов'янську топонімію Молдови Іон Ністор вважав спадком давніх слов'янських племен, які на шляху до Балканського півострова надовго оселилися в цій країні³.

Якщо порівняти трактування повідомлення Яна Длугоша в особі Ніколая Карамзіна і Іона Ністора, то впадає у вічі, що перший з них значно ретельніше дотримувався букви і духу оригінального тексту. Але якщо Іон Ністор вважав прикарпатських русинів просто слов'янами, то Ніколай Карамзін — «росіянами», що також суперечило історичному контексту і спотворювало історичну назву давніх українців-русинів.

¹ Карамзин Н. М. Истории государства Российского», 1817. т. 4. С. 489. «*Предки Волоховъ, Италіянскіе выходцы, будто бы Волски, нашли въ Молдавіи Россіянъ господствовавшихъ тамъ издавна, сперва должны были принять ихъ обычаи и нравы, чтобы сею хитростію утвердиться между ими; а после, размножившись, силою вытеснили оныхъ древнихъ жителей Молдавскихъ*» .

² Nistor I. Lucius Aproveianus. Eroul Țării Șipenițului // Analele Academiei Române 1940-1941. Memoriile secțiunii istorice. Seria III. Tomul XXIII. P. 149. «*Dlugosz ne arată că în măsura în care numărul imigranților români sporea din zi în zi — abundante în dies multitudo — ei cuprindeau tot mai mult pământ, împingând semințiile slave spre miazănoapte și anume la început prin șiretenie, iar mai apoi prin violență, adoptând la nevoie chiar și datinile și obiceiurile acestora*».

³ Nistor I. Românii și rutenii din Bucovina . – P. 29.

Цікаву реакцію слова Длугоша викликали в буковинського історика австрійського походження Раймунда Фрідріха Кайндля, який вважав, що власне русини – це справжні представники слов'ян, а народ росіян утворився більшою мірою від фінів, тюркських народів та татар, які з часом були слов'янізовані»¹. Він наголошував, що з повідомлення польського літописця Длугоша, який писав у кінці п'ятнадцятого століття, «однозначно видно, що в часи заснування Молдавського князівства русини жили на Буковині».

Водночас Раймунд Фрідріх Кайндль не погоджувався із зауваженням Яна Длугоша, що волохи спочатку хитрістю, а потім силою вигнали русинів. На його думку, таке судження є хибним, бо не було жодного обґрунтування таким діям. Із багатьох обставин випливало, що землі Східного Прикарпаття були заселені надзвичайно рідко, отже, волохи не тільки знаходили тут доволі простору для своїх поселень, але й мусили постійно прагнути до того, щоб у відповідний спосіб збільшувати населення, а не зменшувати його².

Коментуючи повідомлення Яна Длугоша про вигнання волохами з краю русинів, дослідник, очевидно, хибно зрозумів слова хроніста, який, скоріш за все, мав на увазі не виселення з цієї місцевості всього наявного руського населення, а лише усунення княжих намісників³. У цьому контексті не зовсім коректним видається перенесення реалії середини XIV століття, коли волохи намагалися здобути владу у Молдавській землі, на період XV-XVI століття, коли за Штефана Великого насильно гнали тисячі русинів до Молдови і там поселяли.

Очевидно, що прибулі в середині XIV століття волохи зустріли на Східному Прикарпатті численне місцеве населення, що складалося з давніх руських панів і поселенців, якщо довелося переймати їхні звичаї і традиції. Тим паче, що без активної підтримки місцевого населення навряд чи вдалося б завдати серйозної поразки у 1359 році військам польського короля Казимира, яке намагалося чи то повернути свій контроль чи то над Шипинською землею, чи то усією Молдавією. З тієї ж причини зазнали невдачі спроби угорського короля Людовіка Анжуйського повернути її під свій контроль Молдавську землю після місцевого повстання, коли марамурешський воєвода Богдан перетворив прикордонну марку Угорського королівства на незалежну державу (близько 1365 року)⁴.

¹ Kaindl R.F., Manastyrski A. Die Rutenen in der Bukowina. – S. 23.

² Там же. – S. 27-28..

³ Tschutschko M. Die erste verallgemeinernde historisch-ethnographische Studie zu den Bukowiner Ukrainern... – S. 189.

⁴ Там же. – S. 185-186.

Цілком можливо, що саме місцеві русини активно виступали і проти польського, і проти угорського володарювання. І ці настрої врахував Богдан, резиденцією якого стали Радівців – давній населений пункт, розміщений неподалік, а може й безпосередньо на південному краю Шипинської землі.

Давня Молдавія – провінція Русі

Цікаво трактує повідомлення Яна Длугоша про здобуття волохами Молдавії дослідник Шипинської землі Омелян Масикевич. На його думку, під словами «*veteribus dominis Ruthenis*» Длугош, безсумнівно, мав на увазі «старих», тобто давніх, руських феодалів, а під словами «*colonis Ruthenis*» – руських хліборобів, які жили на території майбутньої Молдавії в період приналежності її до Галицького князівства¹.

Новітні дослідження цілком підтверджують цю гіпотезу, а водночас спростовують легендну версію про те, що Молдавська земля почалася з відвідин Східного Прикарпаття мисливця Драгоша та від клички його улюбленої собаки Молди, що загинула на полюванні, переслідуючи в хвилях гірської річки дикого тура. Від собаки Молди начебто отримала свою назву річка Молдава, а її назва перейшла на цей прикарпатський край².

Ще задовго до Драгоша зафіксована назва «Молдавія» (лат. *Moldaviae*). Саме під цим ім'ям згадується у 1334 році поселення як чернечий осередок францисканського вікаріату Русі. Нині це Байя, рум. *Baia* – місто над річкою Молдавою, що в середині XIV століття стало адміністративним центром прикордонної марки угорського королівства³.

Серед наближених бояр і радників галицько-волинського князя Юрія-Болеслава II (роки правління 1325-1340) згадується Олександр Молда(в)ович (*Alexander Moldaovicz*). Він, зокрема, фігурує у грамоті від 11 лютого 1334 року, написаній до великого магістра Німецького ордену Людера⁴.

Документ свідчить не тільки про зв'язок Олександра Молдавовича з містом Молдавою, розміщеним на березі однойменної річки, але й також про можливого представника Молдавської округи (Південної Буковини) у складі Галицького-Волинського князівства⁵.

¹ Масикевич О. Шипинська земля... – С. 32.

² Kaindl R.F. Unser Heimatland Bukowina. – S. 7-8.

³ Квасецький А. Старий Берладський шлях. – С. 18-19.

⁴ Болеслав-Юрій II, князь всей Малой Руси: Сборник ... – С. 153.

⁵ Квасецький А. Старий Берладський шлях. – С. 19.

Врешті, саме Руссю вважав прикарпатські землі і Ян Длугош, що випливає із його повідомлення про «давній руських панів і поселенців» Молдавії. Але ще чіткіше свідчення міститься у дослідженні Яна Длугоша про відомий угорсько-польський рід Драго-Сасів, що веде свій початок від засновників Молдавського князівства.

Мова йде Драгоша із Чулешті, сина Гюли-Саса, який в 1359 році, діючи від імені угорського короля, придушив повстання місцевого населення в Молдавській землі – «terra moldavana», тобто в Угорській прикордонній марці. У квітні 1360 року він був винагороджений шляхетським титулом¹. Драгоша із Чулешті вважався внуком легендарного Драгоша Молдавської землі у складі угорської корони, а відтак сином Гюли-Саса – правителів Молдавської землі.

Ян Длугош залишив чітку характеристику походження шляхетського роду Драго-Сасів. Він зазначав, що «*Dragowye alias Sassowye... genus Valachicum, ex montibus et silvis provinciarum Russiae, qui Poloniny nuncupantur, ducens originem*» – «*Драги або Саси... волоський рід, що веде своє походження з гір і лісів провінцій Русі, які звуться Полонинами*»².

Отже, згідно з Яном Длугошом, угорська прикордонна марка (воєводат), а відтак Молдавське князівство, засновником якого був волоський рід Драго-Сасів, постали на історичній частині давньої Русі – землі старих руських панів-володарів і поселенців.

Якщо у свій історичній хроніці Ян Длугош писав, що *полонинами* (*плонинами, планинами*) волохи називав великі і протяжні ліси Шипинської землі, де зазнали поразки польські війська у 1359 році, то цього разу назва «полонини» вжита точніше: вона стосувалася гір і лісів Східного Прикарпаття – «*провінцій Русі*».

¹ История Румынии. – С. 184; Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства. – С. 90-91.

² Długosz J. Insignia seu clenodia Regni Poloniae. – P. 573.

ПЕРЕХІД ШИПИНСЬКОЇ ЗЕМЛІ ДО СКЛАДУ МОЛДАВСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

Шипинська земля 1388 року: два погляди на проблему статусу

Перехід Шипинської землі до складу Молдавського князівства більшість українських істориків пов'язують з діяльністю воєводи Петра Мушата. З цього приводу Аркадій Жуковський, посиляючись на румунського дослідника Ніколая Йоргу, відзначав, що саме цей молдавський воєвода використав непорозумінням між Ягайлом і його швагром Жигмонтом (Зигизмунтом), королем Угорщини, окупував північно-східну частину Шипинської землі з твердинями Хотин, Цецин і Хмелів¹.

У новітніх публікаціях також домінує думка, що Шипинська земля потрапила під владу Молдавського князівства за правління Петра Мушата. Як головний аргумент на підтвердження цієї версії наводиться той факт, що на початку 1388 року Владислав II, позичивши у Петра Мушата «4 тисячі фряжського срібла», зобов'язався повернути їх упродовж трьох років або ж віддати воєводі Петру, його брату Роману та їхнім нащадкам в заставу Галич з волостю, і як вважають деякі історики, Покуття, з правом утримувати ці території доти, поки король не сплатить увесь борг. Отже, як предмет можливої застави розглядалися землі, сусідні з Шипинською землею, яка, відповідно, повинна була перебувати за межами володінь польського короля².

Дещо інший погляд утвердився в польській історіографії. Там вважають, що у 1387 господар Молдавії Петро I склав у Львові васальну присягу польському королю Владиславу II і, ймовірно, одночасно отримав, як винагороду, Хотинську волость. А наступного 1388 року господар надав Польщі позику під заставу Шипинської землі та Покуття³.

¹ Буковина. Її минуле і сучасне. – С. 145.

² Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 35-36.

³ Spieralski Z. Z dziejów wojen polsko-mołdawskich. – S. 64-65: Sobczyński M. Procesy integracyjne i dezintegracyjne ziem mołdawskich w toku dziejów. – S. 74.

Враховуючи ті обставини, що польський король не поспішав з поверненням позик, Молдавське князівство вже 1391 року могло поширити свою владу на Шипинську землю і Покуття, що були предметом застави.

Отже, на основі однієї і тої ж позичкової історії українські і польські дослідники прийшли до двох цілком різних висновків: Хмелів і Цецин, як головні городи Шипинської землі, вже у 1388 році перебували у складі Молдавського князівства, або ж Шипинська земля належала до володінь Польського королівства і стала предметом застави разом з Покуттям і Галицькою волостю.

Перш ніж обговорювати ці версії, доцільно повернутися до документів, що зберігають відомості про позику 1388 року.

Світло і тіні позики 1388 року. наданої воєводою Петром королеві Владиславу

27 січня 1388 року король Владислав видав заставну грамоту про те, що Петро, воєвода Молдави, **«зять и приятель наш»**, позичив йому **«д (4) тисачѣ рѹблии фряжського серебра»** – **«4 тисячі рублів фряжського срібла»**. Як предмет застави був визначений «грод» Галич з волостю – **«гродъ наш галичъ, ис тою волостию што к нему преслѹшаетъ»**. Якщо б король не повернув позику протягом трьох років, то застава переходила у розпорядження воєводи Петра, його брата Романа, їхніх дітей чи інших спадкоємців¹.

Деякі історики дотримуються думки, що сума позики становила не чотири, а три тисячі рублів², а ще інші вагаються щодо визначення конкретної суми.

Молдавський дослідник Павел Параска припускав, що загальна сума позики становила 4 тисячі рублів, з них 1 тисяча була позичена у Луцьку, а 3 тисячі – у Сучаві. Луцька позика в 1 тисячу рублів начебто була оформлена під заставу Покуття разом із Коломиєю і Снятином³.

Перипетії позичкової історії узагальнив Олексій Балух. Він вважав, що воєводу Петра Мушата більше влаштовувало оформлення позики в 4 тисячі рублів не як однієї, а як двох окремих – луцької в 1 тисячу рублів і сучавської в 3 тисячі рублів. У 1391 році поляки сплатили борг у 3 тисячі рублів, і питання про заставу Галича було зняте. Королю повернули боргову грамоту від 27 січня 1388 року, але була затримана

¹ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 605.

² Огуй А. Молдавский торговый путь: образование, расцвет, упадок (XIV-XVII вв.). – С. 47.

³ Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства. – С. 27.

грамота на 1 тисячу рублів. Напевно, отримавши грамоту, в якій йшлося про 4 тисячі рублів, король Владислав II вирішив не віддавати решту боргу. Вочевидь, це і спричинило періодичні польсько-молдовські суперечки за Покуття, які зачепили й Шипинську землю¹.

Автор резюмував: якби Шипинська земля на ту пору належала Польщі, то саме її король видав би як предмет застави. З огляду на це Шипинська земля перебувала поза межами володінь польського короля, тому нею міг володіти тільки господар Молдови².

Дещо інша версія вимальовується, якщо ретельно дотримуватися свідчень, що збереглися в історичних документах.

Особливості передачі позики відображені у листі воєводи Петра від 10 лютого 1388 року. У ньому зазначається, що передача грошей була розпочата в Луцьку, а продовжена в Сучаві. Загалом було передано 3 тисячі рублів фрязького срібла:

«...єсми дали тому истинному пану варшовському г (3) тисачѣ фряжского серебра, тѣмъ вѣсомъ што єсми почали давати от лѹцки, а додали єсми оу сочавѣ оуѣхъ»³.

«...ми дали цьому справжньому пану Варшавському три тисячі фряжського срібла, такої ж ваги, як ми почали давати у Луцьку, а додали їх усі в Сучаві».

З документу випливає, що, по-перше, фактична сума позики склала не 4 тисячі рублів фрязького срібла, що задекларовані у заставній грамоті від 21 січня 1388 року, а лише 3 тисячі. Допускають, що в молдавського воєводи виникли проблеми із збором необхідної суми⁴. А по-друге, загальна сума включала і частину грошей, що були передані польській стороні у Луцьку.

У зв'язку з тим, що фактична сума позики виявилася меншою, воєвода Петро звернувся до короля з проханням скласти іншого заставного листа, а саме тільки на три тисячі рублів фрязького срібла. У свою чергу він зобов'язався віддати королівську грамоту, складену на чотири тисячі, тому, хто принесе документ на три тисячі: **«...кто к нам принесеть лист на г (3) тисачѣ, тому мы дамъ ваш листъ, што писанъ на д (4) тисачи»⁵.**

¹ Балух О. Перехід «Шипинської землі» під владу молдавських воєвод... – С.152.

² Там же. – С.152.

³ Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 603.

⁴ Spieralski Z. Z dziejów wojen polsko-mołdawskich. – S. 63.

⁵ Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 604.

Таким чином немає підстави для тверджень, що начебто було надано польському королеві дві позики – одну на 1 тисячі рублів фрязького срібла у Луцьку, а другу – на три тисячі рублів у Сучаві. У листі Петра Мушата від 7 лютого 1388 року чітко зазначено, що фрязьке срібло *«почали давати у Луцьку, а додали їх усі в Сучаві»*. Ця фразу стосується не тільки однакової ваги фрязького срібла, переданого в Луцьку і Сучаві, але й усіх (оусѣхъ) переданих в обох містах срібних злитків.

Поширенню версії про луцьку позику в 1 тис. руб., що начебто була оформлена під заставу Покуття разом із Коломиєю і Снятином, могли сприяти події 1411 року, коли польський король Владислав визнав залишок боргу і *«за однію тисячу рублевъ фразьского серебра»* підписав новий борговий лист на два роки, в якому він дає у заставу городи Снятин, Коломию і всю Покутську змлю – *«городъ снати́н и коломы́ю и поку́тську́ землю»*¹. Однак цілком ймовірно, що Покуття входило у заставу згідно з угодою від 21 січня 1388 року, будучи частиною Галицької волості. А ще видається логічним, що разом з Покутською землею до Галицької волості належала і Шипинська земля, яку розглядають як предмет застави польські дослідники. Але про все по-порядку.

Галицька княжа волость

Термін «волость» у певні історичні періоди вживався у різних значеннях. У часи Київської Русі термін «волость» використовували здебільшого для позначення князівського володіння, яке було підпорядковане феодалному центру – місту². Після русько-хорватської війни і включення Східного Прикарпаття до Київської держави (починаючи з 993 р.) воно стало частиною Волинської волості³, а згодом у ній утворилися Перемишльське, Звенигородське і Тереховлянське князівства, які також почали називати волостями.

Василько Ростиславич розділив Тереховлянське князівство між двома синами. Старшому сину Григорію (1124-1140) дісталася власне Тереховля, а молодшому Івану було виділене в складі Тереховлянського князівства окреме Галицьке удільне князівство (Малу Галицьку землю, або Галицько-Буковинське Прикарпаття)⁴. Термін «волость» вживався як синонім слова «князівство».

Під 1141 роком руський літописець занотував, що *«сього ж року представився в [городі] Галичі Василькович Іван і прийняв волость»*

¹ Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 640.

² Мателешко Ю.П. Землі і волості «Повісті минулих літ»... – С. 47.

³ Томенчук Б. Галич і Мала Галицька земля XII-XIII ст. – С. 25.

⁴ Там же. – С. 30.

його Володимирко Володаревич, сів у обох волостях [Галицькій і Перемишльській], князюючи в Галичі»¹.

Після захоплення у 1349 році частини Галицько-Волинського князівства поляками відбулася її інкорпорація до Польського королівства на правах особистого домену короля з назвою Руське королівство. У 1434 році на нього поширився адміністративно-територіальний устрій Польської держави, в основі якого лежав поділ на провінції, воєводства, землі і повіти. Колишній королівський домен отримав нову офіційну назву – Руське воєводство. У його складі була сформована нова адміністративно-територіальна одиниця – Галицька земля, що об'єднала більшу частину території двох історичних княжих волостей – Тереховлянської і Галицької.

З 1434 року Галицька земля офіційно поділялася на 6 повітів: Галицький, Коломийський, Тереховлянський, Снятинський, Червоногородський і Коропецький. За місцевою руською традицією їх також називали волостями. Наприклад, у документі 1436 року йдеться про волості Коломийську та Снятинську².

У першій третині XVI ст. кількість повітів Галицької землі зменшилася за рахунок відходу Червоногородського повіту до Подільського воєводства і поглинання Коропецького повіту Галицьким. Сучасний польський дослідник М. Плевчинський зазначав, що на 1531 р. Галицька земля складалася із чотирьох повітів: Галицького, Тереховлянського, Коломийського і Снятинського. Два останні повіти і частина Галицького іменувалися Покуттям³.

З огляду на цей історичний екскурс, виглядає не вельми переконливим ототожнення Галицької волості, що розглядалася як предмет фінансової застави у 1378 році, з Галицьким повітом, остаточно сформованим у 1434 році. Це радше пряме перенесення реалій 30-х років XV століття на 70-ті роки XIV століття, яке навряд чи можна вважати обґрунтованим.

Польське королівство, захопивши частину Галицько-Волинського князівства у 1349 році, закріпило свою владу на Східному Прикарпатті лише 1387 року, коли після смерті Людовика I (1382) польським королем було обрано великого князя литовського Ягайла під ім'ям Владислав II (1386). Вже наступного 1387 року польське військо на чолі з королевою Ядвігою почало проганяти угорські гарнізони з галицьких міст і фортець⁴.

¹ Літопис руський / за Іпат. списком пер. Л. Махновець... – С. 193.

² Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – Р. 706.

³ Федунків З. Адміністративно-територіальний устрій та територіальні межі Галицької землі Руського воєводства. – С. 190.

⁴ Балух О. Перехід «Шипинської землі» під владу молдавських воєвод... – С.151.

З огляду на багатозначності терміну «волость» і його тривале ототожнення з колишнім удільним Галицьким князівством, а також порівняно пізнє проведення адміністративної реформи адміністративно-територіального устрою Руського королівства у відповідність з правом Польської Корони (1434 р.) виглядає цілком реалістичним, що у 1388 році вираз «**гродь... галичъ, ис тою волостию**» стосувався саме Галицької княжої волості, до якої належали три регіони – Галицька округа (староство, повіт), Покутська земля (з городами Коломиєю і Снятином) і Шипинська земля (з Хотином, Цецином і Хмелевом).

Важливим підтвердженням цієї думки служать грамоти другої половини XIV, що згадують на землях Галичини лише 3 волості – Перемишльську (1349, 1386-1418), Галицьку (1378, 1388) і Тереховлянську (Тереховельську, 1393)¹. Відповідно слово «волость» вживалася у значенні «волость-княжіння», як це було за часів Галицького (Галицько-Волинського) князівства.

У цьому контексті цілком логічними і обґрунтованими сприймаються висновки сучасних буковинських дослідників про урядування в Шипинській землі в 1374 – 1377 рр. князя Володислава Опольського – управителя «королівства Руського» («regni Russie»), домену короля Людовика Анжуйського². З Володислава Опольського пов'язують відбудову замку поблизу села Зелена Липа (нинішній Дністровський район) і реконструкцію Цецинського замку. Археологічні знахідки військового озброєння та інших предметів, у тому числі печатки з круговим написом «woewod», свідчать про перебування в цих укріпленнях, умовно кажучи, Володиславової, а не молдавської залоги³. Саме за князя Опольського грамоту на самоврядування, тобто магдебурзьке право, отримало місто Галич (19 листопада 1374 р.)⁴.

Історик та археолог Богдан Томенчук пропонував називати колишню Галицьку княжу волость, що розміщувалася в межах сучасних теренів Івано-Франківської і Чернівецької областей, Малою Галицькою землею, або Галицько-Буковинським Прикарпаттям, Це була Галицька земля у вузькому значенні цього терміна. Але разом з окремими Тереховлянською, Звенигородською і Перемишльською землями (княжими волостями) Мала Галицька земля утворювали об'єднане Галицьке князівство, тобто Галицьку землю в широкому значенні цього терміну⁵.

¹ Грамоти XIV ст. – С. 27, 61, 72, 80, 116, 218).

² Возний І., Федорук А. «Земля Шипинська» в контексті адміністративно-урядницької політики князя Володислава Опольського у 1374-1377 рр. – С. 21-23.

³ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 34.

⁴ Возний І., Федорук А. «Земля Шипинська»... – С. 21.

⁵ Томенчук Б. Галич і Мала Галицька земля XII-XIII ст. – С. 6-7.

Свідчення про статус Шипинської землі як складової частини королівської застави в угоді 1388 року

1395 р. Послання молдавських бояр Братула, Станіслава, Міхала і Шандрі до польського короля Владислава¹, у якому згадується Коломия і Снятин (Покуття) та городи Цецин і Хмелів (Шипинська земля) як предмет польсько-молдавської суперечки.

Бояри присягали, що їхній новий господар Стефан готовий скласти васальну клятву і взяти на себе низку зобов'язань. У документі зазначалося, що Стефан не згадуватиме про Коломию, Снятин і про Покуття (**в Коломыю и в Снятинъ и в Покутее**), а про Цецин і Хмелів (**в Цецин и в Хмелевъ**) готовий домовлятися з королем під час особистої зустрічі і врегулювати це питання відповідно до його волі.

Це означало, що новий господар Молдавії відмовився від своїх претензій на Покуття, тоді як Шипинську землю він все ще хотів обговорити з Ягайлом. Цей випадок пов'язують здебільшого з описаною позичковою угодою Ягайла. За словами Чоловського, господар міг «правомірно вимагати Покуття на основі королівського документа, який забезпечував повернення суми 3000 рублів, позиченої у Петра. Ця позика не була повернута протягом зазначеного трирічного терміну, тому в результаті угоди «сусідній маєток до Галича» став власністю господаря як застава. Цей маєток був не що інше, як Покуття. Ця точка зору була широко поширена в польській літературі².

Здзіслав Сперальський висунув альтернативну версію, вважаючи, що у зв'язку із зміною суму позички з чотирьох до трьох тисяч фрязького срібла була змінена також застава. Король Ягайло начебто надіслав воєводі Петру новий вексель на 3 тисячі рублів, однак він не зберігся. На думку Сперальського, це була Шипинська земля. Підставою для такої гіпотези він вважав присяжну грамоту претендента на молдавський престол Івашка, сина господаря Петра³.

9 грудня 1400 р. Присяжна грамота воєводи Івашка.

У 1400 році Івашко прибув до Берестя (Бреста), де видав документ із присягою на вірність Ягайлу та Вітовту. У разі повернення престолу він зобов'язався поступитися Ягайлу Шипинською землею: **“хочю штступит ... тоѣ земли шепинскоѣ и тыхъ городовъ, што сѣть в ней, по старѹю границу”**⁴, а також відмовитися від грошей, позичених його батьком, воєводою Петром, і повернути боргові розписки (**и тыхъ сѧ штстѹпаю и листы хочю тыи вротит**).

¹ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 609-610.

² Spieralski Z. Z dziejów wojen polsko-mołdawskich. – S. 64.

³ Там же. – S. 64-65.

⁴ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 619.

Рис. 3-2. Локалізація лісів Великої Буковини і Малої Буковини та реконструкція лінії їх поділу згідно з умовами Любовелької угоди 1412 року, укладеної між угорським королем Сигізмундом I та польським королем Владиславом II.

Здзіслав Сперальський наголошував, що цей документ однозначно вказує на те, що в угоді про позику Ягайла предметом застави було не Покуття чи Галицьке староство, а Шипинська земля. Молдавські правителі — можливо, Петро, але точно Роман — вступили у володіння Шипинською землею (як заставою), ймовірно, у 1391 році, коли закінчився трирічний термін Ягайла щодо повернення позичених йому грошей. Однак у 1393 році, коли господар Роман, союзник Теодора Корятовича, зазнав поразки від Вітовта, у нього було відібрано Шипинську землю.

Не можна не погодитися з думкою Здіслава Сперальського, що згідно з угодою 1388 року предметом застави була Шипинська земля. Саме це однозначно впливає з присяжної грамоти воєводи Івашка. Однак не можна прийняти, що Шипинська земля була в заставі без сусіднього Покуття. Це суперечить як посланню молдавських бояр 1395 року, так і заставній грамоті короля Владислава від 1411 року.

1411 рік. Заставна грамота короля Володислава про визнання боргу на суму одна тисяча рублів фрязького срібла, що було позичене предками воєводи Олександра.

Король Володислав (Владислав) зобов'язався повернути «одну тисячу рублевъ фрязьского серебра» протягом двох років, інакше він заставить воєводи Олександру город Снятин, Коломию і Покутську землю — «городъ снѣтѣнъ и коломыю и покутскую землю»¹.

Деякі польські історики (Яблоновський, Прохаска) вважали, що це була не боргова справа 1388 року, а цілком нова позика для Ягайли. Однак така версія не знайшла широкої підтримки².

На думку Здіслава Сперальського, у 1411 році Петро Влодкович, староста теребовлянський та підстароста сандомирський, уклав від імені Ягайла угоду з господарем Олександром, за якою він отримав Шипинську землю, яка раніше перебувала у заставі, в обмін на яку він відмовився від 2000 рублів із суми, позиченої Ягайлу господарем Петром. Ягайло погодився повернути решту 1000 рублів протягом двох років; інакше він повинен був віддати Олександру в заставу Покуття³.

25 травня 1411 року у місті Роман посла короля Польщі прийняли від воєводи Олександра присягу на вірність, в тексті якої робився наголос на взаємній допомозі проти угорського короля і територіальній цілісності Молдавського князівства⁴.

¹ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. — P. 640.

² Spieralski Z. Z dziejów wojen polsko-mołdawskich. — S. 67.

³ Spieralski Z. Z dziejów wojen polsko-mołdawskich. — S. 67.

⁴ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. — P. 637-638.

На нашу думку, існуючі джерела не дозволяють однозначно сказати, чи в 1411 році Шипинська земля була передана Молдавській стороні за відмову від 2000 рублів із суми, позиченої Ягайлу воєводою Петром (версія Сперальського), чи була передана воєводі Олександру як лен – згідно з гіпотезою Яна Длугоша, який вважав, що до 1431 року молдавський воєвода Олександр «був данником короля та королівства, тримав подільські замки Цецин, Хмелів та Немеч (?) разом з їхніми округами як феодалне право, дане йому та записане королем, щоб він був зобов'язаний виявляти ще більшу відданість та прихильність»¹. Хоча цілком можливо, що мали місце обидва фактори.

Оформлення залишку боргу у розмірі однієї тисячі рублів під заставу Покутської землі дозволяє припустити, що на таку ж приблизно суму оцінювалася Покутська земля і в заставній грамоті від 27 січня 1388 року, що була оформлена на 4 тисячі рублів та заставу города Галича і підпорядкованої йому волості.

Якщо дотримуватися цієї логіки, то на решту суми, а саме 3 тисячі рублів, оцінювалася вартість інших складових частин з Галицької княжої волості – по-перше, міста Галича та його округи, що називалася староством, а згідно з реформою 1434 року – повітом, а по-друге, Шипинської землі з містами Цецин і Хмелів.

Заслугує підтримки думка Здзіслава Сперальського, що на фактичну суму пози (3 тисячі рублів) була оформлена нова заставна грамота і відповідно вказана нова застава. Це було надто важливе питання, щоб його залишати неврегульованим. Цілком ймовірно, і на це орієнтуються подальший розвиток польсько-молдавських відносин, що предметом застави залишилися Шипинська земля і Покутська земля, а було виключено лише Галицька округа (староство).

Це узгоджується навіть з формальною логікою. Якщо в 1411 році Покутська земля з містами Коломия і Снятин оцінювалася як застава на суму 1 тисяча рублів фрязького срібла, то цілком ймовірно, що на таку ж приблизно суму оцінювалося місто Галич зі своєю округою. Але оскільки саме Галич розташований найдалі від історичної Молдавської землі, то тільки він міг бути виключений зі складу застави. На відміну від Покутської землі, а тим паче Шипинської землі, що безпосередньо межувала з Молдавським князівством.

Таким чином 1411 року було остаточно врегульоване питання про приналежність Шипинської землі до Молдавського князівства. Підставою

¹ «Alexander bowiem , wojewoda Mołdawski , chociaż był hołdownikiem króla i królestwa, i dzierżył prawem lenném nadane sobie i zapisane od króla Podolskie zamki Cieczyny , Chmielow i Niemiec, wraz z ich obwodami , aby przez to zobowiązany był do tém większej wierności i przychylności...». *Jana Długosza Kanonika Krakowskiego Dziejów Polskich. T. IV, ks. XI, XII. – S. 426.*

для такого висновку служить не тільки застава Покутської землі на залишок боргу боргу, але й земельні надання воєводи Олександра Доброго, що розпочалися на Шипинській землі у межиріччі Пруту і Дністра після 1411 року. Це пов'язано насамперед з поселеннями Вишня Чернавка – 1412 рік, Великий Кіцмань – 1413 рік¹.

Встановлення кордону між Шипинською і Покутською землями

На початку 30-х років XV століття у відносинах Польщі та Молдави відбулися значні зміни, що були пов'язані із зближення господаря Олександра Доброго зі Свидригайлом, який намагався зайняти великокнязівський престол Литви. Тому вже влітку 1431 року, коли почалися військові дії між польськими та литовськими військами, Олександр I, допомагаючи Свидригайлу, напав на Покуття, спалив Снятин та Коломию, а також спустошив частину Поділля. Проте польська армія наздогнала військо господаря Олександра I під час переходу через річку Дністер і розбили його, внаслідок чого була захоплена Шипинська земля разом із Хотином². Поширена версія, що польський король не сплатив борг, визнаний угодою 1411 року, і події 1431 року свідчили про непогашені молдавські претензії на Покуття³.

У 1433 році король Владислав повернув городи Цецин і Хмелів молдавському господарю Стефану (Стецьку), старшому сину Олександра Доброго. У документи зазначається, що ці городи разом «з тими волостями і селами», що їм підпорядковуються, лежать «**межи землею руською а волоскою**»⁴. Згідно з текстом угоди, Цецин і Хмелів з волостями надавалися Стефану як спадковий лен (феод), тобто приватно-правовий об'єкт. Згідно з феодалним правом, у випадку зради, непокори тощо сюзерен міг відібрати лен і передати іншій особі або й залишити собі⁵.

Цілком ймовірно, що на таких правах володів Шипинською Олександр Добрий з 1411 року, коли Шипинська земля змінила свій статус на лен із застави, що впливала з угоди 1388 року. Ленником короля вважав Олександра Доброго Ян Длугош⁶. Із цим цілком корелюється конфіскація Шипинської землі за зраду молдавського воєводи у 1431 році і повернення її Стефану у грудні 1433 року.

¹ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 39.

² Балух А. «Шипинская земля»: истоки и судьба. – С. 36.

³ Spieralski Z. Z dziejów wojen polsko-mołdawskich. – S. 67.

⁴ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 661

⁵ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 41.

⁶ Jana Długosza Kanonika Krakowskiego Dziejów Polskich. T. IV, ks. XI, XII. – S. 426.

В грамоті від 13 грудня 1433 року вперше окреслені межі між Шипинською землею і Покутською землею, які в наступні десятиріччя стабілізуються як польсько-молдавський кордон. Межі пролягали від Пруту в північному напрямку по річці Колачин (**Колочинъ**), що служила межею між Снятином і Шипинцями (**Снятиномъ а межи Шепинци**), а далі від річки Колачин поперек поля Болохова до великої ріки Дністра, вище села Потока, що відносилось до Шипинської землі.

Свого часу питання ідентифікація села Потока викликала жваву дискусію між Мироном Кордубою та Іоном Ністором. Перший вважав, що в документі йшлося про Чорний Потік (нині село Юрковецької сільської громади Чернівецького району). Натомість румунський історик доводив, що це було Поточиська (нині Поточище – населений пункт в Городенківській громаді Коломийського району Івано-Франківської області)¹.

На нашу думку, більше аргументів на користь версії Іона Ністора. Не це вказує не тільки лінія пізнішого польсько-молдавського, а відтак польсько-турецького кордону, але й «поле Болохове», що розміщувалося між витоками потоку Колачин і річкою Дністер. Реліктовим залишком цього топоніма може бути «Волохова долина», що зафіксована на західному березі потоку Колачин в районі його витоків біля села Потічок², а також місцина Царина³ (північно-східна околиця Стецевої). На колишнє поле Болохове вказує також «польове» поселення Ясенів-Пільний, назва якого стосується і поля, і відкритого простору. Очевидно, що давня межа між Шипинською і Покутською землями пролягав до Дністра між Городенкою і Серафинцями, а крайнім західним селом Шипинської землі було Потока (Поточище).

У вересні 1436 року молдавський господар Іліяш, який прогнав свого брата Стецька, відступив Шипинську землю польському королеві. Останній документ містить важливе уточнення, що до «**истинной земли шепиньской**», яку «**молдавская земля от короуны имила**», належали городи «**хотень, цецунь и хмеловъ**». Однак всі вони поверталися (**даваемые, даруемые а ворячаемы**) королеві польському як компенсація за шкоди, заподіяну Олександром Добрим населенню Коломийської та Снятинської волостей⁴.

Однак до фактичної передачі землі справа не дійшла. Очевидно, що Польща була зацікавлена в збереженні і зміцненні свого впливу в цілому

¹ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 42.

² P55-S41-B_Archiwum_Map_WIG_LoC_G6520_s25_.P6.jpg URL: http://maps.marywig.org/m/WIG_maps/series/025K/

³ рум. *țarină* – нива, поле.

⁴ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 706.

Молдавському князівстві, а Шипинська земля – колишня східна частина Галицької волості – стала одним із засобів для досягнення цієї мети.

На підставі вищевикладеного можна уточнити хронологію кількох важливих подій в історії Шипинської землі:

1377-1388 рр. – перебування в складі Галицької волості Руської землі Польського королівства;

1388 р. – предмет потенційної застави польського короля відповідно до позики 1388 р. Спочатку Шипинська земля розглядалася як застава у складі волості, що належала Галичу, а після ймовірного уточнення фінансової угоди і зменшення суми позики з 4 до 3 тисяч рублів фрязького срібла – залишилася в заставі разом з Покутською землею.

1391 р. (або невдовзі після нього) – потрапляння під владу молдавського воєводи у зв'язку з невиконання польським королем фінансових зобов'язань.

1395 р. – конфлікт через заборгованість польського короля. Молдавські бояри запевняють, що воєвода Стефан готовий скласти васальну клятву і більше не згадуватиме про Снятин і Коломию (Покуття), а про Цецин і Хмелів (Шипинську землю) готовий домовитися з королем під час особистої зустрічі.

1400 р. – присяга воєводи Івашка. У разі повернення молдавського престолу він зобов'язується поступитися Ягайлу Шипинською землею і відмовитися від грошей, позичених його батьком, воєводою Петром.

1411 р. – зміна статусу Шипинської землі. Вона позбавляється стану польської застави і переходить у ленне володіння воєводи Олександра Доброго. Як можлива застава за частину боргу від 1388 року розглядається Покуття з містами Снятин і Коломия.

1412 р. – початок надання земельних володінь воєводою і господарем Олександром Добрим у межиріччі Пруту і Дністра.

1431 р. – конфіскація ленного володіння Олександра Доброго. Шипинську землю займають польські війська у відповідь на літній напад молдаван на Покуття і сусіднє Поділля.

1433 р. – Шипинська земля передається як лен воєводі Стефану, молодшому сину Олександра Доброго. Відбувається розмежування Покутської і Шипинської земель.

1436 р. – молдавський господар Іліяш, який прогнав свого брата Стецька, підписує документ про передачу Шипинської землі Польському королівству. Щоправда, до реальної передачі справа не дійшла.

ХМЕЛІВ – ЗАГАДКОВА ФОРТЕЦЯ ШИПИНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

4.1

ПИСЬМОВІ ЗГАДКИ ПРО ХМЕЛІВ І СПРОБИ ЙОГО ЛОКАЛІЗАЦІЇ

Шипинська земля, що письмово фіксується з середини XIV століття, відома кількома середньовічними фортецями, серед яких найчастіше згадують Хотин, Цецин і Хмелів. В історичній літературі їх називають «городами», «градами», тому що вони були укріпленими поселеннями, де постійно перебувала військова залога, зосереджувалися князівська адміністрація, вільні ремісники та купці. Городи здебільшого були адміністративними центрами волостей, або «держав», тому що ними розпоряджалися (держали) від імені князя, воєводи чи іншого правителя¹.

Якщо Хотин, як і Цецин, залишили яскравий слід в історії Буковини і їм присвячені численні історико-археологічні дослідження, то значно менше пощастило літописному Хмелеву. Незважаючи на активні пошуки істориків, археологів і краєзнавців, до цих пір не вдалося встановити точне місцерозташування цього города, а відповідно численні спроби оцінити значення і роль Хмелева в історії середньовічної Шипинської землі мають нерідко гіпотетичний характер.

¹ Возний І. Міста другої половини XIII–XIV ст. між Верхнім Сіретом та Середнім Дністром... – С. 191; Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 29.

Фортеця Хмелів – предмет польсько-молдавської суперечки

Перша згадка про Хмелів (**Хмелевъ**) відноситься до початку 1395 року і міститься у посланні молдавських бояр до польського короля Владислава¹. Бояри присягали, що їхній новий господар Стефан готовий скласти васальну клятву і влагодити суперечливі питання. У документі зазначалося, що Стефан не згадуватиме про Коломию, Снятин і Покуття, а про Цецин і Хмелів (**в Цецин и в Хмелевъ**) готовий домовитися з королем під час особистої зустрічі.

Отже, в цьому документі буковинські городи Цецен і Хмелів розглядалися разом з покутськими Коломиєю і Снятином як предмет польсько-молдавської суперечки. Вона, найімовірніше, була пов'язана з добре відомою в історії позичкою молдавського воєводи Петра Мушата, який на початку 1388 року пообіцяв польському королеві Владиславу II «4 тисячі рублів фряжського срібла». і зобов'язався повернути їх упродовж трьох років або ж віддати воєводі Петрові, його брату Роману та їхнім нащадкам в заставу Галич з волостю².

Наступна згадка про Хмелів датується 1433 роком, коли у грамоті короля Владислава город Хмелів згадується як центр волості. У документі зазначається, що городи Цецин і Хмелів, які лежать межі землями Руською і Волоською, даруються разом з волостями молдавському господарю Стефану (Стецьку)³.

У вересні 1436 р. господар Іліяш відступив Хмелів польському королеві. Останній документ містить важливе уточнення, що до «**истиннои**» землі Шипинської, яку «**молдавськаа земля от короуны имила**», належали городи «**хотень, цецунь и хмеловъ**». Однак всі вони поверталися королеві польському як компенсація за шкоду, заподіяну Олександром Добрим населенню Коломийської та Снятинської волостей⁴.

Останнім власником Хмелева згадується у 1444 році княгиня Маринка (Марія), дружина воєводи Іліяша, якій належали замки Хотин, Цецин і Хмелів («**castra nostra Choczyn, Czeczyn et Chmyelow,**

¹ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 609-610.

² Там же. – P. 605.

³ Там же. – P. 661.

⁴ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 706.

cum districtibus ibidem spectantibus»). Княгиня Маринка була тіткою короля Владислава III (Варненчика), і, мабуть, з огляду на це господар Іліяш надав Шипинську землю у її власність¹.

Спир наступних молдавських господарів з княгинею Маринкою стосовно права на “городи” Шипинської землі продовжувався ще понад десять років, однак мова вже йшла лише про Хотинське, Цецинське та інші володіння – *«de Chotinense et Ceczonense et ceteris bonis»*. Таке формулювання у документі 1456 року не випадкове, бо приблизно тоді Хмелів як фортеця припинив існування².

Отже, у документах 1395-1436 років Хмелівська фортеця згадується як **ХМЕЛЕВЬ, ХМЕЛОВЬ, ХМЕЛОВЪ, Chmyelow**. Назва, найімовірніше, походить від особового імені, що документально фіксується на початку XV століття. – **Хмѣль** (1412), **Chmiel** (1413)³.

Деякі дослідники вважають, що це розмовно-побутове ім'я і пов'язане воно з назвою рослини «хміль»⁴. Натомість Дмитро Бучко висловлював думку, що назви типу Хотин, Хмелів походять від слов'янських дохристиянських особових імен⁵.

Значно складнішим для науковців виявилось питання локалізації літописного Хмелева,

Спроби локалізації літописного Хмелева

Одним з перших «хмелівське питання» порушив Мирон Кордуба, який 1906 року локалізував літописний Хмелів на лівому березі Пруту, недалеко від Снятина (*рис 4-1*). Він посилався на використані Францом Вікенгаузером матеріали австрійської межової комісії від 1782 року, де йшлося про розмежування дібр Радівецької єпископії. У цих матеріалах є згадка про дві давні грамоти, згідно з якими границю тих єпископських володінь мала творити Хмелівська дорога. Але в 1782 році цієї дороги ніхто не пам'ятав⁶.

Досить скептично сприймав пошуки літописного хмелева Раймунд Фрідріх Кайндль, який в своїй «Історії Буковини» зазначав, що через брак джерельних вказівок ця справа зовсім безнадійна. Проте в своїй

¹ Возний І. Міста другої половини XIII–XIV ст. між Верхнім Сіретом та Середнім Дністром... – С. 199; Масан О. Міжнародні аспекти утворення і формування Молдавського князівства... – С. 44.

² Масан О. Міжнародні аспекти утворення і формування Молдавського князівства... – С. 51..

³ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. – С. 508.

⁴ Чучка П. Слов'янські особові імена українців. – С. 350.

⁵ Бучко Д. Г. Найдавніші посесивні топоніми Буковини. – С. 41–42.

⁶ Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покуття... – С. 166.

«Історії Чернівців» він, посилаючись на Франца Вікенгаузера, підтримав версію про розташування Хмелева поблизу «сучасного села Іванківці»¹.

Так само «на підставі студій Вікенгаузера» визначав розташування Хмелева Аркадій Жуковський. За його словами, місцевість Хмелів «мала б знаходитися на лівому березі Прута, поблизу Снятина»². В іншому місці своєї праці він вказував «Хмелів біля Оршівців»³. На думку автора, між Снятином і Хмелевом пролягала західна межа Шипинської землі.

Подібні погляди підтримував краєзнавець Ростислав Дуб. Він виходив з аналогії: Хотинська та Цецинська фортеці охороняли броди на Дністрі й Пруті, «де проходили важливі трансконтинентальні шляхи», то й Хмелівська фортеця, очевидно, охороняла важливий міжнародний шлях, що йшов зі Львова через Шипинці до Константинополя. Найбільш переконливим припущенням щодо місця розташування літописного Хмелева Ростислав Дуб вважав гіпотезу дослідника Шипинської землі Омеляна Масикевича, що Хмелівська фортеця знаходилась між Шипинцями і теперішнім селом Оршівцями⁴.

Інша популярна версія щодо історичного розташування Хмелева пов'язана із залишками укріплень в околицях нинішнього села Карапчів, що неподалік Черемошу. Вона також належить Мирону Кордубі, який обґрунтував її дещо пізніше від першої, а саме в 20-і роки ХХ століття. Дослідник виявив, що частина території села Карапчів «носить досі назву Хмелиське та пливучий туди маленький струмочок, що вливається до Глібичка, правої притоки Черемошу, звється також Хмелиський». На давнє оборонне поселення вказують урочища Городище, Великий Городок, Малий Городок⁵.

У радянський період цю версію активно підтримували Борис Тимощук, Юрій Карпенко, Дмитро Бучко та ін. Як достеменний факт вона зафіксована в «Історії міст і сіл УРСР. Чернівецька область»⁶.

Вже наприкінці ХХ століття набула поширення ще одна гіпотеза, третя, яку висунув Богдан Томенчук. Він вважав, що Хмелів потрібно ототожнювати з Перебиківським городищем на Дністрі. Цю версію підтримали свого часу Олександр Масан та Ігор Возний, але згодом вони змінили свою думку.

¹ Kaindl R.F. Geschichte von Czernowitz... – S. 23.

² Буковина. Її минуле і сучасне. – С. 112.

³ Там же. – С. 65.

⁴ Дуб Р.Й. Кіцманщина: Краєзнавчий нарис. – С. 5-6.

⁵ Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покуття... – С. 155.

⁶ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька обл. ... – С. 176, 402.

Рис. 4-1. Фрагмент "Історичної карти Покуття і Буковини" (1906) з локалізацією Хмелева поблизу польсько-молдавського кордону XV ст. (Кордуба М. Молдавсько-польська границя... - С. 185+вклейка).

Рис. 4-2. Фрагмент карти "Țările românești în anul 1400" К. Джуреску (1946) з локалізацією міста Хмелева у місці злиття Черемошу та Пруту. (Ciurescu C. Istoria Românilor. Vol. 1. Karta № 7).

Перебиківське городище увійшло в науковий обіг за назвою сусіднього села, проте розташоване воно поряд із селом Зелена Липа, яке до 1946 року називалося Хмелева. У довідниках автобусних сполучень відповідна зупинка позначена як Хмелів Вал. На Перебиківському городищі виявлено чимало решток зброї і спорядження, знарядь праці і прикрас, а також сліди великої будівлі розміром 26х6 м, яка могла бути резиденцією старости¹.

Ґрунтовний аналіз версій, пов'язаних з локалізацією літописного Хмелева, здійснив Ігор Возний, який дійшов висновку, що найбільш вразливою є ідентифікація Хмелева із Перебиківським городищем. У всіх документах центри волостей Шипинської землі в однаковій послідовності завжди згадані зі сходу на захід, а саме: Хотин – Цецин – Хмелів. Тобто остання волость знаходилася на заході Шипинської землі².

На думку дослідника, геополітична ситуація кінця XIV – першої половини XV століття не дозволяє пов'язати з «городом» Хмелевом Карапчівське городище. Адже в той час територія навкруги Карапчева належала Польщі, а відповідно Хмелів мусив бути польською фортецею. Таким чином Карапчівське городище в урочищі Городок, без сумнівів, можна ототожнити з літописним Городком на Черемоші³.

Тож із трьох обговорюваних версій найбільш реалістичною залишається перша, що пов'язана з районом села Іванківців, а також сусіднього села Оршівців та старого польського кордону. Саме тут грамотах XV і XVII століть зафіксований один з ключових знаків-орієнтирів літописного Хмелева, а саме Хмелівська дорога. Тож поспробуємо ближче познайомитися з Хмелівською дорогою і місцями її пролягання. Можливо, вона приведе нас до літописного Хмелева, або хоча б вкаже на правильний напрямок.

¹ Балух О. Перехід «Шипинської землі»... – С. 154.

² Возний І. Міста другої половини XIII–XIV ст. ... – С. 200.

³ Возний І. Там же. – С. 199.

ХМЕЛІВСЬКА ДОРОГА НА МЕЖІ ІВАНКІВЦІВ – КЛЮЧ ДО ЛОКАЛІЗАЦІЇ ЛІТОПИСНОГО ХМЕЛЕВА

Давні згадки про село Іванківці

Найдавніша згадка про село Іванківці датована 27 жовтня 1452 року. Пан Мань¹ Глобникович із своїми дітьми Лукою, Юрієм і Лазором продали логофету Михаїлу за сто двадцять турецьких золотих свої пусті селища, що розташовані на границі, а саме Іванківці (**Иванковци**), Погорилівці (**Погориловци**) і Хатчинці (**Хатчинци**)². У документі наголошується на давності меж (готарів) цих сіл з усіх сторін, «оприч» Давидівців.

Село Іванківці згадується також в грамоті воєвода Петра від 2 липня 1455 року, яка підтверджує право логофета Михаїла на його володіння в різних частинах північно-західної Молдавії.. У тому числі «на граници подъ **Снѣтиномъ Гавриловци** и **понижъ того Иванковци** и **Погорнловци**», що він купив від Мані Глобника і його дітей³.

В обох документах зазначено статус Іванківців як прикордонного населеного пункту, а в одному з них уточнено, що воно розміщене під Снятином. Якщо брати за орієнтир верхню і нижню течію річки Совиці, то Іванківці справді розташовувалися дещо нижче від Гаврилівців, а поруч з Іванківцями знаходилися Погорилівці і Хатчинці, які, найімовірніше, були південними і південно-західними сусідами Іванківців та Ошихлібів.

На той час село Ошихліби належали родині Чорторійських. У 1464 році Ошихліби (**Ошихлибъ**), Чорторя (**Чорторїѡ**) і Дубовці (**Дубовъцоуѡ**) згадуються як законна батьківська спадщина (**права**

¹ Мань – Маня, Манько, Мануїл, Манолій.

² Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 421-422.

³ Уляницький В. Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV XVI вв. – С. 84.

отнина) боярина Андрейка Чорторийського¹. Що ж до Погориливців і Хатчинців, то такі назви мали б мати поселення в районі нинішніх сіл Неполоківців і Оршівців.

18 квітня 1782 року відбулося розмежування території між селом Іванківці, що належали місцевим землевласникам (резешам), і Кіцманського помістя у складі сіл Кіцмань, Лашківка, Суховерхів, Кліводи́н і Давидівці, що належали Радовецькому єпископству.

Іванківські шляхтичі (резеші) Міхаель Янош, Габріель Драгінда, Юон Бузура, Грегор Тевтул, Андре Мінтіч пред'явили дві старовинні грамоти, у яких згадувалася Хмелівська дорога (*“ein Chemeuler (Chmelower) Weg”*) як межа між Іванківцями та єпископськими володіннями біля Кіцманя. Однак ніхто не зміг вказати точне місце, де раніше проходив цей шлях².

Буковинські дослідники неодноразово зверталися до тексту давніх грамот, копії яких збереглися в німецькому перекладі, щоб знайти відповідь як щодо місця пролягання давнього Хмелівського шляху, так і розташування самої літописної твердині. Запропоновано чимало версій і гіпотез, довкола яких продовжуються активні дискусії.

Ми ж повернемося до текстів давніх документів, щоб розглянути їх комплексно – з використанням історичних, лінгвістичних і картографічних методів дослідження.

Межові описи села Іванківці в грамотах 1473 і 1665 років

Найдавніша грамота з описом межі села Іванківці була видана молдавським господарем Штефаном Великим в Сучаві 7 травня 1473 року. Згідно з нею придворний урядовець (*ушара*) Драгош отримав підтвердження своєї власності на село Іванківці, що у Чернівецькій волості, яке він купив у Кирсті та його родини за 170 татарських злотих. Свідками були «митрополит Нижньої землі» Тарасій, єпископ Радовецький Іоаникій, сини воєводи Олександр і Петро та бояри-радники.

У протоколах австрійської комісії, яка впорядковувала права власності на земельні володіння монастирів і окремих громад Буковини у 1782 році, зберігся завірений німецький переклад документу із межовим описом села Іванківці та згадкою про Хмелівський шлях:

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 85.

² Wickenhauser F.A. Molda oder Beitrage zur Geschichte der Moldau und Bukowina. Bd. IV. – S. 166-167.

«Die Grenzen des Dorfes sind gegen Kotzman die alten, nächst bei der. . . Straße, und von dort gegen Oschochlib bis auf den Volchovezer Berg, und wiederum bis auf den Chmeljovskjen Weg, und von danen . . . auf die Suchowersker Straße, und von danen. . . von Havrilesti bis Volchovetz, wie sie es von uralter Zeit an besessen haben. Von Volchowetz .. auf die...»¹.

Як свідчить німецький переклад, оригінал виявився пошкоджений і тому не вдалося прочитати окремі слова, що позначені крапками. Проте загальний зміст межового опису цілком зрозумілий:

«Межі села [Іванківці] проти Кіцманя старі, поруч з. . . . дорогою, а звідти пролягають до Ошихлібів аж на Волховецьку гору і знову на Хмелівську дорогу, а відтак . . . на Суховерхівську дорогу, а звідти . . . від Гаврилівців до Волховця, як вони були встановлені з давніх часів. Від Волховця... до...».

Проаналізувавши цей фрагмент тексту, буковинський історик і археолог Ігор Возний відзначив, що опис межі йде в напрямі проти годинникової стрілки – з півдня на схід і північ. Хмелівський шлях проходив східніше Іванківців – між цим селом і Кіцманем².

Подібний висновок зробив також науковець Омелян Масикевич. Він зауважив, що із грамоти від 7 травня 1473 року стає ясно, що Хмелівська дорога проходила між Ошихлібами та Кіцманем. Зрозуміло, що проходила вона від Шипинців, уздовж Совиці до Ошихлібів, а звіти повертала на Кіцмань³.

Перш ніж обговорювати викладені оцінки і гіпотези, доцільно познайомитися з ще одним межовим описом села Іванківці, що зафіксований в грамоті воєводи Євстратія Дабіжі від 28 січня 1665 року. Цей документ також пред'явили іванківські резеші австрійській комісії у 1782 році і з нього була зроблена німецька копія.

Грамоту у румунському перекладі вперше опублікував Теодор Балан у своїй розвідці про Хмелівську фортецю⁴. Документ надрукований також у збірнику буковинських документів Теодора Балана⁵.

Отже, своєю грамотою молдавський господар затверджував придбання чернівецького старости Іллі Драчі, який купив у Йонашка Трінки за 100 леїв половину села Звенячин, а в Йонашка Браги та його

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. București: Soces & Co, 1913. Vol. 1. – P. 180-181.

² Возний І. Міста другої половини XIII–XIV ст. між Верхнім Сіретом та Середнім Дністром... – С. 197.

³ Масикевич О. Шипинська земля в історіографії Західно-Українських земель в XIV-XVI сторіччях. – С. 51.

⁴ Balan T. Cetatea Hmelov. Cernauti, 1927. – P. 21-22.

⁵ Documente bucovinene de T. Balan, 1937... – P. 16-17.

брата Стефана – за 120 леїв – четвертину села Іванківці. У другій частині грамоти міститься детальний межовий опис села (громади) Іванківці:

«Dar hotarul satului Ivancăuți este dela Coțman unde este vechiul hotar, drumul Hemeiului în sus, de aici cătră Oșehlib la drumul Hemeiului, însă cătră Nipolocăuți și Orășeni hotarul este tot cu drumul Hemeiului, de aici până la hotarul Havrilăuților, însă dela Havrilăuți până unde kau stăpânit din veci, iar de aici tot cu Holcovețul în sus până la piatră, dela această piatră drept în sus cătră Davideuți, de aici drept la un copac, dela acest copac la deal drumul până la hotarul Coțmanului, unde se întâlnește cu drumul Hemeiului»¹.

Очевидно, що друга грамота іванківських резешів виявилася краще збереженою, що дало можливість прочитати весь межовий опис:

«А межа села Іванківці пролягає від Кіцманя, де є стара межа, дорога Хмелівська вгору, звідси в напрямку Ошихлібів на дорогу Хмелівську, але напроти Неполоківців та Оришівців межа йде так само дорогою Хмелівською, звідси до межі Гаврилівської, а від Гаврилівців туди, де [межа] була з давніх часів, а відтіля Холковцем [Вільховцем] вгору до каменя, від цього каменя прямо вгору до Давидівців, звідси прямо до дерева, від цього дерева на пагорб дорогою до межі Кіцманської, де зустрічається з дорогою Хмелівською».

Якщо порівнювати межові описи 1473 і 1665 років, то можна відзначити, що вони в загальних рисах співпадають між собою. Обое починають опис біля давньої Кіцманської межі, що неподалік Давидівців, а далі ведуть перелік межових знаків до Ошихлібів, тобто за годинниковою стрілкою. Водночас пізніший опис більш деталізований і заповнює прогалини, що виникли в попередньому тексті внаслідок часткового пошкодження грамоти 1473 року.

Розглянемо почергово основні межові знаки і зробимо спробу локалізувати їх на австрійській Адміністративній карті 1855 року і Спеціальній карті Австро-Угорської монархії, які є досить детальними і містять чітко окреслені межі сільських і міських громад².

Стара Кіцманська межа і Хмелівська дорога

В грамотах 1473 і 1665 років межові описи розпочинаються зі старої межі між селом Іванківці і Кіцманем, що пролягала поруч з дорогою, назва якої у грамоті 1473 року залишилася непрочитаною – *«поруч з. . .*

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Cernăuți: Editura consiliului eparhial al Mitropoliei Bucovinei, 1937. Vol. 3: 1573-1720. – P. 15-16.

² Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien., Wien 1855; Specialkarte der K. u. K. Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Zone 12. Col. XXXIII. 1876-1906.

. . *дорогою*». У документі 1665 року вона вказана як Хмелівська. Очевидно, що в документі 1473 року мова також йде про Хмелівську дорогу. Підтвердження цієї думки може служити важливе уточнення в тексті грамоти 1473 року, що в районі Ошихлібів межа Іванківців знову (*wiederum*) виходить на Хмелівську дорогу.

Хмелівську дорогу на межі Іванківців, Кіцманя і Давидівців чітко ідентифікує документ 1665 року. Згідно з ним Іванківська межа пролягала **«до Давидівців, звідси прямо до дерева, від цього дерева на пагорб дорогою до межі Кіцманської, де зустрічається з дорогою Хмелівською»**.

У 1782 році австрійська комісія не могла встановити точне місце, де саме пролягала Хмелівська дорога і на основі показів власників села Іванківців і сусідніх поселень визначила компромісне місце, де сходилися межі трьох громад – Іванківців, Давидівців і Кіцманя¹. На карті 1876-1906 років тут позначене перехрестя, де сходилися дороги з Давидівців і Суховерхова, а неподалік цього місця – іванівський присілок Хащ (*Chaszcz*)². Таким чином, Хмелівська дорога асоціюється з транспортною артерією, що пролягала із східної околиці Давидівців, а біля Іванківської межі сполучалася із дорогою, що вела із західної околиці Давидівців. Поблизу присілка Хащ Хмелівська дорога повертала в південно-західному напрямку до села Іванківці.

Цілком можливо, що стара Кіцманська межа, що згадується у грамотах 1473 і 1665 років, розташовувалася не поблизу присілка Хащ, а дещо північніше, у місці, де сходяться дві дороги з Давидівців, в тому числі колишня Хмелівська. Це впливає із тексту грамоти, що Іванківська межа пролягала дорогою від Давидівців на пагорб, де зустрічалася зі Хмелівською дорогою і стикалася зі старою Кіцманською межею. Історичні карти підказують, що саме на пагорбі, сходяться дві дороги з Давидівців, мала б бути стара Кіцманська межа (*рис. 4-3*).

Від старої Кіцманської межі і сусідньої з нею Хмелівської дороги межова лінія села Іванківців вела в південному напрямку до села Ошихліби. В одному документі зазначено, що **«звідти»**, тобто Кіцманської межі і Хмелівської дороги **«до Ошихлібів аж на Волховецьку гору і знову на Хмелівську дорогу»** (1473), а в іншому – **«звідси в напрямку Ошихлібів на дорогу Хмелівську»** (1665).

¹ Distrikt Bukowina (1773–1776) – First Military Survey; Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien., 1855; Galicia and Bucovina (1861–1864) – Second military survey of the Habsburg Empire.

² Spezialkarte der K. u. K. Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Zone 12. Col. XXXIII. 1876-1906.

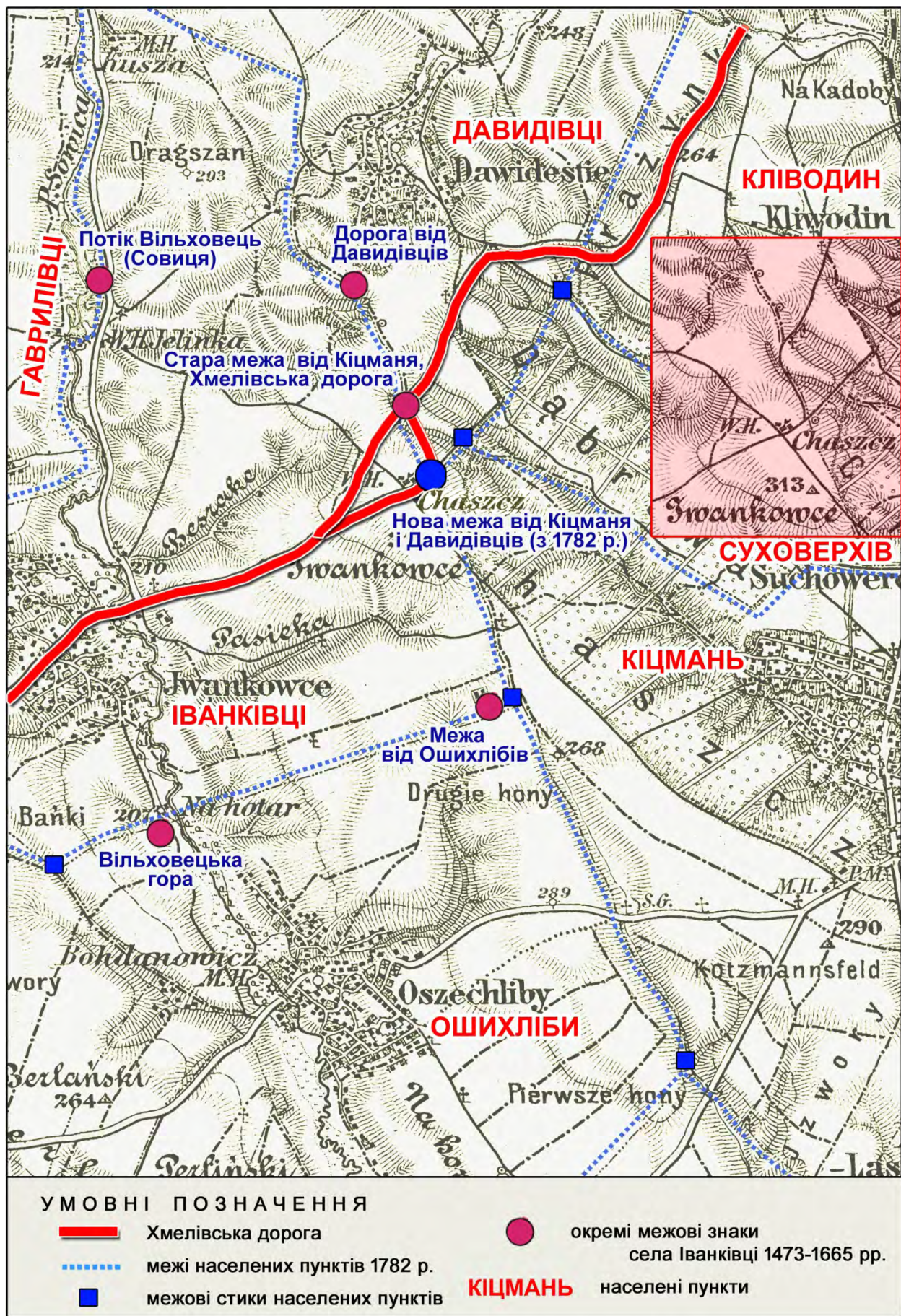

Рис. 4-3. Локалізація Хмельської дороги на межі Іванківців, Давидівців, Суховерхова і Кіцманя на Спеціальній австрійській карті 1876-1906 років.

Отже, з межових описів випливає, що межова лінія села Іванківці стикалася з Хмелівською дорогою двічі – перший раз біля старої межі Кіцманя, а вдруге – біля Ошихлібів.

Мова йде або про різні ділянки однієї і тієї ж Хмелівської дороги, або ж про дві різні Хмелівські дороги (в тексті 1665 року вжито вираз «дорога Хмелівська вгору»). До цього питання повернемося трохи пізніше, коли завершимо аналіз інших межових знаків, які можуть нам дати важливі додаткові підказки.

«Вільховецька гора» – пагорб над Вільховцем (Совицею), природна межа між Іванківцями та Ошихлібами

Ще одним із загадкових місць в грамоті 1473 року є, без сумніву, *Volchovezer Berg* – «Волховецька гора», що згідно з текстом була розміщена на межі Іванківців та Ошихлібів і яку не вдавалося переконливо ідентифікувати ні давнім, ні сучасним дослідникам.

Історик Ігор Возний відзначив, що Ошихліби розташовані південніше від Іванківців з незначним відхиленням на схід; Ольховецький горб повинен був знаходитися на сході чи південному сході, на що вказує р. Ольховець, яка протікає між Кіцманем та Ошихлібами, впадаючи в Совицю у районі Шипинців¹.

Витоки сучасного Вільховця (відмітка 268) справді розміщені біля пагорба, що позначений на межі між Ошихлібами і Кіцманем як висота 290. Однак він розташований на поважній відстані від Іванківської межі, що ставить під сумнів обґрунтованість його ідентифікації з Іванковецькою горою XV століття.

Ключем до розгадки цієї суперечності може служити межовий опис 1473 року, у якому згадується Волховець (Вільховець) на межі Іванківців з Гаврилівцями. У документі зазначено, що межа села Іванківці пролягала від Гаврилівців до Волховця (*von Havrilesti bis Volchovetz*), а далі від Волховця і до наступного межового знаку, назву якого не вдалося причитати.

Історичні карти, які відображають межі села Іванківці і в XVIII, і в XIX століття, не залишають сумнівів, що мова йде про теперішню річку Совицю, на берегах якої розкинулися Гаврилівці й Іванківці². Значна ділянка русла Волховця–Совиці служила давньою межею між обома населеними пунктами.

¹Возний І. Міста другої половини XIII–XIV ст. між Верхнім Сіретом та Середнім Дністром: – С. 197.

² Distrikt Bukowina (1773–1776) – First Military Survey; Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit den Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina, Scale: 1:115 000. Wien 1855.

Рис. 4-4. Гора Вільховець - єдина височина на західному березі Совиці на межі між Іванківцями та Ошихлібами. (*Specialkarte der K. u. K. Österreichisch-Ungarischen Monarchie...* Обстеження проводять А. Квасецький з внуком Святославом).

У грамоті 1665 року назва потоку Вільховець вжита у дещо спотвореній формі як «Холковецул» (*Holcoveŭl*), однак межовий опис 1473 року чітко ідентифікує його з Совицею, що розмежовує землі гаврилівці та Іванківців: «...*від Гаврилівців до Волховця, як вони були встановлені з давніх часів. Від Волховця... до...*». Але якщо в грамоті 1473 року назва річки вжита двічі, тов. документі 1664 року лише один раз: : «...*а від Гаврилівців туди, де [межа] була з давніх часів, а відтіля Холковецем вгору до каменя, від цього каменя прямо вгору до Давидівців*».

Теодор Балан знайшов додаткове підтвердження зміни назви потоку Вільховець на Совицю в архівних документах: «*Sovitzza vormalis auch Wolchowetzer Bach genannt*»¹.

З утвердженням назви «Совиця» ім'я «Вільховець» закріпилося за сусіднім потоком, що витікає на східній околиці Ошихлібів, а впадає у нинішню Совицю в Шипинцях. Очевидно, зміна назви відбулася ще наприкінці XVII століття. Назва «Совиця» зафіксована в грамоті від 15 липня 1667 року при описі межі села Мамаївців².

Для правильної ідентифікації і локалізації Вільховецької гори слід врахувати, що згідно з межовим описом 1473 року гора мала б бути пов'язана і з потоком Вільховець, і з Іванківською межею з боку Ошихлібів. Спеціальна карта Австро-Угорської імперії допомагає встановити, що Вільховецька гора – це, найімовірніше, пагорб на західному березі річки Совиці, що позначений неподалік її русла і водяного млина (відмітка 207). Через цей пагорб пролягала Іванківська межа з боку Ошихлібів, а з давньою розмежувальною лінією була пов'язана назва місцевого присілка «На готар» (*Na hotar*)³.

Спеціальна карта Австро-Угорської імперії фіксує, що у XIX столітті східними схилами Вільховецької гори пролягала дорога від Іванківців до Ошихлібів. Вона й нині залишається головною транспортною комунікацією між цими населеними пунктами. І хоча вершина гори розміщена дещо західніше від дороги, але й навіть тут круті схили з боку річки Совиці цілком заслужено викликали і продовжують викликати асоціації з горою (*рис. 4-4*).

Під час пошуків «Вільховецької гори» деякі дослідники висловлювали думку, що ця назва стала наслідком помилки при перекладі тексту грамоти 1473 року. Замість «*Volchovezer Berg*» мало б

¹ Bălan T. Cetatea Hmîlov. – P. 15.

² Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 3: 1573-1720. – P. 35-36.

³ Spezialkarte der K. u. K. Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Zone 12. Col. XXXIII. 1876-1906.

бути *«Volchovezer Bach»* – «Вельховецький потік»¹. Однак на наш погляд, жодної помилки не допущено. Адже в лаконічному межовому описі назва «Вільховецька гора» вказувала не тільки на проходження Іванківської межі через Вільховець (Совицю), але й означувала конкретне місце на березі річки. Немає сумніву, що «Вільховецька гора» служила для мешканців Іванківців і сусідніх Ошихлібів яскравим і чітким межовим знаком.

Хмелівська дорога на межі Іванківців з Ошихлібами, Неполоківцями й Оршівцями

Згідно з грамотою 1473 року Іванківська межа досягала краю володінь села Ошихліби, перетинала потік Вільховець і однойменну гору і знову виходила на Хмелівську дорогу.

Межовий опис 1665 року більш деталізований і уточнює, що межа пролягала *«в напрямку Ошихлібів на дорогу Хмелівську, але напроти Неполоківців та Оршівців межа йде так само дорогою Хмелівською...»*.

Отже, на підставі двох межових описів можна зробити висновок, що Іванківська межа виходила на Хмелівську дорогу на західному березі потоку Вільховець, що на краю території села Ошихліби, а далі пролягала безпосередньо Хмелівською дорогою, що розмежовувала землі Іванківців від території Неполоківців та Оршівців.

Карти XVIII-XIX із нанесеними межовими лініями буковинських сіл (громад) дозволяють впевнено локалізувати місце виходу Іванківської межі на Хмелівську дорогу. Це неподалік межового стику Іванківців, Ошихлібів і Неполоківців. Відповідно Хмелівська дорога – давня транспортна комунікація, що вела з Ошихлібів в північно-західному і далі в західному напрямку до річки Колачин, а відтак до Снятина. Вона позначена на різних історичних картах. З нею сходяться дороги з Іванківців, Гаврилівців і Хлівища, що підкреслює її давній важливий статус.

Деякий сумнів щодо такої ідентифікації викликає історична межа Іванківців, яка в австрійський період не співпадала з давньою Хмелівською дорогою. На мапах XVIII-XIX століть межа одразу повертає з дороги Ошихліби – Снятин в північно-західному напрямку на край території села Гаврилівці. На нашу думку, це зазнали змін межі села Іванківці, Неполоківців та Оршівці, а не Хмелівська дорога.

На таке трактування наштотує «штучна» межа села Оришківці, що пролягла майже прямою лінією з околиці Ошихлібів і на північно-

¹ Масикевич О. Шипинська земля в історіографії Західно-Українських земель в XIV-XVI сторіччях. – С. 51.

західний край території Хлівищ, а також незвична конфігурація землеволодінь села Оршівці, які успадкували колишні прикордонні території над Колачином (Турецьким Поток), що по сусідству з Іванківцями, Гаврилівцями і Хлівищем.

На цій ділянці ми натрапляємо на ще один цікавий межовий знак, що зафіксований 1473 року, а саме дорогу Суховерхівську. Вона може стати додатковим ключем до розгадки таємниці Хмелівських доріг в околицях Іванківців.

Суховерхівська дорога біля Іванківців і ... Хмелева

Згідно з межовим описом 1473 року, Іванківська межа вела «*на Хмелівську дорогу, а відтак . . . на Суховерхівську дорогу*», що пролягала неподалік Гаврилівців. Але наступний межовий опис 1665 року на ділянці між Хмелівською дорогою і Гаврилівцями вже не згадує жодного такого знаку. Очевидно, Суховерхівська дорога (*Suchowersker Straße*) мала у XV столітті значно важливіше значення, ніж в наступні історичні періоди.

На жаль, ми не можемо точно вказати місце, де Іванківська межа розходилася зі Хмелівською дорогою і повертала на північ до села Гаврилівців. Можна лише допустити, що одним з орієнтирів може служити давня дорога, що вела від дороги Ошихліби – Снятин до південно-західної околиці Гаврилівців, де згодом був зафіксований межовий стик Іванківців, Оршівців і Гаврилівців.

Назва Суховерхівської дороги вказує, в першу чергу, на зв'язок з населеним пунктом Суховерхів, сусідом Кіцманя, а історичні мапи підказують, що мова йде, найімовірніше, про транспортну комунікацію, що пролягала з околиць Суховерхова, а саме з району сходження Суховерхівської, Кіцманської, Іванківської і Давидівської меж. Саме в цьому місті, біля Старої Кіцманської межі, грамоти фіксували Хмелівську дорогу, з якою зустрічалася Іванківська межа.

Якщо Суховерхівською дорогою місцеві мешканці називали транспортну комунікацію, що вели з Суховерхова через Іванківці в напрямку долини річки Колачин, то цілком можливо, що на північно-східній околиці Іванківців поблизу самого Суховерхова, на межі Іванківців, Давидівців, Суховерхова і Кіцманя – її називали Хмелівською, тому що вона вела від Хмелева.

За цими ознаками можна прийняти, що літописний Хмелів розташовувався неподалік лівого берега річки Колачин, що нині відома як Турецький Потік. І саме звідси виходили Хмелівські дороги, сліди яких збереглися до нинішнього дня.

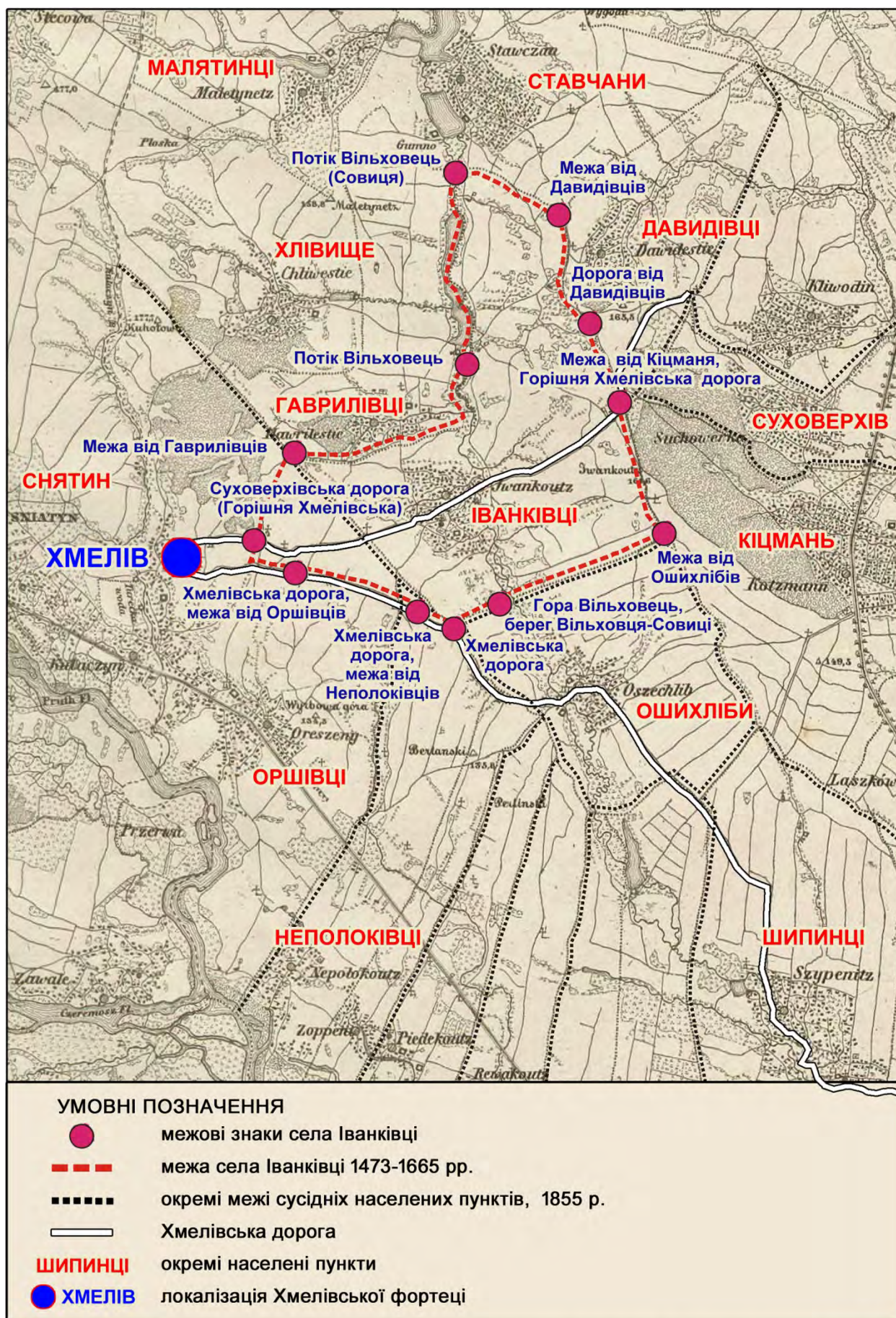

Рис. 4-5. Локалізація межових знаків села Іванківці, Хмельівських доріг і фортеці Хмельів на австрійській адміністративній карті 1855 р.

Перша Хмелівська дорога пролягала від літописного Хмелева в північно-східному напрямку через Іванківці до старої Кіцманської межі, а далі, ймовірно, до ще одного адміністративного центру Шипинської землі – Хотинського града. В грамоті 1665 року вона згадується як «*drumul Nemeiului în sus*» – буквально: «**дорога Хмелівська вгору (вверх)**», або ж «**дорога Хмелівська горішня**». Звичайно, що при подвійному перекладі оригіналу німецькою, і відтак румунською мовою важко було зберегти всі семантичні нюанси. Але уточнення «*în sus*» цілком узгоджується з напрямком другої дороги, що вела від долини річки Колачин вниз («*în jos*»), тобто від літописного Хмелева до Ошихлібів, а відтак до Шипинців – адміністративного центру Шипинської землі.

Ця ділянка шляху асоціюється з міжнародної транспортною комунікацією, що відома під назвами Берладська дорога, або ж Старий Берладський шлях. Тож тепер можемо уточнити, що в XIV-XV столітті цей шлях пролягав від Снятина до Шипинців через Хмелів і Ошихліби, перебуваючи під охороною Хмелівської фортеці.

У цьому зв'язку назви таких місцевостей як Запуст (*Zapust*) , Ляхів Хрест (*Lachów chrest*) , Погиблиця (*Pohyblica*), що розташовані на захід від Хлівища, Гаврилівців та Іванківців (рис. 4-6), можуть бути залишками слідів давніх місцевих поселень, що були пов'язані з літописним Хмелевом – фортецею над річкою Колачин¹.

Таким чином, межові описи села Іванківці 1473 і 1665 років служать підставами для висновку про існування в минулому двох Хмелівських доріг, що сходилися неподалік потоку Колачин (*Турецький Потік*). Вони вказують на можливе місце розташування літописного Хмелева.

З великою ймовірністю можна твердити, що нижня Хмелівська дорога, що вела межею між Іванківцями, з одного боку, та Оршівцями і Наполоківцями, з другого боку, а далі через Ошихліби, – сполучала Хмелів з Шипинцями, адміністративним центром Шипинської землі. Вона була частиною середньовічної транспортної комунікації, що ввійшла в історія як Берладська дорога чи Старий Берладський шлях.

Горішня Хмелівська дорога вела від Хмелева через Іванківці до старої Кіцманської межі, до північної околиці Суховерхова, а далі, очевидно, до іншої твердині Шипинської землі – фортеці Хотин.

Важливою транспортною розв'язкою служило село Ошихліби. Однак локалізовані межові знаки села Іванківці не дозволяють говорити,

¹ P55 S41 B (alt. 5541 B) (1:25 000 WIG - Mapa Szczegółowa Polski /1929 - 1939/)

що Хмелівська дорога, зафіксована біля старої Кіцманської межі, і Хмелівська дорога на межі Іванківців, Ошихлібів, Неполоківців та Оршівців – це дві ланки однієї і тої ж транспортної комунікації, що пролягала від старої Кіцманської межі до села Ошихліби, а далі в західному напрямку до річки Колачин.

Так само малоімовірною виглядає версія, що літописний Хмелів міг розміщуватися в районі Ошихлібів і Шипинців. Адже в обох межових описах села Іванківці, які відображають зустріч Іванківської межі з Хмелівською дорогою біля старої межі Кіцманя, немає натяку на те, що на ділянці до Ошихлібів межа пролягала Хмелівською дорогою або ж знову перетиналася з нею.

Локалізація межових знаків села Іванківців і місця пролягання Хмелівських доріг служать вадливими орієнтирами для встановлення місцезнаходження літописного Хмелева, а саме неподалік південно-західної околиця села Іванківці, поблизу східного берега річки Колачин, на територія, яка нині належить до села Оршівці. Але більш конкретне місце можуть і мають встановити тільки археологи. Сподіваємося, що на їхнє остаточне рішення не доведеться довго чекати.

ОКРЕМІ ШТРИХИ ДО ІСТОРІЇ ХМЕЛЕВА

Хмелів – твердиня на території Шипинців

В грамоті від 13 грудня 1433 року вперше окреслені межі між Шипинською землею і Покутською землею, а відповідно польсько-молдавський кордон, що стабілізується в наступні десятиріччя. Він пролягав від Пруту в північному напрямку по річці Колачин, що служила розмежувальною лінією між Снятином і Шипинцями¹.

Отже, межі Шипинців досягали як устя річки Колачин, так і значної частини її русла, що розмежовувало території Шипинців і Снятина. Історичні карти підказують, що мова йде про північно-західні землі сучасного села Оршівців, що прилягають до Колачина (Турецького Потоку).

На південному заході Шипинці межували з поселеннями Дубівці і Неполоківці, що згадуються як самостійні поселення відповідно у 1464 і 1425 роках². А на північному заході – з Ошихлібами, Іванківцями, і Гаврилівцями.

Можна узагальнити, що давні землі Шипинців простягалися на захід до річки Колачин широкою смугою, яку на півночі обмежували Ошихліби та Іванківці, або ж Хмелівська дорога, а з південного боку Дубівці та Неполоківці. І лише після того, як занепав літописний Хмелів і на його території розвинулися Оршівців, то тоді вже Неполоківці, Дубівці та інші сусідні поселення поширили свої володіння на землі історичних Шипинців. Вони поступово перетягнули ближче до берега Пруту головну дорогу, що раніше називалася Хмелівською і пролягала від Снятина через Хмелів, Ошихліби і Шипинців.

Видається не випадковим, що в межовому описі села Іванківці від 7 травня 1473 року з південної сторони згадуються лише Ошихліби³,

¹ Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 661

² Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 85; Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 173.

³ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 180-181.

Рис. 4-6. Північно-західна околиця села Оршівці - ймовірне місце розташування літописного Хмелева - на польській карті 1929 - 1939 рр. (P55 S41 B (alt. 5541 B) (1:25 000 WIG - Mapa Szczegółowa Polski /1929 - 1939/)).

натомість в 1665 році зазначається, що до Хмелівської дороги прилягають землі Неполоківців та Оршівців¹. Очевидно, що після зруйнування Хмелева в середині XV століття Хмелівська дорога продовжувала служити надійним орієнтиром, натомість питання приналежності колишніх шипинсько-хмелівських земель ще не було врегульоване.

Шипинці – ймовірний адміністративний центр Хмелівської волості

Аналізуючи межу між Шипинською землею і Покутською землею, окреслену в грамоті від 13 грудня 1433 року, дослідники звертають увагу, що в документі двічі згадуються Шипинці. Перший раз у зв'язку з річкою Колачин, що служила межею між Снятином і

¹ Documente bucovinene de T. Balan. – P. 15-16.

Шипинцями (**Снятиномъ а межи Шепинци**)¹, а другий раз у зв'язку з уточненням, що Шипинців припадають до волохів – **«Шепинци к волохомъ прислушаютъ»**. Подвійна згадка цього села послужила опосередкованою підставою для висновку, що Хмелів начебто не розташовувався біля Снятина, Шипинців чи Іванківців, бо інакше саме він як адміністративний центр слугував би орієнтиром².

На нашу думку, таке твердження надто категоричне. Локалізація літописного Хмелева біля сходження двох Хмелівських доріг поблизу річка Колачин і чіткі вказівки про те, що сюди досягали землі Шипинців, свідчить радше про те, що Хмелів не був градом у широкому значенні цього слова, тобто укріпленим поселенням з розвинутою міською структурою. Це, найімовірніше, була сторожова застава, створена для охорони важливого торговельного і військового шляху. Натомість адміністративним центром могли бути саме Шипинці, що перебувало під захистом Хмелівської фортеці.

Щось подібне ми спостерігали у XV столітті з Цецином, коли Чернівці стали адміністративним центром волості, а Цецинська фортеця розглядалася як захисне укріплення.

Поширення території Шипинців до річки Колачин і її межування із землями Снятина, що зафіксоване 1433 року, може бути свідченням, що Шипинці не варто розглядати як село, що ледь не випадково передало свою назву Шипинській землі. Це начебто сталося завдяки його близькості до Снятина і періодичним ярмаркам, що відігравали помітну роль з другої половини XIV століття³.

Витоки Шипинської землі мають, без сумніву, глибші традиції, що пов'язані як з перебуванням краю у складі Галицького, а відтак Галицького-Волинського князівства, так і впливом на ці території Золотої Орди. Статус Шипинської землі як «автономного утворення» відстоювали Мирон Кордуба, Аркадій Жуковський, Іван Новосівський, Борис Тимошук та деякі інші історики⁴.

Шипинську землю іноді порівнюють з Покутською землею, мовляв Шипинці ніколи не були політичним центром однойменної землі, як і Кути – центром сусіднього Покуття⁵. Втім більш коректно порівнювати

¹ Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 661.

² Возний І. Міста другої половини XIII–XIV ст. між Верхнім Сіретом та Середнім Дністром... – С. 198-199.

³ Масан О. Міжнародні аспекти утворення і формування Молдавського князівства... – С. 39-40.

⁴ Там же. – С. 41.

⁵ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 29.

Шипинську землю з Молдавською землею, як це робили угорський король Сигізмунд I та король Польщі Владислав II в Любовельській угоді 1412 року. Назви обох земель, які стали важливими частинами давнього Молдавського князівства, дали населені пункти, один з яких (Молдава) точно був адміністративним центром угорського воєводства, а другий – Шипинці – цілком міг ним бути¹. Свідченням цього є концепції українських і румунських істориків про створення Молдавського князівства на основі об'єднання трьох воєводатів – Молдавського, Сучавсько-Радівецького і Шипинської землі².

У будь-якому разі маємо додаткові документальні свідчення, що літописний Хмелів розташовувався на території Шипинців і, відповідно, саме Шипинці могли бути фактичним адміністративним центром якщо не всієї Шипинської землі, то принаймні Хмелівської волості.

¹ Квасецький А.Т. Старий Берладський шлях. – С. 174-176.

² Васильєв В.Ю., Чучко М.К. Молдавське князівство. ЕІУ. Т. 7. – С. 27-28; ґора F. Povestea Bucovinei. – Р. 169-170.

ІВАН КУПЧИЧ ЯК ДЗЕРКАЛО МОЛДАВСЬКОГО БОЯРСТВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XV ст.

5.1

БОЯРИН ІВАН КУПЧИЧ – «ИСТИННЫ СЛУГА» ВОЄВОДИ ОЛЕКСАНДРА ДОБРОГО

Серед представників молдавського боярства першої половини XV століття особливе місце посідав Іван Купчич, який тривалий час обіймав чільні посади вистерника, логофета, дворника при дворі воєводи і господаря Олександра Доброго, а також члена боярської ради і дворника за правління його синів Іліяша і Стефана (Стецька).

Під впливом румунської історіографії побутує версія, що нині неможливо встановити походження багатьох боярських родин, що згадуються у документах Молдавського князівства другої половини XIV – середини XV ст. Вважається, що бояри Купчичі були за національністю чи то сербами, чи то поляками – точно невідомо¹. Однак українські дослідники здебільшого не мають сумнівів щодо походження таких боярських родів, як Купчичі, Бабичі, Чорторийські, Мамуринські та деяких інших, що були представниками руського боярства в період формування і становлення Молдавської держави².

¹ 590 de ani de la prima atestare documentară a satului Cupca. URL: <http://lyberti.com/590-de-ani-de-la-prima-atestare-documentara-a-satului-cupca-foto/>

² Буковина : Історичний нарис. – С. 29.

Ближче знайомство з життям і діяльністю Івана Купчича та його родичами й спадкоємцями дозволяє не тільки підтвердити версію щодо руського походження Купчичів, але й відкрити чимало цікавих сторінок як середньовічної історії Північної Буковини (Чернівецької області), так і сусідніх земель, що нині входять до складу Румунії та Молдови, – Південної Буковини і Бессарабії.

Штрихи до біографії Івана Купчича

Іван Купчич вперше документально засвідчений 20 грудня 1414 року, коли він згадується як вистерник¹. Дещо пізніше, в грамотах 1422-1425 років, він відзначений як логофет молдавського господаря Олександра Доброго².

В службовій ієрархії Молдавського князівства обидві посади мали важливе значення. Вистерник завідував державною скарбницею і очолював штат господарських урядників – збирачів податків, зборів та мит, судових та інших стягнень. Натомість логофет – найвищий боярський чин у Молдавському князівстві того часу – був керівником князівської канцелярії. Згодом вживалася назва *великий логофет*, у німецькому перекладі – *канцлер*). Назва потрапила в Молдавію з Візантії через Болгарію³.

У польському архіві зберігається документ з відбитком печатки "КУПЧИЧЬ ЛОГОФЕТА", що датований 13 грудня 1421 року⁴. Документ дозволяє уточнити, що Іван Купчич зайняв цю високу посаду ще наприкінці 1421 року, хоч початоу цього урядування здебільшого датується 1422 роком.

Як керівник князівської канцелярії, Іван Купчич мав за обов'язок привішувати князівську печатку. Водночас він нерідко виконував також функції писаря. Наприклад, у документі від 20 серпня 1422 року зазначається, що його «писа купчи(ч) логофет(т)»⁵. Але в більшості випадків писарями, які називалися також *граматиками*, *дяками*, були інші особи, зокрема Оанца, Нег. Михаїл.

У 1426-1430 роках Іван Купчич займав посаду дворника – управителя двору молдавського воєводи, а також члена боярської ради. Інші назви – *великий дворник*, *маршалок*, *великий маршалок* (рум. *vornic* – *ворник*; від слов. *дворникъ*). Дворник був заступником верховного

¹ Bălan T. Vornicia in Moldova. – P. 28.

² Istoria Localității // <https://cupcini.md/istoria-localitatii/>

³ Однороженко О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя... - С. 171-172.

⁴ Istoria Localității // <https://cupcini.md/istoria-localitatii/>

⁵ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 150.

судді, функції якого виконував господар Молдавської землі. В окремих випадках дворник здійснював керівництво збройними силами країни¹.

Після 21 лютого 1430 року і Купчич вже не згадується як дворник, а лише як радний (член боярської ради). Щоправда, ця зміна не вплинула серйозно на пониження його ролі в управлінській ієрархії. У грамоті від 6 лютого 1431 року він вказаний серед перших придворних осіб, які засвідчували цей документ, одразу після нового дворника Журжа².

За правління воєводи Іліяша, старшого сина Олександра Доброго, Іван Купчич залишався членом боярської ради (1432-1433), а у 1434 році, при воєводі Стефанові (Стецькові), молодшому синові Олександра Доброго, – знову обіймав посаду дворника.

Важко не погодитися з Теодором Баланом, що участь у князівській раді боярина, який не займав жодної посади, було важливим визнанням його авторитету. Але більше значення мало повернення Івана Купчича на посаду дворника, з якою пов'язані одні з найважливіших функцій державного управління в Молдавському князівстві³.

В молдавській (румунській) мові слово «дворник» згодом трансформувалося у «ворник» (*vornic*), а в українських селах Буковини назва *двірник* протягом кількох століть вживалася для позначення посади сільського старости⁴.

Належний рівень діловодства підтримував Іван Купчич не тільки на посаді логофета, але й на посаді дворника. До написання князівських грамот у столиці Сучаві долучався писар Пашко, «**дїакъ Купчичевъ**» (січень 1432 р.)⁵. Очевидно, що саме цей Купчичів вихованець дяк Пашко зайняв згодом посаду граматика у канцелярії логофета Дениса (1436-1444)⁶.

Чи не востаннє «**пана Купчича дворника**» представлено як свідка і члена боярської ради при воєводі Стефанові у грамоті від 8 жовтня 1434 р.⁷. Порядок переліку наближених до воєводи осіб в цій, як і інших грамотах, може служити своєрідним табелем про ранги. Третє місце Івана Купчича посеред 15 почесних свідків свідчить, безперечно, про високий ступінь його авторитету.

Про смерть «**пана Купчича, що былъ намъ дворникомъ**» згадує молдавський воєвода Стефан у листі до польського короля Владислава

¹ Однороженко О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя... - С. 171.

² Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 331.

³ Bălan T. Vornicia in Moldova. – P. 30.

⁴ Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Чернівецька область. – С. 667.

⁵ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 331.

⁶ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 468.

⁷ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 395.

26 серпня 1435 року¹. Дещо раніше, а саме 14 квітня 1435 року, на посаді дворника згадується вже Петро Гудич (Худич), наступник Івана Купчича².

Очевидно, що між квітнем і серпнем 1435 року завершив свій земний шлях Іван Купчич.

Земельні надання Івану Купчичу у 1429 році

У середньовічних державах особливим визнанням авторитету того чи іншого князівського урядовця служили винагородження його земельними володіннями, селами і маєтками.

27 травня 1429 року Іван Купчич отримав підтвердження на села Купка і Няговці. У грамоті воєводи Олександра Доброго зазначається, що «истинны слуга и бодринъ наш панъ иванъ купчичъ служиль нам правую и вѣрную службу», за яку його винагородили «жаловали» особливою милістю і дали йому два села, «имануема купка где є(ст) домъ его и за прѣтомъ наговци»³.

Село «Купка» протягом шести століть не змінювало ні своєї назви, ні розташування, «тримаючись купки» над річкою Малий Серет, неподалік його злиття з Серетом.

Із повідомлення випливає, що це поселення на початку XIV століття належало до домену воєводи Олександра Доброго і певний час було службовою резиденцією дворника Івана Купчича, який збудував там собі садибу. І лише в 1429 році село офіційно стало його власністю. Межі Купки, як і Няговців, називаються давніми. Їх вживали з давніх часів – «вживали из вѣка», що свідченням поважного віку цих населених пунктів.

Очевидна спорідненість назви «Купка» і прізвища «Купчич» стала підґрунтям гіпотези, що прізвище боярина походить від назви населеного пункту. У свою чергу вважалося, що топонім «Купка» утворився від руського (українського) слова *купа* = *кучугура*, *пагорб*, зменшувальна форма *купка* = *пагорбок*. Подібної версії дотримувався і Даніель Веренка⁴. Проте ще наприкінці XIX століття місцеві жителі дотримувалися думки, що населений пункт отримав назву від давніх власників Купчичів⁵.

¹ Уляницький В. Материалы для истории... – С. 43.

² Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 402; Bălan T. Vornicia in Moldova. – P. 34.

³ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 261.

⁴ Werenka D. Topographie der Bukowina... - P. 54.

⁵ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde... – S. 246.

Порівняння обох версій у контексті найдавніших згадок про боярина Купчича у 1414 і 1421 роках дозволяє віддати перевагу версії місцевих мешканців.

Село Няговці, що розміщене за Прутом, ідентифікують із нинішнім селом Гординешти (*Gordinești*), що неподалік нинішнього міста Єдинці¹. Прив'язкою до місцевості служить річка Раковець і Грозинський хотар (хотар).

У грамоті зазначалося, що разом селом Няговці Івану Купчичу передавалася пустинна місцевість, розміщена від Няговців вгору проти течії річки Раковець до Грозинової межі – «от наговцовъ горѣ раковцомъ до грозина хотара». Новий власник отримав право «всадити» цю місцевість, тобто заселити її, заснувати там нове село.

Річка Раковець, ліва притока Пруту, зберегла свою історичну назву. Вона бере початок у Клокушанському лісі на північно-східній стороні від села Гвіздівці колишнього Сокирянського, а нині Дністровського району Чернівецької області. Тече переважно на південний захід територіями Окницького, Бричанського та Єдинецького районів Молдови. У селі Корпач впадає у річку Прут².

«Грозин хотар» пов'язаний, очевидно, з межею нинішнього села Грозниця (*Groznița*), яке також розміщене на Раковці. Вважається, село належало Грозі Купчичу, братові Івана Купчича³.

Назва «Няговці» походить від особового імені **Нѣгъ** – *Няг, Ніг, Нег*, що могло утворитися внаслідок скорочення таких двоосновних слов'янських імен як **Добронѣг**, **Миронѣг** чи **Нѣгослав**, **Нѣговой** і т. п. Праслов'янська лексеми **něga* означає «ніжність, ласка, пестоші, турбота»⁴.

Надсеретське село Купка і запрутське село Няговці стали своєрідними центрами маєткових і земельних володінь (ключів) Івана Купчича, що сформувалися на межі 20-30-х років XV століття в цих місцевостях.

Маєтковий комплекс Івана Купчича у 1431 році

15 червня 1431 року воєвода Олександр Добрий, наприкінці свого правління, підтвердив вислугу – «**выслу́женіе**» – Івана Купчича, тобто земельні володіння, одержані за вірну службу, а також узаконив його право на села, придбані в інших землевласників.

¹ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 264.

² Раковець (річка) // <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

³ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 264.

⁴ Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців. – С. 264.

Таким чином, «истинны слуга и бодринъ наш, вѣрны панъ купчичъ дворникъ» закріпив за собою право на «села» і земельні ділянки (землю) над річками Серет, Жижія і Бахлуй, а за Прутом – на Терebних і Чухрі. Враховуючи прив'язку до цих річок, текст грамоти з переліком відповідних маєтків можна впевнено поділити на три частини, що відповідає локалізації трьох майнових ключів – Серетського (в долині річки Серет), Жижійсько-Бахлуйського (над річками Жижія і Бахлуй) і Запрутського (на лівому березі Пруту, на Терebних і Чухрі).

1) Серетський ключ

«... хенцовци на сѣре(т) и григоровци выше драгана и каменое на серетѣ што єму дала миклоушеви дочка и шепелевы(х) село што замѣнилъ за добриновци, и степѣнов кутъ и поляну где был данъ и томинци што о(т) миѣхила купилъ и половина о(т) красного што купилъ о(т) шандра и вашковци што от нимѣрка купилъ и васковци ѡба куты што єму далъ богданъ перед нами...»

2) Жижійсько-Бахлуйський ключ

«...и на жежіѣ землю осадиты о(т) оусти любана(м) горѣ о(т) други сторонѣ о(т) оусти лазировы долины горѣ по обѣ сторонѣ до хораєцевы(х) комаричъ и за бѣковиною дѣаковци оба кута што замѣнилъ съ костиною дочкою пере(д) нами и катамаревци што замѣнилъ съ катамаре(м) за шервовци и на бахлуи нѣгшинци и пасѣка на кырлигѣтѣри...»

3) Запрутський (на Терebних і Чухрі)

«...а на теревныхъ землю от пѣстини осадити себѣ села на имѣ козаревци и ползаловци и вѣдинци и мичкова и на чѣхри выше млина и ниже млина и на чѣхри миѣханловци оу каминого броду и ѹ хачишчоу лещѣ»¹.

Для того, щоб точніше виначити райони і межі майнових ключів, необхідно, по-можливості, ідентифікувати і локалізувати перелічені у документі села і місцевості, одні з яких порівняно легко ототожнюються за нинішніми назвами і вказаними у документі ознаками, а інші приховують своє історичне обличчя за покривалом часу.

¹ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 317.

ЛОКАЛІЗАЦІЯ МАЄТКОВИХ КЛЮЧІВ ІВАНА КУПЧИЧА. ЕТИМОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТОПОНІМІВ

Серетський маєтковий ключ

Як ми вже відзначали, центром Серетського маєткового ключа Івана Купчича можна вважати село Купку, яке Іван Купчич отримав в 1429 році. На той час саме у цьому поселенні розміщувалася його садиба (дім). Дещо пізніше, згідно з грамотою від 15 червня 1431 року, до Серетського ключа входили:

☑ „хенцовци на сѣре(т) и григоровци выше драгана” – «Хенцовці на Сереті і Григоровці», що були розміщені «вище Драгана».

Названі села локалізовано неподалік міста Сучави і річки Серет, на північний схід від столиці Молдавського князівства. Нинішні назви **Хенцешть** (*Hănțești*) і **Грігорешть** (*Grigorești*), а поселення **Драган** ідентифікують з селом **Сімініча** (*Siminicea*)¹.

Історична назва «Хенцовці», точніше «Генцовці», вказує на зв'язок з особовим іменем *Геннадій*, що зафіксована в старослов'янській мові як **Генадин**, **Генадъ**². В українсько-молдавських грамотах вживається у формі **Генадіє** і вказується як церковнослов'янська особова назва³. Простонародна форма – *Генко*, *Геник*⁴.

Село **Григоровці** (*Grigorești*) – поселення, що розміщене по сусідству Хенцовцями. Назва походить від поширеного церковнослов'янського імені *Григорій* – **Григорин**, **Григоръ**, **Глигоръ**⁵.

У документі від 1489 року село Григоровці згадуються як **Григорешти** (у німецькому перекладі – *Grigorestie*, рум. *Grigorești*).

¹ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 320.

² Словарь старославянского языка. Т. 1. – С. 393.

³ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 1. – С. 241.

⁴ Не Толік і не Юра: як правильно казати чоловічі імена українською...

⁵ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 1. – С. 262-263.

Водночас уточнюється, що колишньому логофету Купчичу належала верхня частина села. 14 жовтня 1489 року власники Верхніх Григорешт Юрій Шербич і Петро Григорескул продали за 350 татарських злотих свою батьківську спадщину воєводі Штефану Великому¹.

☑ „каменое на серетѣ што єму дала миклоушеви дочка ... и томинци што о(т) миѣила купилъ” – «*Каменое на Сереті*», яке Іванові Купчичу дала Миклушева дочка, і «*Томинці, що купив від Михайла*».

Назва серетського села, що нині відоме як Кам'янка, у 1431 році зафіксована у формі **Каменое** (інше прочитання – **Каменное**)², а в 1503 році – **Каменка**³.

Згадка про те, що це поселення дала Івану Купчичу «*миклоушеви дочка*», служить підставою для уточнення, що раніше Кам'янка могла належати представникам угорського роду Шолданів, серед яких у грамоті 1411 року згадуються брати Петро і Миклуш⁴. Очевидно, що саме дочка Миклуша Шолдана дала (*подарувала, передала*) свою власність Івану Купчичу.

Даніель Веренка виводив назву села Кам'янки від руського (українського) слова «камінь»⁵. Місцеві легенди конкретизують, що назва пов'язана з кам'яними розсипами біля місцевої кринички, з якої бере початок потік Кам'янка. Очевидно, спочатку Кам'янкою назвали місцеве джерело і річечку, а згодом назва перейшла і на поселення, що розкинулося на її берегах⁶.

На межі XV-XVI століття Кам'янка належала Юрію Купчичу, яку він заповів Путнянському монастиреві як «*задүшіє*», тобто пожертву для спасіння своєї душі. 2 лютого 1503 року село Каменка на Сереті, як і інші два населені пункти Юрія Купчича – Томинці і Купка – згадуються вже в переліку монастирських володінь⁷.

Друге село – **Томинці (томинци)** – нині відоме як Сучевени. У 1490 році воно згадується як **Томинціи** на річці **Берецел**, тобто Малому Сереті, а в 1503 році – як **Томещи**.

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 380-381; Wickenhauser Fr. A. Geschichte der Klosters Woronetz und Putna. – S. 169-173.

² Documenta Romaniae Historica: A. Moldova. Vol. 1. – P. 103.

³ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 215.

⁴ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 92.

⁵ Werenka D. Topographie der Bukowina... – S. 50.

⁶ Історія Кам'янка.

⁷ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 215.

Назва пов'язана з особовою назвою «Тома», що походить або від слов'янських імен на зразок *Томила*, *Томислав*, в основі яких дієслівна основа *томити* – утомлювати, або від імені давньоєврейського походження *Фома* чи *Хома*¹.

Документи від 1490 року проливають світло на фразу з грамоти від 1431 року про те, що Іван Купчич «**томинци ... о(т) ми́хаила кўпилъ**». Мова йде про граматика (писаря) Михаїла, який став власником села в часи правління Олександра Доброго. Водночас можна зробити висновок, що Іван Купчич і його нащадки не довго володіли Томинцями. У 1490 році село належало племіннику граматика Михаїла Косте Мургочу і його сестриничу Гаврилу. Саме вони продали свою «отнину», тобто маєток, успадкований по батькові на правах повної власності, Юрію Шербичу за 100 татарських золотих².

Новий власник Томинців Юрій Шербич – це, найімовірніше, Юрій Купчич, який згадується у грамоті від 1503 у зв'язку з пожертвуванням Путнянському монастиреві сіл Каменка (Кам'янка), Томещі і Купка.

На карті дистрикту Буковини (1773-1776) Томинці позначені як *Tomeschtie*³, але загалом в період австрійського правління вживалася назва Сучавени – нім. *Suczaweny*, рум. *Suceveni*, укр. *Сучавени*⁴.

☑ „**стѣпѣнов кўтъ и полянѹ гдѣ был данъ**” – «**Степанів Кут і Поляну, де був Дан**».

Міхай Костакеску вважав, що «Степанів Кут» і «Поляна» розміщувалися районі Кам'янки і Томинців. Його гіпотеза опосередковано підтверджується збереженими у нинішній Кам'янці назвами присілків «Горішній Кут» і «Долішній Кут», що розташовані, відповідно, на заході і сході села⁵.

Не можна виключати, що назва «Поляна» могла стосуватися і сусіднього з Кам'янкою села Томинці (Сучевени). Мабуть, не випадково у радянський час воно іменувалося *Широкою Полянню*⁶. Ім'я *Дан* було широко поширене в Молдавському князівстві, тому важко встановити, який саме Дан мешкав у Степановому Куті⁷.

¹ Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців. – С. 341.

² Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 400.

³ Distrikt Bukowina (1773-1776) - First military Survey.

⁴ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde. – S. 280.

⁵ Історія Кам'янка.

⁶ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область... – С. 217.

⁷ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 837-838.

Поляна і Степанів Кут були порівняно молодими поселеннями. На це вказують їхні назви, що можна віднести первинної і перехідної форми утворення топонімів, середній період формування яких у Молдавському князівстві визначають відповідно 32 роками (16-48) і 64 роками (56-72)¹. Натомість середній період формування повної форми топонімів (на зразок Хенцовці, Григоровці, Томинці) становить близько 100 років (від 73 до 131).

☑ „половина о(т) красного што купилъ о(т) шандра” – *«половина від Красного, що купив від Шандра»*.

Українські і румунські дослідники одноставні в думці, що мова йде про поселення, що протягом кількох століть було відоме як «Красна» – нині *Красноільськ*².

Назву «половина о(т) Красного» реконструюють в називному відмінку як «**Красне**»³. На нашу думку, більш ймовірного, що в оригіналі вказана усічена і перехідна форма від «**Красного Потоку**», про який йдеться в грамоті воєводи Олександра Доброго від 1 липня 1403 р.

Опосередкованим свідченням вмотивованості ототожнення Красного Потоку з нинішнім потоком Серецелом можна вважати уточнення в грамоті, що «**половина ѡ(т) Красного**» була куплена боярином Купчиком у Шандра, тобто Олександра. Таке ім'я мав старший син Балиці Мудрички, що згадується в грамоті разом з батьком як співвласник Красного Потоку⁴.

☑ „вашковци што от нимѣрка купилъ и васковци ѡба кѹты што ємѹ далъ богданъ передъ нами” – *«Вашковці, що від Нимерка купив, і Васковці, обидва кути, що йому дав Богдан перед нами»*.

Назви **Вашківці** та **Васковці** пов'язані і одним і тим же особовим ім'ям *Іван*, яке часто вживається у формі *Івашко*. Мова йде, найімовірніше, про нинішнє місто Вашківці над Черемошем і село з такою ж назвою, що розміщене над річкою Серет, поблизу однойменного міста. В австрійський період обидва населені пункти називалися українською Вашківцями (рум. *Vaşcăuți*)⁵.

Попри те серед дослідників Буковини до цих пір триває полеміка щодо ідентифікації Вашківців і Васківців, згаданих у документі 1431

¹ Полевой Л. Л. Очерки исторической географии Молдавии... – С. 14.

² Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область... – С. 580; Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 25; Documentele moldovenești... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 322.

³ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1. – С. 510.

⁴ Квасецький А.Т. Старий Берладський шлях. – С. 144- 153.

⁵ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde. – S. 204, 289.

року. Якщо автор статті про черемоське місто Вашківці в «Історії міст і сіл Чернівецької області» однозначно вказує на те, що 15 червня 1431 року Вашківці «були куплені якимось Купчичем у боярина Немирка»¹, то в пізніших узагальнюючих працях домінує теза, що Вашківці над Черемошем не можна ототожнювати з селом, купленим Купчичем у Немирка, тому що на той час воно належало до Польщі. Лише згідно з грамотою Владислава Ягайла від 13 грудня 1433 року село було передане молдавському воєводі Стефану до складу Волоської землі – **«а васковци стецкѹ воєводѣ ми отписали єсмы, до волоскои земли, ис тымъ со всѣмъ, што к томѹ селѹ здавна прислѹшаєть»**².

На основі цих обставин висувалася думка, що Іван Купчич володів серетськими Вашківцями, які лежали поряд з іншими його селами – Купкою, Томинцями і Кам'янкою. Натомість ще одні Вашківці могли бути однойменне поселення, розміщене на історичній Хотинщині, поблизу Сокирян, неподалік сіл Няговці і Михайлівці, що також належали Купчичу.

На наш погляд, своєрідним ключем для з'ясування цього дискусійного питання може служити постать давнього власника Вашківців Немирка, який відпродав це поселення Івану Купчичу.

З історичних джерел випливає, що Немирка – це Немирко Чорторийський, що згаданий 1437 року у грамоті воєвод Іліяша та Стефана у зв'язку з підтвердженням його права батьківську спадщину – село на Пруті на ім'я Немирчани³. Очевидно, що мова йде про власність боярина Яцька Чорторийського, батька Немирка, що згаданий 1421 року як член боярської ради при господареві Олександрові Доброму⁴. Засвідчене прізвище і особиста печатка вказують на зв'язок з родиною волинських князів, родове прізвище яких пов'язане з містом Чорторийськ (Рівненська область). Наприкінці XIV століття Чорторийським князівством у складі Великого князівства Литовського володів Василь – син Костянтина Ольгердовича⁵.

Село Немерчани на Пруті згадуються в документі як «очина» Немирка Чорторийського, тобто маєток, успадкований по батькові на правах повної власності⁶. Дещо пізніше, а саме в 1464 році родині Чорторийських в особі боярина Андрейка належали спадкові маєтки

¹ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область... – С. 133.

² Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 42-43.

³ Уляницький В. Матеріали для історії... - С. 54-55.

⁴ Однороженко О. Українська родова геральдика... – С. 331,453.

⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 4. – С. 174.

⁶ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. – С. 112.

Чортория (**Чорторїа**), Дубовці (**Дубовъцоуа**) і Ошихліби (**Ошихлибъ**)¹. Безпосередньо над Прутом розміщене село Дубівці, яке й могло бути Немирчанами, засвідченими в 1437 році.

На основі систематизованої інформації можна допустити, що саме на честь свого родового прізвища Яцько Чорторийський назвав Чорторією село над Черемошем, яке отримав від воєводи Олександра Доброго і яке стало центром його маєткового ключа. Натомість два сусідні поселення – Вашківці і Немирчани – були названі (чи перейменовані) на честь його синів – Івашка і Немирка, що згадуються в грамоті від 1437 року².

Побутує версія, що Немирчанами могла називатися село Чортория, назва якого пов'язана з прізвищем Немирка Чорторийського³. Проте ця гіпотеза суперечить місцезонашуванню Чорторії – все ж таки це село на Черемоші, а не на Пруті.

У такому контексті ідентифікація Вашківців 1431 року з черемоськими Вашківцями виглядає досить переконливою. Водночас підтверджується думка Мирона Кордуби, що це поселення і до 1433 року входило до складу Молдавського князівства⁴.

Родина Купчичів володіла черемоськими Вашківцями не довго – лише кілька років. Вже 18 жовтня 1435 р. воєвода Іліяш передав це село, що в документі вказане як **«Васковцїи»**, Стану Бабичу. Як зазначається в грамоті, це село належало Міші (Михайлу), яке він втратив через зраду: **«Мишѣ загубилъ оу хитлѣнствѣ»**⁵.

«Мишѣ» – це, мабуть, хтось з синів чи зятів Івана Купчича.

Опосередкованим свідченням, що в документі мова йде саме про Вашківці над Черемошем, може служити згадка про нього у переліку між селами **Бубранецъ** (Шубранець – поселення у Цецинській державі, на однойменній лівій притоці Пруту, нині Дністровський р-н) і **Боддинци** (Буденець – поселення над Малим Серетом, Чернівецький р-н).

Приблизно в той же час і з таких же причин родина Купчичів втратила село Васковці, що розміщене над Серетом. Як зазначається в документі від 24 лютого 1437 року, раніше Васківці належали Марушці, яка через свою зраду-хитляньство змушена була втікати на

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 85.

² Уляницький В. Матеріали для історії... - С. 54-55.

³ Шевченко Ф. П. Документи з Історії Північної Буковини... - С. 126.

⁴ Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покутю... - С. 176.

⁵ Уляницький В. Матеріали для історії... - С. 47; Documentele moldovenești... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 420.

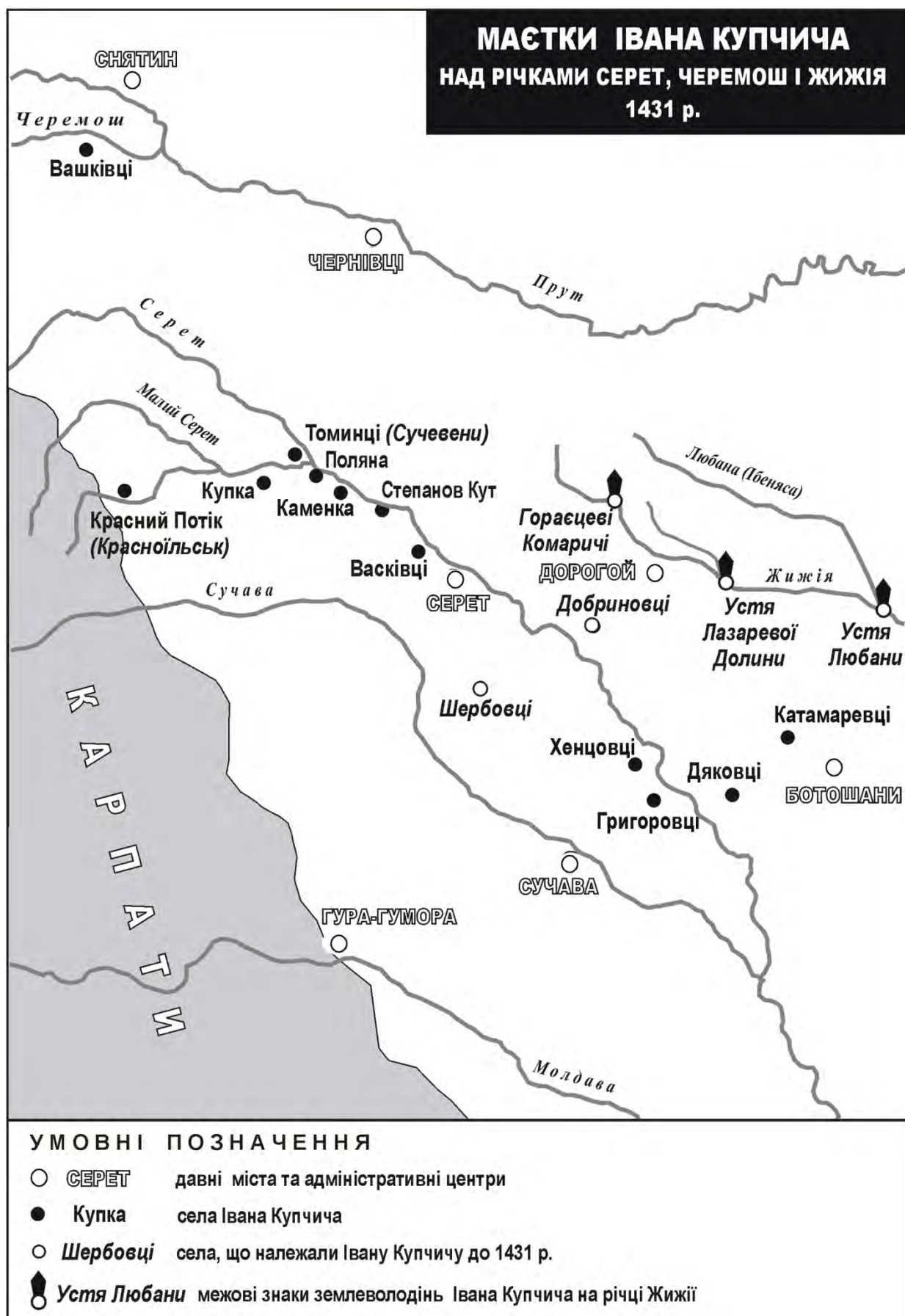

Рис. 5-1. Села та земельні ділянки Івана Купчича над річками Серет, Черемош і Жижія, набуті в 1429-1431 роках.

Русь – «до Рґси повигла»¹. Тож Васковці (Вашківці на Сереті) були конфісковані, а згодом передані Шефула Жуметатевичу

Деякі дослідники вважають, що Марушка могла бути дружиною Міші, власника надчеремоських Вашківців².

Таким чином, у тексті грамоти 1431 року села Вашківці і Васківці завершують перелік сіл і маєтків Івана Купчича, які з огляду на розташування неподалік річки Серет ми назвали Серетським маєтковим ключем. Він починався на півдні біля міста Сучави (села Хенцовці і Григоровці) і простягався в північно-західному напрямку аж до витоків річки Серет, неподалік яких, але вже на березі Черемошу, розмішувалися Вашківці – нинішнє однойменне місто. Отже, у 1431 році цей маєтковий комплекс складався загалом з десяти населених пунктів.

Раніше до Серетського ключа Івана Купчича належало також село Добринівці (**Добрино́вци**), що розміщене на лівому березі Серету (нині село Хапей), і село Шербовці (**Ше́рбовци**), розташоване навпроти Добринівців на протилежному березі річки. Але Іван Купчич обміняв Добринівці на село Шепелєвих (**Ше́пелевы́х**), яке ідентифікують із нинішнім запрутським селом Чепелеуці, що неподалік нинішнього місти Єдинець, а село Шербовці було обміняне на Катамаревці, розміщені неподалік міста Ботушани. Тож про них вестимемо мову трохи нижче.

Жи́жійсько-Бахлу́йський маєтковий ключ

Друга частина маєткової власності Івана Купчича розміщувалася в долинах річок Жи́жія і Бахлу́й. Власне він складається з кількох земельно-маєткових гнізд, перше з яких було пов'язане з річкою Жи́жією і устями потоків Любана і Лазарева долина.

☑ „на жежі́та зе́млю оса́диты о(т) оу́сти люба́на(м) горѣ́ о(т) дру́гои сторо́нѣ о(т) оу́сти лази́ровы доли́ны горѣ́ по обѣ́ сторо́нѣ до хора́еце́вы(х) кома́ричѣ́” – *«На Жежі́ї зе́млю оса́дити – від устя Люба́ни вгору з друго́ї сторо́ни, [а] від устя Лази́рової Доли́ни – вгору по обидві́ сторо́ни [Жи́жії] до Го́раеце́вих Кома́рич».*

Отже, згідно з документом, Іван Купчич одержав право «**на жежі́та зе́млю оса́диты**», тобто заснувати поселення над верхньою течією річки Жи́жії. Південно-східною межею його володінь у цьому районі було устя річки Люба́ни³, яку впевнено ідентифікують з нинішньою

¹ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 508.

² Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 509.

³ Інший варіант прочитання - **люба́наса**. (Documenta Romaniae Historica: A. Moldova. Vol. 1. – P. 152).

Ібанезою – лівою притокою Жижії. Вона бере початок біля села Ібанешти, що на північний схід від міста Дорогой. На карті Димітрія Кантеміра, датованій початком XVIII ст., вона позначена як «Subana» (Субана) – перехідна форма від Любани до Ібаняси. Біля устя Любани – Ібпняси нині розміщене село Борзешти.

Зауваження «горѣ о(т) другои сторонѣ» орієнтує нас, що земля, надана для заснування сіл, розміщувалася на іншій стороні, ніж устя річки Любани, тобто по лівому березі Жижії, однак біля устя Лазірової долини, точніше Лазаревої долини¹, володіння Івана Купчича простягалися вгору проти течії Жижії по обох берегах річки – «горѣ по обѣ сторонѣ» і досягали Гораєцевих (Хораєцевих) Комарич.

Отже, Лазарева Долина розміщувалася дещо вище від устя Любани, і картографічні матеріали підказують, що це могла бути долина річки Загорни – лівої притоки Жижії. Верхня течія Загорни пролягає через долину Ледеріця, що є, найймовірніше, дещо спотвореним варіантом Лазаревої Долини² – (Лазарева Долина > Лезериця > Ледериці).

Що ж до Гораєцевих Комарич на річці Жижії, то, найймовірніше, мова йде про поселення біля витоків Жижії, яке згодом поділилося на три самостійні населені пункти Ботушанського повіту – Хілішеу-Горія (Hilișeu-Horia), Хілішеу-Клошка (Hilișeu-Cloșca) і Хілішеу-Крішан (Hilișeu-Crișan).

За своєю назвою Гораєцеві Комаричі асоціюється насамперед ім'ям «Хілішеу-Горія», одна це питання вимагає додаткового дослідження.

Особове ім'я Гораєць тісно пов'язане іменами *Гора, Горан, Горин, Горко*. Так називали дітей, які народилися в горах при випасанні худоби, а, можливо, і просто вихідців-горян³.

Натомість друга частина назви населеного пункту – *Комаричі* – може бути пов'язана з патронімом «Комарич», що є похідним від загальної назви комахи – «комар». В козацькому реєстрі 1649 року зареєстровані прізвища *Комар, Комарець, Комариця* та ін⁴. Прикметник-вказівник «Гораєцеві» допускає версію, що Гораєць не так давно став власником Комарич, або ж на той час існувало поруч кілька посилен з подібною назвою.

У публікації молдавських документів, здійснених під егідою Академії наук Румунської соціалістичної республіки (1975), назву «хораєцевы(х) комаричъ» розшифровано як «хораєцевы(х)

¹ Documenta Romaniae Historica: A. Moldova. Vol. 1. – P. 152.

² Карты Генштаба поиск по спутниковым картам. L-35-137.

³ Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців. – С. 131-133.

⁴ Реєстр Війська Запорозького 1649 року. – С. 87, 205. 277.

кошаричъ»¹. З огляду, на присутність в інших документах особової назви «Комарич» і топонімів «Комаровичі»², більш ймовірним виглядає попередній варіант, що запропонований Міхаєм Костакеску.

Річка **Жижія**, на думку Юрія Карпенка, має слов'янську назву, що вказує на характерні риси русла і течії річки. Основа *жиж-а* означає «грузьке болото». Його виводять від псл. *židъjъ* – «рідкий». Проте побутує версія, що гідронім може бути пов'язаний з апелятивом *жижа* – «вогонь, гаряче», що може вказувати на випалену місцевість³.

Лазарева Долина отримала свою назву, найймовірніше, від особового імені, що було досить поширене в Молдавському князівстві у формах. *Лазарь, Лазор, Лазя, Лазь* та ін. Втім вживання слова «лазь» у значенні «викорчувана ділянка лісу, призначена під пасовисько або під поле» вказую на можливість утворення назви і за особливістю річкової долини⁴.

Любана – гідронім виник від основи давньоруського прикметника *любь* – «любий» (псл. **ljubb* – «милий, приємний, коханий») за допомогою суфікса *-ан(а)* у топонімічній функції⁵. Синонімічний варіант – «Любаняса»⁶.

Отже, «земля на річці Жижії» займала місцевість на захід і північ від нинішнього міста Дорогой, починаючи від устя Любани (*Ібеняси*) і простягаючись до Гораєцевих Комарич (*Хілішеу*). Характерно, що ця територія вважалася незаселеною і на цій місцевості не згадано жодного населеного пункту. Нині тут зосереджено майже десяток сіл і і значна міста Дорогой (*Дорохой*).

Наступне гніздо Жижійсько-Бахлуйського ключа було зосереджене поблизу міста Ботушани, а саме на північ і на захід від нього.

☑ „за БУКОВИНОЮ ДІАКОВЦИ ОВА КУТА ШТО ЗАМѢНИЛ СЪ КОСТИНОЮ ДОЧКОЮ ПЕРЕ(Д) НАМИ И КАТАМАРЕВЦИ ШТО ЗАМѢНИЛЪ СЪ КАТАМАРЕ(М) ЗА ШЕРБОВЦИ” – «за Буковиною Дяковці, обидва кути, що замінив з Костиною дочкою перед нами, і Катамаревці, що замінив з Катамарем за Шербовці».

Як свідчать грамоти XIV-XVII ст.. «Буковиною», або «Великою Буковиною», називали заліснене горбогір'я, що простягається на лівому березі річки Серет з північно-західних околиць міста Дорогой до

¹ Documenta Romaniae Historica: A. Moldova. Vol. 1. – P. 152.

² Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 1. – С. 492.

³ Етимологічний словник топонімів України. – С. 209.

⁴ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 1. – С. 537.

⁵ Етимологічний словник топонімів України... – С. 311.

⁶ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 565.

південно-західних околиць міста Ботушани. У цьому зв'язку в документах згадуються Черетяни на Кобилі (*Cobâla*), Добриновці (*Dobranouți, Napâi*), Вакулинці (*Văculești*), Ботушани¹. А яскравим спогадом-свідченням про давню «Буковину» може служити нинішня назва міста Бучеча (*Bucesea*), що отримало своє наймення завдяки розміщенню в цих букових лісах. Як підказує Словник буковинських говірок, для букових лісів вживається не лише назва «буковина», але й «бучина»².

Якщо врахувати, що перед згадкою про Дяківців у грамоті йшла мова про річку Жижю, яка протікала біля міста Дорогой, тобто перед східною частиною цієї Буковини, то село «за Буковиною» мало б розміщуватися на західному узліссі цієї Буковини. На жаль, ні сучасні, ні історичні карти цієї місцевості не вказують на ім'я «Дяковці». Проте підказкою для ідентифікації та локалізації історичного поселення може служити інформація про те, що «**ОБА К҃҃ТА**» Дяківців Іван Купчич обміняв з дочкою Кості – «**сѣ костиною дочкою**». Враховуючи що, Дяківні лише короткий час належало родині Купчичів, то вони могли бути повернені попереднім власникам, пов'язаних з Костею і «Костиною дочкою». Відповідно вони могли називатися Костинцями чи подібними називними варіантами.

Серед населених пунктів в цій околиці є село Костешти, що розташоване в історичній Буковині між населеними пунктами Бучеча і Леорда. Однак, враховуючи його місцезнаходження, поселення не можна назвати селом «за Буковиною». Вона радше розміщувалося в самій Буковині.

Натомість історична мапа Димитрія Кантеміра підказує, що у цьому районі було ще одне поселення з назвою Костешти. Якщо перше розміщувалося у Буковині, над річкою Ситна, то інше трохи південніше – на березі Серету, дещо нижче від поселення Миндрешти (*Mândrești*)³. Дяківці (*Костешти*) можна ототожнити з нинішнім селом Владені (*Vlădeni*).

Вірогідність цієї гіпотези підтверджується ідентифікацією і локалізацією населеного пункту **Катамаревці**, що було наступним у переліку володінь Івана Купчича. Нині це *Cătămărești*, що розташоване неподалік Ботушан і Костешт.

Враховуючи просторові координати і попередній опису володінь Івана Купчича на річці Жижі і її притоках Любані та Лазаровій Долині,

¹ Квасецький А. Старий Берладський шлях. – С. 165.

² Словник буковинських говірок. - С. 44.

³ Principatus Moldaviae nova & accurata descriptio / Delineante Principe Demetrio Cantemirio.

східно-романської мови назва «баглай», тобто «млявий, повільний потік»¹, могла трансформуватися в Бахлуй.

Із цією версією узгоджується і куманська версія походження назви, що трактує її як «заболочену річку»².

Отже, до Жижійсько-Бахлуйського маєткового ключа Івана Купчича належали три села, одна пасіка, і одна велика місцевість на річці Жижії, що призначалася для заснування поселень.

Запрутський маєтковий ключ

Третій маєтковий ключ, як ми вже зазначала, можна назвати Запрутським. Він обмежувався лівим берегом річки Прут і його притоками Раковець і Чухра (нині Чухур). Згідно з текстом грамоти від 1431 року Запрутський ключ можна умовно поділити на 2 частини: перша зосереджувалася на Терєбних, а друга – на річці Чухрі.

☑ „на терєбных землю от пүстини осадити севѣ села на имѣ козарєвци и ползаловци и вѣдинци и мичкова” – «на Терєбних землю від пустині собі осадити на імя Козарєвці, Ползаловці, Відинці і Мичкова».

У грамоті земля «на Терєбних» характеризується як «пустинь», тобто «незайняте, неосвоєне місце» або ж «покинута, запущена земля»³. Однак дозвіл на заснування сіл з конкретними іменами – **козарєвци и ползаловци и вѣдинци и мичкова** – може бути аргументом на користь версії, що на той час процес заселення цієї місцевості вже тривав активно і, найімовірніше, були збережені давні назви.

Топонім «Терєбни» розшифровують як ім'я річки⁴, що пов'язана з рельєфом місцевості: *тереба/ терєб* – «ділянка землі, очищена від лісу» і давньоруським словом *терєбити* – «корчувати». Споріднені назви – гідроніми *Терєбна, Терєбіж, Терєбовець*⁵. Однак згадки про села на Терєбних (**Терєбнох**) в 1429, 1431 і 1436 роках радше свідчать, що мова йде не про річки, а власне про місцевість. назва якої може бути пов'язана з назвою річки.

Про історичні «Терєбни» нагадує нинішнє село Терєбна (*Terebna*), що розміщене біля витоків потоку, що тече в південному напрямку і впадає у річку Прут, натомість інше село на Терєбних – Зубричани (колишні *Зуброковці*) розміщені над іншим потоком, що впадає у річку

¹ Ледачий. URL: <https://1674.slovaronline.com/12882->

² Цуркан М. Город на семи холмах.

³ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 2. – С. 277.

⁴ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 2. – С. 428.

⁵ Етимологічний словник топонімів України. – С. 568.

Чухур. Ще над іншим потоком, а саме лівою притокою Раковця під нинішньою назвою «Богда», розміщувалося село Відинці.

Із чотирьох населених пунктах на Теребних, вказаних у грамоті 1431 року – Козаревці, Ползаловці, Відинці і Мичкова – переконливій ідентифікації піддаються саме **вѣдинци**, що за своєю фонетичною співзвучністю ототожнюються з нинішніми Єдинцями. Цю версію підтримують науковці та нинішня влада цього міста¹.

Назва, можливо, походить від котрогось з слов'янського двоосновного імені *Видомиръ*, *Видославъ* або моделі *Добровидъ*, *Сновидъ*. Антропооснова *вид*– асоціюється з дієсловом «**видѣти**»².

З особовим назвами пов'язані, найімовірніше, найменування трьох інших населених пунктів на Теребних: Козаревці – від *Козар*³, Ползаловці – від *Полозь*⁴, і Мичкова (поляна чи пасіка) – від *Мицко*⁵.

У публікації грамоти Олександра Доброго від 15 червня 1431, здійсненої під егідою румунської Академії наук (1975), разом з селами Козаревці, Ползаловці, Відинці і Мичкова вказане також село на ім'я Нестяковці (**Нестѣковци**)⁶. Назва, очевидно, пов'язана з ім'ям *Нестяк*, що зафіксоване в грамоті Олександра Доброго від 22 вересня 1411 року серед панів-радних (великих бояр) Молдавського князівства⁷.

Вищеназвані села на Теребних мали б розміщуватися поблизу нинішніх Єдинців і варіант їх локалізації відображений на запропонованій картосхемі (рис. 5-2).

Друга частина маєтків Запрутського ключа Івана Купчича була розміщена на річці Чухрі (нині *Чухур*).

☑ „на чұхри више млина и ниже млина и на чұхри ми҃хайловци оу камного броду и у хачишчоу лещь” – «*на Чухрі вище млина і нище млина, і на Чухрі Михайловці біля Кам'яного Броду і в Хачищах Лещ*».

Ключем до локалізації млина на річці Чухрі може служити грамота воєводи Олександра Доброго від 17 квітня 1429 року, згідно з якою грамотику пану Радулу було подаровано два села на Теребних, а саме Зубриковці (**Зүбриковци**) та Іванковці (**Иванковци**)⁸. У грамоті обумовлювалося право спорудження млинів «**на водѣ на Чұхри**».

¹ Primăria Municipiului Edineț.

² Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців. – С. 98.

³ Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців. – С. 204.

⁴ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 2. – С. 184.

⁵ Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців. – С. 243.

⁶ Documenta Romaniae Historica: A. Moldova. Vol. 1. – P. 152.

⁷ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 92.

⁸ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 258.

Названі поселення зберегли свої назви, хоч в дещо видозмінений формі. **Зубриковці** – це нинішні Забричани (*Zăbriceni*), а **Іванківці** – Онешти (*Onești*), що дещо раніше були, очевидно, Іонештами. Місцем, де новий власник спорудив собі млин на річці Чухрі, стало нинішнє поселення **Кюрт** (*Chiurt*), назва якого можна вивести від слова *курта*, що зафіксоване в тогочасних грамотах. Воно має значення «гранична лінія, край»¹. Саме тут пролягав край території сіл Зубриновців та Іванківців.

Таким чином можна з великою мірою вірогідності стверджувати, що Іван Купчич отримав право засновувати поселення вгору і вниз по течії річки Чухрі, починаючи від нинішнього поселення Кюрт.

Назву річки «Чухра» можна вивести від апелятива *чухра* – «зрубані гілки дерева»². Можливо, що русло чи долина річки були захаращені зрубаним і зірваним хмизом. За іншою версією, від тюрк. (кар.) *чухур*, *чучхур*, – «водоспад, западина, вибоїна»³.

Переконливій ідентифікації піддається село **Михайлівці** (**миханіловци**), що розміщувалося біля Кам'яного Броду. Мова йде про нинішнє місто Купчинь. Натомість **Кам'яний Бід** – це Стара Кетрошика (*Chetroșica Veche*), що розміщена на східному березі Чухри. За майже 600-літню історію село неодноразово змінювало свою назву: Кам'яний Бід – Пятре пе Чухур (*Камінь на Чугурі*) – Петрошика – Кетрошань – Кетрошика Веке (*Стара Кетрошика*)⁴. Однак всі вони були пов'язані з *каменем*. Кам'яниста місцевість була згодом обрана для спорудження шахти з добування щебеню і гравію, а в давні часи служила зручним місцем для переправи бродом через річку Чухру.

Складніше питання з ідентифікацією села **Лещ**, що розміщувалося у **Хачищах**. Назва Хачищі може бути пов'язана з словами *хаща*, *хащина* – «дрібний густий чагарник»⁵, або ж із лексемою *хатище* – «місцем, де колись був будинок»⁶.

Особове ім'я Лешь (Лещь) можна вивести від старослов'янського **лещи** – «лягти»⁷. Отже, *Лещь* – «Лежень». Похідні прізвища *Лещенко*, *Лещенько*, *Лещинський*. Враховуючи порядок переліку населених пунктів (з півдня на північ проти годинникової стрілки), село Лещь розміщувалося на Чухрі дещо вище від нинішнього міста Купчинь.

¹ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 1. – С. 530.

² Словарь української мови: в 4-х тт. – С. 2884.

³ Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. – С. 444.

⁴ Ursan O. Satul Chetroșica Veche

⁵ Словарь української мови: в 4-х тт. – С. 2762.

⁶ Словник буковинських говірок. – С. 610.

⁷ Словарь старославянского языка. Т. 2. – С. 113.

У грамоті 1431 року зафіксований межовий опис володінь Івана Купчича. Згідно з текстом, межа пролягала від Кам'яного Броду вгору по лівому березі річки Чухри до Дурії Чатаря, і від річки Чухри долиною до Круглої Дуброви; далі вела від Тадора старим готарем до Раковця, а з боку Няговців, Грозі і від Кости́ча – старим готарем до Кам'яного Броду.

З великою мірою вірогідності можна ідентифікувати більшість межових знаків і згаданих топонімів.

Про **Кам'яний Брі́д** ми вже говорили, натомість **Дурія Чатаря** – це поселення на східному березі річки Чухри. Підказкою до його локалізації може бути устя потоку Черетей, що впадає у річку Чухур біля нинішнього села Паладя (*Paladea*).

Топонім «**Дурня Чатар**» може бути пов'язаний з ім'ям «Дурня» (*доу́рнѣ, доу́рныи*)¹ і прізвиськом чи кличкою «Чатар» – від *чата* – «загін солдат, призначений для сторожі; караул, дозор»².

Біля Дурні Чатара межа пролягала через річку Чухру і вела в західному напрямку через долину до Круглої Дуброви.

Кругла Дуброва. Картографічні і топонімічні матеріали підказують, що таку назву могла мати це нинішня **Ротунда** (*Rotunda*), тобто «Кругла». Втім можна допустити, що Круглою Дібровою називався місцевий ліс, а саме поселення називалося «Тадором» (від імені *Теодор – Федір*). Адже, судячи з тексту, вони вказані як два межових знаки, що розміщувалися поруч. Так само, як і дещо раніше згадувані поселення Дурія Чатаря і річка Чухра.

Раковець – ліва притока Пруту, формувала західну межу Запрутського маєткового ключа Івана Купчича. Можливо, що назва пов'язана з *раками*, які полюбили цю воду.

Няговці (нині **Гординешти** – *Gordinești*) – село за Прутом, яке отримав Іван Купчич у 1429 році. У грамоті вказувалося, що новий власник має право засновувати (*оу́садити*) додаткові поселення, починаючи від Няговців вгору проти течії Раковця аж до «**Грозина хотаря**»³.

Грозя, Грозина – нині село **Грозниця** (*Groznița*), що розміщене на Раковці. Його назва пов'язане з особовою назвою Грозя, під якою у 1392-1399 році згадується наближений боярин воєводи Романа, а в 1474 про нього згадується як про брата Івана Купчича. Очевидно, що мова в обох документах йде про одну і ту ж особу, і саме це село могло бути родовим гніздом бояр Купчичів.

¹ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 1. – С. 332.

² Словарь української мови: в 4-х тт. – С. 2884.

³ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 261.

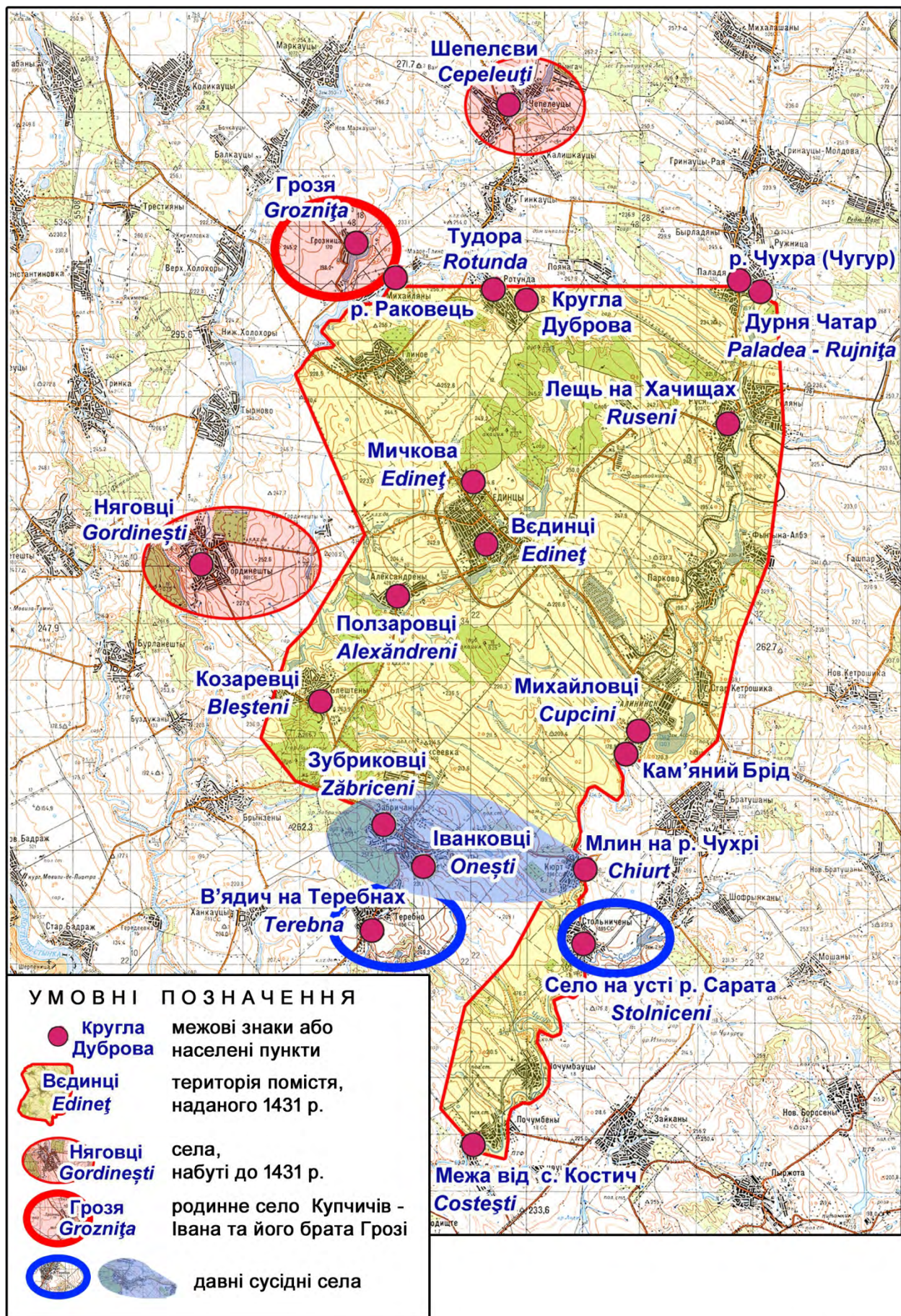

Рис. 5-2. Локалізація сіл і межових знаків маєткового ключа Івана Купчика у межиріччі Раковець - Чухра (Чугур).

Костич (Костешти – *Costești*) – поселення біля устя річки Чухри – лівої притоки Пруту. Очевидно, що початково там був двір Кості, який у 1429 році отримав право на заснування села на усті річки Чухра¹. Вже через два роки поселення називалося на честь сина Кості – Костича. А у 1499 році воно згадується як «**Костещи на үстіє Чүхра, где үпадаєт оү Прүт**»².

До Запрутського ключа Івана Купчича належало також село **Шепелєвих** (нині Чепелеуці – *Cepeleuți*), яке він обміняв за Добринівці над Серетом. Село Шепелєвих також розміщене на річці Раковець, але дещо вище від Грозиної.

Отже, загалом до Запрутського маєткового ключа Івана Купчича входило 9 сіл, а також окремі місця для заселення на річках Раковці і Чухрі. Що ж до села Грозі (пізнішої Грозниці), то воно, найімовірніше, належало синові Грозі Купчича Михні, що згадується в документах 1474 року. Цілком можливо, що Михня Купчич розпоряджався усім Запрутським ключем, оскільки вважався законним спадкоємцем Івана Купчича³.

Станом на 1431 рік до землеволодінь боярина Івана Купчича належало щонайменше 22 села, кілька розлогих місць для заснування нових поселень на річках Жижії, Раковці і Чухрі, а також пасіка на Карлігатурі.

¹ Полевой Л. Л. Очерки исторической географии Молдавии... – С. 12.

² Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 130.

³ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 191-193.

ПОХОДЖЕННЯ ПАНА ІВАНА КУПЧИЧА. ЙОГО СІМ'Я ТА СПАДКОЄМЦІ

Боярські роди Купчичів, Бабичів, Чорторийських, Мамуринських та деяких інших вважаються в українській історіографії представниками руського боярства, зокрема галицького, які зберегли свої отчини в нових політичних умовах, пов'язаних з формування Молдавської держави¹.

Прізвище *Купчич* можна вивести від слова *купець*, що зафіксоване у старослов'янській мові у формі «*коупьць*»², а в «Руській правді» – збірці стародавнього руського права, складена в Київській державі у XI—XII ст., – «*коупець*» і «*коупчина*»³.

Очевидно, що за допомогою суфікса *-ич* ця назва перейшла спочатку у прізвисько (*Купчич* – «син купця»), а відтак – у родове ім'я. Ще одним свідченням українського (руського) походження боярина Івана Купчича може служити і його ім'я «Іван».

Тризуб – герб Івана Купчича

Важливе світло на походження Купчичів, як і інших боярських родів Молдавського князівства, проливають геральдичні джерела та генеалогічні дослідження.

Середньовічні письмові документи, як правило, не подають прізвищ та імен по-батькові окремих осіб, а також не завжди дозволяють встановити ступінь спорідненості між окремими представниками шляхетської верстви. Тож визначити етнічне походження того чи іншого знатного роду видається можливим лише в разі поєднання доступних відомостей про імена та прізвища окремих осіб та їхніх родичів, аналізу спадковості землеволодіння та інформації геральдичного характеру, зокрема, збережених печаток, якими засвідчували офіційні документи. Використання одного й того ж самого геральдичного зображення вказує на спорідненість між окремими особами та різними вітками одного й

¹ Буковина : Історичний нарис. – С. 29.

² Словарь старославянского языка. Т.2 – С. 85.

³ Новгородський перший літопис молодшого ізводу.

того ж самого роду, і може служити надійною підставою для визначення родової чи етнічної приналежності тієї чи іншої особи.

Дослідник Олег Однороженко, проаналізувавши документи про панів радних (членів боярської ради) Молдавського князівства XIV-XV ст., про яких існує повний комплекс відомостей генеалогічного та геральдичного характеру, встановив, що етнічний склад представників найвищого молдавського боярства окресленого періоду має такий вигляд: родів руського походження – 61, волоського – 33, угорського – 5, мішаного – (русько-волоського або русько-угорського) – 7¹.

До родів руського походження належали Хотинські, Стравичі, Худичі (Гудичі), Купчичі, Топоровські, Мамуринські, Ротомпани, Єловські, Чорторийські, Гриньковичі, Кальяновичі, Бановські, Мудрички на Красному Потоці, Черногузи, Бучацькі на Кривій, Яцковичі з Платонців, Волчко від Липника, від якого вели свій родовід київські пани Волчковичі, Кміти та Горностаї.

Волоське походження мали роди Туловські, Берладські, Жумотатинські, Негринські, Минзи, Влайкуловачі, Арбуре, а угорське – Жуличі, Боци, Серцеловські. Мішані роди (русько-волоського або русько-угорського походження) представляли пани від Білої Церкви, Беріндеї, Сіретські.

Таким чином, серед найвищої аристократичної верхівки Молдавського князівства руський елемент становив у цей період дві третини від загальної кількості виявлених угербованих родів, що знайшло своє відображення в історичні назві цього державного утворення як Русо-Влахія. На думку Олега Однороженка, названі пропорції стосуються етнічного складу усього населення Молдавського господарства (князівства) в другій половині XIV ст., коли руський етнічний компонент становив дві третини населення краю².

В польських архівах збереглося три печатки Івана Купчича, що датуються різними роками і дозволяють скласти порівняно чітке уявлення про родові знаки цього боярського роду. На найдавнішій печатці логофета Івана Купчича (грудень 1421 року) замість знаку в іспанському щиті зображено літеру «К»³. Початкова літера від прізвища «Купчич» і та й сама печатка "КУПЧИЧЬ ЛОГОФЕТА" свідчили про те, що прізвище «Купчичь» закріпилося за цим родом задовго до того, як Іван Купчич став власником села Купка (1429 р.).

Наступна збережена печатка Івана Купчича датується 1433 роком. В готичному щиті зображений родовий знак у вигляді літери «Ш» над перехрещеним вістям стріли. Відома також третя печатка пана Івана

¹ Однороженко О. Українська (руська) еліта... – С. 178.

² Однороженко О. Українська (руська) еліта... – С. 178.

³ Однороженко О. Українська родова геральдика. - С. 321.

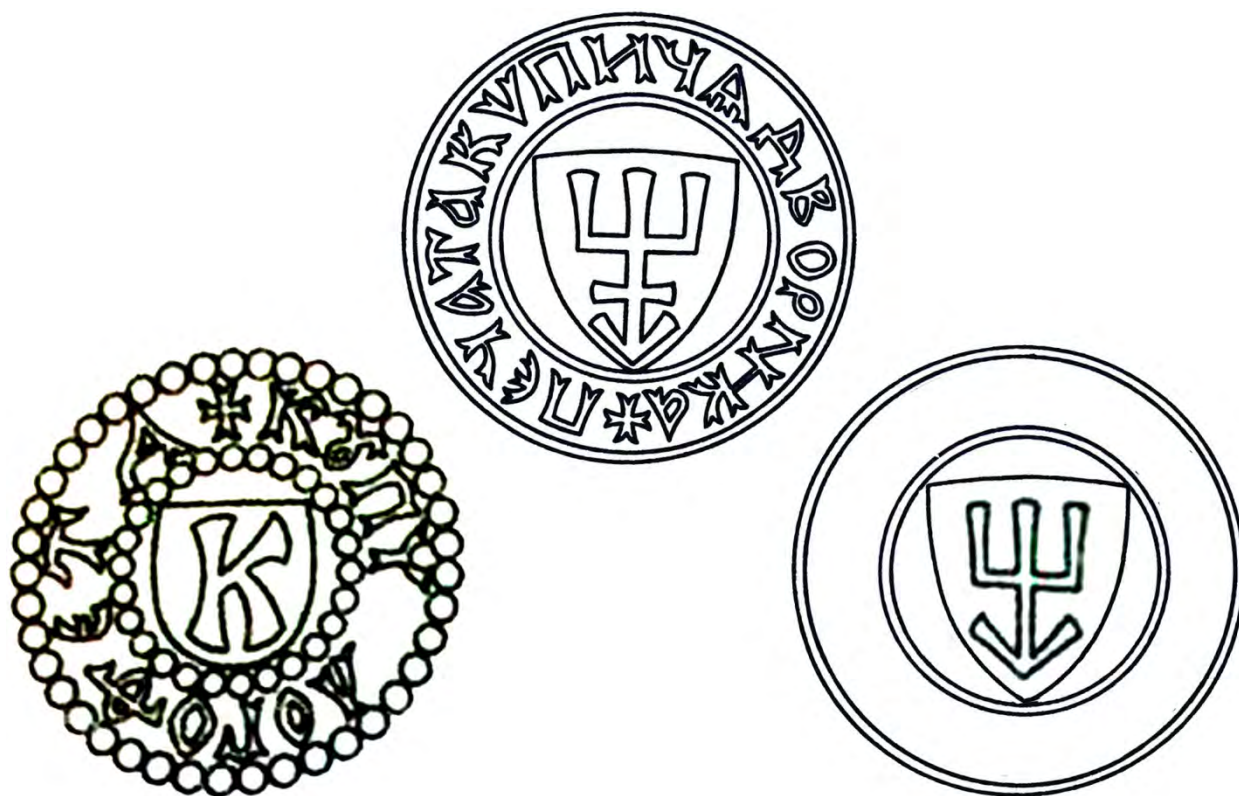

Рис. 5-3. Печатки пана Івана Купчича (1421, 1433 і 1435 рр.).
(Однороженко О. Родова геральдика Русо-Влахії... - С. 52).

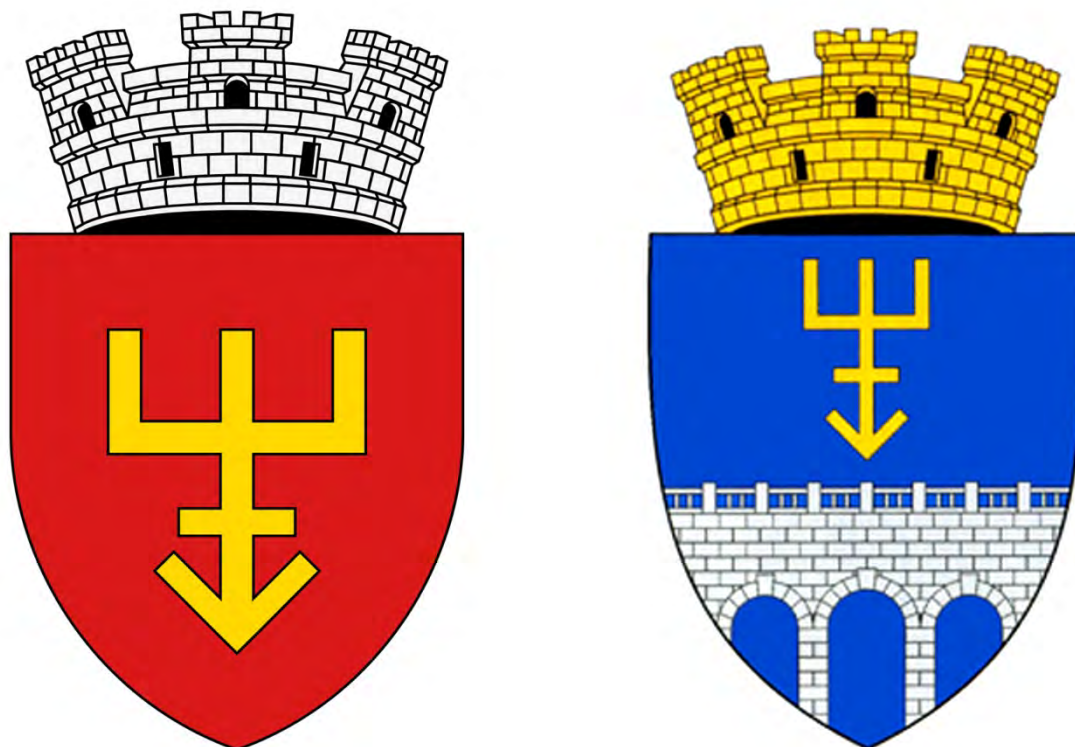

Рис. 5-4. Сучасні герби міст Купчинь і Єдинці (Молдова).
(Купчинь. [Url: https://uk.wikipedia.org/wiki/...](https://uk.wikipedia.org/wiki/...); Єдинці.
[Url: https://uk.wikipedia.org/wiki/...](https://uk.wikipedia.org/wiki/...))

Купчича, яка, втім, збереглася у незадовільному стані – з пошкодженим написом та стертим зображенням в середині готичного щита, через що не зовсім ясно – чи наявне в родовому знакові перехрестя стріли.

Геометрична фігура на добре збереженій печатці Івана Купчича представляє собою блідий тризуб з рівними зубцями, з меншою перекладиною на хвості та хвостом, що закінчується наконечником стріли (*рис. 5-3*). Його вважають частиною так званої «родини тризубців», що представлена в польських, литовських, руських, татарських і власне молдавських гербах. Серед польських гербів він, здається, тісно пов'язаний з гербами Косцеша (Костеша) (Strzegomia, Strzegonia), Лис і Секеж (Секира)¹.

Фігура тризуба, що нагадує літеру «Ш», викликає асоціацію з тризубом давньоруських часів і з так званими «стовпами Гедиміна», або ж «колюмнами», які, на думку науковців, почав застосовувати ще перший литовський король Міндовг, що правив близько 1236-1263 рр. Наприкінці XIV столітті колюмни зафіксовані на монетах князя Кейстута, а під час Грюнвальдської битви 1410 року, у якій брали участь і руські загоны, 10 хоругв війська великого князя Вітовта мали на своїх знаменах власне колюмни, решта – герб Погоня з колюмнами².

Спільне походження з панами Купчичами мали, очевидно, в Молдавському князівстві роди Бучацьких (панів на Кривій) та панів Болдорів, адже в їхніх гербах бачимо зображення того самого родового знаку, який присутній на другій печатці пана Івана Купчича³. Загалом у XV ст. руський комплекс родових гербів Молдавської землі, як і інших руських земель, відзначався здебільшого однаковими родовими знаками – зображеннями стріли, хреста, кола з півколом та їхніх комбінацій⁴.

Тризуб Івана Купчича здобув нове «життя» на початку ХХІ ст., коли став головним елементом на гербах молдавських міст Купчинь і Єдинці, історія яких також пов'язана ім'ям і діяльністю колишнього логофета Івана Купчича (*рис. 5-4*).

Спадкоємці Івана Купчича на судовому процесі 1474 року

Про спадкоємців і родичів Івана Купчича в другій половині XV століття можна дізнатися із судового процесу, що мав місце 1474 року у зв'язку з розподілом спадщини колишнього логофета молдавського князівського двору. Учасниками процесу виступали, з однієї сторони,

¹ Istoria Localității. URL: <https://cupcini.md/istoria-localitatii/>

² Колюмни (герб). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Колюмни_\(герб\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Колюмни_(герб))

³ Однороженко О. Українська родова геральдика. - С. 321-322, 449.

⁴ Однороженко О. Українська родова геральдика. - С. 330

Іван, син Васка від Городника (Хородника), а також Іванові брати, а з другої сторони – Марушка – донька Івана Купчича, дружина (княгиня) Андрейка Шербича, і Михно Купчич – син Грозі Купчича, онук Івана Купчича¹.

Спершу до воєводи Штефана Великого і до боярської ради звернулися Іван (Іванко), син Васка від Городника, і його брати, які претендували на спадщину Івана Купчича, оскільки вважали себе онуками по материнській лінії. Розглянувши це питання, суд прийняв рішення, аби Іван з братами прийшов на судове засідання разом з 24 присяжниками, тобто приведеними до присяги свідками, і підтвердили, що Іван зі своїми братами «суть онуки Купчевичі» по їх матері...

З якихось причин Іван з родичами відмовилися від присяги і не привели своїх свідків. Натомість вони послалися на Марушку, доньку Івана Купчича, аби вона сама прийшла на судове засідання і присягнула, що Іван, син Васків від Хородника і його брати не є онуками Купчичевими...

В призначений день Марушка прибула на судове засідання і під присягою заявила, що Іван і його брати не належать до онуків Івана Купчича. Марушка виграла процес і разом з племінником (двоєю рідним братом) Михном отримала підтвердження своїх прав на всі села та маєтки Івана Купчича – «оусть села Купчичева, и всть имѣніе его».

Можна допустити, що Марушка та її племінник (двоюрідний брат) Михно Купчич, були справжніми спадкоємцями Івана Купчича, тобто спадкоємцями по крові. Тому для підтвердження свідчень Марушки не потрібно було шукати додаткових свідчень. Натомість син Васка з Городника на ім'я Іван та його брати були спадкоємцями по лінії своєї бабусі, яка, очевидно, була однією з дружин Івана Купчича. І хоч після смерті чоловіка вона успадкувала деякі його маєтки, але її діти і внуки не вважалися законними спадкоємцями Івана Купчича.

Маруша – дружина, а Марушка – дочка Івана Купчича

Додаткове світло на родину Івана Купчича проливають документальні згадки про Марушу, яка в грамоті від 24 лютого 1437 року згадується як колишня власниця села Вашківці на Сереті, тобто спадкоємниця маєтків Івана Купчича, а в документах Городницького монастиря – як власниця села Городник, тобто маєтку, що належав згодом Іванові з Городника і його братам, які вважали себе внуками Івана Купчича. З великою мірою вірогідності можна говорити про одну

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 191-193.

і ту ж особу, яка об'єднувала дві гілки родини Купчичів – вашківську і городницьку.

Ця версія підтримується згадками в грамоті воєводи Іліяша і його брата воєводи Штефана від 24 лютого 1437 року, а також в документах Городницького монастиря про те, що Маруша була сестрою дружини молдавського воєводи Іліяша. В одній з пізніших публікацій Франца Адольфа Вікенгаузера відзначено, що «село Вашківці належало Маруші, Ілляшевій швагровій»¹.

Незважаючи на родинні зв'язки з молдавськими правителями Маруша втратила своє село через «хитляйство», тобто зраду, коли втекла до Русі – «оу хитлѣнствѣ коло до роуси побѣгла». Тому Вашківці були продані Шефулу Жуметатевичу².

На жаль, не зберігся оригінальний текст цієї грамоти, а лише німецький переклад Франца Адольфа Вікенгаузера, на основі якого був зроблений пізніший румунський переклад.

«...und das obergeschriebene Dorf Waskouz das wir dem Steful gegeben haben, hat der Maruscha, der Schwester unserer Ehefrau gehört, die dasselbe durch Verrätereie an uns, als sie nach Russien entflohen, verloren hat. Wir aber haben es dem Steful verkauft»³.

«А вищезазначене село Вашківці, яке ми віддали Стефулу, належало Маруші, сестрі нашої дружини, і вона втратила його через зраду, коли втекла до Русі. Але ми продали його Стефулу».

Румунський переклад фрагменту тексту майже ідентичний, за винятком того, що в одному місці пан Штефул названий Штефаном, а Маруша названа Марушкою:

«А вищезазначене село Вашківці, яке я дав пану Штефану (насправді Штефулу), належало Маруші, сестрі нашої дружини, і вона втратила його через зраду, коли втекла до Русі. Але ми продали його пану Штефулу»⁴.

¹ «Das Dorf Waskouz hat der Maruscha, Eliäs Schwâgerin, gehört, welche es durch Verrätereie, als sie nach Russien entflohen (oy chitljeŋstwje kolo do Rusi pobjegla) verloren hat». (Wickenhauser Fr. A. Geschichte der Klöster Woronetz und Putna. – S. 151.)

² Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 508-509.

³ Wickenhauser Fr. A. Geschichte der Klöster Homor... - S. 175.

⁴ «Iar satul mai sus scris Vascouți, pe care l-am dat panului Ștefan, a fost al Marușcăi, sora soției noastre și l-a pierdut în viclenie, când a fugit la Rușii. Noi însă l-am vândut lui pan Șteful». (Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 508).

Очевидно, що вживання в румунському перекладі імені *Штефан* замість *Штефул* стало наслідком звичайного редакторського недогляду. Адже особові назви *Штефан* і *Штефул* можна вважати спорідненими формами, що відрізняються дещо відмінним семантичним забарвленням.

Це саме стосується імен *Маруша* та *Марушка*. Можливо, що власницю Вашківців Марушу ідентифікували з дочкою Івана Купчича Марушкою. Проте таке ототожнення викликає сумнів. На нашу думку, мова радше йде про окремих осіб з подібним ім'ям, а саме про дружину Івана Купчича Марушу (дружину від іншого шлюбу) та його дочку Марушку (дочку Івана Купчича від першого шлюбу)..

Серед документів Городницького монастиря збереглися записи про власників села Городник, серед яких згадується Маруша, сестра княгині (дружини) молдавського воєводи: **«И на того село было марушина княгини сестра»**¹. Це дозволяє ототожнити її з Марушою, власницею Вашківці на Сереті і відповідно з дружиною Івана Купчича. Адже дочку Івана Купчича Марушку дуже важко віднести до рідної сестри дружини молдавського воєводи. А ось дружина Маруша цілком могла нею бути.

Із контексту випливає, що Маруша була власницею Городника ще до заміжжя з Іваном Купчичем, а власницею Вашківців стала після смерті чоловіка у 1435 році.

Цілком ймовірно, що рідна дочка Івана Купчича Марушка і Васко з Городника, син Маруші, були звідними сестрою та братом. За таких умов внуки Івана Купчича з Городника були його спадкоємцями через свою бабу Марушу, іншу дружину Івана Купчича, але вони не були прямими спадкоємцями, тобто спадкоємцями по крові, що й призвело до судової колізії.

Дружина Івана Купчича Маруша – сестра княгині Марії Гольшанської, дружини воєводи Іліяша

Документальні свідчення, що Маруша з Вашківців і Маруша з Городника була сестрою дружини воєводи Іліяша, дозволяє відслонити покривало таємничості щодо походження ймовірної дружини Івана Купчича.

З історичних джерел відомо, що дружиною воєводи Іліяша була Марія Гольшанська – представниця литовсько-руського княжого роду. Вона народилася в сім'ї православного князя, київського намісника Андрія Гольшанського і княгині Олександри Друцької. 28 жовтня

¹ Wickenhauser Fr. A. Geschichte der Klöster Homor... - S. 245.

1425 року Марія вийшла заміж за воєводи Іліяша і народила двох синів – Романа та Олександра, а також дочку Анастасію¹.

Збереглося чимало інформації про двох старших сестер Марії Гольшанської – Софію і Василису. Найбільш відомою в історії стала Софія – четверта дружина польського короля Владислава II Ягайла. Натомість найстарша сестра Василиса вийшла заміж за Івана Більського, племінника Владислава II Ягайла. Чи могла в сім'ї Андрія Гольшанського і княгині Олександри Друцької ще одна дочка з іменем «Марія» (Марушка) – питання не однозначне. Можливо, що мова йде також про звідних чи двоюрідних сестер. Але це питання вимагає додаткових генеалогічних досліджень.

Немає сумніву, що Маруша справді мала тісні родинні зв'язки з Руссю і саме туди втекла з Молдавського князівства після звинувачень воєводою Іліяшем у зраді-хитлянстві. Адже грамота воєводи Іліяша і його брата воєводи Стефана від 24 лютого 1437 року – надто важливий документ, щоб вважати надуманими дані про сімейні зв'язки молдавських воєвод.

Що ж до звинувачень у зраді-хитлянстві, то приводом до них стала, вочевидь, запекла боротьба за владу між синами Олександра Доброго Іліяшем і Стефаном, що розгорілася у 1432-1444 роках після смерті батька. Згідно волею Олександра Доброго, головним наступником на князівському престолі вважав себе старший син Іліяш однак молодший Стефан (Стецько, Штефан) також мав чимало прихильників серед боярства, а ще підтримку своєї матері Рингалії, сестри великого князя литовського Вітовта. Рінгалія, або Рімгайла, яка була для Іліяша мачухою, здійснила спробу віддати частину Молдови своєму синові Стефану, що була сприйнято як зраду. Воєвода Іліяш наказав впіймати її та втопити².

Як зауважував Франц Адольф Віккенгаузер, в історії Молдавського князівства почався період інтриг і гонінь, які розділили бояр і країну на два табори. Ворожнеча зробила ворогами і братів, і сестер. Сучасні історики називають ці події громадянською війною³.

Очевидно, що в цій боротьбі вдова Івана Купчича Маруша виступили проти свого швагра Іліяша і сестри Марії і була змушена рятуватися від переслідування втечею до сусідньої Русі. При прихильність Купчичів до воєводи Стефана може свідчити і присутність Юрія Купчича (можливо сина чи близького родича Івана Купчича) серед

¹ Mushati family. URL: <https://genealogy.euweb.cz/balkan/balkan18.html>; Гольшанська Марія Андріївна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гольшанська_Марія_Андріївна

² Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkundey – S. 316-317.

³ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 40.

членів боярської ради воєводи́ча Петра (сина Стефана), який тривалий час правив князівством разом з батьком¹.

Серед втрачених маєтків родини Купчичів були і не тільки Вашківці над Серетом, але й Вашківці над Черемошем, Томинці, Григоровці та інші.

У грамоті воєводи Іліяша від 18 жовтня 1435 року зазначається, що поселення Вашківці («**Васковціи**») було конфісковане у його власника на ім'я «Міша» (**Мишѣ**), яке той «**загубилъ оу хитѣлнствѣ**»². Тобто з тих же причин, що і Вашківці над Серетом. З цього приводу Михай Костакеску висунув версію, що згаданий у грамоті Міша міг бути чоловіком Маруші, власниці серетських Вашківців³. Проте не можна відкидати й версію, що Міша міг бути сином або ж зятем Івана Купчича і Маруші.

Юрій Шербич-Купчич – онук Івана Купчича

У другій половині XV найбільш яскравим представником родини Купчичів виступає Юрій Шербич, якого можна ідентифікувати з сином Андрейка Шербича, чоловіка дочки Івана Купчича Марушки.

14 жовтня 1489 року Юрій Шербич і Петро Григорескул продали за 350 татарських злотих воєводі Штефану Великому свою батьківську спадщину – верхню частину села Григорешти (колишні Григоровці), що біля міста Сучави⁴. У документі уточнюється, що саме верхня частина села Григорешт належала колишньому логофету Купчичу. Очевидно, що характеристики Верхніх Григорешт як батьківської спадщини Юрія Шербича і Петра Григорескула може служити підставою, що обидва власники були братами або ж близькими родичами..

У 1490 році Юрій Шербич за 100 татарських золотих купив село Томинці, що до того часу належало племіннику граматика Михаїла – Косте Мургочу і його сестриничу Гаврилу⁵. У документі зазначається, що вони продали свою «отнину», тобто маєток, успадкований по батькові на правах повної власності. Таким чином, Юрій Шербич повернув собі частину спадщини Івана Купчича, що належала йому згідно з грамотою від 1431 року, але, мабуть, була також конфіскована в Маруші Купчич чи інших родичів Івана Купчича в період боротьби за владу воєвод Іліяша і Стефана..

¹ Bălan T. Vornicia in Moldova. – P. 36.

² Уляницький В. Матеріали для історії ... - С. 47; Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 420.

³ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 509.

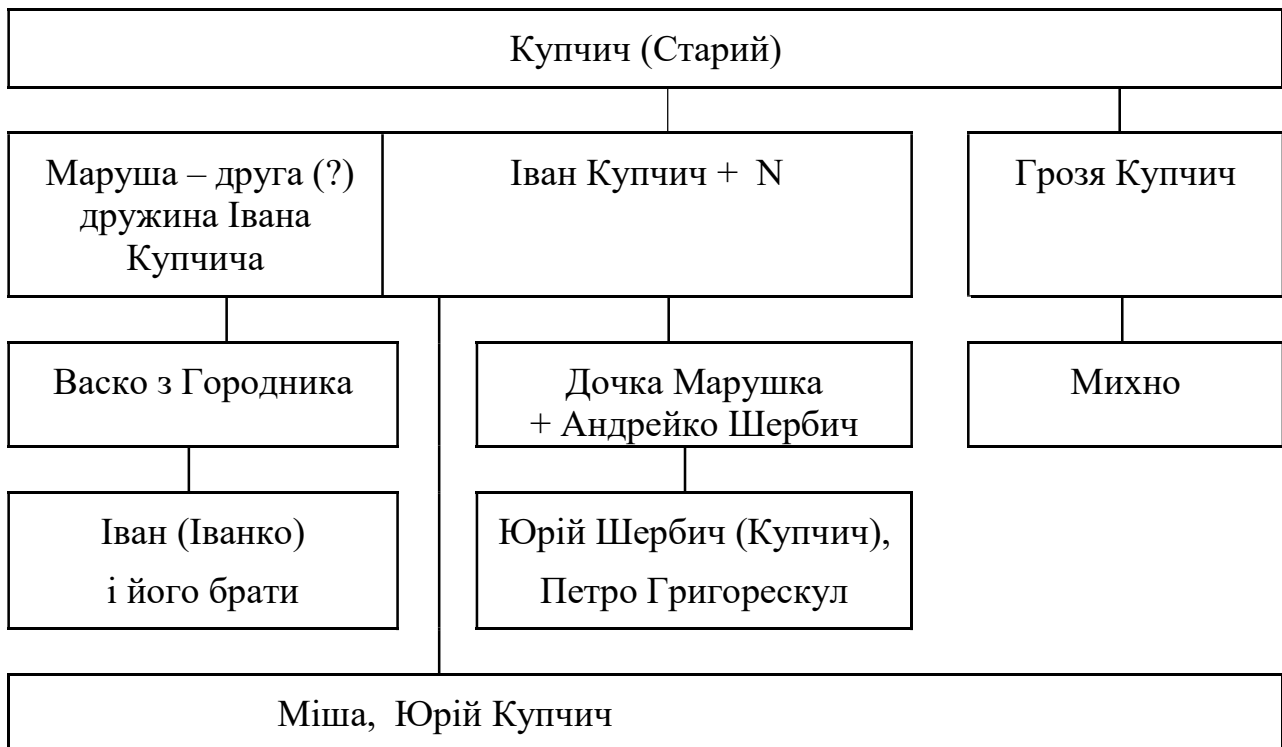
⁴ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 380-381; Wickenhauser Fr. A. Geschichte der Klosters Woronetz und Putna. – S. 169-173.

⁵ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 400.

Очевидно, що наприкінці свого життя Юрій Шербич змінив своє прізвище на Купчич. І вже як Юрій Купчич згадується у грамоті від 1503 у зв'язку з пожертвуванням трьох своїх сіл – Каменки, Томинців і Купки – Путнянському монастиреві¹.

Ще один Юрій Купчич згадується у 1444 році як член боярської ради при воєводі Петрови, синові Стефана². Очевидно, що Юрій Купчич міг бути сином Івана Купчича.

Найближчі родичі Івана Купчича

Пан Грозя, витязь – старший брат Івана Купчича

На завершення треба сказати ще кілька слів про Грозю Купчича, старшого брата Івана Купчича.

Ім'я Грозя (*Гроза*) становить усічений варіант двоосновного слов'янського імені моделі *Грозимирь*, *Грозиславъ*, у яких основа *Гроз* – виражає значення *страх, жах, тремтіння*³.

У молдавських грамотах кінця XIV століття це ім'я пов'язане з членом боярської ради в період правління воєводи Романа (1392),

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 215.

² Bălan T. Vornicia in Moldova. – P. 36.

³ Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців. – С. 139-140.

воєводи Стефана (1395) і воєводи Юги (1399)¹. У грамоті воєводи Стефана від 1395 року він вказаний як «пань Грозя витязь»², а в інших двох документах його ім'я вживається як прикметник – «вѣра ... пана грозина» або ж іменник у родовому відмінку однини – «вѣра ... грозѣ ВИТАЗА».

У питанні щодо ідентифікації витязя Грозі з однойменним братом Івана Купчича всі крапки над «і» могла б розкласти його печатка, що була прикладена до грамоти у 1395 році. Однак вона не зберегла використаних графічних елементів та надписів, що унеможливило порівняння з печатками логофета і дворника Івана Купчича³.

Про володіння Грозі Купчича свідчить опосередкована згадка в грамоті від 1429 року, що разом селом Няговці Івану Купчичу передавалася пустинна місцевість, розміщена від Няговців вгору проти течії річки Раковець і аж до Грозинової межі – «от наговцовъ горѣ раковцомъ до грозина хотарѣ»⁴.

«Грозин хотар» пов'язаний, очевидно, з межею нинішнього села Грозниця (*Groznița*), яке також розміщене на Раковці, неподалік від колишніх Няговців (нині Гординешти – *Gordinești*).

Міхай Костакеску вважав, що межа Грозина ймовірно, стосується маєтку Грозі Купчича, брата Івана Купчича⁵. Натомість родовим гніздом бояр Купчиків він вважав село Купку.

На нашу думку, більш вагомі підстави вважатися родовим гніздом Купчичів має село Грозниця (*Грозин, Грозя*)⁶, що пов'язане з іменем старшого брата Івана Купчича. Адже Купка була спочатку лише службовим маєтком Івана Купчича і 1429 року перейшла у його власність. Натомість Грозниця була власністю Купчичів ще за Грозі Купчича, а, можливо, ще наприкінці XIV століття. Іван Купчич постійно намагався розширити родинні володіння довкола Грозниці за рахунок села Няговців (1429), комплексу маєтків у 1431 році, а також обміну серетських Добриновці на село Шепелевих (нині Чепелеуці – *Cepeleuți*), що розмішені на річці Раковець північніше від Грозниці. Таким чином, нові земельні володіння Івана Купчича охоплювали село Грозницю з північної, південної і південно-східної сторони, формуючи один суцільний маєтковий ключ (рис. 5-2).

¹ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 8, 23.

² Уляницький В. Матеріали для історії... - С. 9.

³ Однороженко О. Українська родова геральдика... – С. 448.

⁴ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 261.

⁵ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 264.

⁶ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 261, 317.

Слід відзначити, що саме з місцевістю, між річками лівими протоками Пруту Раковцем і Чухрою (Чухуром), де розмістився Запрутський маєтковий комплекс Купчичів, пов'язані найдавніші дарування молдавських господарів, а саме Юрія Коріятовича – князя литовського і господаря землі Молдавської¹. Згідно з грамотою від 3 червня 1374 року він винагородив намісника у Білгороді Якшу Літавора² селом **Зубровці** (*zubrovtsi*), яке ідентифікують з нинішнім село Зебричень (*Zăbriceni*), а документі 1429 році воно згадується як «Зубриковці»³. Причиною нагородження називалася не тільки традиційна для багатьох документів чесна і вірна служба, але й насамперед його хоробрість у боротьбі з татарами.

Очевидно, що саме у цей період був запроваджений особливий титул для молдавських бояр – «**ВИТЯЗЬ**», який зустрічається наприкінці XIV ст. Його присвоювали боярам, які відзначилися у бойових походах⁴. Цілком можливо, що до наближених сподвижників Юрія Коріятовича належав і витязь Грозя Купчич – майбутній власник села Грозниця. Отримана ним маєтність на річці Раковці, у районі, де був винагороджений у 1774 році помістям від князя Юрія Коріятовича намісник у Білгороді Якша Літавор, не сприймається як звичайний збіг.

Із князем Юрієм Коріятовичем пов'язана перемога литовсько-руського війська над татарами на Синіх Водах (1362) і створення Подільського князівства, володарями якого стали племінники великого князя литовського Ольгерда князі Коріятовичі – брати Юрій, Олександр, Костянтин, Борис і Федір⁵. Ще одним важливим наслідком перемоги у Синьоводській битві стало утвердження незалежного Молдавського князівства. Литовський князь і молдавський господар

¹ Documentele moldovenesti... / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P 1.

² Один з аргументів, який вживають для підтвердження версії про сумнівне походження жалуваної грамоти Юрія Коріятовича від 1374 року, є відсутність згадки про Якшу Литавора чи про іншу особу з таким прізвищем в інших документах цього історичного періоду. В документах згадуються лише прізвища у формі Літової (1403, 1407) , Літу (1414), а в грамоті короля Белли від 1247 року – Литіон (Lytuon) (*Documentele moldovenesti... Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P 4, 108*). Проте у документах Волинської землі наприкінці XV століття фіксуються прізвища і «Литаворь», і «Литаваровь». Ймовірно, що форма «Літової» чи Літу може бути східнороманською адаптацією литовського за походження прізвища Літавор (*Liutovaras, Liutavaras*). (*Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 1. – С. 549*).

³ Documentele moldovenesti... Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P 259.

⁴ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 1. – С. 177.

⁵ Михайловський В.М.. Правління Коріятовичів на Поділлі.... - С. 34-36.

Юрій Коріятович, який займав молдавський престол у 1374 році, значно розширив кордони Молдавського князівства, остаточно вигнавши татар з її південної частини¹. Місцем видачі грамоти 1374 року стало місто Бирлад. З ім'ям Юрія Коріятовича пов'язують розбудову Сучави і створення православної молдавської митрополії².

Юрій Коріятович був одружений на Анастасії, дочці молдавського воєводи Лацка, внучці засновника незалежного Молдавського князівства Богдана I. Натомість дочка князя Юрія Коріятовича на ім'я Анна стала дружиною молдовського господаря Олександра Доброго³. З сестрою Юрія Коріятовича Анастасією був одружений і наступник Юрія на молдавському престолі Петро Мушат⁴. За іншою версією, Анастасія була дружиною Романа I, брата Петра Мушата⁵. А дружиною Петра Мушата була інша її родичка – сестра чи близька родича короля Ягайла. У будь-якому разі тісні родинні зв'язки молдавських господарів з литовсько-руськими і польсько-руськими правителями були визначальною прикметою періоду становлення Молдавського князівства останньої третини XIV – першої третини XV ст.

За таких умов широка участь руської за походженням знаті в управлінні державою, вживання руської мови для офіційного діловодства і літописання, розміщення всіх без винятку столиць середньовічної Русо-Влахії (Серету, Бані-Молдавії та Сучави) на українських етнічних теренах або на русько-волоському етнічному прикордонні відображало етно-дуалістичний характер Молдавського господарства, яке в письмових джерелах 2-ї пол. XIV – 1-ї пол. XV ст. знають під виразними в етнічному відношенні назвами – Русо-Влахія („Росоѡлаχѣ“, „Рѣсовлаχѣ“, „Россовлаχѣ“) та Молдо-Славія („Молдославѣ“) ⁶.

Немає сумніву, що пан і боярин Іван Купчич (13?? – 1434), займаючи ключові посади вистерника (1414), логофета (1421-1425) і

¹ Балух О. Військово-політичні відносини між Польщею та Молдовою... – С.401.

² Балух О. Військово-політичні відносини між Польщею та Молдовою... – С. 401; Юрій Коріятович // https://uk.wikipedia.org/wiki/Юрій_Коріятович

³ Jagellonian. URL: <https://genealogy.euweb.cz/jagelo/jagelo.html#AJK>; Mushati family. URL: <https://genealogy.euweb.cz/balkan/balkan18.html>

⁴ Михайловський В.М. Правління Коріатовичів на Поділлі.... - С. 35.

⁵ Mushati family. URL: <https://genealogy.euweb.cz/balkan/balkan18.html>

⁶ Однороженко О. Українська родова геральдика... – С. 324.

дворника (1426-1430, 1434). був знаковою особою при дворі воєводи і господаря землі Молдавської Олександра Доброго (1400-1432).

За правління воєводи Іліяша, старшого сина Олександра Доброго, Іван Купчич залишався членом боярської ради (1432-1433), а у 1434 році, при воєводі Стефанові, молодшому синові Олександра Доброго, – знову обіймав посаду дворника.

У тому, що Олександр Добрий здобув своє визначне найменування від нащадків завдяки турботі про добробут своєї країни і її мешканців, розвиток правових, господарських і фінансових відносин, важливе значення мала зважена кадрова політика, уміння підібрати на ключові посади в князівстві таких урядовців, як Іван Купчич. Високою оцінкою заслуг Івана Купчич стало винагородження його багатьма маєтностями, які станом на 1431 рік нараховували 21 село, одну пасіку і кілька просторих місць для заснування нових поселень на берегах річок Жижія, Раковець і Чухра.

Доступні відомості про Івана Купчича, імена та прізвища окремих осіб з його родини, аналіз спадкових землеволодіння та інформації геральдичного характеру дозволяє впевнено віднести колишнього молдавського логофета і дворника до представників руської шляхти.

Деякі дослідники вважають, що на давнє родинне гніздо Купчичів вказує буковинського село Купка, назва якого збереглася до нинішніх днів і безпосередньо пов'язана з прізвищем цього боярського роду. Відповідно поширювалася версія, що Купчич належав до галицьких бояр, які зуміли зберегти свої отчини в умовах становлення Молдавського князівства.

На нашу думку, з більшою мірою обґрунтованості можна говорити про подільське, чи навіть волинське походження Купчичів, які разом з князями Коріятовичами брали участь у звільненні від татар Поділля і території і Прут-Дністровському межиріччі, що наприкінці XIV століття увійшла до складу Молдавського князівства.

Опосередкованими свідченнями такої версії можуть служити згадки про члена боярської ради витязя Грозу (Грозю), якого з деякими застереженнями можна ідентифікувати зі старшим братом Івана Купчича. З іменем Грози Купчича пов'язане поселення Грозниця, навколо якого Іван Купчич у 1429-1431 роках розширював родинний маєтковий ключ. Як свідчить печатка логофета Івана Купчича від грудня 1421 року, на якій зображено літеру «К», тобто першу літеру від «Купчич», своїм прізвищем Купчич користувався задовго до того, як став власником села Купка. Найймовірніше, село над Малим Серетом спочатку служило службовою резиденцією Івана Купчича і саме там він

збудував там свою садибу. Тож підтверджується версія мешканців села Купка, які ще наприкінці XIX століття вважали, що їхня поселення отримало назву від прізвища Івана Купчича.

Назви населених пунктів з маєткового ключа Івана Купчича найчастіше утворені від власних імен і суфікса *-овц-і* (*Няговці, Хенцовці, Григоровці, Вашковці, Васковці, Дяковці, Ползаровці, Михайловці*). До цього переліку можна додати *Добриновці* і *Шербовці*, які Купчич обміняв на два інших поселення. Значно рідше у творенні топонімів були залучені суфікси *-евц-і* і *-инц-і* (*Катамаревці, Козаревці* і, відповідно, *Томинці, Негшинці, Вединці*). Одна не зафіксовано жодного східнороманського суфікса на зразок найбільш поширених в пізніші періоди *-эуць, -еишь* чи *-ень*.

До яскравих назв належать також топоніми *Купка, Степанов Кут, Красне* (*Красний Потік*), *Поляна*, що підкреслюють український етнічний склад місцевого населення.

Про східнороманський вплив можуть свідчити вживання літери «х» замість «г» – *Хенцовці, Хорасцеві Комаричі, Бахлуй*, а також назва горбистого лісового масиву *Карлігатура*. Натомість річки *Жижія, Любана, Раковець, Чухра* мають виразне українсько-слов'янське походження.

Розташування маєткового ключа Івана Купчича може служити своєрідним підтвердження давньої переказу про заснування Молдавського князівства, згідно з яким межею українського (руського) і молдавського (волоського) розселення в XIV-XV століття були місто Сучава і Ботушани.

Молдавський книжник XVII століття Симеон Даскал вставив у текст хроніки Григорія Уреке переказ про прибуття в долину річки Молдави мисливців з Марамурешу на чолі з Драгошем, де вони вполювали зубра (біля нинішнього села Боурени). Згодом вони опинилися на березі сусідньої річки Сучави, де зустріли пасічника Яцька, русина з околиць Снятина. Вони домовилися з ним про спільне заселення місцевої землі, яка начебто не мала володаря. Яцько привів своїх земляків-русинів, які заселили верхню частину долини річки Сучави, починаючи від місця пасіки на березі річки, а також долину річки Серет (від м. Ботушани до верхів'їв). Натомість прибулі румуни спочатку поселилися біля гір, а відтак розповсюдилися вниз по річці Молдаві¹.

¹ Letopisețul Țării Moldovei / Grigore Ureche. Miron Costin. Ion Neculce. – P. 28.

Запрутський маєтковий ключ Івана Купчича, що був розташований у межиріччі річок Раковець і Чухра (Чухур) , може служити орієнтиром східної межі Шипинської землі. За часів молдавського князівства у XV-XVIII століттях річкою Чухур проходив адміністративний кордон Хотинської волості (цинуту)¹.

¹ Principatus Moldaviae nova & accurata descriptio / Delineante Principe Demetrio Cantemirio. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/>

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы (Книга Роджера) (Ч. II, III). URL: <https://yar-mudrov.blogspot.com/2017/02/ii.html>
- Балух О. Виправа Яна Ольбрахта 1497 р. на Буковину та її вплив на взаємовідносини Молдавії та Польщі. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія*. № 1/2021 (53). С. 19-42.
- Балух О. Військово-політичні відносини між Польщею та Молдовою в другій половині XIV ст. *Наукові записки з української історії* (Переяслав-Хмельницький). 2008. Вип. 21. С. 398 – 406.
- Балух О. Перехід «Шипинської землі» під владу молдавських воєвод у другій половині 70-х – 90-х р. XIV ст. *Буковинський журнал*. 2008. № 2. С. 150 – 157.
- Балух А. «Шипинская земля»: истоки и судьба. *Stratum plus*. 2010. № 6. С. 27 - 39.
- Барсов Н. П. Очерки русской исторической географии. 2-е изд. Варшава, 1885.
- Бахлуй. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%>
- Баценко Т. П. Походження ойконіма Путивль (Сумська обл.). *Країни Центральної, Східної та Південно-Східної Європи в історичному дискурсі Західної цивілізації* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (7 квітня 2020 року). Полтава-Вітебськ, 2020. С. 243-248.
- Бисага Ю. М. Комітат. *Енциклопедія історії України*. Т. 4. Київ : Наукова думка, 2007. С. 479.
- Боднарюк Б., Масан О. Шипинська земля в міжнародних договорах кінця XIV – першої половини XV ст. *Питання історії України: Зб. наук. статей*. Чернівці, 2000. Т.4. С.221-237;
- Болгарско-русский словарь / С. Б. Бернштейн. Москва : Гос. издательство иностранных и национальных словарей, 1953.
- Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. *Сборник материалов и исследований*. Издание Императорской академии наук. СПб., 1907. 362 с.
- Большой немецко русский словарь. В 3-х т. / сост. Е.И. Лепинг, Н. П. Стахова, Н. И. Филичева и др.; под общ. рук. И. И. Москальской. 4-е изд., стереотип. Москва : Рус. яз., 1998.
- Буковина : Історичний нарис / відп. ред. В.М. Ботушанський. Чернівці : Зелена Буковина, 1998. 416 с.
- Буковина. Її минуле і сучасне / під ред.: Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж ; Філадельфія ; Детройт : Зелена Буковина, 1956. 962 с.

- Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст..) / В.М. Ботушанський, С.М. Гакман, Ю.І. Макар та ін. За заг. ред. В.М. Ботушанського. Чернівці: Руту, 2005. 744 с.
- Бучко Д.Г. Найдавніші посесивні топоніми Буковини. *До витоків назви краю Буковина*: Тез. доп. і повідомлень. Чернівці, 1992. С. 41–42.
- Васильєв В.Ю., Чучко М.К. Молдавське князівство. *Енциклопедія історії України*. Т. 7. Київ: Наукова думка, 2010. С. 27-30.
- Вашари И. Татарские походы венгерского короля Лайоша Великого. *Золотоордынская цивилизация*. Казань, 2010. Вып. 3. С. 22-30.
- Верещагіна Н. Київський культ Климента Римського - символ єднання Християнства. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=>
- Від Сяну до Дону [Історія державних кордонів України] / С. Рудницький. *Світогляд*. 2007. № 5. С. 34-39.
- Возний І. Історія досліджень та етапи формування давньоруських міст X–XIII ст. у межиріччі Верхнього Сирету та Середнього Дністра. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 9. Львів, 2005. С. 297-323.
- Возний І. Міста другої половини XIII–XIV ст. між Верхнім Сиретом та Середнім Дністром: історія досліджень та етапи формування. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2016. Вип. 20. С. 191–208.
- Возний І., Федорук А. «Земля Шепинська» в контексті адміністративно-урядницької політики князя Володислава Опольського у 1374-1377 рр. *Вісник центру буковинознавства* : зб. наук. праць / ЧНУ ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2017. Т. 1. С. 21-30.
- Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи XI-XIV століть. Львів : Левада, 2017. 478 с.
- Войтович Л. Дубницька хроніка як джерело з історії боротьби за спадщину Романовичів у XIV столітті. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2023. Вип. 38. С. 53-95.
- Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя. *Україна в Центрально-Східній Європі*: Зб. наук. пр. Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. Вип. 4. С. 105-132.
- Волощук М. «Русь» в угорському королівстві (XI - друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції : [монографія]. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 495 с.
- Волынская краткая летопись. *ПСРЛ*. Т. 35 : Летописи белорусско-литовские. Москва : Наука, 1980. С. 118-127.
- Гагин И. А. В. Н. Татищев и российская историография о походе князя Владимира на болгар в 985 г. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Сер. 2: История. 2009. Вып. 1. С. 45-52.

- Географічна енциклопедія України: [у 3 т.] / редкол.: О. М. Маринич (відповід. ред.) та ін. Київ, 1989-1993.
- Герасименко Н.О.. З історії української метрології: міри площі. *Український історичний журнал*. 2016. № 4. С. 123-132.
- Геродот. Історії в дев'яти книгах / переклад з давньогрецької А. Білецького. Київ : Наукова думка, 1993.
- Герцен А.А., Паскарь Е.Г. Реконструкция историко-географических сведений о начальном периоде формирования молдавского этноса (по данным «Сказания вкратце о молдавских господарех отколе начася Молдовскаа земля»). *Русин*. 2020. № 59. С. 36–77.
- Гогуев Б.Б. Трансильвания в политическом пространстве Венгрии: исторический аспект, *Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина*. -2014. №3, Т. 4. С. 136-143.
- Гольшанська Марія Андріївна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гольшанська_Марія_Андріївна
- Горные путешествия по Западному Кавказу. Абхазская интернет-библиотека. URL: <http://apsnyteka.org> > 1149
- Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Друге доповнене видання. Т. І. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2002. 432 с.
- Грамоти XIV ст. Пам'ятки української мови. / Упоряд., вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пещак. Київ : Наукова думка, 1974. 219 с.
- Грот К. Венгрия. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95/%D0%92%D0%>;
- Грушевський М. З облоги Белза в 1352 р. *Записки НТШ*. Т. LXXIII, кн. V. Львів, 1906. С. 158–159.
- Грушевський М. Ілюстрована історія України. Репринтне відтворення видання 1913 року. Київ-Львів, 1990. 525 с.
- Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / [редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1991-2000.
- Давиденко Н. Соціально-правнича термінологія українського латинськомовного документа XVI-XVII ст.: становлення та функціонування. Дисертація. Київ. 2021. 334 с.
- Добржанський О. В., Чучко М. К. Румуни в Україні. *Енциклопедія історії України*. Т. 9. Київ: Наукова думка, 2012. С. 360-362.
- Добрянский А. О западных границах Подкарпатской Руси со времен св. Владимира. *Русин*. 2009. № 4. С. 138-160.
- Дуб Р. Й. Кіцманщина: Краєзнавчий нарис. Кіцмань, 1991. 40 с ..
- Дубницкая хроника лектора Иоанна. *Chronicon Dubnicense*. URL: https://www.vostlit.info/Texts/rus17/Chr_Dubnicense/text1.htm

- Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2003-2013.
- Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Т. 5: Р–Т. Київ : Наук. думка, 2006. 704 с.
- Етимологічний словник топонімів України / В. В. Лучик; відп. ред. В. Г. Складенко. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
- Этимологический словарь славянских языков. Праславянский фонд. Вып. 1. / под редакцией О. Н. Трубачева. Москва : Наука, 1974.
- Жарких М. І. Миля Герберштейна URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/AuxHistSci/CrimeaHistSources/HerbersteinsMile.html>
- Жук А. В. Відновлення біогеоценозів зрубів *Fagus sylvatica* L. в умовах Північної Буковини : монографія / А.В. Жук, С.С. Костишин, М.М. Федоряк. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 384 с.
- Жуличі. Василь Пачовський : збірник історико-краєзнавчих праць і літературно-художніх творів / упоряд., автор передмови та прим. А.Т. Квасецький. Чернівці : Зелена Буковина, 2013. 398 с.
- Ипатьевская летопись. *Полное собрание русских летописей*. Том второй. 2-е изд. М.: Языки славянской культуры, 2001. 496 с.
- История Никиты Хониата. *Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии*. Т. 1. Санкт-Петербург, 1860.
- История Никиты Хониата . *Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии*. Т. 2. Санкт-Петербург, 1862..
- История Румынии / И. Болован, И.-А. Поп (координаторы) и др. / пер. с рум. Москва : Весь мир, 2005. 680 с.
- Ісаєвич Я.Д. Длугош Ян. Енциклопедія історії України. Т. 2. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2004. С. 403.
- Історія Кам'янка. Історико-краєзнавчий портрет. URL: <https://bukportret.info/glibotskiy-rayon/kamyanka/istoriya-kam-yanka/>
- Історія Львова: у 3-х т. / ред. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2006. Т. 1: 1256-1772. С. 56-59.
- Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Чернівецька область / АН УРСР. Ін-т історії; голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін. Кив : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. 704 с.
- Каленюк С. П. Краєзнавцю про вимірювання. Лисичанськ: ПП «Прінтекспрес», 2011. 152 с.
- Кантемир Д. Описание Молдавии : факсимиле, латинский текст и русский перевод Стурдзовского списка / сост. и общая ред. Н. Л. Сухачева; предисл. А. Ешану и П. Балмуша; подготовка текста С. Д. Клейнер и Н.

- Л. Сухачева; пер. с лат. А. В. Андреева и Е. В. Шевцовой ; Коммент. В. Ешануи А. Ешану. СПб. : Нестор-История, 2011.
- Карамзин Н. М *Истории государства Российского*», 1817. Т. 4.
- Карлюга - что такое в Казачьем словаре-справочнике. URL:<https://rus-kazak.slovaronline.com/798-%D0%9A%D0%90%D0%A0%D0>
- Карпенко Ю.О. Особливості гідронімічного словотвору (на матеріалі назв річок Чернівецької області. *Українська діалектологія і ономастика*. Київ : Наукова думка, 1964. С. 185-193.
- Карпенко Ю.О. Проблема фракійської оронімії Українських Карпат. *Записки з ономастики : Зб. наук. праць*. Одеса, 1999. Вип. 2. С. 25-28.
- Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. Київ : Наук. думка, 1973. 238 с.
- Квасецький А.Т. Давні згадки про Жуличі і сусідні поселення над річками Буг і Белзець : історичний нарис. Чернівці : Зелена Буковина, 2016. 84 с.
- Квасецький А.Т. Старий Берладський шлях: Краєзнавчі нариси з історії Буковини. Чернівці : Видавничо-інформаційний центр «Місто», 2023. 252 с.
- Кіш Є. Б. Особливості історичного розвитку Березького комітату. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія : Історичні науки. 2014. Вип. 3.37. С. 129-132.
- Ковалевський С.Б. Культура *Populus tremula* L : монографія / С. Б. Ковалевський, С. Ю. Білоус, А. Ф. Ліханов. Київ : Прінтеко, 2014. 187 с.
- Книш А. Корчма на Галичині, або Де любили перехилити чарку наші предки. URL: <https://photo-lviv.in.ua/korchma-na-halychyni-abo-de-lyubyly-perehylyty-charku-nashi-predky/>
- Колюмни (герб). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Колюмни_\(герб\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Колюмни_(герб))
- Козачок О. Б. Нижнє Подунав'я в політиці Візантії та Галицького князівства у XII столітті. *З історії західноукраїнських земель*. 2015. Вип. 10-11. С. 3-12.
- Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы: текст, перевод, комментарий. Москва : Восточная литература, 2006. 328 с.
- Кордуба М. Де лежав старовинний город Хмелів? *Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності*. Київ, 1928. Т. I. С. 153-155.
- Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покуття до смерті Стефана Великого. *Науковий збірник, присвячений ювілею проф. М. С. Грушевського*. Львів, 1906. С. 158 – 184.
- Коржик В. П. Буковина для всіх. Маршрутами екотуризму : довідник-путівник. Чернівці : Зелена Буковина, 2002. 122 с.
- Котляр, М. Ф. Рюриковичі в Галичині й на Волині. *Український історичний журнал*. 2008. № 3. С. 30-45.

- Кочубинский А. А. О русском племени в Дунайском Залесье. *Труды Седьмого археологического съезда в Ярославле*. 1887 / под ред. графини Уваровой М.: тип. Э. Лиснера и Ю. Романа, 1891. Т. II. С. 9–66.
- Кочубинский А. А. О русском племени в Дунайском Залесье. *Русин*. 2018. Том 8. Выпуск 1. С. 81-151.
- Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. Київ, 1984. 174 с.
- Крман Д. Подорожній Щоденник / переклад І. Сварника. *Жовтень*, 1988. № 1-3.
- Крман Д. Подорожній щоденник (Itinerarium 1708 — 1709). Київ : Вид. центр «Просвіта»; Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. URL: https://nvkarta.com/project/hobby/book/history/Podorozhnii_schodennyk_Itinerarium_1708__1709.pdf/
- Кубійович В. Географія українських і сумежних земель. Львів : Український видавничий інститут, 1938. 512 с.
- Ледачий. URL: <https://1674.slovaronline.com/12882->
- Лелевель Й. Документы, объясняющие историю Западно-русского края и его отношения к России и к Польше. 1865.
- Лизанець, П. М. Слов'янізми в угорській мові (говірках) як джерело для поглибленого дослідження історії праслов'янської та слов'янської мов / П. М. Лизанець. *Науковий вісник Ужгородського університету* : серія: Історія / редкол.: О.І. Мандрик (гол. ред.), Д.Д. Данилюк, С.О. Ганус та ін. Ужгород : Вид-во В.Падяка, 2003. Вип. 8. С. 109–112.
- Литаврин Г. Г. Русь и Византия в XII веке. *Византия и славяне*. Санкт-Петербург, 1999. С. 505-506.
- Литовсько-польський договір (1352). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%...>
- Лікарські рослини Карпат. Папороть чоловіча. URL: <https://carpaty.net/?p=29996>
- Літопис руський / за Іпат. списком пер. Л. Махновець; [відп. ред. О. В. Мишанич]. Київ : Дніпро, 1989. XIV, 590 с.
- Лука. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <https://sum11.com.ua/luka/>
- Лучкай М.. Історія карпатських русинів. Ч. 1. URL: <https://www.medievist.org.ua/2016/08/1.html>
- Лушай Ю. В. Угорська Русь [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Додатковий том. – Кн. 1: А–Я. Київ: Наукова думка, 2021. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Uhorska_Rus_1918
- Лясота Еріх зі Стеблева. Щоденник / перекл Г. Сварник та І. Ів. Сварника. *Жовтень*. 1984. № 10. С. 99.
- Майоров А. В.. Галицько-Волинська Русь. Нариси соціально-політичних відносин в домонгольський період. Князь, бояри і міська громада. СПб., Університетська книга. 2001. 640 с.

- Майоров А. В. К спорам о времени возникновения Молдавского княжества. *Русин*. 2013. № 3 (33). С. 32-83.
- Макар Ю. І. Шипинська земля. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. С. 639.
- Малоруско-німецький словар: у 2-х т. / Є. Желеховський, С. Недільський. Львів : НТШ, 1886.
- Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин з давніх часів до 1774 р. *Буковина в контексті міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.)*. Чернівці : Рута, 2005. С. 9-168.
- Масан О. Міжнародні аспекти утворення і формування Молдавського князівства до кінця ХІV ст. *Русин*. 2010. № 2 (20). С. 38-48.
- Масикевич О. Шипинська земля в історіографії Західно-Українських земель в ХІV-ХVІ сторіччях. Львів : Видавництво Університету «Львівський Ставропігон», 2015. 80 с.
- Мателешко Ю.П. Землі і волості «Повісті минулих літ»: спроба подолання кабінетних стереотипів. *Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Дні науки – 2006»*. Т. 20: Історія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. С. 46-52.
- Миська Р. Звенигород на Дністрі : історіографічний міф чи літописне місто. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2013. Вип. 7. С. 59-67.
- Миська Р. Середньовічні шляхи в Українських Карпатах (стан та перспективи дослідження). *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2013. Випуск 17. С. 45-59.
- Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. Прага: накл. автора. 1936. Т. 1. 246 с.; 1938 р. Т. 2. 387 с.
- Михайловський В. М. Васальні стосунки князів Коріатовичів із Казимиром ІІІ та Людовіком Угорським. *Український історичний журнал*. 2010. № 4. С. 4-15.
- Михайловський В. М. Правління Коріатовичів на Поділлі (1340-ві – 1394 рр.): соціальна структура князівського оточення. *Український історичний журнал*. 2009. № 5. С. 34-47.
- Мохов Н.А. Молдавский торговый путь в ХІV-ХV вв. *Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши ХІІ-ХІV вв.* Москва, 1974. С. 298-307.
- Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. М.: Мысль, 1984. 653 с.
- Не Толік і не Юра: як правильно казати чоловічі імена українською... URL: <https://u-news.com.ua/158670-ne-tolik-i-ne-yura-iak-pravylnno-kazaty-cholovichi-imena-ukrainskou.html>

- Немет П. Образование пограничной области Боржавы. *Проблемы археологии и древней истории угров*: сборник статей советских и венгерских археологов. Москва, 1972. С. 211.
- Німчук В.В. Київські глаголичні листки: найдавніша пам'ятка слов'янської писемності. Київ : Наукова думка, 1983.
- Новгородський перший літопис молодшого ізводу. URL: <http://litopys.org.ua/novglet/novg10.htm>
- Новий тлумачний словник української мови. 42000 слів : у 4-х томах / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2000.
- Новик А. Літописний Белз: унікальні археологічні знахідки. *Гал-інфо*. URL: https://galinfo.com.ua/articles/litopysnyu_belz_unikalni_arheologichni_znahidky_265653.html
- Новосельцев А.П., Пашуто В.Т. Внешняя торговля Древней Руси. До середины XIII в. *История СССР*. 1967. N 3. С. 81-108.
- Огуй А. Молдавский торговый путь : образование, расцвет, упадок (XIV-XVII вв.). *Русин*. 2010. № 4. С. 45-61.
- Огуй О. Таємничі «рублі фряжського срібла» та інші рублі на території Молдавського князівства (1388-1475). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2011. № 19. С. 209-223.
- Однороженко О. Родова геральдика Русо-Влахії (Молдавського господарства) кінця XIV – XVI ст. Харків: ХОО ВУТ “Просвіта”, 2008. 156 с.
- Однороженко О. Українська родова геральдика : дисертація. Київ, 2009. 545 с.
- Однороженко О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада. Київ : Темпора, 2011. 422 с
- Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства / отв. ред. П. В. Советов. Кишинев : Штиинца, 1981. 193 с.
- Партицкий О. Галичина і Поділе в II. віці по Христї (Історична студія). [Дѣло, 30.11-16.12.1891. URL: <https://zbruc.eu/node/59401>
- Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. *Український історик*. 1973. № 1/2. С. 88-106
- Паршин І. Голод та епідемії у Галицько-Волинській державі: нотатки на полях політичної історії Русі. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2016. Випуск 52. С. 53–71
- Паршин І. Княжий Львів в угорській історіографії XV–XVII століть. *З історії західноукраїнських земель*. Львів, 2018. Вип. 14. С. 44–56.
- Паршин І. Похід угорського короля Людовика I Анжуйського на Русь 1352 року: : дискусійні моменти. *Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення*. Львів, 2020. С. 73-79.

- Паршин І. Термін «Мала Русь» у документах XIV століття. *Княжа доба : історія і культура*. 2019. Вип. 13. С. 215-224.
- Пеняк П Чи було Закарпаття складовою частиною Русі-України на початках княжої доби? *Княжа доба: історія і культура*. 2012. Вип. 6. С. 9-17.
- Пеструха — етимологія | Горох — українські словники. URL: <https://goroh.pp.ua...>
- Петрович Є. Славяно-болгарская топонимика на территории Румынской Народной Республики. *Romanoslavica*. 1958. I. С. 9-26.
- Петрушевич А. Было ли два Галичи, княжеский города, один в Угорско-словацкой области, а другой по сю сторону Карпат над Днестром, или нет? *Науковий збірник Галицько-Русской матиці за 1865 г..* Льв., 1865. С. 24-49.
- Пивоваров С. Ленковецьке городище (середньовічне місто Черн чи Прут ?) *Питання стародавньої та середньовічної історії. археології й етнології*. Чернівці : Золоті литаври, 2006. Т.1(21). С. 7-15.
- Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI - перша половина XIII ст.). Чернівці : Зелена Буковина, 2006. 300 с.
- Полевой Л. Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв. / отв. ред. П. В. Советов. Кишинев : Штиинца, 1979. 206 с.
- Полное собрание русских летописей. Т. VII : Летопись по Воскресенскому списку. СПб., 1856. С. 256-257.
- Происхождение слова луг. URL: <https://lexicography.online/etymology/%D0%BB/%D0%BB%D1%83%D0%B3>
- Раковець (річка). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
- Реєстр Війська Запорозького 1649 року / упорядн. О. В. Тодійчук (гол. упорядн.), В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода. Київ : Наукова думка, 1995. 592 с.
- Ричка В. М. Климент I Римський [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*. Т. 4. С. 349.
- Рогатка. Словник з творів Івана Франка. URL: <https://slovnyk.me/dict/franko>
- Розов В. Українські грамоти. Том 1: 14 і перша пол. 15 ст. Київ, 1928. 267 с.
- Рубанець М. Місто Котовець — міф чи реальність? URL: <https://buknews.com.ua/page/u-tarashanakh-shcho-na-hlybochchyni-v-13-stolitti-isnuvav-nevilnychyi-rynok-de-tatary-prodavaly-iasyr-a-u-kosmyni-formuvaly-nevilnychy-karavany-istoryk.html>
- Русанова И.П., Тимошук Б.А. Кодын - славянские поселения V-VIII вв. на р. Прут. Москва : Наука, 1984. 88 с.
- Румынско-русский словарь / под редакцией Б. А. Андрианова и Д. Е. Михальчи. Москва : государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954.

- Руссев Н. Вблизи «Рутенских гор»: о древнерусском населении Прикарпатья в контексте этнополитической истории. *Русин*. 2007. № 4 (10). С. 58-69.
- Сабо С. Славяне на территории Трансильвании во время обретения венграми родины. *Dissertationes Slavicae. Linguistica*. CXXV. Szeged, 2001. С. 141-146.
- Скочиляс І. Галич після Галича : Пониззя (Русо-Влахія) у XII-XIV століттях та утворення Молдавського князівства. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2011. Вип. 5. С. 29-72.
- Славяно-молдавская летопись 1359-1504 гг. *Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв.* Москва : Наука, 1976. С. 55-59.
- Словарь старославянского языка. Репринтное издание : в 4 т. СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. 648 с.
- Словарь української мови: в 4-х тт. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907-1909. URL: <https://r2u.org.ua/data... .pdf>
- Словник буковинських говірок / заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 687 с.
- Словник гідронімів України / ред. кол.: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак (заст. голови), К. К. Цілуйко (голова); укладачі: І. М. Желізняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін. Київ : Наукова думка, 1979. 782 с.
- Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: у 2 т. / укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова, І. М. Керницький, Л. М. Полюга, Р. Й. Керста, М. Л. Худаш. Київ : Наукова думка, 1977-1978.
- Словник української мови: в 11 тт.* / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980.
- Сополига М. Українці Словаччини: історико-етнографічний аспект. *Народна творчість та етнологія*, (2017) 3 (367), 16–23.
- Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / АН України, Археограф, коміс., Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України; підготовка тексту до друку, передмова, комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка. Київ : Наук. думка, 1992. 336 с.
- Софроненко К.А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI- XIII вв. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1955.
- Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси = *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi* / Наук. т-во імені Шевченка. – Львів: [б.в.], 2011. 1074 с.
- Станчу И. Ранние славяне в румынской части Карпатского бассейна. *Stratum plus*. No. 5. 2015. Археология и культурная антропология. –С. 163-216.
- Суляк С.Г. Вклад А.А. Кочубинского в изучение Карпатской и Карпато-Днестровской Руси. *Русин*. 2018. № 52. С. 20-40.

- Суляк С.Г. Начало христианизации Карпато-Днестровской Руси. *Русин*. 2015. № 4 (42). С. 267-307.
- Суляк С.Г. Русины в молдавском летописании. *Русин*. 2017. № 4 (50). С. 10-37.
- Стасюк А. Францисканські місії на Русі в часи правління Юрія II Тройденовича (1325-1340 рр.). *Галичина*. 2016. Ч. 28. С. 20-26.
- Татищев В. Н. История Российская: в 7 т. М.; Л., 1963. Т. 2. 480 с.
- Тимочко Б. Назви меж і межових віх в українсько-молдавських грамотах XIV XV століть. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. № 34. С. 40-42.
- Тимочко Б. Словниковий склад українсько-молдавських грамот XIV XV ст. і буковинська діалектна лексика [Текст] *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. Чернівці : ЧНУ, 2013. Вип. 676/677 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. С. 12-16.
- Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина (X - перша половина XIV ст.): [монографія]. Київ : Наук. думка, 1982. 206 с.
- Тихомиров М.Н. Список русских городов дальних и ближних. *Исторические записки*. Москва, 1952. Т. 40. С. 214-259. URL: <http://www.russiancity.ru/books/b72.htm>
- Томенчук Б. Галич і Мала Галицька земля XII-XIII ст. Історична топографія городищ Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2016. - 596 с.
- Томенчук Б. Баварський Географ і річкові шляхи та гради в геополітиці середньовічної Європи. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2009. № 1. С. 54-67.
- Тулянин І. І. Риби Карпатських водойм. Ужгород: Карпати, 1982. 141 с.
- Українські грамоти XV ст. / підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Київ : Наукова думка, 1965. 164 с.
- Уляницький В. Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV XVI вв. *Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете*, Кн. 3, ч. 3. Москва, 1887.
- Устиянович К. Путь на Бескид: «Святославіє» і традиція о Святославі 1015 р. *Подорожі в Українські Карпати: збірник / упоряд. і вступна стаття. М.А. Вальо*. Львів : Каменяр, 1993. С. 199-219.
- Федунків З. Адміністративно-територіальний устрій та територіальні межі Галицької землі Руського воєводства. *Краєзнавство*. 2015. № 3-4. С. 187-198.
- Франко І. Я. Азбучна війна в Галичині 1859 р. Зібр. тв. у 50 т. Т. 47.. Київ: Наукова думка, 1986. С. 549 – 650.
- Франко І. Причинки до історії України-Русі. Руське плем'я в Заліссі / зібр. тв. у 50 т. Т 47. Київ: Наук. думка, 1986. С. 517–547.

- Франко І. Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди. Львів, 1906
- Цуркан М. Город на семи холмах. URL: <http://comunist.md/engine/print.php?newsid=1286>
- Чернівці. Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто). [Кол. монографія] / В. М. Ботушанський, С. В. Біленкова, О. В. Добржанський та ін.: за заг. ред. В. М. Ботушанського. Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 586 с.
- Чибирак С.В. Україна, держава: метрологія [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України: Україна—Українці*. Кн. 1. Київ: Наукова думка, 2018. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=1.5.4>
- Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Від початку до 1353 року. Рим – Нью-Йорк, 1965.
- Чугуй Т. О. Висвітлення в історіографії питання належності земель пониззя Дністра і Дунаю до Галицького князівства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2013. № 1055. Вип. 16. С. 7-14.
- Чугуй Т. О. Візантійський чинник у контексті європейської політики галицько-волинського князя Романа Мстиславовича. *Дриновський збірник*. Софія – Харків, 2017. Том 10. С. 150-164.
- Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. - Ужгород: Ліра, 2011. - 432 с.
- Чучко М. Адміністративно-територіальний устрій північної частини Молдавської землі в 1349-1774 рр. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. 2012. Т. 2. С. 97-113.
- Чучко М., Пивоваров С. Образование Земли Молдавской и формирование ее северных границ во второй половине XIV - начале XVI в. в свете письменных источников и археологических материалов. *Русин*. 2010. № 4. С. 28-38.
- Шевченко Ф. П. Документи з історії Північної Буковини XIV-XVст. в сучасному румунському археографічному виданні. *Український історичний журнал*. 1958. № 2. С. 122-130.
- Шараневич И. Исследование на поли Отечественной географии и истории. Львовъ, 1869. 94 с.
- Шийчук А. До питання південних кордонів Галицької Русі за матеріалами візантійської історіографії XII-го ст. *Питання історії України : збірник наукових статей*. Чернівці : Зелена Буковина, 2004. Т.7. С. 7-26.
- Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). Київ, 1998. 368 с.
- Югер. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Т. XLI. 1904. С. 280.

- Юрасов М.К. Венгрия и русские княжества в XII в. СПб.: Петроглиф; Центр гуманитарных инициатив, 2019. 496 с.
- Юрасов М.К. Новые данные о крещении предков русинов Мефодием или его учениками. *Русин*. 2005. № 2. С. 46–54.
- Юрасов М.К. Складывание русско-венгерской границы в X–XI вв. *Rossica Antiqua*. Т. I. СПб., 2006. С. 297–313.
- Юрій Коріятович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Юрій_Коріятович
- 590 de ani de la prima atestare documentară a satului Cupca URL: <http://lyberti.com/590-de-ani-de-la-prima-atestare-documentara-a-satului-cupca-foto/>
- A Landmark of History—July 27, 1299. URL: <https://www.ministrymagazine.org/archive/1944/07/a-landmark-of-historyjuly-27-1299>;
- Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. 34 Band. 1 Heft. – P. 28.
- Babik Z. Najstarsza warstwa nazewnicza na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny. Krakow, 2001. 762 s.
- Bălan E. Neamțul prin călători străini (secolele XV-XX). Piatra Neamț, Editura GraphEst, 2018, 164 p.
- Bălan T. Cetatea Hmielov, Cernăuți, 1927.
- Bălan T. *Vornicia în Moldova*.- Cernăuți : Institutul de Arte Grafice și Editură "Glasul Bucovinei" , 1931.
- Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice. Cernăuți : Editura Alexandru cel Bun, 2011.
- Bullarium franciscanum romanorum pontifi cum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus minorum, clarissarum, et poenitentium a seraphico patriarcha Sancto Francisco / [reverendissimi patris magistri L. C. de Signia]. Romae : Typis Vaticanis, 1898. T. 5. Apendix I. P. 602, XLI.
- Bullarium Ordinis Fratrum Praedicatorum. Vol. I: Ab anno 1215 ad 1280 / Ripoll T. (ed.). Romae: Ex typografia Hieronymi Mainardi, 1729. LXVIII + 614 p.
- Butnaru D. Ș. Toponimia bazinului hidrografic al Neamțului. Iași, 2011.
- Calendar for Year 1352 (Portugal). URL: <https://www.timeanddate.com/calendar/index.html?year=1352&country=15>
- Chronicon Dubnicense / ed. M. Florianus. Historiae Hungaricae Fontes domestici. Scriptores. Budae, 1881. Vol. 3, pars 1. P. 1–207;
- Ciurescu C. Istoria Românilor. Vol. 1. Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432). Editura: Fundatia Regala pentru Literatura si Arta An de aparitie: 1946.
- Cobziuc M. Bucovina în primele documente și hărți. URL: <https://www.arhiepiscopiasucevei.ro/bucovina-in-primele-documente-si-harti/>

- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Studio et opera G.Fejer, t. III, vol. 2. - P. 129 - 133.*
- Codex diplomaticus regni Poloniae, Magni Ducatus Lituaniae in quo pacta, foedera, tractatus pacis etc. Vilna, 1758. T. 1; 1759. T. 5; 1764. T. 4.
- Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio. Dumbarton Oaks, 1967. 341 p.
- Costin Miron. Opere: Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace; Cronica polonă; Poema polonă; De neamul moldovenilor / Ed. P.P. Panaitescu. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958. 531 p.
- Cronica Moldovei de la Cracovia : secolul XIII începutul secolului XVII : textul inedit al unui autor polon anonim / Studiu introductiv, ediție, note și bibliografie de Constantin Rezachevici. București : Meronia, 2006. 238 p., 40 p. facs..
- Czamańska I. *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski*,. Węgier i Turcji w XIV i XV w. Poznań : Państw. Wyd-wo Naukowe, 1996. 369 s.
- Czołowski A. Początki Mołdawji i wyprawa Kazimierza Wielkiego r. 1359. – Lwów, 1890.
- Dékány K. Kükülle János Nagy Lajos király viselt dolgairól. Középkori krónikások V.. 1906.
- Deleni. Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára. URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHelysegnevTar-erdely-bansag-es-partium-torteneti-es-kozigazgatasi-helysegnevtara-1/telepulesek-1C9/d-875/deleni-8CE/>
- Demjén A., Gogáltan F. Contumatz Pricske. A study of Historical Archaeology. *Studia antiqua et archaeologica*. 2021. 27/2. P. 1-30.
- Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство / переклад з нім. Ф.С. Андрійця, А. Т. Квасецького. Чернівці : Зелена Буковина, 2004.
- Dicționar român-ucrainean = Румунсько-український словник. Ed. Didactică și Pedagogică, Alexandru cel Bun, 1963.
- Długossii J. Historiae Polonicae libri XII / [cura A. Przewdziecki] Cracoviae : Czas. 1874. T. III. 711 s.
- Długossii J. Historiae Polonicae libri XII / [cura A. Przewdziecki] Cracoviae : Czas. 1874. T.IV. 1412 s.
- Długosz J. Insignia seu clenodia Regni Poloniae, [in:] Opera omnia..., eds. J. Polkowski, Z. Pauli, vol. 1. Kraków 1887, p. 573.
- Documente bucovinene de T. Balan. Cernăuți: Inst. de arte grafice și Edit. „Glasul Bucovinei”, 1934. Vol. 1 : 1507-1653.
- Documente bucovinene de T. Balan. Cernăuți: Inst. de arte grafice și Edit. „Glasul Bucovinei”, 1934. Vol. 2 : 1519-1662.

- Documente bucovinene de T. Balan. Cernăuți : Editura consiliului eparhial al Mitropoliei Bucovinei, 1937. Vol. 3 : 1573-1720.
- Documente bucovinene de T. Balan. Cernăuți: Tip. „Mitropolitul Silvestru”, 1938. Vol. 4 : 1720-1745.
- Documente bucovinene de T. Balan. Cernăuți: Tip. „Mitropolitul Silvestru”, 1939. Vol. 5 : 1745-1760.
- Documente bucovinene de T. Balan. București : Ed. Casei școalelor și a culturii poporului, 1943. Vol. 6 : 1760-1733.
- Documenta Romaniae Historica: A. Moldova. Vol. 1. 1976.
- Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. București : Socec & Co, 1913. Vol. 1-2.
- Documentele moldovenești dela Ștefăniță Voevod (1517-1527) / Publ. de M. Costăchescu. Iași : Brawo, 1943.
- Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Iași : Viața Românească, 1931-1932. Vol. 1-2.
- Documente privitoare la istoria Românilor: 1346-1450 / Hurmuzaki. 1890.
- Fischer E. Kozmin. Zur Geschichte des polnisch-moldauischen Krieges im Jahre 1497 = Фишер Е. Козмин. До питання про історію польсько-молдавської війни 1497 року / пер. з нім. В. Іванюка/ *Зелена Буковина*. 2003. № 12.
- Gündisch K. The history of Transylvania and the Transylvanian Saxons. URL: <https://web.archive.org/web/20040707001956/http://www.sibiweb.de/geschi/7b-history.htm>
- Helena Dobrogoska Nitka zd Wozniak, 1803 – 1843. URL: https://www.myheritage.com.ua/names/helena_nitka
- Istoria Localității. URL: <https://cupcini.md/istoria-localitatii/>
- Jabłonowski M., Jakubowski W., Włodarczyk M. Zarys historii do 1945 roku. Tom I. Współpraca Grzegorz Sołtysiak, Przekład na język ukraiński Sergiusz Wasiuta. Warszawa–Olsztyn 2022
- Jagellonian. URL: <https://genealogy.euweb.cz/jagelo/jagelo.html#AJK>;
- Jana Długosza Kanonika Krakowskiego Dziejów Polskich. T. IV, ks. XI, XII. / przekład Karola Mecherzyńskiego. W Krakowie w drukarni «Czasu». 1869.
- Jerney J. Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából. Pesten, 1854.
- Jorga N. Histoire des Roumains et de la romanité orientale. Vol. 2. Bucarest , 1937.
- Kacsics nembeli Simon. URL: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kacsics_nembeli_Simon).
- Kaindl R.F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart = Кайндль Р.Ф. Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення / пер. з нім. В.Іванюка; післямова О. Масана. Чернівці : Зелена Буковина, 2005. 329 с.

- Kaindl R.F. Unser Heimatland Bukowina = Раймунд Фрідр. Кайдль. Наш рідний край Буковина / наук. редактор і автор післямови О. М. Масан. *Зелена Буковина*. 2002. № 1-2. 72 с.
- Kaindl R.F., Manastyrski A. Die Rutenen in der Bukowina = Кайндль Р.Ф., Манастирський О Русини на Буковині / переклад з нім. В.Ю. Іванюка. — Чернівці: Зелена Буковина, 2007. 192 с. (Історична бібліотека “Зеленої Буковини”).
- Körmendi T. A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei - Tanulmánykötet. Szentendre: Ferenczy Múzeum A. sorozat: Monográfiák 2. 2014. P. 97- 123.
- Küküllei János és a Névtelen Minorita Krónikája. URL: <https://mek.oszk.hu/05500/05564/05564.htm#75>
- Letopisețul Țării Moldovei / Grigore Ureche. Miron Costin. Ion Neculce. Chișinău : Hyperion, 1990. 638 p.
- Lewicki T. Polska i kraje sąsiednie w świetle «Księgi Rogera» geografa arabskiego z XII w. al-Idrīsī’ego, cz. I, (Prace Komisji Orientalistycznej, 34), Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1945.
- Lewicki T. Polska i kraje sąsiednie w świetle „Księgi Rogera” geografa arabskiego z XII w. al-Idrīsī’ego, cz. II, (Prace Orientalistyczne, II), Warszawa : Polska Akademia Nauk, Komitet Orientalistyczny, 1954.
- Martini Broniovii* de Biezdzfede. Bis in Tartariam nomine Stephani Primi Poloniae Regis Legati, ... Coloniae Agrippinae, 1595. 75 p.
- Moldavsko-muntenské Karpaty. URL: https://cs.wikipedia.org/wiki/Moldavsko-muntensk%C3%A9_Karpaty
- Mushati family. URL: <https://genealogy.euweb.cz/balkan/balkan18.html>;
- Nistor I. Lucius Arovianus. Eroul Țării Șipenițului // *Analele Academiei Române* 1940-1941. Memoriile secțiunii istorice. Seria III. Tomul XXIII.
- Nistor I. Românii și rutenii din Bucovina. Studiu istoric și statistic. Bucuresti, 1915.
- Pič J.L., Amlacher A. Die Dacischen Slaven und Csergeder Bulgaren (Nr. 8). *Sitzungsberichte der Königlich Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Philosophisch-historisch-philologische Classe*. Vestník Královská česká společnost nauk. Trida filosoficko-historicko-filologicka. Praha, 1888. S. 227–280.
- Platonești. Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára. URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/>
- Pleterski A. The Invisible Slavs: Župa Bled in the Prehistoric Early Middle Ages. Published by Založba ZRC, Ljubljana, Slovenia, 2013.
- Pór A. Nagy Lajos, 1326-1382. URL: <https://mek.oszk.hu/05800/05827/html/04.htm>
- Primăria Municipiului Edineț. URL: <https://primariaedinet.md/>
- Provinciale Ordinis Fratrum Minorum : seu, Polychronicon Jordanis : ex Codice manuscripto Bibliothecae Vaticanæ num. 1960, fol. 23. & seq. descriptum,

nunc primo editum, ac brevibus notis illustratum / Francesco Antonio Righini, O.F.M. Conv.; Giovanni Zempel; Romæ : Ex typographia Joannis Zempel, 1765 (MDCCLXV).

Rădvan L. At Europe's Borders. Medieval Towns in the Romanian Principalities (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, General Editor Florin Curta, 7), Brill, Leiden-Boston, 2010,

Rogierii M. Carmen miserabile super destructione regni Hungariæ temporibus Belæ IV regis per Tartaros facta (E Tharoczii editione Augustana ann. 1488) / ed. SL Endlicher. *Rerum Hungaricarum. Monumenta Arpadiana*. Sangalli, 1849. P. 255-296;

Ruștior. Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára. URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/>

Sajó. A Pallas nagy lexikona. URL: <http://mek.niif.hu/00000/00060/html/089/>

Schummer J. Die altchristliche Fastepaxis. Munchen, 1933. P. 59-60.

Sobczyński M. Procesy integracyjne i dezintegracyjne ziem mołdawskich w toku dziejów, [w:] Kulesza M. (red.), Geografia historyczna jako determinanta rozwoju nauk humanistycznych, PWSZ im. Witelona w Legnicy, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, Legnica, Łódź, 2009, s. 67–85.

Spieralski Z. Z dziejów wojen polsko-mołdawskich. S. 64-65:

Spieralski Z. Z dziejów wojen polsko-mołdawskich [From the history of the Polish-Moldavian wars]. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, 1965. XI(2), pp.62–121.

Solovástru. Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára... URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHelysegnevTar-erdely-bansag-es-partium-torteneti-es-kozigazgatasi-helysegnevtara-1/telepulesek-1C9/s-127A/solovastru-140B/>

Szászrégen. URL: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A1szr%C3%A9g>;

Tofan G.-B., Păcurar B.-N. Geo toponymy in the northern part of Drăgoiasa-Glodu-Bilbor-Secu-Borsec-Corbu-Tulgheș depression alignment. *Lucrările seminarului geografic «Dimitrie Cantemir»*. NR. 36. 2013. P. 115—121.

Tomaj nemzetség . URL: https://hu.wikipedia.org/wiki/Tomaj_nemzets%C3%A9g

Tschutschko M. Die erste verallgemeinernde historisch-ethnographische Studie zu den Bukowiner Ukrainern und ihre Autoren - Raimund Friedrich Kaindl und Alexander Manastyrski = Чучко М. Перше узагальнююче історико-етнографічне дослідження про буковинських українців та його автори - Раймунд Фрідріх Кайндль і Олександр Манастирський. *Kaindl R.F., Manastyrski A. Die Rutenen in der Bukowina = Кайндль Р.Ф., Манастирський О Русини на Буковині*. Чернівці: Зелена Буковина, 2007. С. 178-191.

Țopa F. Povestea Bucovinei. Editura Nicodim Caligraful. Mănăstirea Putna, 2023.

- Uila. Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára... URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHelysegnevTar->
- Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen / Von E Zimmermann und C. Werner. Hermannstadt : E Michaelis, 1892. Bd. 1 : 1191 bis 1342. – XXX. 620 S.
- Ursan O. Satul Chetroșica Veche. URL: <https://chetrosicaveche.blogspot.com/2011/>
- Vásáry I. Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365. Cambridge, 2005.
- Vásáry I. Mongol-Hungarian encounters in the fourteenth century. *The Routledge Handbook of the Mongols and Central-Eastern Europ.* 2021. P. 161-174.
- Werenka D. Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785). Czernowitz : Selbstverlag, 1895. 272 S.
- Wickenhauser F. A. Bochotin, oder Geschichte der Stadt Černäuz und ihrer Umgegend. Wien : Seidel & Sohn, 1874. 1. Heft. 121 S.
- Wickenhauser Fr. A. Molda oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina: Geschichte der Klöster Homor, Sct. Onufri, Horodnik und Petrauz, Band 1. Czernowitz 1881.
- Wickenhauser F. A. Molda oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina, IV.* Czernowitz, 1891.
- Wickenhauser Fr. A. Die Urkunden des Klosters Moldowiza. Wien : Druck von Jacob & Holzhausen, 1862.
- Wickenhauser Fr. A. Geschichte der Klosters Woronetz und Putna. – S. 169-173.

Карти і схеми

- Австрийская военная карта Галиции и Буковины 1861-1864. URL: http://www.etomesto.ru/map-ukraine_galizien-und-bukowina/
- Стінна карта шкільна воєводства Буковини (М 1:150000) Е.Фішера (1897). *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина, Загальне краєзнавство* / Переклад з нім. Ф.С. Андрійця, А. Т. Квасецького. Чернівці : Зелена Буковина, 2004 (форзац).
- Карта Боплана квадрат 2-4. URL: <https://freemap.com.ua/karty-ukrainy/karta-boplana/karta-boplana-kvadrat-2-4/>
- Карты Австрийской монархии 750 метровки. URL: <http://freemap.com.ua/karty-ukrainy/karty-avstrijskoj-monarxii-750-metrovki>
- Карты Генштаба поиск по спутниковым картам. URL: <https://satmaps.info/searchw-map>.
- Карты генштаба (с привязкой для GPS)> Карта генштаба. URL: <http://freemap.com.ua/karty-ukrainy/karty-genshtaba/karta-genshtaba-kvadrat-m-35-137>
- Карта западной Украины Фридриха фон Мига 1779-1783. URL: http://www.etomesto.ru/map-ukraine_karta-fon-miga/

Карты польские тактические. URL: <http://freemap.com.ua/karty-ukrainy/karty-polskie-taktichiskie>

Специальная карта 1:75000 западной Украины 1869-1912. URL: http://www.etomesto.ru/map-ukraine_spezialkarte-uk-750/

A Magyar Királyság 1230 táján (térkép). URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Varadi-varadi-jegyzokonyv-regestrum-varadinense-1208-1235-2/bevezetes-3/a-magyar-kiralysag-1230-tajan-terkep-E/>

Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit den Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina, Scale: 1:115 000. Publisher: Verlag und Eigenthum von Artatia, Wien 1855. URL: http://english.mapywig.org/viewpage.php?page_id=43

Bukowina (1773 - 1775) First Military Survey. URL: <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-bukovina/>

Bukowina oder oestreich'scher Antheil der Moldau / Alois Küstel. Viena 1818 Universitas Carolina, Praga.

Carte de la Moldavie : pour servir à l'histoire militaire de la guerre entre le russes et les turcs / G. Bauer. 1770. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53039227z>

Carte du bassin inférieur et moyen du Danube et des provinces Roumaines / [d'Anville]. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53039227z>

Carte Particuliere de la Hongrie de la Transilvanie de la Croatie et de la Sclavonie. / Guillaume de Lisle. Paris 1717. Colectia Barry Lawrence Ruderman. URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/64345op/carte-particuliere-de-la-hongrie-de-la-transilvanie-de-la-cr-de-lisle>

Distrikt Bukowina (1773-1776) First military Survey. URL: <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-bukovina-2/>

Europe in the XIX century. URL: <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-secondsurvey/?layers=158%2C164&bbox=308805.594272112%2C308805.594272112%2C308805.594272112%2C308805.594272112>

File:Chorographia Transylvaniae Sybembürgen 1532.jpg. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chorographia_Transylvaniae_Sybe mb%C3%BCrgen_1532.jpg

Файл:Europe-1139.jpg. URL: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Europe-1139.jpg>

Файл:Gesta hungarorum map.jpg. URL: https://rue.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Gesta_hungarorum_map.jpg

Fájl:Beszterce-Naszód county administrative map.jpg. URL: https://hu.m.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Beszterce-Nasz%C3%B3d_county_administrative_map.jpg

File:Csík county administrative map.jpg. URL: https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Cs%C3%ADk_county_administrative_map.jpg

File:GrandDuchyOfTransylvania Josephinische Landaufnahme.jpg. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:GrandDuchyOfTransylvania_Josephinische_Landaufnahme.jpg

File:Háromszék county map.jpg. URL: https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:H%C3%A1romsz%C3%A9k_county_map.jpg

File:Kolozs county map.jpg. URL: https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Kolozs_county_map.jpg

File:Maros-Torda county map.jpg. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maros-Torda_county_map.jpg

File:Ostkarpaten Skizze Gliederung.jpg. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Ostkarpaten_Skizze_Gliederung.jpg

File:Torda-Aranyos county map.jpg. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Torda-Aranyos_county_map.jpg

Giovanni Morando Visconti, Mappa della Transilvania e Prouintie contigue, Hermannstadt (Sibiu), 1699. URL: [Mappa della, Transilvania, e Provintie contigue nella quales... \[B IX a 487/15\] | Maps | Hungaricana](#)

Großfürstentum Siebenbürgen (1769–1773) - First Military Survey

Hungary in the 11th century. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Hungary_11th_cent.png

Karte der k.k. Militärgrenze. URL: <https://oe99.staatsarchiv.at/17-jh/natio-hungarica/index.html>

Karte des Grossfürstentums Siebenbürgen: Vierte nach den neuesten Quellen berichtigte Ausgabe, Hermannstadt: Verlag von Th. Steinhaußen, 1862. URL: <https://mek.oszk.hu/05000/05055/>

Lechner's übersichtskarte von Rumänien, der Bukowina und des östlichen Teiles von Galizien und Ungarn (1913). URL: <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/22003/view/?bbox=3452%2C-4053%2C4537%2C-3605>

Moldawischen Districten (1788-1790) - First Military Survey. URL: <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-moldva/>

P55 S41 B (alt. 5541 B) (1:25 000 WIG - Mapa Szczegółowa Polski /1929 - 1939/) URL: http://maps.mapywig.org/m/WIG_maps/series/025K/P55-S41-B_Archiwum_Map_WIG_LoC_G6520_s25_.P6.jpg

Principatus Moldaviae nova & accurata descriptio / Delineante Principe Demetrio Cantemirio. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/>

Regnorum Hungariae Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae Bosniae et Serviae cum Principatu Transylvanie / B. Homann. Nurnberg 1718 Colectia Barry Lawrence Ruderman (raremaps.com).

Romania_Mare_(judete_si_regiuni_istorice).URL:[https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Romania_Mare_\(judete_si_regiuni_istorice\).JPG](https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Romania_Mare_(judete_si_regiuni_istorice).JPG)

România. Scara 2500000. Old map of Romania, 19th Century, antique map, rare map, fine reproduction, large map, fine art print, antique decor, oversize map print. URL: <https://www.etsy.com/listing/667085538/old-map-of-romania-19th-century-antique>

Rumänien. Eine Darstellung dea Landes und Leute von Rudolf Bergener. Breslau, 1887. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Romania_1887.JPG

Spezialkarte der K. u. K. Österreichisch-Ungarischen Monarchie. 1876-1906. URL: [Index of /m/K.u.K._maps/series/075K/400dpi](#)

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧЕ ВИДАННЯ

Квасецький Андрій Теофілович

ТАЄМНИЦІ СТАРОГО БЕРЛАДСЬКОГО ШЛЯХУ:

Краєзнавчі нариси з історії Буковини.

Редактор *В. Н. Перейма*

Комп'ютерна верстка – *Ф. С. Андрієць*

Коректор *М. В. Капричук*

Підписано до друку 20.09.2025 року. Формат 60х84/16. Гарнітура Таймс. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 14,88. Тираж 200 прим.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців,
виготовлювачів та розповсюджувачів книжкової продукції
серія ДК № 7225 від 28.12. 2020 року

Видавничо-інформаційний центр «Місто»
Україна, 58005 м. Чернівці, вул. Головна, 173А;
тел. (0372) 58 53 12

Надруковано у ВІЦ «Місто»

КВАСЕЦЬКИЙ АНДРІЙ ТЕОФІЛОВИЧ – журналіст, редактор, книговидавець, перекладач, краєзнавець (А. Діброва, А. Прибузький, Ф. С. Андрієць). Народився 11.12.1959 р. у Жуличах Золочівського р-ну Львівської обл. Навчався у Жулицькій восьмирічній школі, Золочівській середній школі № 2, на факультеті журналістики Львівського університету імені Івана Франка (1977-1982). Працював кореспондентом, завідувачим відділу Чернівецької обласної газети «Молодий буковинець», відповідальним секретарем, редактором Чернівецької обласної газети профспілок «Практика», а з 1994 р. – засновник і головний редактор еколого-краєзнавчого журналу та видавництва «Зелена Буковина».

Як журналіст публікував свої матеріали у газетах «Молодий буковинець», «Радянська Буковина», «Zorile Bucovinei», «Практика», «Молодь України», «Вісті з України», журналі «Зелена Буковина». Автор історико-краєзнавчого нариса «Страж гора, або Сторожиха. Образки з історії Жулич», літературно-критичного дослідження «Розсипані перли і розгублені зірки Василя Пачовського», які склали основу упорядкованого і відредагованого ним збірника «Жуличі. Василь Пачовський» (Чернівці: Зелена Буковина, 2013). Співавтор тримовного (українсько-англійсько-німецького) презентаційного видання «Чернівецький театр. Мрія з оксамиту та золота» (Чернівці: Зелена Буковина, 2010).

Переклав з німецької мови низку краєзнавчих видань кінця XIX – початку XX ст., що побачили світ у двомовному німецько-українському форматі під маркою «Зеленої Буковини». Серед них – «Населення Буковини» (2000), «Наш рідний край Буковина» Р. Ф. Кайдля (2002), «Буковина. Загальне краєзнавство» (2004, 2009).

Окремими виданнями побачили світ одноосібні дослідження «Давні згадки про Жуличі і сусідні поселення над річками Буг і Белзєць» (Чернівці: Зелена Буковина, 2016). «Ілюстрована хроніка битви під Бородами (13–23 липня 1944 р.)» (Чернівці: Зелена Буковина, 2020), «Старий Берладський шлях» (Чернівці: ВІЦ «Місто», 2023).

«Таємниці Старого Берладського шляху» – продовження історико-краєзнавчої розвідки про недостатньо досліджені сторінки історії Буковини, пов'язаної з перебуванням краю у складі Галицької (Галицько-Волинської) держави, а відтак під владою Молдавського князівства.

